

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola

Nagy Krisztina

**A MÉDIAMŰVELTSÉG MÉDIAPOLITIKAI JELENTŐSÉGE ÉS
SZABÁLYOZÁSI KERETEI**

Doktori értekezés

Témavezető:
Polyák Gábor PhD
habilitált egyetemi docens

Pécs
2017

Tartalom

Bevezető gondolatok	6
Első rész: Az információ kora	10
1. Médiahasználati trendek, és jelenségek az infokommunikációs környezetben	10
2. A médiahasználat társadalmi környezete az információ korában	15
Második rész: Mi a médiaműveltség?	21
1. Írástudás – műveltség.....	21
2. A médiaműveltség rétegei, fogalmi elemei.....	22
3. Új médiaműveltség.....	25
4. Médiaműveltség – társadalmi részvétel.....	28
5. Médiaműveltség a különböző európai és nemzetközi dokumentumban	30
Harmadik rész: A médiaműveltség az emberi jogok kontextusában	34
I. A gyermekek jogai	35
1. A gyermekek jogai és a médiahasználat.....	35
2. Gyermekvédelem a médiajogban	37
2.1. A szabályozás indokai és célja	37
2.2 A gyermekek jogainak védelmét célzó médiajogi eszközök	38
2.2.1. A tartalomhoz való hozzáférés kizárása, korlátozása.....	38
2.2.1.1. Jogellenes és káros tartalom	38
2.2.1.2. Tartalmi alapú klasszifikáció.....	39
2.2.1.3. Elzárt zónák a médiakörnyezetben	41
2.2.2. Tartalmi szabályok előírása a gyermekek védelmére	43
2.2.3 Gyermekek védelmét célzó forródrót hálózatok	44
2.2.4. A védelem három pillére	45
2.2.5. Minőségi mediakínálat alakítása	47
3. A gyermekek jogai a digitális világban.....	47
4. Nemzetközi kezdeményezések a digitális gyermeki jogok érvényesítésére	51

II. A véleménynyilvánítás szabadsága	54
1. A véleménynyilvánítás szabadságának fogalma.....	54
2. Nyilvánosságmodellek	55
3. Nyilvánosság és média	56
4. Az újmédia nyilvánossága.....	58
5. Médiapluralizmus	61
6. A médiapluralizmus biztosításának médiajogi eszközrendszere.....	64
6.1. Médiatartalmak előállításához kapcsolódó médiajogi szabályok	65
6.2. A médiatartalom-szolgáltatáshoz kapcsolódó médiajogi szabályok	66
6.2.1. Külső pluralizmus.....	66
6.2.1.1. A piacra lépés szabályozása.....	66
6.2.1.2. A médiapiaci koncentráció korlátozása.....	68
6.2.1.3. Közszolgálati média	70
6.2.1.4. Tartalomszolgáltatás felajánlásának kötelezettsége.....	71
6.2.2. Belső pluralizmus.....	71
6.2.2.1. A sokszínűség, kiegyensúlyozottság követelménye	72
6.2.2.2. Műsorkvóták, műsorszerkezeti követelmények	74
6.3. Tartalomterjesztés.....	75
6.3.1. Továbbközvetítési kötelezettség	75
6.3.2. Terjesztési kapacitás korlátozása	76
6.4. A médiajogi eszközök hatékonysága	76
7. A médiapluralizmus biztosításának új iránya: a felhasználó felé fordulás	78
III. Művelődéshez való jog	80
1. A művelődéshez való jog fogalmi kerete	80
2. Az állami szerepvállalás terjedelme	82
3. Médiaműveltség és a közoktatás	83
4. Médiaműveltség az élethosszig tartó tanulás koncepciójában.....	86
5. Demokratikus nyilvánosság és a művelődéshez való jog	90
IV. Összegzés	91
Negyedik rész: Állami felelősségvállalás a médiaműveltség fejlesztése területén	93
1. A kutatás módszertana és forrásai	93
2. A médiaműveltség fejlesztését célzó szakértői anyagok, dokumentumok elemzése.....	94

3. A médiaműveltség fejlesztésének koncepcionális kiindulópontjai	108
4. A médiaműveltség fejlesztése az európai intézmények kontextusában.....	112
4.1. Európai Unió politikája, az állami szerepvállalást célzó tevékenysége	114
4.1.1. Az Európai Parlament és az Európai Tanács dokumentumai	114
4.1.2. Európai Unió Bizottságának tevékenysége	116
4.1.3. Az egységes uniós fejlesztési keret felé.....	118
5. Az állami szerepvállalás területei	120
5.1. Az oktatási-képzési rendszer fejlesztése	121
5.2. Kutatás, tudományos háttér	130
5.3. A médiaműveltség szintjének mérése.....	132
5.4. A médiakörnyezet fejlesztése.....	134
5.5. Koordinációt biztosító intézményrendszer	135
5.6. Finanszírozás, forrásallokáció.....	136
6. Governance	137
6.1. Közpolitikai hálózatok.....	137
6.2. Media governance.....	139
6.3. Médiaműveltség governance	141
7. A médiaműveltség fejlesztésének médiajogi eszközei.....	142
7.1. Médiaműveltség a jelenlegi médiaszabályozási környezetben.....	143
7.1.1. Médiahatóságok feladata és szerepvállalása	143
7.1.1.1. Egyesület Királyság	144
7.1.1.2. Németország	147
7.1.1.3. Magyarország	150
7.1.1.4. Horvátország	151
7.1.1.5. Szlovákia	151
7.1.1.6. Finnország – Nemzeti Audiovizuális Intézet	152
7.1.2 A médiakörnyezet fejlesztése.....	153
7.1.2.1. A közmédia feladata	155
7.1.2.1.1. Egyesült Királyság	156
7.1.2.1.2. Németország	157
7.1.2.1.3. The European Broadcasting Union.....	158
7.1.2.1.4. Magyarország	159
7.2. A médiaszabályozás fejlesztése.....	160

7.2.1. A közmédia feladatainak definiálása.....	160
7.2.2. A médiapiaci szereplők bevonása	161
7.2.3. A koordinációt biztosító intézményrendszer	161
Ötödik rész: A kutatás eredményeinek összefoglalása	164
Felhasznált irodalom	180
Egyéb források.....	185
Melléklet.....	192

Bevezető gondolatok

Media Literacy: the UK's undead cultural policy címen jelent meg 2016 augusztusában a médiaműveltség atyjaként és elismert harcosaként számon tartott David Buckingham és szerzőtársa, Richard Wallis írása¹. A médiaműveltség fejlesztés állapotára használt élőhalott kifejezés pontosan írja le a 2010 évek második felére kialakult helyzetet, amely nemcsak Angliára, hanem Európa egészére is jellemzőnek tűnik. A kilencvenes évek végétől fejlődésnek indult, biztató jövő elé néző, a médiakörnyezet változására reagáló eszmerendszer, amely a médiaműveltségre, mint a XXI. százdban való boldogulás alapvető feltételére tekintett, elveszítette kezdeti lendületét. A médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami aktivitás és szerepvállalás nem követte az információs és médiakörnyezetben zajló gyökeres változások eredményeként bővülő igényeket, elmaradt az az intézményi fejlesztés, amely egységes keretbe rendezné a médiaműveltség fejlesztését érintő sokféle területet és feladatot.

Kezdő jogászként kerültem a kilencvenes évek közepén az akkori médiahatósághoz, ahol a médiajog valamennyi területével jogalkalmazóként találkozhattam. A médiafelügyeleti tevékenység kiemelt területe volt a gyermekvédelem, a gyermekekre és fiatalokra ártalmasan ható mediatartalmak kiszűrése, a média káros hatásainak csökkentése. A jogalkalmazás során azonban egyre inkább egyértelművé vált, hogy az internet elterjedésével párhuzamosan változó médiakörnyezetben a rendelkezésre álló jogi eszközrendszer igencsak korláatosan tudja betölteni feladatát. A jogi korlátok és tilalmak önmagukban kevésnek bizonyulnak. A kétezres évek közepén akadt a kezembe egy német nyelvű mediapedagógiai kiadvány², amely alapjaiban alakította át a gondolkodásomat. A könyv lefordítását követően pedagógusokkal, pszichológusokkal mediapedagógiai foglalkozásokat kezdtünk el megszervezni óvodákban, iskolákban az ország különböző részein. Ezek sikere megerősítette azt, hogy a média világához kapcsolódó gyermekvédelem területén a hagyományos, a korlátokra és tiltásra épülő megközelítés mellett erősödő létjogosultsága van az oktatásnak, képzésnek. Tudatosan kezdtem el kutatni azokat a modelleket, kísérleteket, amelyek a médiaműveltség fejlesztésén keresztül keresték az új médiakörnyezetben megjelenő kockázatokra a megoldásokat. Azt élhettem meg, hogy abban az időben a világ nagyon nyitott volt arra az új megközelítésre, amely a médiaműveltségnek komoly jövőbeli szerepet szánt. Már a médiahatóságon belül is elkezdődött egy munka, amely a hatóság szerepét kívánta tisztázni, és kijelölni a jövőbeli feladatokat a médiaműveltség fejlesztése területén. Az állami szféra más területein is megjelent az új megközelítés, a médiaműveltség fejlesztés bekerült az oktatási rendszerbe is. Ennek során lehetőségem volt részt venni a Nemzeti Alaptanterv és az ehhez kapcsolódó kerettanterv kialakításában, azaz az állami beavatkozás mindkét fő területén, a médiaszabályozás és az oktatás területén is szereztem tapasztalatokat. Ez a több mint tízéves folyamat megerősítette bennem, hogy a nyilvános kommunikáció világában, a médiakörnyezetben zajló változások a médiaműveltség fejlesztése területén az állami szerepvállalás újragondolását vetítik előre. Átfogó, az összes érintett terület együttműködésére épülő szabályozási és intézményi környezet kialakítása szükséges a médiaműveltség egész

¹ Richard Wallis & David Buckingham: Media literacy: the UK's undead cultural policy, International Journal of Cultural Policy, DOI: 10.1080/10286632.2016.1229314

² Norbert Neuß, Mirko Pohl, Jürgen Zipf (2003): Erlebnisland Fernsehen München, kopaed

társadalmat elérő fejlesztése érdekében. A gyermekvédelmi szempontok mellett ugyanis - az infokommunikációs környezet gyökeres átalakulása miatt – a médiaműveltség kérdése tágabb kontextusba került, a társadalmi részvételt, a nyilvánosság megfelelő működését, végső soron a demokrácia kultúráját meghatározó tényezővé vált. Az online és a mobil terjesztési platformok megsokszorozódása, az információ mennyiségének robbanásszerű növekedése, a közösségi média által teremtett új információs csatornák alapjaiban alakították át a médiakörnyezetet és a médiahasználati szokásokat. Az információs környezetben megjelenő új kapuőrök, mint a Facebook vagy a Google, és a klasszikus szerkesztői felelősséget részben kiváltó algoritmusok a társadalmi nyilvánosság működésére is komoly hatást gyakorolnak (Helberger at al, 2015). A változás a társadalom minden rétegét érinti, a digitális média korábban nem tapasztalt mértékben formálja a társadalmat.

A konvergens médiatér kihívásai óhatatlanul átalakítják a kockázatkezelési, és a felelősségi viszonyokat. A felhasználó ebben az új médiakörnyezetben nagyobb szerepet kap az őt személyesen fenyegető, illetve a társadalom működésére kockázatot jelentő jelenségek, veszélyek elkerülésében. Az interneten zajló kommunikáció és médiahasználat tekintetében az állam már kevésbé képes, a szolgáltatók pedig kevésbé kényszeríthetők az egyén jogainak megfelelő tiszteletben tartására, illetve a közérdek megjelenítésére (Lunt&Livingstone, 2012). Ez a változás új szerepbe helyezi a közönséget, ráirányítja a figyelmet a médiaműveltség jelentőségére mind az egyéni boldogulás, mind a társadalom működése szempontjából.

A médiaműveltség olyan ismereteket, képességeket jelent, amelyek biztosítják az információs környezet értő, aktív, tudatos használatát. Képesé teszi az egyént arra, hogy megvédje magát és környezetét a médiakörnyezetben rejlő kockázatokkal és veszélyekkel szemben, és felvértezi arra, hogy használja az információs és médiakörnyezetet tanulásra, munkavégzésre, önkifejezésre, és a társadalmi életben való aktív részvételre³.

Az új technológiára épülő szolgáltatásokból származó társadalmi kockázatok kezelésére a jogi szabályozás és kontroll egyre kevésbé képes érdemi megoldásokat adni, vagy ha idővel sikerül is jogilag rendezett keretbe helyezni egy-egy új szolgáltatást, vagy jelenséget, a technológia gyors változása újabb és újabb kihívás elé állítja mind a jogalkotót, mind a jogalkalmazót. A korábban nem tapasztalt rendkívül gyors változás mellett a másik probléma, hogy a globalizált kommunikációs környezetben ahol ma már meghatározó szerepet töltenek be az országhatárokon átnyúló kommunikációs szolgáltatásokat nyújtó technológiai és médiavállalatok, a szuverén államok önálló szabályozási törekvései nem adnak érdemi megoldást a globális problémákra. A nemzetközi szabályozási környezet kialakítása pedig időigényes, bonyolult folyamat.

A médiakörnyezet változásával felmerülő számos kérdésre válaszként a korábbi jogi szabályozási megoldások mellett egyre hangsúlyosabban jelenik meg az a megközelítés, amely a felhasználók tudatos, felelős médiahasználatának fejlesztésében látja az érdemi megoldást. A médiaműveltség fejlesztése egy lehetséges alternatív eszköz a digitális környezetben rejlő egyéni és társadalmi

³ Good Media Literacy National Policy Guidelines 2013-2016 Finland

kockázatok kezelésére, egy olyan eszköz, amely a globalizált médiakörnyezetben is a közérdek lokálisan megragadható érvényesítését szolgálhatja. A felhasználók nagyobb felelősségére épülő új megközelítés azonban csak akkor kínál valódi megoldást, ha a felhasználók birtokolják azokat az ismereteket és képességeket, amelyek a digitális környezetben való eligazodáshoz szükségesek. Ennek függvényében alapkérdéssé válik annak a tudásnak, kompetenciakészletnek a meghatározása, amely az információs társadalom mediatizált kommunikációjában a biztonságos, felelős, tudatos részvétel lehetőségét teremti meg. Emellett nem kerülhető meg az a kérdés sem, hogy e tudás megszerzésében milyen szerepe és felelőssége van az egyénnek, a különböző közösségeknek, illetve az államnak, és az is, hogy milyen intézményi megoldások biztosíthatják ezen ismeretek minél hatékonyabb megszerzését, és megőrzését.

A kutatás célkitűzése a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben az állami felelősségvállalás alkotmányos alapjainak, területeinek, eszközeinek feltárása volt. Egy olyan feladattérkép, egyben intézményesítést biztosító szabályozási keret körvonalazása, amely definiálja az állami szerepvállalás területeit és e feladatok lehetséges megoldásait. A dolgozatban annak a kutatásnak az eredményeit mutatom be, amely alapul szolgálhat egy lehetséges jövőbeli, a governance szemléletmódra épülő állami szerepvállalás kimunkálására. A dolgozat első része a digitális technológia által átalakított infokommunikációs környezet aktuális jelenségeiről, a zajló változásokról, ezzel összefüggésben az emberek médiahasználati szokásairól a számok, kutatási eredmények formájában ad pillanatfelvételt. Célja nem a teljes médiavilág bemutatása, pusztán az állami szerepvállalás körvonalazásához szervesen kapcsolódó jelenségek megragadása. Elsősorban a nyilvánosságban való tájékozódás, kiemelten a hírfogyasztási jellemzők, mutatók, illetve a gyerekek médiahasználati területén ad képet az aktuális trendekről. A médiahasználat a technológiai, gazdasági, társadalmi környezetbe ágyazódik. Az infokommunikációs környezetben tetten érhető változások befolyásolják az egyéni médiahasználatot, a médiahasználat trendjeit. A következő alfejezetben azt vizsgálom, hogy melyek azok az információs és médiakörnyezetben megragadható jelenségek, amelyek alakítják a médiahasználat társadalmi környezetét, és amelyek új dimenzióba helyezik, felértékelik a médiaműveltség szerepét.

Alapkérdésként fogalmazódik meg, hogy a jelen infokommunikációs környezetében milyen ismeretekre, képességekre van szüksége az egyénnek a mediatizált nyilvánosságban való tájékozódáshoz, a társadalomban való aktív részvételhez? A második részben azt vizsgálom meg, hogy a médiaműveltség fogalma alkalmas-e arra, hogy ernyőfogalomként az állami szerepvállalás újradefiniálásának kiindulópontja legyen. Ennek keretében vizsgáltam a fogalom fejlődését, elméleti megközelítéseit, rétegeit, illetve a fogalom használatának körülményeit.

A harmadik részben azt vizsgálom, hogy a médiaműveltség mely alapjogok érvényesülését érintheti, ezek védelme igényli-e az állami szerepvállalás újragondolását? A médiaműveltség alapjogi megközelítése, e szempontú alapos vizsgálata eddig kevésbé kimunkált terület volt. Korábban a médiaműveltség jellemzően a gyermekvédelem, valamint a közoktatás kontextusában jelent meg, de még e megközelítés alapjogi megalapozásához is kevés fogódzót kínál a jogi irodalom. Márpedig az alapjogi megfontolások, a médiaműveltség alapjogok kontextusában való elhelyezése az állami szerepvállalás körvonalazásának kiindulópontja. Az alapjogi kontextus adja meg a médiaműveltség helyét és jelentőségét. A dolgozatban három

alapvető jog: a gyermekek jogai, a véleménynyilvánítás szabadsága, és a művelődéshez való jog kontextusában vizsgáltam a médiaműveltség funkcióját, szerepét. A médiaműveltség elhelyezése ezen alapjogok kontextusában annak feltárását célozza, hogy a digitális kommunikációs környezetben melyek azok a jelenségek, változások, amelyek befolyásolják e jogok érvényesülését, illetve mindez milyen állami szerepvállalást igényel a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben. Az alapjogi elemzés részeként vizsgáltam azokat a médiajogi szabályokat, amelyek elősegítik az alapjogok érvényesülését, illetve ezekkel összefüggésben azokat a jelenségeket, amelyekre a meglévő médiajogi eszközrendszer már nem ad megfelelő megoldást. A vizsgálat keretében a gyermekek védelmét célzó médiajogi szabályok rendjét, illetve a médiapluralizmust biztosító mediaszabályozási eszközöket mutattam be.

A negyedik részben dokumentumok elemzése alapján különböző policy megközelítéseket és az állami szerepvállalás lehetséges területeit vizsgáltam. Nemzetközi szervezetek szakértői anyagai mellett számos ország fejlesztési elképzelései, stratégiai tervei, illetve az Európai Unió és az Európa Tanács e témakörben született dokumentumai alapján állítottam össze az állami szerepvállalás lehetséges területeit. Egy olyan sokszereplős, sokféle ágazatot érintő koncepcionális keretet, amelynek intézményesítése szabályozási igényt teremt. A teljes szabályozási-intézményi környezet, az összes felmerülő szabályozási kérdés tárgyalása meghaladja a dolgozat kereteit, így egy szűkebb vizsgálat alapján azt körvonalaztam, hogy a médiajogon belül a jelenlegi szabályozási megoldások mellett milyen irányba fejleszhető a szabályozási és intézményi környezet.

A dolgozathoz szükséges anyaggyűjtés keretében végeztem el azt a kutatást, amely pedagógusok, jellemzően médiaoktatással valamilyen formában kapcsolatba került óvónők, és tanárok médiához, mediaszabadsághoz fűződő viszonyát, ehhez kapcsolódó ismereteinek feltárását célozza. A kutatás alapjogi és piaci kontextusban vizsgálta a pedagógusok mediaképét és attitűdjeit. A kutatásban többek között arra kerestem a választ, hogy a pedagógusok milyen ismeretekkel rendelkeznek a média világáról és ezzel összefüggésben milyen elképzeléseik vannak ennek lehetséges oktatásáról. A kutatás alapvető célkitűzése, hogy feltárja azokat a területeket, ahol a tanárok ismereteiben hiányosságok tapasztalhatók és amelyek kiindulópontként szolgálhatnak a megfelelő médiaoktatást biztosító pedagógusképzés témaköreinek, feladatainak körvonalazásához. A kutatás eredményeit az 1. számú mellékletben foglaltam össze.

Első rész

Az információ kora

1. Médiahasználati trendek és jelenségek az infokommunikációs környezetben

A 2010-es évek végének meghatározó jellemzője az információ mennyiségének korábban elképzelhetetlen növekedése. Különböző becslések születtek és születnek arról, hogy egy adott pillanatban az emberiség mennyi adatot képes elraktározni, illetve mozgatni, de a valamelyest eltérő adatok mindegyike hatalmas fejlődésről számol be.

2002-ben haladta meg először a tárolt digitális adat mennyisége az analóg módon tárolt adatokat és 2007-ben már az összes információ 94 százalékát digitálisan őriztük⁴. 2007 és 2014 között gyakorlatilag megnégyszereződött a tárolt digitális adatmennyiség, amely elérte a 10^{24} byte-ot, azaz az 1 millió exabyte-ot. A forgalom nagyságát jelzi, hogy 2016-ban 1,1 zettabyte mozdult meg (egy zettabyte=ezer exabyte)⁵ A mobil eszközökön keresztül zajló adatforgalom 2016-ban 63 százalékkal nőtt és ebben az évben megközelítette a 90 exabyte-ot.⁶

2016-ban az emberek másodpercenként 40.000 Google keresést indítottak, kétmillió e-mailt küldtek és 6000 tweet-et tettek fel. E sorok írásakor éppen 3,574,091,302 internethasználó volt a világban és 1,153,804,516 web oldal működött.⁷

Az információra épülő technológiai forradalom átalakította a termelés, a fogyasztás, a kereskedelem korábbi struktúráját, megteremtődtek a feltételek a globális gazdaság kiépüléséhez. Az információ előállítására, terjesztésére, kezelésére, felhasználására épülő új ágazatok jelentek meg, és váltak meghatározóvá a dinamikusan fejlődő globalizált gazdaságban. E változással együtt a hagyományos tömegművelésű médiumok működésére épülő médiapiac gazdasági környezete, működése is átalakul. Világtrend a technológiai és médiaipar gazdasági alapjait biztosító reklámpiacon a digitális (online) piac⁸ folyamatos növekedése. 2016-ban a világ 493 milliárd dollárt költött el a reklámpiacon, ennek majdnem fele már a digitális reklámpiacon jelent meg. A hagyományos média⁹ részesedése globálisan ugyan még mindig nagyobb, mint a digitális, online piacé, de a 2017-es előrejelzések szerint a digitális piacon nagyarányú növekedésre, míg az offline szférában további csökkenéssel számolnak.¹⁰

A világ legnagyobb 200 cége között az első huszonöt cég között hat technológiai és médiaipari cég szerepel, az Apple a nyolcadik, és a további helyeken az At&T, a Verizon, a China Mobile, a Samsung és a Microsoft áll¹¹. A legnagyobb technológiai cégek között a digitális

⁴ <http://www.origo.hu/tudomany/20110210-megbecsultek-mennyi-informaciota-tarolt-az-emberiseg-2007ben.html>

⁵ <http://www.livescience.com/54094-how-big-is-the-internet.html>

⁶ <http://www.cisco.com/c/en/us/solutions/collateral/service-provider/visual-networking-index-vni/mobile-white-paper-c11-520862.html>

⁷ <http://www.internetlivestats.com/>

⁸ Digitális hirdetési piac meghatározó szegmensei: display, video, keresőmotor, közösségi média

⁹ Hagyományos (offline) média szegmensei: lineáris tv, rádió, print, kültéri felület

¹⁰ <http://magnaglobal.com/wp-content/uploads/2016/12/MAGNA-December-Global-Forecast-Update-Press-Release.pdf>

¹¹ <http://www.forbes.com/sites/steveschaefer/2016/05/25/the-worlds-largest-companies-2016/#3495c4ca37eb>

kommunikációban részt vevő technikai cégek a legértékesebbek. A listát az Apple vezeti, 571 milliárd dollárral, ezt követi az Alphabet, a Microsoft, az Amazon, és a Facebook¹² A digitális világ tőkeerejét mutatja, hogy a legnagyobb, régóta a piacon működő médiavállalatok értéke lényegesen kisebb: a Walt Disney 173 milliárd dollár, a legnagyobb amerikai kábelszolgáltató a Comcast corp. 148 milliárd dollár, a Fox 72 milliárd dollár¹³

Az információs robbanás, és a kommunikáció technikai feltételeinek megváltozása a médiafogyasztást is átrendezi. Ugyan ma még továbbra is meghatározó a hagyományos tömegmédiá szerepe a médiahasználatban, de az újmédia platformjainak térnyerése folyamatosan, és rendkívül gyorsan zajlik. Európában a háztartások tévékészülék ellátottsága gyakorlatilag teljes.¹⁴ A világ egészén 2016-ban a tévészésre fordított idő átlagosan napi 3 óra 40 perc volt¹⁵. Globálisan igaz, hogy a tévzők körében – bár egyre csökkenő mértékben ugyan - még mindig meghatározó a csatornák által kínált, általuk meghatározott időben sugárzott műsorok részesedése (40 százalék), de a többség már ma is a maga által választható módon követi a televíziós tartalmakat (stream, letöltés, stb.)¹⁶ Az elmúlt négy évben átlagosan négy órával nőtt a mobil készüléken zajló heti tévészésre fordított idő, míg a telepített készülékeken keresztül zajló tévészésre fordított idő 2,5 órával csökkent.¹⁷

2016-ban a világ lakosságának fele volt internethasználó, közülük minden második már mobil eszközön csatlakozott a világhálóra. Az átlagos elérési sebesség 6,3 mb/sec. Az Európai Unióban a háztartások internet ellátottsága 2016-ban 85 százalékos volt¹⁸, Magyarországon ez az arány 81 százalék. Az európai polgárok közel hatvan százaléka mobil eszköz segítségével is eléri az internetet, ezen a területen az okostelefonon zajló internethasználat az elmúlt négy évben megkétszereződött, és mára dominánssá vált.¹⁹

Az online tevékenységek között rendkívül gyorsan meghatározóvá vált a közösségi médiaplatformok használata. A népesség egyharmada közösségi médiahasználó és ez az elmúlt évben 20 százalékkal növekedett.²⁰ Ezen belül a mobil eszközt használók körében ez a növekedés 30 százalék és mára már 2,7 milliárd ember használja havi rendszerességgel a közösségi médiát. A közösségi médiát a Facebook uralja (1,9 milliárd fő), felhasználóinak közel kilenctizede ehhez mobil eszközt használ. A második legnépszerűbb közösségi média platform egy 2016. szeptemberi adat alapján az Ozon, 652 millió felhasználóval, harmadik a Tumblr, amelyet az Instagram és a Twitter követ.²¹

A médiafogyasztás fő jellemzőjeként írják le a multitasking használatot, azaz, hogy a fogyasztó

¹² <http://www.netkutatások.hu/2016/08/en-az-5-legertekesebb-tozsdei-it.html>

¹³ <http://www.investopedia.com/stock-analysis/021815/worlds-top-ten-media-companies-dis-cmsa-fox.aspx>

¹⁴ <https://www.nakono.com/tekcarta/databank/tv-households-percent-all-households/>

¹⁵ <http://www.euronews.com/2016/04/06/how-is-tv-consumption-changing-around-the-world>

¹⁶ TV and media 2016 Report <https://www.ericsson.com/networked-society/trends-and-insights/consumerlab/consumer-insights/reports/tv-and-media-2016#changingmedialandscape>

¹⁷ TV and media 2016 Report <https://www.ericsson.com/networked-society/trends-and-insights/consumerlab/consumer-insights/reports/tv-and-media-2016#changingmedialandscape>

¹⁸ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_ci_in_h&lang=en

¹⁹ <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

²⁰ 2017 Global Digital Report <https://www.slideshare.net/wearesocialsg/digital-in-2017-global-overview>

²¹ 2017 Global Digital Report <https://www.slideshare.net/wearesocialsg/digital-in-2017-global-overview>

egy időben több médiumot használ, figyelmét megosztja a különböző csatornák között. 2016-ban a hagyományos tévénézők 31 százaléka a tévénézéssel egyidőben egy másik képernyő segítségével fent van a világhálón, 20 százalékuk online megbeszéli valakivel az éppen látottakat és 20 százalék azok aránya, akik egyszerre több programot néznek legalább két képernyőt használva.²²

A technológiai fejlődés az emberek tájékozódási lehetőségeit, az információhoz való hozzáféréseinek esélyeit is átalakította, ami együtt jár a hírfogyasztási szokások változásával. Egy 2016-ban, 26 országban végzett átfogó kutatás²³ eredménye szerint alapvető változás, hogy a televízió hírfogyasztásban betöltött szerepe csökkent. Jellemzően a 45 évnél idősebb korosztály számára maradt elsődleges hírforrás a televízió, de az ennél fiatalabb korosztályok már az online kínálatot jelölik meg elsődleges hírforrásként. Évről évre nő a hírfogyasztásban a közösségi média szerepe: az emberek 51 százaléka nyilatkozott úgy, hogy használja a közösségi média felületeket tájékozódásra. A megkérdezettek kicsit több mint tizede pedig elsődleges hírforrásként jelölte meg a közösségi médiát. A kutatásban részt vett 18-24 éves fiatalok körében ez az adat már 28 százalék, ami több mint a televíziós hírfogyasztás értéke (24 százalék). A közösségi médiafelületek közül a Facebook a legnépszerűbb, az emberek 44 százaléka fogyaszt híreket a Facebook-on keresztül. Második helyen szerepel a Youtube 19 százalékkal, harmadik a Twitter, negyedik a WhatsApp és ötödik a Google+. Jellemző hírfogyasztási trend a mobil eszközökön keresztül zajló tájékozódás folyamatos növekedése. A közösségi médiafelületek mellett egyre többen használják azokat a mobil applikációkat, amelyeket kifejezetten a hírfogyasztásra fejlesztettek ki a szolgáltatók. Az olyan híraggregátorok, mint a Google News, vagy az Apple News a felhasználóknak személyes kapcsolódást biztosítanak az általuk összegyűjtött sokféle hírforráshoz. A korábban említett 2016-ban végzett kutatás szerint ezeket a híraggregátor szolgáltatásokat a felhasználók jobbnak ítélik a gyorsaság és a sokféle hírhez való hozzáférés szempontjából, míg a közösségi médiafelületek esetében az interaktivitás az, amely vonzóvá teszi a szolgáltatást.

A közösségi média nem pusztán a tájékozódás újabb felületeként jelenik meg, hanem azt a hírek megosztására, a hírekről zajló vitákban való részvételre is használják az emberek. A Reuters Intézet kutatása szerint az online hírfogyasztók 24 százaléka oszt meg híreket különböző közösségi médiafelületeken.²⁴

A médiahasználat jelenségeinek vizsgálata során önálló felhasználói csoportként tekintünk a gyerekekre. Ennek oka nem pusztán az, hogy a gyermekek védelme speciális odafigyelést igényel, hanem a gyermekek médiahasználatában tetten érhető jelenségek, fejlődési trendek, a médiakörnyezet jövőbeli alakulását is előrevetítik. A fejlett világban a mai gyermekek többsége digitálisan jól felszerelt otthonokban él. A gyermekeket nevelő családokban a digitális eszközök, számítógép, internet-hozzáférés, mobil digitális eszközök jelenléte nagyobb, összehasonlítva

²² TV and media 2016 Report <https://www.ericsson.com/networked-society/trends-and-insights/consumerlab/consumer-insights/reports/tv-and-media-2016#changingmedialandscape>

²³ Reuters Institute for the Study of Journalism Digital News Report 2016. <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2016/overview-key-findings-2016/>

²⁴ Reuters Institute for the Study of Journalism Digital News Report 2016. <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2016/overview-key-findings-2016/>

azokkal a háztartásokkal, ahol nem nevelnek gyermeket. A különböző korcsoportok számára más-más digitális eszköz jelenik meg domináns eszközként: míg a kisebb gyerekeknél a teljes médiahasználatban meghatározó eszköz a televízió és a tablet, kamaszkorban egyre nagyobb szerepe van a médiahasználatban az okostelefonoknak. Az angol médiahatóság, az Ofcom²⁵ 2016-ban publikált kutatása alapján az 5 és 15 éves korosztály több mint 90 százaléka néz rendszeresen televíziót, és korosztályosan kiskamasz korig növekvő arányban jelenik meg a tablethasználat. A 3-4 évesek körében az angol gyerekek 55 százaléka, a 8-11 évesek 80 százaléka használ tabletet. Míg 8-11 éves kor között saját okostelefonnal az angol gyerekek harmada rendelkezik, addig a 12-15 évesek között ez az arány majdnem 79 százalék. 12 éves kor körül azonosítható az a váltás, amikor a gyerekek preferált eszközként a tablet helyett az okostelefont említik.²⁶ Az eszközhasználatban megfigyelhető trend, hogy folyamatosan nő a mobil eszközökön keresztül zajló médiafogyasztás, és ez a tendencia a legkisebbeket is éppúgy érinti, mint a nagyobbakat. Egy amerikai kutatás eredménye szerint, amely a 0 és 8 éves kor közötti gyerekek médiahasználatát vizsgálta, 2011 és 2013 között a gyerekek mobil eszközökhöz köthető médiahasználatára kétszeresére (38 százalékról, 72 százalékra) emelkedett.²⁷ Hasonló jelenségeket mutat az az angol felmérés, amely szerint folyamatosan nő a mobil eszközökön, elsősorban tableten és okostelefonon keresztül zajló online tartalomfogyasztás.²⁸

A gyerekek körében a médiahasználat mennyisége, a különböző médiumok közötti megoszlása országonként nagyon eltérő, de ebben az esetben is megfigyelhető általános trendek, jellemzők. A gyerekek médiahasználatát általában 10-11 éves korig a televízió uralja, a nagyobbak médiahasználatát ezt követően jellemzően az online tartalomfogyasztás dominálja. Egy német kutatás szerint, amely a 3-13 éves gyerekek médiahasználati jellemzőit vizsgálta, a korosztályba tartozó gyerekek átlagosan napi majdnem másfél órát (81 percet) televízióztak 2015-ben, az angol 5-15 évesek körében ez az adat napi két óra.²⁹ A magyar gyerekek ennél lényegesen több időt töltenek a tévéképernyők előtt, a 4-17 éves korosztály körében a tévézésre fordított idő 2016-ban átlagosan kicsit több mint napi három óra volt.³⁰ Ugyanakkor mindenhol megfigyelhető, hogy a gyerekek tévézésre fordított ideje évről évre csökken. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kevesebb médiatartalmat fogyasztanak, inkább a fogyasztott médiumok közötti arányok változnak. Egyrészt növekszik a nem televíziókészüléken, hanem mobil eszközökön keresztül zajló televíziós tartalmak fogyasztása, másrészt folyamatosan nő az egyéb online tartalmak fogyasztása. Meghatározó a videomegosztó oldalak, különösen a YouTube videókra fordított idő,

²⁵ Az angol médiahatóság komoly szerepet vállal a médiahasználat kutatás területén, tevékenysége modellértékű az európai országok között. Többféle alapkutatást végez, amely alapos, részletes képet nyújt a brit polgárok médiahasználati jellemzőiről, a trendekről, a változásokról. A dolgozatban számos helyen hivatkozom az Ofcom kutatásaira, mivel sok esetben az Ofcom által publikált eredményeken kívül nem található megbízható, idősoros kutatási adat.

²⁶ Ofcom - Children and parents: media use and attitudes report 2016
https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0034/93976/Children-Parents-Media-Use-Attitudes-Report-2016.pdf

²⁷ Zero to eight : Children's Media Use in America 2013.

<https://www.common sense media.org/research/zero-to-eight-childrens-media-use-in-america-2013>

²⁸ Lásd Ofcom kutatás (26.lj)

²⁹ Lásd Ofcom kutatás (26.lj)

³⁰ TV piaci körkép 2016. Nielsen közönségmérés

http://www.nielsentam.tv/Uploads/Hungary/res_Snapshot_2016_hun.pdf

és a közösségi médiafelületek használata. Az angol 3-4 éves gyerekek 37 százaléka, az 5-7 évesek 54 százaléka, míg a 12-15 éveseknek már a 87 százaléka fogyaszt rendszeresen YouTube-on elérhető tartalmat.³¹

Az online médiafogyasztással az Ofcom 2016-os kutatása szerint az 5-15 éves korosztály átlagosan napi két órát töltött, és a korosztály körében ez volt az első év, hogy az online tartalomra fordított idő meghaladta a televíziózásra fordított időt³². Az adatok azt jelzik, hogy a televízió és az online tartalomfogyasztás közötti váltás egyre hamarabb következik be, míg korábban jellemzően 12 év körül történt, mára a 8-11 éves korosztályban már megtörténik. A magyar gyerekek körében végzett kutatás szerint a 13-17 éves korosztály átlagosan napi 1-2 órát tölt online tartalomfogyasztással, a gyerekek harmadánál a napi online jelenlét ideje meghaladja a napi négy órát.³³

Az online tartalomfogyasztáson belül jelentőssé vált a gyerekek körében is a közösségi médiafelületek használata. Az Ofcom kutatása szerint 2016-ban a 8-11 éves korosztály 21 százalékának volt valamilyen közösségi médiaplatformon saját profilja, ez az arány a 12-15 évesek körében 72 százalék. Egy korábbi magyar kutatás szerint a kutatásban megkérdezett gyerekek és fiatalok az internetes tevékenységek között elsőként említették a közösségi média használatát. Kiemelendő, hogy a kutatás eredményei szerint kevés olyan internetes tevékenység akad, amely nem függ össze a közösségi médiahasználattal. A közösségi média „a legfontosabb „ablakuk” a világhálóra, de gyakran az őket körülvevő világra is, hiszen leginkább azok az információk jutnak el hozzájuk, amelyek a különböző feliratkozásokon, barátok, ismerősök megosztásain keresztül jelennek meg.”³⁴

A közösségi média oldalak közül a gyerekek és a fiatalok körében is a Facebook a legnépszerűbb. Az angol, közösségi médiában profillal rendelkező 8-11 évesek 55 százalékának van Facebook profilja, ugyanez az arány a 12-15 évesek között 82 százalék. Második helyen az Instagram szerepel, amit a rohamosan növekvő felhasználóval rendelkező azonnali üzenetküldő szolgáltatás a Snapchat követ a harmadik helyen.

A mobil digitális eszközök elterjedésével párhuzamosan növekszik a gyerekek körében az önálló médiahasználat, amikor a gyermek nem a családjával, valamelyik szülővel közösen, hanem saját digitális eszközén keresztül, felügyelet nélkül fogyaszt médiatartalmat.³⁵ Ennek köszönhetően a gyerekek a korábbiakhoz képest sokkal több helyen használják az internetet és ez a változás minden eddigénél jobban kiterjeszti az önálló, kontroll nélküli online jelenlét lehetőségét. Az Ofcom 2016-ban végzett kutatása szerint a szülők beszámolóí alapján minél idősebb egy gyerek annál nehezebb kontrollálni az eszközhasználati időt. Míg a 3-4 évesek gyerekek szüleinek csak 16 százaléka érzi úgy, hogy nehéz kontrollálni a használatot, a 12-15 éves gyerekek szüleinek már 41 százaléka így gondolja.

³¹ Lásd Ofcom kutatás (26.lj)

³² Lásd Ofcom kutatás (26.lj)

³³ Fiatalok és gyerekek napi internet használati szokásai ITHAKA – Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat 2013.

³⁴ Uo.

³⁵ Lásd Ofcom kutatás (Lj.26.)

Az önálló médiahasználatot biztosító mobil eszközök mindennapossá válása új helyzet elé állítja a szülőket is, nagyobb tudatosságot, és odafigyelést igényel a gyerekek helyes médiahasználatának alakítása, a médiatudatosság családi körben való fejlesztése. Az Eu Kids Online III. program keretében zajló kutatás eredményei szerint a szülők nagy része figyelmet fordít a gyerekek online tevékenységére, ugyanakkor a tudatos, felelős szülői attitűd nem vált teljesen meghatározóvá. Az európai 9-16 éves gyerekek online tevékenységét felmérő kutatás szerint európai átlagban a szülők egyötöde alkalmaz online tartalmak szűrésére szolgáló technikai berendezést. Kutatás eredményei alapján a gyerekek kétharmada tapasztalta, hogy szülei segítik abban, hogy elkerülje az online környezet veszélyeit, illetve segítenek, ha az online tevékenységek körében problémájuk merül fel. Egy 2013-ban végzett magyar kutatás szerint, amelyben 13 éves gyerekek médiahasználati jellemzőit vizsgálták a szülők felénél volt tapasztalható a gyerekek médiahasználatában felelős szülői jelenlét.³⁶ A dolgozathoz készült magyar pedagógusok körében végzett kutatásból az derül ki, hogy a megkérdezett pedagógusok szerint rendkívül alacsony a családi környezetben zajló médianevelés.³⁷ Arra a kérdésre, hogy véleményük szerint a magyar szülők mennyire tudatosak gyermekeik médianevelését illetően a hétfokú skálán az átlagérték 2,6, azaz, bőven a középérték alatti volt. Ez a vélekedés egybevág más kutatások adataival is. Az EUKids online kutatás eredményei szerint, miközben a magyar gyerekek internet és közösségi oldal használata elérte, sőt meg is haladta nem egy európai ország hasonló mutatóit, addig a szülői kontroll, illetve támogatói magatartás igencsak elmaradt az európai átlagtól³⁸. A kutatásban részt vett pedagógusok túlnyomó többsége (81 százaléka) értékelte úgy, hogy a családi környezetben megszerezhető médiaismeret, tudatos használatra való felkészítés esélye meglehetősen alacsony.

A médiafogyasztás trendjeit felmérő kutatási adatok jelzik a legfontosabb változásokat: a hagyományos tömegmédia szerepének csökkenése, a közösségi médiaplatformok és egyéb online tartalommegosztó felületek felértékelődése, a mobil médiahasználat terjedése és mindezekkel párhuzamosan, a személyre szabott médiafogyasztást biztosító technológiai és szolgáltatási környezet fejlődésével a médiahasználat individualizálódása.

2. A médiahasználat társadalmi környezete az információ korában

Az információs- és médiakörnyezet változása átalakítja az emberi együttélés módját, hatással van az egyén és a közösség viszonyára, végsős soron befolyásolja azokat a körülményeket, amelyek meghatározzák az egyén fejlődését, személyisége kibontakoztatásának lehetőségeit. A jelenkor társadalmi valóságának megragadására használt információs társadalom alapgondolata szerint egy olyan társadalomban élünk, ahol az információ vált a társadalomszerveződés meghatározó erejévé, „az információ létrehozása, feldolgozása és továbbítása válik a termelékenység és a hatalom alapvető forrásává”(Castells, 2005:57). Történeti kontextusban az információs társadalom társadalomtörténeti előzménye az iparosodás, az ipari társadalom, majd a

³⁶ Fialatok és gyerekek napi internet használati szokásai ITHAKA – Nemzetközi Gyermekekmentő Szolgálat 2013.

³⁷ A teljes kutatás az 1. számú mellékletben olvasható.

³⁸ EU Kids Online II.

[http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsExecSummary/HungaryExecSum.pdf](http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsExecSummary/HungaryExecSum.pdf)

posztindusztriális társadalom kialakulása, amelyek új társadalmi rend gazdasági, technológiai alapjait teremtették meg. A technológiai újítások, az egyre uralkodóbbá váló gépesítés „óriási mértékben megnövelték az emberi test fizikai erejét és ezzel megteremtették az anyagi bázist a fejlődés történelmi folyamatosságához, amely lehetővé tette az emberi elme erejének hasonló kiterjesztését,, (Castells, 2005:77). A huszadik század utolsó két évtizedében végbemenő technológiai váltás, a mikroelektronika, a számítástechnika, a telekommunikációs technológia eszközeinek fejlődése az információ feldolgozás és kommunikációs lehetőségek korábban nem tapasztalt mértékű kibővítését eredményezte. Ahogy az ipari forradalom eredményeként az emberi test, úgy az információs technológia révén az emberi elme kiterjesztésének lehetősége teremtődött meg. Az információs technológia forradalma óriási mértékű tárolási kapacitást, illetve rendkívül gyors adattovábbítást biztosított, amely megalapozta egy új minőségű információtermelés és továbbítás technikai feltételeit. A digitális technológia által átalakított médiakörnyezet és kommunikációs kultúra soha eddig nem tapasztalt információbőséget teremtett.

Az információ mennyiségében bekövetkezett változás mellett az információs technológia térhódítása a társadalmi viszonyok minőségi átalakulásával is együtt jár. Elfogadva, hogy a társadalmi lét alapvető meghatározója az emberek közötti kapcsolódás, és a kapcsolódások intenzitása, az információs technológia alapjaiban alakította át az emberek közötti kapcsolatteremtés feltételeit, egy új társadalmi szerveződés infrastrukturális alapjait kínálja. A digitális technológia sokkal kisebb költséggel, sokkal gyorsabban, sokkal több ember számára biztosítja a kapcsolódás és a kommunikáció lehetőségét. Castells döntő érvnek látja az információs társadalom új, korábbiaktól elkülöníthető társadalmi berendezkedésként való értékelése során, a társadalmi viszonyokat befolyásoló mennyiségi jellemzők megváltozása mellett a társadalmi viszonyok minőségi változását. Nem pusztán új dolgok jelennek meg a társadalomban, hanem a régi dolgok is egy új logikában, újfajta módon kezdenek el működni. A társadalom új működési rendjének alapja a társadalom tagjainak újszerű összekapcsoltsága, az új hálózati struktúrák kialakulása. Az információs technológia alapján létrejövő hálózatosodás, a hálózati kultúra létrejötte a társadalmi struktúrát alapjaiban alakítja át, amelynek háttérében az idő és a tér új formáinak megjelenése áll. Az emberi lét alapvető dimenziója a tér, amelynek társadalmi jelentése a hálózati kultúrában megváltozik. Az infokommunikációs környezet fejlődése „lehetővé teszi a térbeli jelenlét fokozódó elválasztását a mindennapi élet feladatainak végrehajtásától” (Castells, 2005:513). Ez a gyakorlatban megmutatkozik például abban, hogy folyamatosan nő a távmunka jelentősége, gomba módra szaporodnak az online ügyintézés platformjai, az együttműködés online formái. Az információs társadalom hálózati kultúrájában létrejön az áramlások tere, amely az új társadalmi szerveződés formái alapja. A technológia eredményeként egyre kevésbé van meghatározó szerepe a fizikai térnek, helyette a hálózatok jelentik a kommunikáció és kapcsolódás új formáját, amelyek új keretet adnak a társadalom és benne az egyén működésének. A tér megváltozása mellett az idő dimenziója is átalakul. A hálózati struktúrában megszűnik a folyamatok időbeli sorrendje, az idő múlásának hagyományos logikája, a lineáris befogadást a hipertextek által kínált időugrások lehetősége váltja fel. Létrejön az időtelen idő, változik az időkezelés, meghatározóvá válik az egyidejűség logikája.

A médiatechnológia jelenleg is zajló átalakulása, a hálózati kommunikáció globálissá válása, a

közösségi médiaplatformok benépesülése megváltoztatja „az emberi cselekvés lehetőségeit is”(Andok, 2015:33). A változás nem pusztán a kommunikációnkat, kommunikációs szokásainkat érinti, hanem életünk egyéb területeire is meghatározó hatással van. A technológia jelen van a mindennapok apró cselekvéseiben: elektronikusan vásárolhatunk, online kurzusokon képezhetjük magunkat, távoli tájakon elhelyezett videokamerák képein keresztül győződhetünk meg az időjárásról, munkamegbeszélést tarthatunk akár különböző földrészekben dolgozó kollégáinkkal. A média az emberi cselekvés színterévé vált, úgy is tekinthetünk rá, „mint gyakorlatra, az emberi cselekvésformák egyik lehetőségére” (Couldry idézi Andok, 2015:33). Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy a média milyen cselekvési lehetőségeket, gyakorlatokat kínál, hogyan alakítja, befolyásolja az emberek életét, életmódját, sokféle helyzet jut eszünkbe. A médiával kapcsolatos meghatározó gyakorlatok közé sorolja Couldry a keresés, és a kereshetőség, a bemutatás, a jelenlét és az archiválás gyakorlatát. A mai információs és médiakörnyezetben a létezés lényeges dimenziója a digitális térben hagyott nyomok alapján kirajzolódó kép, a jelenlét az online környezetben, a kereshetőség. A napi rutin részévé vált, hogy egy új ismerősre rákeresünk az interneten, és tájékozódunk az online térben mielőtt találkozunk egy általunk korábban nem ismert személlyel. A médiatechnológia a keresés új lehetőségét kínálja, és biztosítja, hogy az online térben zajló tevékenységeink, életünk kereshetővé, feltárhatóvá váljon. A kereshetőség mellett óriási jelentősége van a keresési képességnek is, annak, hogy az információs dömpingben megtaláljuk a releváns, aktuálisan számunkra fontos és szükséges információkat. A bemutatás gyakorlataként azonosítja Couldry az élet különböző eseményeinek, személyes megélésének, történéseinek képeit, beszámolóit, amelyek a folyamatos információáramlás részeivé válnak, és amelyek a mediakínálat új elemeként színesítik, alakítják az információs környezetet. A jelenlét, mint médiagyakorlat sokféle magatartást, tevékenységet takar: egyrészt jelenti a nyilvános jelenléteket például a közösségi médiafelületeken zajló kommunikációban, másrészt jelentheti a térben és időben távol lévők közötti kapcsolódás, kommunikáció, együttlét lehetőségét és gyakorlatát. Couldry önálló kategóriaként említi az archiválás gyakorlatát. A digitális környezet az archiválás új dimenzióját teremtette meg, a hálózati kommunikációban megjelenő tartalmak a korábbi korokhoz képest sokkal könnyebben hívhatók újra elő, a múlt sokkal hozzáférhetőbbé válik. Amit korábban az emberek fotóalbumokban, vagy naplójában őriztek meg, most a közösségi médiafelületek idővonalán rögzül. A személyes emlékek akár a közösségi emlékezet részeként élhetnek tovább.

A médiakörnyezet lehetővé teszi, hogy folyamatosan jelen legyünk a média világában, illetve fordítva is igaz, a média folyamatosan jelen legyen a mi személyes világunkban. Az újmédiát sokkal nehezebb „kikapcsolni”, mint korábban az analóg médiakörnyezetet, életünk oly sok szálon kapcsolódik a technológiához, hogy a fejlett világban élő emberek számára kevésbé képzelhető el a médiamentes környezet. Ez a helyzet egy folyamatos nyitottságot jelent a nyilvánosság, a különböző nyilvánosan hozzáférhető csatornák számára. Rajtunk múlik, hogyan, mikor, mennyi időt tölünk a mediatizált nyilvánosság különböző szegleteiben.

Szorosan kapcsolódik a nyitottság témaköréhez a szűrés gyakorlata. Az információs folyam által kínált töménytelen információ közötti eligazodás a tartalmak mennyiségi és minőségi szűrése alapvető feladattá vált. Az információ szűrése nélkül valójában alig képzelhető el a médiakörnyezet megfelelő használata. A médiahasználat ma már a hozzáférési kompetenciák

mellett hatékony szűrési kompetenciákat is igényel (Couldry, 2012).

Az információs társadalom anyagi alapjait egy új, globális hálózati gazdálkodás jelenti, amelyben megnő és meghatározó válik az információval kapcsolatos szektorok jelentősége. Az adatrobbanást, a mennyiségi növekedést minőségi változás is kíséri: nem pusztán az információs szektor bővülése történik, hanem az információs iparágban megjelenő új szolgáltatások és szereplők megjelenésével az információáramlás új minősége jön létre. A globálissá váló hálózati kommunikációban olyan új szereplők jelentek meg, és váltak meghatározóvá, mint az információ megtalálását segítő keresőmotor szolgáltatások, az információ összekapcsolásának új felületeiként működő közösségi média platformok, vagy az online környezetben igénybe vehető globális kereskedelem felületei. Ezekre a szereplőkre gyűjtőfogalomként használatos a platform kifejezés. A platformok alatt, azokat az online térben működő felületeket értjük, amelyek üzleti, kereskedelmi és társas kapcsolatok létrehozása és fenntartása érdekében az adatforgalom szervezésére automatizált technológiát használnak. A platformok meghatározó jellemzői: az algoritmusok által irányított adatforgalom, a platform struktúráját biztosító saját szabályozási rendszer, és üzleti modell. Fontos hangsúlyozni, hogy „a platformok egyszerre technológiai, gazdasági és szociokulturális jelenségek” (Van Dijck&Poell, 2016:3). A platformok meghatározó szereplői az internetes információáramlásnak, az általuk használt algoritmusok határozzák meg az információfolyam jellemzőit, nagyon leegyszerűsítve azt, hogy kihez milyen információk, milyen tartalom jut el az interneten cirkuláló információözből. Az online szolgáltatások platform infrastruktúrája egy összetett viszonyrendszert ír le a „felhasználók, a kommunikációs formák, a technológia és az üzleti modellek között, az emberi és a mesterséges intelligencia sajátos kombinációjaként.” (Van Dijck&Poell, 2016:3).

A platformok jellemzője, hogy saját mechanizmusokat, szabályozási rendszereket hoznak létre, saját dinamikával rendelkeznek, és emiatt nehéz általános kategóriákkal leírni, meghatározni és kezelni őket. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy önállóan határozzák és határozhatják meg az információáramlást szabályozó algoritmusaik jellemzőit, az információ szelektálásának szempontjait, és a felhasználókkal való viszonyuk jellemzőit is. A piaci bevételekben és a felhasználók számában jól mérhető méreteik miatt ezek a platformok, illetve a mögöttük álló mamutcégek a globális kommunikáció megkerülhetetlen szereplői váltak. A globális hálózati kultúrában öt nagy platform (a Microsoft, a Facebook, a Google, az Apple és az Amazon) uralja az internetes piacot, mivel a különböző ágazati platformok is rajtuk keresztül működnek.

A platformok működésével összefüggésben számos olyan mechanizmus azonosítható, amelyek alapjaiban alakítják a társadalom működését, és benne az egyének mindennapi életkörülményeit, médiahasználatát. Van Dijck és Poell három ilyen mechanizmust emel ki: a az adatosítást, az áruvátételt, és a szelektálását (Van Dijck&Poell, 2016). A szakirodalomban „adatosításként” (datafication) megjelenő fogalom azt a mechanizmust írja le, amely az élet különböző területeinek, folyamatainak adatokban való leképezését, a korábban láthatatlan folyamatok adatokon keresztül való láthatóvá tételét eredményezi. A jelenséggel összefüggésben felmerülő alapvető kérdések, hogy a platformok a felhasználók milyen adatait gyűjtik, és hogyan kezelik, használják fel ezeket az adatokat, információkat? Mennyire átlátható a működésük, tiszteletben tartják-e a felhasználók alapvető jogait?

Az adatosításhoz szorosan kapcsolódó másik jelenség az árúvátétel (commodification) mechanizmusa, amely arra utal, hogy ebben az információs valóságban az adat, az információ üzleti értéké, árucikké válik. Az adatok, köztük a felhasználók személyes adatai, illetve online tevékenységeik alapján róluk kirajzolódó profiladatok komoly üzleti értéket képviselnek, ezekre épül a platformok üzleti modelljeinek működése.

Érdeemes kiemelni még egy mechanizmust, a válogatás (selection) fogalmát, amely az algoritmusok világának térhódítását tükrözi (Van Dijck&Poell, 2016). Az algoritmusok válogatnak az információk közvetítése során, a felhasználók korábbi digitális lábnyoma alapján személyre szabott információáramlást biztosítanak. Az algoritmusok emellett rangsorolnak is az információk között, egyben értékelnek, és leértékelnek megadott szempontok alapján. A válogatás mechanizmusra nyilvánvalóan alakítja az információs folyamatot, befolyással van a nyilvánosság működésére, a médiakörnyezet használatára.

A platformok működése a felhasználó, fogyasztó oldaláról nézve számos előnnyel jár. Ilyen előny például hogy a platformok az információ egyfajta előválogatását kínálják, személyre szabják az információáramlást és ezzel megkönnyítik az információhoz való hozzájutást. Másik előnyként említhető, hogy kikerülhetővé teszik a nehezebb, olykor költségesebb hagyományos intézményeket, megoldásokat, leegyszerűsítik a mindennapok szervezési feladatait, a kapcsolattartást másokkal, a közösségek szerveződését, működtetését, a társadalomban való aktív részvételt.

A működésük árnyoldala viszont hogy az olyan nagy platformokat működtető vállalkozások, mint a Facebook, vagy a Google új információs hatalomként jelennek meg, működésük az információ elosztása szempontjából asszimétrikus viszonyt teremt a felhasználókkal való kapcsolatukban. Az asszimetria abban áll, hogy míg ezek a platformok rengeteg információt gyűjtenek, folyamatosan „megfigyelik”, profilozzák a felhasználókat, addig a felhasználóknak alig van ismerete az összegyűjtött információk kezeléséről, azok használatáról. Továbbá a felhasználók igencsak korlátozottan férhetnek hozzá a platformok működésére vonatkozó információkhoz, mivel a szolgáltatók jellemzően üzleti titokra hivatkozva alig osztanak meg a nyilvánosságban magukra és működésükre vonatkozó információkat. A platformok oldalán az ismeretöbbség, illetve a felhasználók oldalán jelentkező ismerethiány a felhasználók kiszolgáltatottságát eredményezi. A szakirodalom információs magánhatalomként nevesíti ezeket a szolgáltatókat, és új szereplőként tekint rájuk az információs hatalmi térben. (Szabó Máté Dániel, 2012).

Mindezek miatt komoly aggályokat és mind az egyéni szabadságjogok érvényesülése, mind a társadalmi nyilvánosság demokratikus működése szempontjából kockázatot vet fel, hogy jelenleg nincs megoldva a globalizált platformalapú kommunikáció társadalmi kontrollja. Legfőbb kérdésként merül fel, hogy a platformok világába hogyan építhető be, hogyan jeleníthető meg a közérdek, olyan értékek, mint például az átláthatóság, hitelesség, biztonság, a magánélet védelme, a tisztesség? A hagyományos, nemzetállami keretben meglévő szabályozási megoldások a globalizált információs környezetben kevésbé alkalmasak ezeknek az értékeknek a megjelenítésére, megőrzésére. A globális médiakörnyezet a nemzetállamokon átívelő megoldásokat követelne. Nehezíti a megoldás keresését emellett az is, hogy a platformok ökoszisztémája folyamatosan és gyorsan változik, ráadásul minden platform saját mechanizmus

alapján működik, nehéz az általánosítás, a megfelelő társadalmi kontroll intézményeinek kialakítása.

A platformok által uralt hálózati kommunikációs környezetben a médiahasználat is más dimenzióban jelenik meg. Az infokommunikációs környezet átalakulásával jelentősen megváltozott a média és a kommunikáció viszonya. Míg korábban a hagyományos tömegmédiák használatát tekintettük a médiahasználatnak, addig mára emellett a közösségi médiaplatformok, de még az egyéni kommunikáció technikai eszközök segítségével zajló folyamatai is a médiahasználat részeivé váltak. A médiahasználat ma már jellemzően nem passzív befogadást, hanem a társadalom működésében való aktív részvételt jelent.

A technológiai fejlődés eredményeként újonnan kialakuló társadalmi valóság előnyeinek, illetve konfliktusainak számos aspektusával a dolgozat keretei között nem foglalkozom. Így azzal a jövőképpel sem, hogy a zajló társadalmi folyamatok eredményeként kialakuló új világ „a társadalmi jó” szempontjából milyen módon ítélni lehet. Mára az eldőlni látszik, hogy az internet nem eredményez automatikusan társadalmi jobblétet. Sőt, sok szempontból új kihívás elé állítja az emberiséget. Az információ birtoklása önmagában nem jelent tudást is. Pusztán a technológiai eszközökhöz való fizikai hozzáférés lehetősége nem hoz bölcsességet, nem segíti a társadalmi egyenlőség esélyeit. Sőt nem eredményezi a közösségek harmonikusabb, az együttműködést alapértéknek tekintő, a párbeszédet segítő működését sem. A technológiai fejlődés, a hálózati kommunikáció infrastruktúrája megteremti annak a lehetőségét, hogy megfelelő tudás birtokában mind az egyén, mind a közösség szintjén a jólét új, korábban nem ismert minősége jelenjen meg. Ennek elemi feltétele, hogy az emberek rendelkezzenek olyan ismeretekkel, és képességekkel, amelyek az információs és médiakörnyezetben való eligazodást segítik, amelyek biztosítják a tudatos, felelős és kreatív médiahasználatot, a társadalomban való aktív részvétel lehetőségét.

Második rész

Mi a médiaműveltség?

A mediatizált nyilvánosság korában a médiaműveltség az információhoz való hozzáférés, a használat, és a társadalmi részvétel feltételévé vált. A médiaműveltség megjelenése azonban nem a digitális technológia által átrajzolt médiakörnyezet eredménye, megszületése jóval korábbi és fogalma a médiakörnyezet változásával együtt alakult és alakul, értelmezési tartománya, fogalmi kerete a média és a technológia fejlődésével, a média társadalomban betöltött szerepének változásával szoros összefüggésben változott, fejlődött. A fogalom sokrétegűsége nem pusztán annak történetiségében ragadható meg, hanem a háttérben meghúzódó célkitűzések, illetve ezzel összefüggésben a fogalmi elemek közötti hangsúlyok alakulásában is.

David Buckingham megfogalmazása szerint a médiaműveltség azokat az ismereteket, készségeket és képességeket jelenti, amelyek a média használatához és értelmezéséhez szükségesek (Buckingham, 2005). Ma a konvergens médiakörnyezetben a médiaműveltség meghatározható úgy, mint mindazon ismeretek és képességek készlete, amely lehetőséget biztosítanak a befogadó számára a médiaüzenetekhez való hozzáféréshez a médiaélmények megértéséhez, kritikai szemléletű értékeléséhez, elhelyezéséhez, és a saját médiaüzenetek elállításán keresztül a kommunikációban való részvételhez (Lunt&Livingstone, 2012).

A médiaműveltség nem pusztán olyan ismeretek összessége, amelyek szükségesek a médiaüzenetek dekódolásához, és használatához, hanem annál jóval szélesebb körű, többretegű kompetencia halmaz. Beletartozik az elemzés az értékelés és a kritikus reflektálás képessége, csakúgy mint egyfajta metanyelv elsajátítása, amely lehetővé teszi a különböző kommunikációs módok formáinak és struktúráinak leírását, de beletartozik a kommunikáció tágabb társadalmi gazdasági és intézményi kontextusainak megértése is, illetve annak felismerése, hogyan befolyásolja mindez az emberek tapasztalatait és tevékenységét (Luke 2000).

1. Írástudás - műveltség

Az angolszász országokban használt media literacy kifejezés a nyolcvanas években jelent meg abból a felismerésből táplálkozva, hogy a média térhódítása és a használatban bekövetkezett jelentős változások egy újfajta „írástudás” fejlesztését igényli, mivel a hagyományos írástudás már nem elegendő az egyre bonyolultabbá, és sokrétűbbé váló kommunikációs környezet befogadásához és megértéséhez. Megszűnt a nyomtatott betű dominanciája, jellemző formává vált a vizuális és auditív tartalmakkal kiegészülő szöveg, gyorsan terjedt a kommunikációban a többféle kifejezésmód kombinációja. A hagyományos írástudás mellett tehát egyfajta multimédiás írástudás fejlesztése is szükségessé vált.

Az angol media literacy kifejezés magyarítása korántsem egyszerű feladat, a szakirodalom is többféle kifejezést használ, felbukkan a médiajártasság, médiaműveltség, média-írástudás fogalma is.³⁹ Problémát okoz, hogy a leginkább kézenfekvő írástudás kifejezésnek is sokféle

³⁹ Médiajártasság szöveggyűjtemény (Donald Macedo, Shirley R. Steinberg (szerk.)) 2009, Budapest, AKTI –Gondolat;

tartalmat tulajdonít a szakirodalom, a fogalom különböző korokban más és mást jelentett. Volt, amikor a fogalom az írott szó egyszerű megfejtésére korlátozódott, és volt, hogy tágabb kontextusban a szöveg esztétikai értékelésére, kritikai szemléletű megértésére, a szövegek kulturális meghatározottságának megértésére is alkalmazták. E kettős természet végigvonul a fogalom fejlődésén, jelenti tehát az egyszerű írni, olvasni tudást, de emellett ennél sokkal bővebb készségkészletet, az értő, megértésre törekvő befogadást is. Az írástudás tágabb kontextusú, gazdagabb tartalmi megközelítése az a kiindulópont, ami a media literacy fogalmához közelebb visz minket. Magyar kifejezésként pont e tágabb, komplexebb fogalmi apparátus miatt inkább a műveltség szavunk áll hozzá közelebb, és az utóbbi években ez a fogalom vált hangsúlyosabbá.⁴⁰ Műveltség alatt az adott kultúrában releváns, felhasználható készségek, képességek, ismeretek összességét, a társadalmilag értékes tudást értjük, amely hatékonyan segíti az egyéni fejlődést, a személyes boldogulást, a másokkal való kapcsolattartást, a társadalmi munkamegosztásban való részvételt (Csapó, 2009). A médiaműveltség a médiával átszőtt társadalmi, kulturális, kommunikációs környezetünkben való elboldogulást segítő ismeretek, képességek, készségek birtoklását jelenti.

2. A médiaműveltség rétegei, fogalmi elemei

A médiaműveltség többdimenziós, összetett fogalom. A különböző elméletek eltérő hangsúlyokkal és kiemelésekkel ugyan, de a fogalom vázát alkotó három fő terület tekintetében megegyeznek: a médiaműveltségnek vannak személyiségspecifikus, ismeretalapú, és készségalapú összetevői.

James Potter megközelítése szerint a „személyes locus”, a tudástár, és a készségek együttese biztosítja azt, hogy megfelelő ismeretekkel rendelkezünk a médiáról, és értő módon használjuk a médiakörnyezetet. A személyes locus a médiaműveltség személyiségjellemzőkkel megragadható rétege. Célokból, és személyes motivációból, hajtóerőből áll, amelyek lehetővé teszik, hogy pontosan definiáljuk az információkeresés, illetve a konkrét médiahasználat célját, és kellő motiváltsággal rendelkezünk a megfelelő tartalomhoz való hozzáféréshez. Ha a személyes locus bizonytalan, kevésbé pontosan tudjuk céljainkat meghatározni, vagy alacsony a hajtóerő szintje, önkéntelenül is átadjuk az irányítást a médiának, és jobban kiszolgáltatottá válunk a médiatartalmakkal szemben, legyenek azok káros, vagy akár manipulatív tartalmak. Ebben az irányokat vesztett helyzetben a média nagyobb hatással lesz ránk, és erőteljesebben befolyásolhatja információfeldolgozási folyamatainkat is (Potter, 2015:17). Az értő médiahasználattal összefüggésben óriási jelentősége van az önismeretnek: minél nagyobb önismerettel rendelkezünk, minél erősebb önreflexiók igényünk, annál tudatosabbak lehetünk a médiabefogadás, és a médiahasználat során.

A tudástár a médiáról szóló ismereteinek rendszerezett, az összefüggések kontextusában elhelyezett gyűjteménye, amely segítségével értelmezni, értékelni tudjuk a médiaüzeneteket.

Művejük a médiát (Aczél Petra (Szerk.)) 2015, Budapest, NMHH

⁴⁰ Példaként említhető: Renee Hobbs és David Cooper Moore kötete, mely magyar fordításban A médiaműveltség felfedezése címmel jelent meg 2015-ben, vagy James Potter Media literacy eredeti című kötete, amely magyarul Médiaműveltség címmel látott napvilágot.

Fontos különbséget tenni az információ és a tudás között. Az információ átmeneti és töredezett, a tudás strukturált, rendszerezett, tartós jellegű. A tudástár akkor keletkezik, ha a megismerési folyamat során az információkat összefüggések mentén, strukturált rendben helyezzük el. Potter szerint a médiaműveltséghez öt területen kell megfelelő tudással rendelkezünk, ezek: a médiahatások, a médiatartalmak, a médiaipar, a való világ és önmagunk (Potter, 2015:19). Minél kiterjedtebb, szélesebb tudástárral rendelkezünk, annál hatékonyabb lesz az információkeresésük, és egyben kreatívabb és tudatosabb a médiahasználatunk.

A harmadik elemként említett készségek szerepe, hogy segítségükkel képesek vagyunk a megismerési folyamatban az információt tudássá transzformálni. Potter szerint a média megismeréséhez használt készségek: analízis, értékelés, csoportosítás, indukció, dedukció, szintézis, és az absztrakció. Természetesen ezeket a készségeket a mindennapokban nem pusztán a médiakörnyezetben való eligazodáshoz használjuk, a cél viszont az, hogy a médiavilágban való mozgás minél inkább ezen készségek aktív használatával valósuljon meg.

Potter megközelítése szerint tehát a médiaműveltség egyfajta gondolkodási, információ befogadási és feldolgozási mód, amelyben a személyiség minden rétege érintett, és aminek a külső és belső világunk alapos ismerete mellett része az állandó önreflexió is.

Scheibe és Rogow a médiaműveltség fogalmát a mindennapi médiahasználatra, és a digitális technológia által teremtett kommunikációs környezet kihívásaira direkterre reagáló ismeret és képesség lista alapján adja meg. Szerintük a médiaműveltség a következő képességek és ismeretek birtoklását jelenti:

Hozzáférés: fizikai hozzáférés a technológia által kínált legkülönbözőbb kommunikációs lehetőségekhez, a médiakínálat különböző rétegeihez. A hozzáférés egyben a technológiai környezet által teremtett kommunikációs lehetőségek hatékony használatát is jelenti.

Megértés: a médiatartalom alapüzenetének megragadása, dekódolása, amelynek eszköze az üzenetre vonatkozó analitikus, értelmező kérdések megfogalmazásának képessége.

Tudatosság: a médiaüzenetek jelenlétének, illetve életünket befolyásoló szerepének tudata.

Értelmezés: a médiaüzenetek kibontása abból a célból, hogy kritikusan és független módon gondolkodjunk róluk.

Értékelés: indokolható, tájékozott ítéletalkotás a médiatartalom minőségéről, hasznosságáról, és a készítőik szándékairól.

Alkotás: meghatározott célból különféle médiafelületen zajló kommunikáció részeként médiatartalom alkotása.

Reflexió: annak számításba vétele, és tudatossága, hogy a saját élettapasztalatok, és értékrend hogyan befolyásolja a médiaüzenetek befogadását és megalkotását, de ide sorolható a különböző interpretációs lehetőségek mérlegelése is.

Részvétel: Együttműködés kezdeményezése, vagy csatlakozás egy együttműködéshez egy

interaktív médiafelületen, mint pl. wiki, közösségi média, virtuális világok (Scheibe, Rogow 2012).

Szemben az angolszász media literacy fogalommal, az ugyancsak nagy hagyományokkal rendelkező német médiapedagógiai diskurzusban a 90-es évektől a médiakompetencia (Medienkompetenz) kifejezés vált meghatározóvá, a médianevelés központi fogalmává. A fogalmat Dieter Baacke vezette be és megkülönböztette a kommunikációs kompetenciától. Véleménye szerint ugyanis a médiakompetencia, azáltal hogy átfogja és követi a technikai és iparági fejlődést, reagál a kommunikáció struktúrájának folyamatos változására. Baacke is többdimenziós modellben gondolkodott és a médiakompetencia négy dimenzióját/rétegét különböztette meg (Baacke, 1996).

Médiaismeret, amely a média működéséhez kapcsolódó ismereteket fogja át. Ennek egyrészt van egy technikai dimenziója, amely a használatot lehetővé tevő ismereteket, képességeket jelenti, másrészt egy tartalmi dimenziója, amely például a média kifejezőeszközéről, a különböző médiaműfajokról, filmműfajokról szóló ismereteket foglalja magában.

Médiakritika, amely olyan képességeket jelent mint a) társadalmilag problematikus jelenségek – például a médiakonzentráció következményei – felismerése, és megértése b) ezeknek az ismereteknek reflexív és tudatos alkalmazása c) az analitikus gondolkodás és a közösségi felelősségérzet etikus összehangolása, és etikai szemléletű definiálása.

Médiahasználat, amelynek ugyancsak két minőségét különböztethetjük meg: a passzív befogadó, alkalmazó használatot, és az aktív interakcióra épülő, egyfajta kínáló használatot. Mely utóbbi lényegi eleme a kreatív részvétel, a kommunikációs csere.

Alkotás, amely egyrészt innovatív, maga is fejleszti a teljes médiarendszert, másrészt kreatív, mivel megjelenik benne a mainstream kommunikációkultúra határainak esztétikai szempontú tágítása is.

A német médiapedagógiai diskurzusban érdemes még említést tenni Dewe és Sander megközelítésére, akik médiakompetencia alatt három terület együttesének érvényesülését értették. A médiakompetencia, egyfelől tárgyi, ismeretalapú kompetenciaként (Sachkompetenz) értelmezhető, ide tartozik mindazon alapismeretek és képességek összessége, amely a médiafelületek elérését és használatát, a médiumok által közvetített tartalmak közötti transzformációt biztosítják. Például olyan ismeretek, amelyek alapján képes valaki egy szöveges tartalmat filmnyelvi eszközökre transzformálni. Másfelől „énkompetenciaként” (Selbstkompetenz) is beszélhetünk róla, amely alatt mindazok a személyiség-specifikus jellemzők és képességek értendők, amelyek eredménye, hogy valakiben megjelenik az igény és a készség az új médiaeszközök használatára, a tapasztalati valóság és a média-élethez való közelség közötti különbségtétel, illetve lehetővé válik a médiatartalmak reflexív befogadása, és a média társadalmi szerepére való reflexió. Harmadrészt egyfajta társas kompetenciaként (Sozialkompetenz), is megnevezhető, amely keretében mindazon képességek, és használati ismereteket jelennek meg, amelyek biztosítják, hogy a médiát a társas együttműködés, kapcsolódás eszközeként használhassuk (Dewe, Sander, 1996).

3. Új médiaműveltség

A digitális technológia térhódítása, a médiakörnyezet konvergenciája, az egyre komplexebbé és bonyolultabbá váló kommunikációs környezet a médiaműveltség korábbi, hagyományos fogalmának újragondolását is felvetette, felveti. Számos olyan műveltségterületről lehet olvasni az elmúlt években, mint például a digitális, az információs vagy kritikai műveltség, amelyek a kommunikációs tér használatának különböző aspektusai, a tájékozódáshoz és részvételhez kapcsolódó különböző képességek mentén is értelmezhetőek, és fogalmazznak meg fejlesztési célokat. Nem kerülhető meg tehát annak vizsgálata, hogy mindezek a műveltségterületek milyen viszonyban vannak a médiaműveltséggel, mennyiben azonosak azzal, illetve mindezek alapján mely fogalom írja le legpontosabban azt az ismeret-, képesség- és készségkészletet, amely a digitális technológiára épülő médiakörnyezetben való eligazodáshoz, illetve az ebben való aktív részvételhez szükséges.

Kezdjük a digitális műveltség fogalmával! A fogalom egyidős a digitális technológia által kialakult információs környezetben az új kommunikációs formák, tevékenységek, eszközök megjelenésével. Kezdetben, olyan számítógépes tudásként – hardver és szoftver ismeretként – definiálták, amely képessé tesz az információs technológia nyújtotta lehetőségek, szolgáltatások használatára. Egy alap infokommunikációs szókinccset és műveleti tudást értettek alatta, mint pl. hogyan működik a szövegszerkesztő, hogyan menthetők el a számítógépre az adatok. Az internet elterjedésével a fogalom jelentősen kibővült, mivel már a világháló használatához kapcsolódó funkciókat is ide sorolták a kutatók (Buckingham, 2006) például a keresőmotorok használatát, a világhálón való hatékony információkeresést. Buckingham meggyőzően érvel amellett, hogy a digitális műveltség azonban több mint funkcionális képességkészlet. A teljes értékű digitális műveltséghez mindezekon túl értelmező, illetve szövegalkotási kompetenciára is van szükség, amelyek birtokában megfelelően tudjuk használni a digitális eszközöket a digitális tartalmak elérésére, értékelésére és szintetizálására, továbbá új tartalom előállítására, valamint közlésére, másokkal való kommunikálására (Buckingham, 2006). A fogalom központi eleme a digitális tartalom, az ahhoz való hozzáférés, illetve a digitális kommunikációban való részvétel.

Az információs műveltség mindazon ismeretek és készségeket öleli fel, amelyek az információs szükséglet felismerését, a megfelelő információ megtalálását, értékelését és felhasználását biztosítják (Boekhorst, 2003). A fogalom gyökereit a könyvtártudományban találjuk, de a médiaműveltséggel összefüggésben kiemelt jelentőségűvé a digitális kommunikációs környezet kialakulásával vált. Az információs társadalomban való elboldogulás, és aktív részvétel ma már elképzelhetetlen információs műveltség nélkül. A fogalomba tartozó készségek között egyre inkább hangsúlyos szerepet kap az információözönben az információk közötti szelektálás, illetve az információ hitelességének, megbízhatóságának vizsgálata, az információ felhasználásának felelősségi, etikai szabályai, illetve az aktív oldal: hogyan kommunikálható, osztható meg az információ a nyilvánosságban.⁴¹

A kritikai műveltség megfogalmazása a kritikai elmélet szellemi hagyományában gyökerezik,

⁴¹ Charter Institute of Library and Information Professionals (CILIP) - Information literacy skills (2012)
<http://www.cilip.org.uk/sites/default/files/documents/Information%20literacy%20skills.pdf>

erősen áthatja a cselekvő, a közösség életében való részvételt kereső, a közösségi értékek iránt elkötelezett ember eszméje. Aki kritikai műveltséggel bír, aktív és reflektív módon képes szövegolvasásra, üzenetek befogadására, legyenek azok írott, képi, vagy audiovizuális tartalmak. Képes arra, hogy a szöveg mögé nézzen, elemezze és értékelje annak valós üzenetét, a közlő szándékát, a szövegben kódolt attitűdöket, értékeket, nézőpontot, megértse olyan, a társadalom által konstruált fogalmakat, jelenségeket, mint a hatalom, a kontroll, az egyenlőség, a méltányosság, a társadalmi igazságosság. A kritikai műveltség felvértezi a demokratikus társadalomban való részvételre, képessé teszi arra, hogy „olvassuk a világot” (Freire, Macedo, 1987).

Az angolszász gyakorlatban különös kiemelés kap a médiaműveltség témakörében a kritikai tudatosság, amely már az analóg világban is hangsúlyos elemként jelent meg a médiapedagógiában (Buckingham, 2005). A digitális médiakörnyezet azonban méginkább felértékelte a kritikai szemléletet, mivel az információdömping, a digitális tartalmak manipulálásának lehetősége, a nyilvánosság struktúrájának gyökeres átalakulása egy magasabb rendű kritikai képesség birtoklását teszi szükségessé. Ha valaki nem képes válogatni az információk között, kritikai szemlélettel értékelni és szintetizálni az információt, illetve nem képes megfelelően kommunikálni saját üzeneteit másokkal, nagyon gyorsan elvész a digitális kommunikációs térben. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a kritikai szemlélet nem a média elutasítását, a média káros hatásának hangsúlyozását jelenti, hanem a rákérdezés kultúráját, a médiaüzenetek értékelésének, hitelességének, megbízhatóságának, hasznosságának, esztétikai értékének megítélésének képességét. A kritikai tudatosság hozzásegít a megfelelő kérdések megfogalmazásához, a tények és vélemények elhatárolásához, a manipulatív kommunikáció felismeréséhez, az autonóm döntések meghozatalához.

A digitális médiakörnyezet gyors változása is hozzájárul ahhoz, hogy a médiaműveltség és egyéb műveltségterületek viszonyának meghatározása a szakirodalmi források alapján nem egységes, inkább mozaikszerű kép bontakozik ki. A fő kérdés, hogy a media literacy korábban használatos hagyományos fogalmába bele lehet-e, kell-e érteni mindazokat az ismereteket, képességeket, és készségeket, amelyek a digitális kommunikációs környezet „olvasásához”, értő befogadásához szükségesek. Azaz értelmezhető-e a médiaműveltség egyfajta ernyőfogalomként, amibe egyéb írástudások területei is beleértendők?

Egyrésztől látható egy szándékolt, már a fogalomhasználatban is megjelenő megkülönböztetés a korábbi, hagyományos médiaműveltségtől. Renee Hobbs az együttes használat mellett teszi le a voksot, amikor közös fogalomkeretben, egymást kiegészítő viszonyban beszél a digitális- és médiaműveltségről (digital and media literacy). Szerinte a digitális- és médiaműveltség olyan ismeretek és képességek készlete, amely nélkül ma már elképzelhetetlen a teljes részvétel a médiával átszőtt információs társadalomban (Hobbs, 2010). A digitális média térhódításával új médiaműveltségre van szükség, amely nélkülözhetetlen az egyéni és társadalmi identitás, a nyilvánosság és a magánszféra határproblémáinak, illetve új jogi és etikai kérdések kezeléséhez (Hobbs&Jensen, 2009).

Jenkins is megkülönbözteti az új médiaműveltséget a régi, hagyományos médiaműveltségtől. Úgy érvel, hogy abban a világban, ahol folyamatosan változó technológia környezet vesz minket körül,

az „új médiaműveltségnek át kell fognia mindazon ismereteket és képességeket, amelyek képessé tesznek minket arra, hogy a technika kínálta lehetőségeket a magunk hasznára fordítsuk” (Jenkins, 2006:8). Szerinte az „új médiaműveltség fogalma magában foglalja a hagyományos, print médiára vonatkozó műveltség elemeket, ahogy beletartozik a tömegmédiá és az újmédia használatához szükség műveltségterület is” (Jenkins, 2006:9).

Buckingham is a tágabb, ambiciózusabb megközelítést tartja elfogadhatónak: a konvergencia médiakörnyezetben rejlő kihívások nyilvánvalóan sokszínű ismeret és képességek feltételeznek, amely nélkül már nem képzelhető el a jelenlegi kommunikációs környezetben való részvétel (Buckingham, 2006). Korábban a médiaműveltség a tömegmédiá üzeneteinek befogadását és értelmezését segítette, az új, digitális, interaktivitást támogató médiakörnyezet egy ennél sokkal komplexebb ismeret- és készségek feltételez. A konvergencia korában az információ és egyéb mediatartalom közötti határok egyre homályosabbá válnak, maga a média fogalma is összetettebbé, sokrétűbbé vált. Ha a média általános definíciójából indulunk ki, azaz médiának tekintünk minden olyan kommunikációs rendszert, amely részt vesz a tudásformák megőrzésében, időn és téren átívelő továbbításában és a hatalmi helyzet fenntartásában vagy megváltoztatásában (Barbier, Bertho, 2004), úgy nem fér kétség ahhoz, hogy a digitális technológia által kialakított kommunikációs környezet túlmutat a hagyományos tömegmédiá határain. Az új médiaműveltség ebből következően nem fókuszálhat pusztán a korábban használt tömegmédiá által gyártott üzenetekre, hanem a digitális kommunikáció egyéb formáira is kiterjed. A közösségi média világában, ahol jellemzően keverednek a hagyományos tömegmédiából és az egyéb kommunikációból származó üzenetek, elképzelhetetlen az üzenet jellege alapján meghúzni a médiaműveltség határát. A hozzáférés oldaláról közelítve a médiaműveltségbe nyilvánvalóan beleértendők azok az ismeretek és készségek, amelyek az új digitális környezet használatát teszik lehetővé. Így a digitális eszközök és az online környezet által kínált lehetőségek használatához szükséges alapvető képességek is.

Az új médiaműveltség területén tetten érhető másik jól megragadható változás az információs társadalomban való részvételhez kapcsolódó kommunikációs és információs kompetenciák megjelenése. A digitális technológia rendkívül széles palettáját kínálja az interaktív médiafelületeknek, ahol önálló nyelvhasználattal, viselkedési kultúrával, szokásokkal kisebb-nagyobb közösségek hálózatai jönnek létre. Az új virtuális terek új kapcsolódásokat, az információszerzés, illetve információáramlás új csatornáit nyitják meg. Az új médiaműveltségnek erre az új helyzetre is reagálnia kell, ezért a fogalomba olyan képességek is beleértendők, mint az együttműködés, a szociális cselekvés, társadalmilag felelős médiahasználat.

Vannak azonban olyan vélemények⁴² is, amelyek óvatosabbak a médiaműveltség kiterjesztő megközelítésével szemben. Kétségeiket arra alapítják, hogy egy nagyon tág, sok elemből építkező, sokféle területet lefedő fogalom hátrányosan hathat a médiaműveltség fejlesztésének intézményesítése során. Óriási ellenállásba ütközhet például a hagyományosan nehézkes, nagy komplexitással, bonyolult intézményi struktúrában működő oktatási rendszer átfogó fejlesztését

⁴² Media literacy research and policy in Europe - Report of a meeting of the COST Action, Transforming Audiences, Transforming Societies, held on 12 September 2013.

is érintő médiaműveltség témakör átvezetése, beépítése. Míg ha a fogalom maga nem kívánja megragadni a teljes kompetenciakészletet, úgy a műveltségterület intézményesítése is könnyebben megvalósítható. Könnyen belátható, hogy e megfontolás mögött inkább praktikus, policy szempontú érvek húzódnak, és kevésbé a médiaműveltség átfogó, társadalmi kontextusban való elhelyezése.

Összességében a bemutatott érvek a médiaműveltség fogalmának kiterjesztő értelmezését alapozzák meg, az újként definiált médiaműveltség egy olyan sokrétű műveltségként (multiple literacy) írható le, amely kiegészül a digitális, információs, kritikai műveltséghez is sorolható elemekkel, és képessé tesz a jelen kommunikációs környezetben való aktív részvételre. Az új médiaműveltségben a személyiség-specifikus elemek, az ismeret és képesség készlet dimenzió mellett megjelenik egy újabb dimenzió a társas, szociális készségek területe. Az új médiaműveltségre úgy kell tekintenünk, mint társas készségek készletére, amely képessé tesz egy nagyobb közösséggel való kommunikációra, és nem csak egyszerűen individuális készségként az önkifejezésre. (Jenkins, 2006:20).

4. Médiaműveltség – társadalmi részvétel

Többször megfogalmazódott már, hogy a médiaműveltség történetét sokszínű küzdelem övezte, a fogalmak, módszerek, célok definiálása korántsem egységes. A médiaműveltségről való gondolkodást kezdetben jellemzően a védelmi paradigma hatotta át, azaz a média káros hatásainak kizárását, csökkentését, a gyermekek védelmét célzó megfontolások. A védelmi paradigma arra épített, hogy a médiaüzenetek értő befogadása, a tömegmédia működésének ismerete, a tudatos médiahasználat elkerülhetővé teszi, illetve csökkentheti a médiafogyasztással felmerülő kockázatokat és veszélyeket. A médiakörnyezetben tapasztalható jelenségek, mint a digitalizáció, az interaktivitás erősödése, és ezzel összefüggésben a médiahasználati szokások átalakulása új irányokat nyitott a médiapedagógiai diskurzusban is. Egyre erősebben jelentek meg azok a gondolatok, amelyek az önkifejezés értékét és a részvételi kompetenciákat hangsúlyozták. A 90-es évek végének alapvitája a védelmi és a felvértező (empowerment) paradigma képviselői között zajlott. Mára eldőlni látszik, hogy sokkal hangsúlyosabbá vált a megerősítő paradigma jelentősége (Lunt&Livingstone, 2012). Ami nem jelenti a védelmi megfontolások teljes háttérbe szorítását, de azt igen, hogy a fókusz a kreatív, hasznos, aktív médiahasználathoz szükséges ismeretek és képességek fejlesztése felé fordul.

A részvételi kompetenciák fejlesztésének igénye szorosan kapcsolódik az új média térhódításával zajló folyamathoz. A technológiai forradalomból következő interaktivitás erősödése, a felhasználók által generált tartalmak elterjedése nyilvánvalóan befolyással van a nyilvános kommunikáció szabadságfokára. A média nem pusztán reprezentálja a valóságot, hanem közvetítő szerepe is van, és ez utóbbi egyre erősebb. A média közvetíti a nyilvánosság, a politika, a kisebb nagyobb közösségek és az emberek között. Az, hogy mit tudnak az emberek a médiáról nem pusztán az egyén érvényesülése, és eligazodása miatt érdekes. Ez a tudás beágyazódik a magánszféra, a köz és a civil szervezetek elveibe, működésébe, amelyek alakítják a nyilvános kommunikációt és a médiakörnyezetet.

A nyilvánosság, mint kommunikációs rendszer „egy társadalmi közösség tagjainak a közügyek

szabályozásával kapcsolatos, nyilvános, önkéntes vélemény- és akaratformálásnak szférája” (Peters, 2007:616). A nyilvánosság funkciója, hogy fórumot kínáljon a közösség életét meghatározó, befolyásoló információk szabad áramlásának, illetve teret kínáljon a különböző nézetek, vélemények közötti vitához, egyfajta „aréna” „diskusszió-rendszer”(Gerhards&Neidhardt, 1991:50). A nyilvánosság működése „közvetlenül hat a demokrácia minőségére”, mivel a „közhatalom-gyakorlás ellenőrzésében, illetve a hatalomgyakorlók és a közösség közötti párbeszéd megvalósításában van szerepe” (Polyák, 2015:105).

A médiát McQuail a nyilvánosság kulcsintézményének tekinti (McQuail, 2015), amelynek változása nyilvánvalóan kihat a nyilvánosság működésére is. A média és a politika bonyolult kölcsönhatásban működő rendszert képez, a politikai közösség működésének fontos színhelye a média. Az internet, mint új közösségi kommunikációs tér számos előnyt hordoz a politikai közösség demokratikus működése szempontjából. Az interaktivitás, a kommunikáció alacsony költsége, az azonnali kapcsolatteremtés lehetősége, az információhoz való hozzáférés lehetőségének kiszélesedése, mind-mind olyan jellemzők, amelyek hozzájárulhatnak a demokrácia jobb működéséhez. Az Internet hajnalán sokan üdvözltek az Internet terjedésével a közösség számára megnyíló új kommunikációs lehetőségeket (Coleman, 2001, Bentivegna, 2006), és egy újfajta politikai részvétel általánossá válását, a demokrácia megújítását látták a zajló folyamatban. Mára jól látható, hogy a kezdeti optimizmust korántsem igazolta vissza a valóság. Számos korlát és akadály azonosító, amely nehezíti az új nyilvánosság demokratikus dimenzióját. Az okok között említhető: az információs túlterheltség, amely korlátozza az információ hatékony felhasználását, a vélemények túlfeszültsége, amely akadályozza az eredményes vitát, (McQuail, 2010) és a digitális szakadék, amely a társadalmi csoportok egyenlőtlen részvételi lehetőségét eredményezi. A nyilvánosság struktúrájának átalakulásáról, ebben a média szerepéről a médiaműveltség alapjogi kontextusát kibontó következő fejezet ad átfogó képet. Előljáróban a médiaműveltség fogalmi keretének meghatározása körében azonban rögzíthető, hogy a nyilvánosság szerkezetében tapasztalható átalakulás a médiaműveltséget új dimenzióba helyezi, amely alapján a társadalmi részvételhez szükséges kulcskompetenciaként azonosítható. „A médiaműveltség napjaink információs társadalmában a befogadás és a polgári részvétel kérdése is. Nem csak a fiatalabb generációra korlátozódik, hiszen a felnőttek, idősek, szülők, tanárok és médiaszakemberek számára egyaránt nélkülözhetetlen. Az internetnek és a digitális technológiának köszönhetően ma már egyre több európai polgár tudja, hogyan hozhat létre vagy oszthat meg képeket, információkat és tartalmat. A médiaműveltség mára az aktív és teljes körű polgári részvétel egyik elengedhetetlen előfeltételévé vált, amellyel kivédhető vagy mérsékelhető a közösségi életből való kirekesztődés.”⁴³

⁴³ A BIZOTTSÁG AJÁNLÁSA (2009. augusztus 20.) egy versenyképesebb audiovizuális és tartalomipar, továbbá egy befogadó tudásalapú társadalom érdekében a digitális környezethez igazodó médiaműveltségről (2009/625/EK)

5. A médiaműveltség fogalma különböző amerikai, európai és nemzetközi dokumentumokban

A médiaműveltség fogalmának fejlődése a médiaműveltség fejlesztését célzó mozgalmak, a policy- és stratégiagyártás történeti kontextusában is megragadható. Az 1990 évek elejétől sorra születtek meg azok a kezdeményezések, stratégiai dokumentumok, amelyek felismerve a médiaműveltség szerepét és jelentőségét a formálódó új tudásalapú társadalomban rögzítették a médiaműveltség aktuális fogalmi apparátusát és kijelölték a fejlesztés irányvonalait.

Az Egyesület Államokban viszonylag korán, 1993-ban született meg az első szövetségi szintű dokumentum a médiaműveltség fejlesztésének koncepcionális alapjairól.⁴⁴ A dokumentum szerint a médiaműveltség: képesség az üzenetekhez való hozzáféréshez, elemzéshez, értékeléshez és az üzenetek sokféle formában való kommunikálásához. „A médiaművelt ember – és mindenkinek lehetővé kell tenni hogy azzá váljon – képes értelmezni, értékelni, elemezni, és akár előállítani nyomtatott és elektronikus médiaszöveget. A médiaműveltség alapvető célja a teljes médiával szembeni kritikai autonómia megszerzése.”⁴⁵ A dokumentumban javasolt médiaműveltség fogalomban hangsúlyosan jelenik meg az aktív polgár eszméje. A médiaműveltség képesség a média elemzéséhez, értékeléséhez, aktív „olvasásához” annak érdekében, hogy az emberek valódi, tevékeny polgárként vegyenek részt a közösség életében. A koncepció kevésbé a védelmi funkcióra teszi a hangsúlyt, abban sokkal inkább a megerősítő, az aktív kommunikációban való részvételt támogató személetmód jelenik meg.

Az amerikai dokumentum még elsősorban az oktatás területére helyezi a médiaműveltség fejlesztésének ügyét. Ezzel szemben tíz évvel később Angliában, a 2003-ban hatályba lépett kommunikációs törvény már szerepet szán a médiahatóságnak is: a törvény egyedülálló felhatalmazást adott az angol médiahatóságnak Ofcom-nak, a médiaműveltség széles társadalmat elérő fejlesztésére.⁴⁶ A törvény nem definiálta pontosan a médiaműveltség tartalmát, hanem a fogalom megalkotását a szabályozó hatóságra bízta. Az Ofcom által lefolytatott nyilvános meghallgatás és társadalmi vita eredményeként született meg a 2004-ben a következő definíció: „a médiaműveltség képesség a kommunikációhoz való hozzáféréshez, annak megértéséhez és előállításához a kontextusok sokféleségében”. A definíció kibontása során az Ofcom világossá tette, hogy a médiaműveltség birtokában az emberek képesek a technológia használatára annak érdekében, hogy megtalálják, és megértsék a keresett információt, illetve véleményt mondjanak róla, továbbá ha szükséges reagáljanak rá.”⁴⁷ A dokumentum hangsúlyozza, hogy ezekkel a képességekkel az emberek nagyobb eséllyel képesek megvédeni magukat és családjukat a káros és veszélyes tartalmaktól. A fogalom első eleme az idézett amerikai dokumentum megfogalmazásával él, a későbbiekben viszont hangsúlyosabban van jelen a védelmet célzó megközelítés, szemben a kommunikációban résztvevő aktív polgárt megerősítő koncepciójával. Az Ofcom a rábízott feladat keretében 2004 és 2008 között számos kutatást végzett a társadalom egészében a médiaműveltség szintjének mérése körében. Ugyan a definíció szövegszerűen nem

⁴⁴ Media Literacy A report of the National Leadership Conference on Media Literacy (1993)
<http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf>

⁴⁵ Uo. 9. oldal

⁴⁶ Communication Act 2003. 11 cikk

⁴⁷ Ofcom's Strategy and Priorities for the Promotion of Media Literacy Consultation Document (2004)

módosult, mégis a kutatások eredményeként tetten érhető változás a szabályozhatóság megközelítésében: védelmi paradigma meghaladásával az Ofcom egyértelműen a felvértező paradigma felé indult el (Lunt&Livingstone, 2012). A médiaműveltség helyzetéről szóló 2008-ban nyilvánosságra hozott kutatás már azt rögzíti, hogy a médiaműveltség fejlesztése az emberek digitális kommunikációban való részvételének lehetőségeit bővíti, az Ofcom szerepvállalásának célja ezen a területen az emberek megfelelő tájékoztatása és támogatása a saját média aktivitás, részvétel érdekében.⁴⁸

A 2000-es évek második felétől a médiaműveltség fejlesztéséről születő nemzetközi dokumentumok fogalomalkotásában is egyre erőteljesebben jelenik meg a védelmi paradigma mellett a felvértező paradigma. Ennek hátterében annak felismerése áll, hogy nem pusztán a védelmi indok miatt van szükség a fejlesztésre, hanem a tudásalapú társadalom fejlesztése, a versenyképesség fenntartása, és erősítése érdekében is.

Az Európai Unióban egy nyilvános konzultációt követően született meg az a fogalom, amely a 2007-ben elfogadott audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló direktívába is bekerült (AVMSZ).⁴⁹ „A médiaműveltség olyan készségeket, ismereteket és értelmezési képességeket jelent, amelyek alapján a fogyasztók hatékonyan és biztonságosan tudják használni a médiát. A médiatudatossággal rendelkező emberek tájékozottan tudnak választani, megértik a tartalom és a szolgáltatás jellegét, hasznosítani tudják az új kommunikációs technológiák által nyújtott lehetőségek teljes körét, és jobban meg tudják védeni magukat és családjukat a káros vagy sértő anyagoktól.”⁵⁰ Ebben a fogalomban kevésbé a közösségi elemek hangsúlyosak, a szöveg megközelítésében inkább az egyén védelmére, eligazodására fókuszál. Később azonban az európai dokumentumokban is tetten érhető a médiaműveltség demokratikus funkciójának irányába való elmozdulás.

Az Európai Bizottság 2009-ben kiadott ajánlása a digitális médiakörnyezethez igazodó médiaműveltségről leszögezi, hogy a médiaműveltség napjaink információs társadalmában az aktív polgári szerepvállalás fontos tényezője. Az ajánlás a médiaműveltség tömör definíciójában a korábban hivatkozott amerikai és az Ofcom által megadott fogalomelemekre épít: „A médiaműveltségen a médiához való hozzáférésre, a média és a médiatartalmak különböző aspektusainak megértésére és kritikus szemmel való vizsgálatára, valamint a különféle kontextusokban megvalósuló kommunikációra való képességet értjük.”⁵¹

Az ajánlás kibontja a rövid definíciót, amelyben mind az egyéni, mind a közösségi érdekek megjelennek és a védelmi paradigma mellett, a közösségi szemlélet is erőteljes szerepet kap:

„A digitális kreatív tartalmak terjedése, az online és mobil terjesztési platformok megsokszorozódása új kihívásokat teremt a médiaműveltség terén. A mai világban olyan elemző készségekre van szükség, amelyek segítségével a digitális médiát intellektuálisan és érzelmileg

⁴⁸ Ofcom - Media Literacy Audit: Report on UK Adult's Media Literacy (2008)

⁴⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU Irányelve az Audiovizuális médiaszolgáltatásokról

⁵⁰ Uo. (47)

⁵¹ A BIZOTTSÁG AJÁNLÁSA (2009. augusztus 20.) egy versenyképesebb audiovizuális és tartalomipar, továbbá egy befogadó tudásalapú társadalom érdekében a digitális környezethez igazodó médiaműveltségről (2009/625/EK) (11)

jobban tudjuk értelmezni.

A médiaműveltség a média valamennyi válfajára kiterjedő fogalom. Médiaműveltség birtokában az ember tudatosabban szemléli mindazokat a médiaüzeneteket, amelyek nap mint nap számtalan forrásból érkeznek. Médiaüzenetnek számítanak például a műsorok, filmek, képek, szövegek, hangok és weboldalak, amelyek különböző kommunikációs adathordozókon jelennek meg.

A médiaműveltség napjaink információs társadalmában befogadás és polgári részvétel kérdése is. Az internetnek és a digitális technológiának köszönhetően ma már egyre több európai polgár tudja, hogyan hozhat létre vagy oszthat meg képeket, információkat és tartalmat. A médiaműveltség mára az aktív és teljes körű polgári részvétel egyik elengedhetetlen előfeltételévé vált, amellyel kivédhető vagy mérsékelhető a közösségi életből való kirekesztődés.

A „médiaművelt” társadalom egyszerre lehet ösztönzője és előfeltétele a média pluralizmusának és függetlenségének. A társadalmon belüli vagy társadalmak közötti különféle csoportok, különböző nyelveken közölt különféle nézeteinek és eszméinek kifejezése kedvezően hat a sokféleség, a tolerancia, az átláthatóság, a méltányosság és a párbeszéd által képviselt értékekre. A médiaműveltség növelését a társadalom valamennyi szegmensében elő kell mozdítani, alakulását szorosan figyelemmel kell kísérni.

A demokrácia a polgárok közösségi életben való aktív részvételének függvénye, a médiaműveltség pedig biztosíthatja azokat a készségeket, amelyek az új kommunikációs technológiákon keresztül nap mint nap érkező megannyi információ értelmezéséhez szükségesek.
„⁵²

Az UNESCO dokumentumokban megjelenő médiaműveltség fogalom a szólásszabadságból kiinduló megközelítésben hangsúlyosan a felvértező paradigmára épít. Az ENSZ keretében napvilágot látott dokumentumok egy még szélesebb közösségre vonatkozóan fogalmazzák meg a médiaműveltség tartalmát. Az UNESCO dokumentumokban együttesen szerepel a média- és információs műveltség, amely azokat az elemi kompetenciákat foglalja magában, amelyek lehetővé teszik a polgárok számára a médiakörnyezetben való hatékony boldogulást, a kritikai gondolkodást, az élethosszig tartó tanulás képességét, és az aktív állampolgárrá válást. A média- és információs műveltség olyan ismereteket, képességeket, attitűdöket foglal magában, amelyek elvezetnek annak megértéséhez, hogy mi a média szerepe, és funkciója egy demokráciában, milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy a média betölthesse ezeket a funkciókat. Ezen kívül a médiatartalmak és a média által kínált szolgáltatások kritikai szemléletű elemzése és értékelése, illetve a média használata a demokratikus részvétel során.⁵³

A média- és információs műveltségen keresztül az emberek megerősítése egy fontos előfeltétele a tudáshoz, és információhoz való egyenlő hozzáférés biztosításának, és egy befogadó, tudásalapú társadalom építésének. A média- és információs műveltség képessé teszi az

⁵² Uo. (12), (13), (15), (16) (17)

⁵³ UNESCO - Media and Information Literacy Policy and Strategy Guidelines (2013)

embereket, hogy megfelelően interpretálják az információkat és tájékozott döntéseket hozzanak a médiáról, ahogy arra is, hogy megfelelő képességekkel rendelkeznek ahhoz, hogy maguk is elő tudjanak állítani információt és médiatartalmat. Ez a tudás lehetővé teszi az emberek számára, hogy értelmesen, kreatívan használják a különböző médiafelületeket, illetve hogy igénybe vegyék a minőségi tartalomszolgáltatásokat és tartalmakat. Együttesen pedig megteremtik annak lehetőségét (keresleti követelményét), hogy a tartalomszolgáltatók magas minőségi követelményeknek megfelelő szolgáltatásokat tudjanak kínálni.⁵⁴ Ahogy az európai, úgy az ENSZ égisz alatt készült dokumentumban is hangsúlyosan jelenik meg a fogalom meghatározásában a médiaműveltség szintje és a médiakörnyezet minőségének szoros kölcsönhatása, a felhasználói oldal felkészültségének szerepe és jelentősége az egész médiavilág működési módjában.

Összességében a nemzetközi dokumentumokban is igen szerteágazó, sokrétegű fogalomként jelenik meg a médiaműveltség, de a sokféle megközelítés, illetve az időben gyorsan változó médiakörnyezet miatt végleges, univerzális definíció megalkotása nehezen is képzelhető el.⁵⁵ Minél szélesebb, nagyobb közösség számára készül a fogalom annál nehezebb egységes, kimerítő definíciót alkotni. A különböző szervezeti keretekben született fogalmakban eltérő hangsúlybeli különbségek figyelhetők meg. A fogalomalkotást befolyásolja a szervezet küldetése, funkciója, hatóköre. Az Európai Unió elsősorban az audiovizuális, illetve digitális politika mentén helyezi el a fogalmat, az UNESCO a szólásszabadság, az alapjogok kontextusában. A fogalom fejlődését vizsgálva azonban mindenhol a definíciós tartomány bővülése figyelhető meg. Közös elemként ragadható még meg a fogalom fejlődése az egyéni médiaműveltségtől a közösségi értékekig, mely utóbbiban megjelenik a médiaművelt társadalom eszménye, amelyben a közösség képes a média megfelelő használatára, a kritikai tudatosság gyakorlására, a digitális kommunikációban a közösségi érdekeket figyelembe vevő részvételre.

A dolgozatban a médiaműveltséget a kommunikációs környezet különböző aspektusaira reagáló műveltségterületek összességét magában foglaló ernyőfogalomként használom. A médiaműveltség fogalmába tartozónak tekintem mindazon ismereteket, képességeket, amelyek biztosítják az információs környezet értő, aktív, tudatos használatát, képessé teszik az egyént arra, hogy megvédje magát és környezetét a médiakörnyezetben rejlő kockázatokkal és veszélyekkel szemben, és felvértezik arra, hogy az információs és médiakörnyezetet tanulásra, munkavégzésre, önkifejezésre, és a társadalmi életben való aktív részvételre használhassa.

⁵⁴ UNESCO - Media and information literacy curriculum for teachers (2011)

⁵⁵ Study Assessment Criteria for Media Literacy Levels (2009)

http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/literacy-criteria-report_en.pdf

Harmadik rész

Médiaműveltség az emberi jogok kontextusában

A médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami feladatok mögött az állami szerepvállalást feltételező, és egyben igazoló alkotmányos alapjogok húzódnak. Az értekezés első részében bemutatott, a digitális kommunikációs környezetben tapasztalható társadalmi kockázatok, és az egyéni jogok gyakorlását befolyásoló jelenségek az alapjogok érvényesülésével összefüggő állami felelősségvállalás újragondolását vetik fel. Az állami szerepvállalás definiálásának kiindulópontja a médiaműveltség alapjogok kontextusában való elhelyezése, az alapjogi összefüggések rögzítése, amely kijelöli, megalapozza a médiaműveltség helyét és jelentőségét.

A médiaműveltség alapjogi megközelítése, ennek alapos vizsgálata eddig kevésbé kimunkált terület volt. Korábban a médiaműveltség jellemzően a gyermekvédelem, és a közoktatás kontextusában jelent meg, de még e megközelítés alapjogi megalapozásához is kevés fogódzót kínál a jogi irodalom. Viszonylag friss dokumentumként említhető az alapvető jogok biztosának 2016-ban kiadott jelentése a médiaértés-oktatás hazai helyzetéről. A jelentés közvetlen összefüggést állapított meg a médiaműveltség fejlesztése és az alapjogok érvényesülése között. Az ombudsman megvizsgálta a médiaműveltség közoktatási rendszerben való fejlesztésének körülményeit, többek között a fejlesztés tárgyi és személyi feltételeit, aktuális gyakorlatát, és ennek eredményeként megállapította: hogy a feltárt hiányosságok „a gyermekek védelemhez és gondoskodáshoz való jogával, ennek kapcsán a művelődéshez való jogával összefüggő visszásságot okoznak. A jelenlegi helyzet ugyanis álláspontom szerint alkalmas arra, hogy a jogsérelem közvetlen veszélyét idézze elő.”⁵⁶

A digitális technológia eredményeként zajló társadalmi-gazdasági változások az alapjogok széles körét érintik a politikai szabadságjogoktól a szociális és kulturális jogok és a harmadik generációs alapjogok gyakorlásáig. E körön belül a már említett gyermekek jogai a művelődéshez való jog mellett a véleménynyilvánítás szabadsága érvényesülésének vizsgálatára vállalkozom ebben a részben. A médiaműveltség elhelyezése ezen alapjogok kontextusában annak feltárását célozza, hogy a digitális kommunikációs környezetben melyek azok a jelenségek, változások, amelyek befolyásolják e jogok érvényesülését, illetve mindez milyen állami szerepvállalást igényel a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben.

⁵⁶ Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB 479/2016.számú ügyben.

I. A gyermekek jogai

A médiaoktatás hagyományából kinövő médiaműveltség fejlesztésének alapvető keretét még ma is a gyermekekre fókuszáló megközelítés uralja. Ezért az alapjogi kontextus vizsgálatát a médiaműveltség és a gyermekek jogainak összefüggéseivel indítom.

A gyermekek jogai és a médiahasználat

A gyermekek jogainak védelmét nemzetközi szinten megteremtő New-Yorki Egyezmény (1989) kijelöli a gyermekek számára biztosítani szükséges jogok körét.⁵⁷ Az Egyezményben rögzített jogok részben megismétlik a minden embert megillető jogok katalógusát, hiszen a gyermeket néhány kivételtől eltekintve - ide sorolhatók egyes politikai szabadságjogok, mint például a választójog - az alapjogok teljes köre megilleti. A minden embert megillető jogok mellett az egyezmény kimondottan a gyerekeket megillető jogokat is rögzít.⁵⁸ Az Egyezmény a gyermekek jogaira úgy tekint, mint amelyek érvényesülése speciális megközelítést, és sajátos állami, társadalmi szerepvállalást feltételez, a gyermekek jogainak biztosítása az alapjogok érvényesítésén belül önálló jogintézményi megoldásokat igényel. Ennek oka, hogy a gyermek fizikai, szellemi, érzelmi adottságai miatt nem képes jogainak megfelelő érvényesítésére. Ahhoz, hogy a gyermek az őt megillető jogokkal élni tudjon, egészséges, önmagáért felelősséget vállalni tudó, és közösségi együttélésre képes felnőtté válhasson különös védelemre és gondoskodásra van szüksége. E védelemre és gondoskodásra a gyermek mindenkivel szemben igényt tarthat, és ez a jog egyben kötelezettséget keletkeztet a család, az állam és a társadalom számára (Hajas&Schanda, 2009). Az egyezményben részes államok kötelesek olyan szabályozási környezetet kialakítani, intézkedéseket hozni, amelyek - figyelembe véve a szülők jogait és kötelességeit - biztosítják a gyerekek jólétéhez szükséges védelmet és gondozást, az egészséges személyiségfejlődés feltételeit, ami aktív cselekvést jelent a gyermek jogainak előmozdítására, biztosítására, és védelmére. A gondoskodáshoz és védelemhez való jog a gyermeket nagykorúvá válásáig, tehát tizennyolc éves koráig illeti meg.

Az Egyezmény megalkotásakor, reagálva a média szocializációs ágensi szerepére számos olyan rendelkezés fogalmazódott meg, amelyek a gyerekek médiahasználatával összefüggésben definiálnak állami feladatokat. Az Egyezmény 17. cikke a gyerekek egészséges személyiségfejlődését, javát szolgáló médiakörnyezet kialakítását célzó intézkedések bevezetését szorgalmazza. Ennek részeként rögzíti, hogy a tagállamok feladata annak biztosítása, hogy a gyermek hozzájusson a különböző hazai és nemzetközi forrásokból származó tájékoztatáshoz és anyagokhoz, nevezetesen azokhoz, amelyek szociális, szellemi és erkölcsi jóléte előmozdítását, valamint fizikai és szellemi egészségét szolgálják. E feladat részeként a tagállamoknak elő kell mozdítaniuk, hogy a tömegtájékoztatási eszközök a gyermek számára szociális és kulturális szempontból hasznos tájékoztatást és anyagokat terjesszenek. Másik oldalról pedig a tagállamoknak elő kell segíteni, hogy a gyermek a jólétére ártalmas információk és tartalmakkal szemben védelemben részesüljön. A tagállamoknak a tömegtájékoztatási eszközökkel kapcsolatos

⁵⁷ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény

⁵⁸ Az Egyezmény 7. cikke például kimondja, hogy a gyermeknek joga van arra, hogy ismerje szüleit, és hogy a szülei neveljék.

szerepvállalása során figyelembe kell venniük a gyerekek oktatásával kapcsolatban megfogalmazott elvárásokat, a médiakörnyezet alakításában az oktatás céljainak szellemében kell intézkedéseket hozniuk. Azaz a médiakínálatban olyan tartalmakat kell megjeleníteni, amelyek hozzájárulnak a gyerekek ismereteinek bővítéséhez, tudásának gyarapításához.

A médiakörnyezet és nyilvánosság témaköréhez való szoros kapcsolódás miatt említést kell még tenni az Egyezmény 13. cikkéről, amely rögzíti a gyerekeket is megillető véleménynyilvánítás szabadságát. Az Egyezmény kimondja, hogy ez a „jog magában foglalja mindenfajta tájékoztatás és eszme határokra tekintet nélküli kérésének, megismerésének és terjesztésének szabadságát, nyilvánuljon meg az szóban, írásban, nyomtatásban, művészi vagy bármilyen más, a gyermek választásának megfelelő formában.” Az Egyezmény rögzíti továbbá, – hasonlóan más emberi jogokról rendelkező nemzetközi egyezményekből⁵⁹ már ismert módon - hogy ez a jog törvényben kifejezetten megállapított olyan korlátozásoknak vethető alá, amelyek mások jogainak és jó hírnevének tiszteletben tartása, illetőleg az állam biztonsága, a közrend, a közegészségügy, vagy a közérkölcse védelme érdekében szükségesek.

Magyarország 1991-ben csatlakozott az Egyezményhez, de a rendszerváltás alkotmánya az egyezmény szellemének megfelelően 1989-ben már önálló cikkben rendelkezett a gyermeki jogok biztosításáról. Az Alkotmány rögzítette, hogy „A Magyar Köztársaságban minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges.”⁶⁰ A ma hatályos Alaptörvény deklarálja a gyermek védelemhez és gondoskodáshoz való jogát: „Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz.”⁶¹ Az Alaptörvény szövege annyiban változott, hogy nem nevesíti külön az alapjog kötelezettjeit, nem jelenik meg a család, az állam és a társadalom, mint a gyermeki jogok kötelezettjei. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság e körben a korábbi alkotmányos értelmezést megerősítve úgy érvelt, hogy „az állam oldalán a gyermeki jogok érvényesítése jogi aktivizmust kíván meg, vagyis a jogrendszer alakítása során tekintettel kell lenni a különböző jogágak [...] normatív és intézményes összefüggéseire.” Az „Alaptörvény XVI. cikkében szereplő jog lényegi tartalma elsősorban állami és (szűkebb körben) társadalmi kötelezettségek teljesítésében ragadható meg. Ez a kötelezettség pedig az állam számára azt írja elő, hogy – valamennyi jogággal összefüggésben – az egyes jogintézmények szabályozása során tartsa szem előtt a gyermekek érdekeit, e tevékenységén keresztül segítse elő a megfelelő fejlődésüket, az ehhez szükséges alapvető feltételeket biztosítsa.”⁶² A gyermekek jogainak biztosítása tehát aktív állami szerepvállalást feltételez, amelynek háttérében megjelenik a gyermekjogi egyezményben rögzített jogok, illetve a tagállamok által vállalt kötelezettségek rendje.

Magyarországon a sokrétű társadalmi és állami szerepvállalás szabályozási, és intézményi keretét elsősorban a gyermekvédelmi törvény bontja ki.⁶³ A törvény számos olyan szabályt rögzít,

⁵⁹ Mind a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, mind az Emberi Jogok Európai Egyezménye.

⁶⁰ Alkotmány 67. § (1)

⁶¹ Alaptörvény XXVI. cikk (1)

⁶² 3142/2013. (VII. 16.) számú AB határozat

⁶³ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

amelyek a gyermek médiakörnyezetével, médiahasználatával összefüggésben felmerülő veszélyekre, kockázatokra, és lehetőségekre reagálnak. A törvényben megjelenik a médiakörnyezet káros hatásaival szembeni védelem: A gyermeknek joga van ahhoz, hogy a fejlődésére ártalmas környezeti és társadalmi hatások..... ellen védelemben részesüljön. (6.§ (4)). Joga van az információs ártalommal szembeni védelemre. (6.§ (5)) A védelem mellett a médiakörnyezet nyújtotta lehetőségek is megfogalmazódnak elvárásként: A gyermeknek joga van ahhoz, hogy a médiában fejlettségének megfelelő, ismeretei bővítését segítő, a magyar nyelv és kultúra értékeit őrző műsorokhoz hozzáférjen, továbbá hogy védelmet élvezzen az olyan káros hatásokkal szemben, mint a gyűlöletkeltés, az erőszak és a pornográfia. (6.§ (6)) Az egyezményben megkövetelt módon a törvény külön is rögzíti a gyerekek szabad véleménynyilvánításhoz való jogát.

A gyermekek jogainak védelme és a médiakörnyezet összefüggésében a gyermekvédelmi törvényen kívül számos egyéb jogszabály is szerepet kap. Büntetőjogi szabályok biztosítják a gyermekpornográfia kriminalizálásával a gyermekek szexuális kizsákmányolásával szembeni védelmét. A jogszabály szerint bűncselekményt követ el az, aki tizennyolcadik életévét még be nem töltött személyről pornográf felvételt készít, kínál, átad, hozzáférhetővé tesz, forgalomba hoz, megszerez, tart.⁶⁴ Míg a büntetőjog a tiltott felvételhez felhasznált, sérelmet szenvedett gyermek védelmét célozza elsősorban, addig a médiajog keretében elhelyezett szabályok jellemzően a médiát fogyasztó, azaz a „képernyő előtt” ülő gyermek védelmét célozzák. Tág értelemben a gyermekvédelmi szabályozáson belül a média káros hatásaival szembeni védelmet célzó szabályozási eszközöket a médiajog rögzíti. A gyermekvédelmet célzó médiajogi eszközrendszer jelenlegi rendje kiindulópontot, szempontokat kínál a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami szerepvállalás körvonalazásához, ezért érdemes ezt az eszközrendszert részletesebben is bemutatni.

2. Gyermekvédelem a médiajogban

2.1. A szabályozás indokai és célja

A médiaszabályozás egyik kiemelt területe a gyermekek védelme. A szabályozás célja a médiakörnyezet alakítása annak érdekében, hogy a gyermekek a médiahasználat során megfelelő védelmet kapjanak a média káros hatásaival szemben, illetve lehetőségük legyen hozzáférni a személyiségfejlődésüket segítő, ismereteiket, tudásukat gyarapító tartalmakhoz (Gálik&Polyák, 2005:153). A gyermekek védelmét ezen a területen is az indokolja, hogy életkori sajátosságaikból fakadóan védtelenebbek a médiakörnyezetben rejlő veszélyekkel szemben, sérülékenyebbek, kiszolgáltatottabbak, befolyásolhatóbbak, jogaikat, érdekeiket nem tudják a felnőttekhez hasonló módon érvényesíteni.

A szabályozás arra épül, hogy a gyermekek életkori sajátosságaik miatt eltérő befogadási, élményfeldolgozási képességekkel rendelkeznek, mint a felnőttek, és a médiakínálatban

⁶⁴ 2012. évi C. törvény 204. §

megjelenő egyes tartalmak károsan befolyásolhatják a testi, szellemi, lelki, erkölcsi fejlődésüket (Kósa&Vajda, 1998). A gyerekek máshogy érzélik, fogadják be a médiakörnyezet által kínált tartalmakat, mint a felnőttek, aminek alapvetően két oka van. Egyrészt eltérő befogadási képességekkel rendelkeznek, azaz az őket körülvevő valóság észlelése egy fejlődési folyamaton megy keresztül, ahol az egyes életkori szakaszokat sajátos befogadási, észlelési, kognitív műveleti korlátok jellemzik. A média nyelvének, a mozgókép működésének megértése erősen kötődik a kognitív képességek fejlődéséhez. Másrészt a felnőttekétől nagyon eltérő az a tapasztalati háló, ismeretanyag, amely mentén elhelyezik az új információkat. Mindebből az következik, hogy a médiatartalmak megértése, helyes értelmezése, elhelyezése csak fokozatosan alakul ki. Az észlelést, befogadást meghatározó jellemzők alapján körvonalazódnak azok az életkori szakaszok, amelyek eltérő védelmi, tartalmi beavatkozást igényelnek. A szabályozási gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a részletszabályok kidolgozása, és a jogalkalmazás során a beavatkozás mértéke igazodik a különböző korosztályok sajátosságaihoz.

Alapjogi kontextusban a gyermekvédelmi célú médiajogi szabályozás a véleménynyilvánítás- és a sajtószabadság legitim korlátozása, hiszen az állam ezeken az eszközökön keresztül tiltja, korlátozza, vagy bizonyos feltételekhez köti meghatározott tartalmak közzétételét, illetve előírja bizonyos tartalmak médiakínálatban való megjelenítését (Nyakas, 2009). Ebben az esetben tehát a gyermekek védelme elsőbbséget élvez a média szabadságával szemben.

2.2. A gyermekek jogainak védelmét célzó médiajogi eszközök

A gyermekek védelmének biztosítását célzó médiajogi szabályozás szemléletmódjában, eszközeiben a védelmi paradigmát hangsúlyozó, a korlátozásra és a tiltásra épülő megközelítésen alapul. Az eszközrendszer meghatározó eleme a gyerekek bizonyos tartalmakhoz való hozzáféréseinek kizárása vagy korlátozása. Emellett e szemléletmódot tükrözik azok a szabályok is, amelyek tartalmi korlátokat fogalmaznak meg a kereskedelmi kommunikáció, azaz a reklámok közreadása területén. E korlátozó eszközökhöz képest kevésbé kidolgozottan jelennek meg azok a szabályok, amelyek a minőségi, a gyerekek ismereteit, tudását, épülését szolgáló médiatartalmak előállítását, közreadását írják elő. Noha a szabályozási keret egységesnek mondható, az egyes államokban kialakult szabályozási rendet a konkrét megoldások alapján a sokféleség jellemzi.

2.2.1. A tartalomhoz való hozzáférés kizárása, korlátozása

2.2.1.1. Jogellenes és káros tartalom

A gyermekvédelmet célzó médiajogi szabályozás alapvető eszköze a gyerekek fejlődésére káros, veszélyes médiatartalmakhoz való hozzáférés korlátozása. A gyermekekre potenciális veszélyt, kockázatot jelentő tartalmak két nagy csoportba sorolhatók a jog nyelvén: a jogellenes és az ártalmas, vagy káros tartalmak csoportjába. A megkülönböztetést először az Európai Bizottság által 1996-ban kiadott „A kiskorúak és az emberi méltóság védelméről az audiovizuális és információs szolgáltatásokban” című Zöld Könyvben találjuk (Kóczyán, 2014). A jogellenesnek minősülnek azok a tartalmak, amelyek az egész társadalom érdekeit sértik. Az ilyen tartalmak közzététele nem megengedett, mivel nem pusztán a gyerekekre ártalmasak, hanem alapvető társadalmi normákat, a közösség egészének érdekeit sértik. Jogellenes tartalomnak minősülnek

például az emberi méltóságot sértő, vagy a gyűlöletkeltésre alkalmas közlések, de e körbe sorolható a már korábban említett gyermekpornográf tartalom is.

A káros tartalmak azok, amelyek ugyan „nem jogellenesek, de tartalmuk alapján hátrányosan befolyásolhatják a gyermekek fizikai, szellemi, és erkölcsi fejlődését.” (Gálik&Polyák, 2005:154) E tartalmak a véleménynyilvánítás szabadsága körébe tartoznak, tehát megjelenhetnek a nyilvánosságban, de közlésük gyermekvédelmi szempontok miatt korlátok közé szorítható. A káros audiovizuális tartalmak körében a szabályozás külön nevesíti az erőszakos és a szexuális tartalmakat, amelyek különös kockázatot jelentenek a gyermekek egészséges személyiségfejlődésére. Az ártalmas, káros tartalmak megítélése természetesen eltérő az egyes életkori szakaszokban, és erre a különbségre a szabályozási eszközöknek is figyelemmel kell lennie. Ami még megterhelő lehet egy óvodás számára, már nem jelent kockázatot kamaszkorban. A tartalmak minősítése igazodik az adott korcsoport érzelmi, kognitív képességeihez, a tartalmak értékelése általános lélektani, azon belül is fejlődés-lélektani megfontolásokon alapul.⁶⁵ A médiatartalmak ártalmasságának megítélése emellett kulturális, értékrendbeli különbségeken nyugvó eltéréseket is mutathat. Ugyanazt a tartalmat az egyik országban a társadalmi, kulturális esetleg vallási sajátosságok okán különböző módon ítélteti meg a közösség. Elképzelhető, hogy azt, ami az egyik országban súlyosan ártalmas minősítést kap, egy másik országban az eltérő erkölcsi és kulturális felfogás alapján sokkal kevésbé tartják ártalmasnak.

2.2.1.2. Tartalmi alapú klasszifikáció

Az audiovizuális tartalmakhoz való hozzáférés korlátozása a tartalmi alapú minősítésen, klasszifikáción nyugszik, amely során egy szempontrendszer segítségével döntenek arról, hogy az adott tartalom sértheti-e a gyermekek fejlődését. A besorolási rendszereknek alapvetően kétféle formája létezik: a korhatári minősítés és a leíró jellegű kategorizálás. A korhatári besorolásnál az adott tartalom formai és tartalmi elemzése alapján meghatározzák azt az életkori kategóriát, amely alatt nem ajánlott a tartalomhoz való hozzáférés. A korhatári kategóriák országonként eltérőek lehetnek, jellemző a három-négy féle életkori kategória használata. A legalsó kategória általában a 6-7 éven aluliaknak nem ajánlott, a legfelső pedig a 18 év alatt nem ajánlott kategória.⁶⁶

⁶⁵ A médiatartalmak korhatár-besorolásánál irányadó szempontokra, az egyes műsorszámok közzététele előtt és közben alkalmazható jelzésekre, illetve a minősítés közlésének módjára vonatkozó jogalkalmazási gyakorlat elvi szempontjai – a Médiatanács klasszifikációs ajánlása (2011)

⁶⁶ A magyar médiaszabályozásban a korhatári besorolás rendje érvényesül, a néző, hallgató egy konkrét életkori minősítéssel találkozik a műsorszámok mellett. A médiaszolgáltatóknak a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010 évi CLXXXV. törvényben (Mttv.) rögzített hat kategória egyikébe kell besorolnia az egyes műsorszámokat. A hat kategória:

I. kategória: korhatárra tekintet nélkül megtekinthető, II. kategória: hat éven aluliak számára nem ajánlott, III. kategória: tizenkét éven aluliak számára nem ajánlott, IV. kategória: tizenhat éven aluliak számára nem ajánlott, V. kategória: tizennyolc éven aluliak számára nem ajánlott, VI. kategória: olyan műsorszám amely alkalmas a kiskorúak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének súlyos károsítására, különösen azáltal, hogy pornográfiát, vagy szélsőséges, illetve indokolatlan erőszakot tartalmaz.

A leíró jellegű besorolásnál a tartalomban megjelenő, gyermekeket veszélyeztető elemekről kaphat információt a fogyasztó. Problémás elemként értékelik általában az erőszak megjelenítését, a sexualitást, a trágárságot, a drog- és alkoholfogyasztást, a félelemkeltést és a hátrányos megkülönböztetést, amelyeket önálló megjelöléssel látnak el.

A klasszifikációs rendszernek amellet, hogy a hozzáférést korlátozó, zónák kialakítását célzó szabályozási megoldás alapja, fontos tájékoztató, figyelemfelhívó funkciója van. A tartalom besorolása orientálja a gyerekek felügyeletét ellátó felnőtteket abban, hogy engedjék-e a gyermek számára az adott tartalomhoz való hozzáférést. A korhatári besorolás egy egyértelmű jelzést küld a szülő felé, javaslatként jelenik meg a tartalom mellett. A leíró jellegű besorolás esetén részletesebb információhoz jut az adott tartalomról a felnőtt, hiszen az ártalmasnak gondolt műsorelemek jellegéről is tájékoztatást kap. Ezek alapján döntheti el a szülő, hogy az adott tartalom megfelelő-e gyermeke számára, vagy olyannak minősíti, amelyhez nem enged hozzáférést.

A klasszifikáció, mint szabályozási megoldás erősen épít a felelős, tudatos szülői, nevelői attitűdre, abból indul ki, hogy a tartalmak minősítése a megfelelő szülői kontroll alapja lehet. Nem kétséges, hogy a besorolás abban az esetben lehet alkalmas eszköze a gyermekvédelemnek, ha a családi környezet, a felnőtt társadalom figyelembe veszi azt a gyerekek médiahasználatának alakítása során. Nyilvánvaló feltétele ennek, hogy a klasszifikációs rendszert az arra hivatott szervek, intézmények megfelelően működtessék: a kor médiakörnyezeti jellemzői, a gyermekek médiahasználatában megfigyelhető trendek, illetve a valós befogadási, élményfeldolgozási jellemzők figyelembe vételével alkalmazzák. Lényeges feltétel emellett az is, hogy a nyilvánosságban jelenjenek meg olyan információk, tájékoztató anyagok, amelyek a szülők tudatosságát, szerepvállalását erősíthetik.

A besorolási rendszerekkel kapcsolatos további nehézség, hogy a minősítés nagymértékben függ az adott ország társadalmi, kulturális, értékrendbeli jellemzőitől, így előfordulhat, hogy egy adott tartalom eltérő klasszifikációs besorolást kap különböző országokban, ami a médiatartalmak országhatárokat átlépő jellege miatt jelenthet problémát. (Szilády, 2001)

A klasszifikációs rend igazodik a médiumok jellemzőihez. Ugyan vannak átfedések az egyes médiumokban alkalmazott besorolási kategóriák között, de a tartalmi értékelés, és a besorolás intézményi, szervezeti megoldásai eltérhetnek. Jellemzően nagyon hasonló a mozifilmek és fizikai hordozókon pl. DVD-n megjelenő audiovizuális művek besorolása, illetve alapjaiban azonos elveken nyugszik a televíziós, rádiós tartalmak és a lekérhető médiatartalmak klasszifikációs rendje.⁶⁷ Ezekről lényegesen eltér a videojátékok besorolási rendje.

A mozifilmeket és a fizikai hordozón megjelenő médiatartalmak és a videojátékok besorolását

⁶⁷ A magyar szabályozás szerint egységes kategóriarendszer él a médiaszolgáltatásokban közölt tartalmak és a moziban vagy adathordozón forgalomban hozott filmek esetében. A kategóriarendszert a médiaszolgáltatásokban közzétett tartalmak esetében az Mttv., a forgalomba kerülő filmek esetében a mozgóképről szóló 2004. évi II. törvény rögzíti. A Magyarországon forgalomba kerülő videojátékok besorolása a Egységes Európai Játékinformációs Rendszert (PEGI) alapján történik.

általában egy ezzel a feladattal megbízott szervezet végzi, amely a klasszifikációs rend alapján a forgalomba kerülés előtt dönt a tartalom besorolásáról. Így működik a moziba kerülő filmek besorolási rendje például Németországban, az Egyesült Királyságban, és Magyarországon is. Ezzel szemben a rádióban, a televízióban sugárzott tartalmak esetében maguk a médiumok végzik a besorolást és jellemzően a médiahatóságok feladata a médiumok besorolási tevékenységének ellenőrzése.

A klasszifikációs rend egy egyértelmű jelzésrendszerre épül, és a szabályozás előírja, az adott médiatartalom kategóriájának feltüntetési módját. Az adathordozón megjelenő médiatartalmak esetében magán a hordozón kell feltüntetni a jelzést, míg a televízióban, rádióban, moziban megjelenő médiatartalmak esetén a közlés környezetében kell elhelyezni a jelzést. A figyelemfelhívó jelzés a szabályozástól függően lehet vizuális jelzés, amikor a piktogramot a tartalom közreadása előtt, vagy akár a közreadás során folyamatosan fel kell tüntetni. Emellett a szabályozás előírhatja az akusztikus jelzést is, illetve rádiós tartalmak esetében, csak az akusztikus jelzés alkalmazandó.⁶⁸ További követelmény általában, hogy a minősítésnek meg kell jelennie a műsorrendet közlő újságokban, és online felületeken is.

2.2.1.3. Elzárt zónák a médiakörnyezetben

A hozzáférés korlátozása időbeli, térbeli vagy virtuális zónák kialakítása útján zajlik. A zónák megteremtik annak a lehetőségét, hogy kellő szülői, nevelői tudatosság mellett a gyerekek médiahasználata során elkerülhetőek legyen a médiából származó ártalmas hatások.

A zónák kialakítása a különböző médiumok esetében eltérő szabályozási eszközöket igényel, ebből következően az állami beavatkozás is igazodik az adott médium sajátosságaihoz, a korlátozás tartalmi, technikai lehetőségeihez. Viszonylag szűk az állami beavatkozás a nyomtatott média területén, ide sorolhatók azok a szabályok, amelyek kifejezetten a felnőtt célközönséget megszólító, szexuális tartalmakat közlő újságok terjesztéséhez kapcsolódó formai, csomagolási követelményeket írják elő.⁶⁹

Az elektronikus médiumok esetében a zónák kialakítása műsorszerkezeti követelmények előírásával, és technikai, műszaki megoldások révén zajlik. Az időbeli zónák kialakításának célja, hogy a tartalmak sugárzási idejének korlátozásával olyan műsorszavakat hozzanak létre, ahol a gyerekek nem találkoznak ártalmasnak vélt tartalmakkal. A károsnak minősített tartalmak csak az ún. vízválasztó (watershed) időpont után sugározhatók, amikor azokat a gyerekek nagy valószínűséggel már nem láthatják, hallhatják. Általában ez az időpont 21 és 23 óra között kerül

⁶⁸ A magyar médiaszabályozás alapján a műsorszám közzétételének kezdetekor közölni kell annak minősítését, és az audiovizuális tartalmak esetében a minősítésnek megfelelő piktogramot a képernyő valamelyik sarkában folyamatosan láthatóvá kell tenni. (Mttv. 10. § (4))

⁶⁹ A szexuális termékek közé sorolt pornográf nyomtatott sajtótermékek árusításának feltételeit Magyarországon nem szűken a médiajogi szabályozás keretében találjuk. E sajtótermékek csomagolását a kereskedelmi tevékenységek végzésének feltételeiről szóló 2010/2009. (IX.29.) Korm. rendelet írja elő.

rögzítésre, az országok gyakorlata ezen belül nem egységes.⁷⁰

A digitális technológia lehetővé teszi olyan műszaki eszközök alkalmazását, amelyek biztosítják a tartalmak műszaki alapú zárolását (Nyakas, 2009). A gyermekek számára biztonságos zóna kialakítása ebben az esetben műszaki alapon megvalósuló szűrés eredménye. A technikai szűrő működésének alapja, hogy a rendszer felismeri a problémás tartalmakat és blokkolja a szűrés beállításai alapján a hozzáférést. A védelemnek ez a formája tevékeny közreműködést kíván a szülőktől, nevelőktől, hiszen a technikai szűrés pusztán egy lehetőséget kínál a hozzáférés korlátozására. A szülő, nevelő felelőssége, hogy él-e a műszaki lehetőség használatával, azaz, használja-e a szűrőt a médiakörnyezetben megjelenő ártalmas tartalmak szűrésére.

A médiajogi szabályozásban megjelenik az audiovizuális tartalmak műszaki alapú szűrésének szabályozása (Kóczyán, 2014). Jellemzően a médiaszolgáltatók és terjesztők számára írja elő a szabályozás azt a kötelezettséget, hogy a magasabb életkori besorolású tartalmak közzététele esetén biztosítsanak olyan műszaki zárolást végző eszközöket, amelyekkel a szülők, nevelők korlátozhatják gyermekeik hozzáférést a számukra vélhetően káros tartalmakhoz. A műszaki zárok működése ebben az esetben a korábban már ismertetett tartalom alapú besorolási rendszeren, kategóriákon nyugszik.⁷¹

A médiakörnyezet interneten keresztül elérhető tartalmak tekintetében a műszaki szűrés megvalósítása a televíziós világhoz képest sokkal komplexebb, bonyolultabb szabályozási probléma. A mediaszabályozás hagyományos eszközei kevésbé jelentenek megoldást az interneten elérhető káros tartalmak műszaki alapú szűrésére. Nehézséget okoz az interneten elérhető tartalmak óriási mennyisége, a tartalmakat közlők heterogenitása, a professzionális tartalom mellett a felhasználók által generált tartalmak elterjedése, a tartalmak országhatárokat átlépő terjedése.

A technológia által lehetővé váló szűrőszoftverek működéséhez számos feltételnek kell teljesülnie: szükség van a káros, szűrni kívánt tartalmak pontos meghatározására, a tartalmak minősítésére, besorolására, és arra is, hogy a szűrés helyén megfelelő beállításokat alkalmazzon a felhasználó. Az internetes tartalmak műszaki alapú szűrésére többféle megoldás létezik. Vannak olyan szűrőszoftverek, amelyek a fejlesztők által meghatározott listában szereplő szavak,

⁷⁰ Az Mttv. alapján a IV. kategóriába sorolt, tehát a tizenhat éven aluliak számára nem ajánlott műsorszámok csak 21:00 és 05 óra között, az V. kategóriába sorolt, tehát a tizennyolc éven aluliak számára nem ajánlott műsorszámok csak 22:00 és 05 óra között sugározhatók. A magyar szabályozásban megjelenik a napközbeni zóna kategóriája is, amelynek célja a gyermekvédelmi szempontú műsorblokkok kialakítása. Ennek alapján II. kategóriába sorolt műsorszám hat éven aluliaknak szánt műsorszámok között, illetve a III. kategóriába sorolt műsorszám tizenkét éven aluliaknak szánt műsorszámok között nem tehető közzé.

⁷¹ Az Mttv. szabályai alapján a lineáris médiaszolgáltatók eltérhetnek a törvény sugárzási időre vonatkozó szabályaitól, amennyiben hatékony műszaki zárat alkalmaznak annak érdekében, hogy a műsorszámokhoz kizárólag csak tizennyolc éven felüliek számára legyen elérhető. A lekérhető audiovizuális szolgáltatások esetében a törvény előírja a hatékony műszaki megoldás használatát az V. és a VI. kategóriába sorolt műsorszámok közzététele során. *Lineáris médiaszolgáltatás* a médiaszolgáltató által nyújtott, műsorszámok műsorrend alapján történő egyidejű megtekintését, illetve meghallgatását lehetővé tevő médiaszolgáltatás. *Lekérhető médiaszolgáltatás* pedig az olyan médiaszolgáltatás, amelyben a médiaszolgáltató által összeállított műsorkínálat alapján a felhasználó egyéni kérés alapján, az általa kiválasztott időpontban tekintheti, illetve hallgathatja meg a műsorszámokat.

kifejezések, képek stb. alapján szűrik a tartalmat, a felkínált lehetőségek közül a szülők saját igényeikhez igazíthatják a szűrő beállításait. Emellett létezik az a megoldás is, amikor ezzel ellentétesen a szűrőrendszer csak a beállított oldalakhoz enged hozzáférést.

Az internetes tartalmak szűrésénél komoly problémát okoz, hogy létrehozható ugyan olyan szűrőrendszer, amely valós védelmet biztosít a káros tartalmakkal szemben, de egy ilyen tökéletes szűrő a tartalmak rendkívül széles körét blokkolja. Nagy a valószínűsége, hogy olyan tartalmakat is blokkol, amelyek szűrésére nem lenne szükség. Az internetes tartalmak szűréséhez kapcsolódó szabályozási megfontolások alapja, hogy a szűrés a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó rendszer, ezért olyan szabályozási környezetet kell kialakítani, amely az elérni kívánt céllal arányosan, és csak szükséges mértékben korlátozza a véleménynyilvánítás szabadságát, illetve a felhasználók információhoz való jogát. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 2008-ban kiadott ajánlása⁷² a véleménynyilvánítás és az információszabadság tiszteletben tartását támogató intézkedésekről az internetes szűrők tekintetében is hangsúlyozza, hogy egyensúlyt kell teremteni a véleménynyilvánítás- és információszabadság korlátozása és a gyermekek védelme között. Olyan szabályozási környezetet kell létrehozni, amely nem korlátozza aránytalanul a véleménynyilvánítás szabadságát.

Az alapjogi követelmények figyelembevételével kialakított internetes tartalmak szűréséhez kapcsolódó szabályozás elsősorban azt célozza, hogy felhasználók az internethez való hozzáférést biztosító szolgáltatások részeként megfelelő szűrőprogramokat használhassanak. A szülők számára biztosítva legyen, hogy ha gyermekük számára lehetővé teszik az internethasználatot, azt megfelelő körültekintéssel, a gyerek biztonságát szem előtt tartva tehessék.⁷³ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy önmagában egy műszaki szűrő beállítása korántsem jelent tökéletes védelmet, a műszaki szűrés mellett további aktív szülői részvétel szükséges a megfelelő védelem biztosításához.

2.2.2. Tartalmi szabályok előírása a gyermekek védelmére

Ugyan a kereskedelmi kommunikáció is a véleménynyilvánítás szabadsága körébe tartozik, de az alapjogi gyakorlat alkotmányosnak tartja a reklámozási célú közlések esetében a szigorúbb

⁷² Recommendation CM/Rec(2008)6 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d3bc4

⁷³ A magyar jogalkotó nem szűken a médiaszabályozásban, hanem az információs társadalommal összefüggő szolgáltatásokra vonatkozó szabályozás keretében rögzítette a gyermekvédelmi célú szűrőszoftvereket érintő szabályokat. A 2013-ban elfogadott rendelkezés azoknak az internetes tartalmaknak a közzétételét szabályozza, amelyek súlyosan károsíthatják a kiskorúak szellemi, lelki, erkölcsi vagy fizikai fejlődését, különösen azáltal, hogy meghatározó elemük az erőszak, illetve a szexualitás közvetlen, naturális ábrázolása. E tartalmakat megfelelő figyelmeztető jelzés mellett és csak az információt tartalmazó aloldalon lehet közzétenni. További szabály, hogy az ilyen tartalmakat az oldal forráskódjában szereplő olyan azonosítókkal lehet csak közzétenni, amelyek utalnak a tartalom kategóriájára, és amelyek szűrőszoftverek által felismerhetők. (az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény). A szabályozás továbbá előírja az internet-hozzáférést nyújtó szolgáltatók számára, hogy kötelesek biztosítani, hogy internetes honlapjukról ingyenesen hozzáférhető legyen valamely, a kiskorúak védelmét lehetővé tevő, magyar nyelvű, könnyen telepíthető és használható szoftver (a továbbiakban: szűrőszoftver) (az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény)

korlátok rögzítését.⁷⁴ A szigorúbb szabályozás mögött fogyasztóvédelmi, illetve gyermekvédelmi célok húzódnak. A gyermekek életkori sajátosságai miatt könnyebben befolyásolhatók, hiszékenyebbek, jogaik védelme a kereskedelmi kommunikációt illetően speciális szabályokat igényel. A szabályozás e körében hangsúlyosan jelennek meg azok a rendelkezések, amelyek a reklámok tartalmát korlátozzák, például bizonyos áruk reklámozásának körülményeire vonatkozóan rögzítenek tilalmat. Ide sorolhatók például az alkoholreklámok tartalmára vonatkozó speciális, gyermekvédelmi szempontú szabályok.⁷⁵ A tartalmi korlátok egy másik része azt célozza, hogy a reklám ne használhassa ki a gyermekek hiszékenységet, tapasztalatlanságát.⁷⁶

A reklámok gyermekvédelmi célú szabályozása meglehetősen eltérő képet mutat az egyes országokban, vannak olyan országok, ahol nagyon szigorú korlátok közé szorítják az elektronikus médiumokban a gyermekeket célzó kereskedelmi kommunikációt. Példa erre Svédország, ahol egyáltalán nem közölhető 12 éven aluli gyermekeket célzó reklám (Gellén, 2004). A legtöbb európai országban ezzel szemben az általános tilalom helyett a reklámok tartalmára, és műsorbeli elhelyezésére vonatkozó szabályok élnek.

A gyermekek védelmét célzó tartalmi szabályozás speciális esete, amikor a szabály elsődlegesen nem a médiát fogyasztó gyermek védelmét célozza, hanem a médiában szereplő gyermek védelmét. Ezek a médiajogi szabályok azt szolgálják, hogy a gyerekek műsorokban való szereplése ne érintse hátrányosan a személyiségfejlődésüket. A szabály célja, hogy azokban az esetekben, amikor a felvételhez engedélyt adó szülő, törvényes képviselő és a gyermek között nyilvánvaló érdekellentét merül fel, a gyermek érdeke élvezzen elsőbbséget. A médiaszolgáltatók ilyen esetekben a tartalom elkészítése során nem teremthetnek olyan helyzetet, amely a gyermek egészséges személyiségfejlődését veszélyeztetné.⁷⁷

2.2.3 A gyermekek védelmét célzó forródrót hálózatok

Az internetes kommunikáció térhódításával párhuzamosan a gyermekek védelmét szolgáló korlátozás, tiltás eszközrendszere is bővült. Az időbeli, térbeli zónák kialakítása mellett megjelentek azok a rendszerek, amelyek a jogellenes és káros tartalmak bejelentését, felderítését, és esetleges eltávolítását segítik. Az internetszolgáltatók, a felhasználók és a különböző állami szervek együttműködésére épülő forródrót hálózatok a kilencvenes évek második felétől működnek, és „azzal a céllal jöttek létre, hogy hatékony fellépést biztosítsanak az

⁷⁴ 1270/B/2001. számú AB határozat

⁷⁵ A magyar szabályozás tiltja például, hogy az alkoholtartalmú italokra vonatkozó, médiaszolgáltatásban közzétett kereskedelmi közlemény kifejezetten kiskorúakat célozzon, és a reklám nem ábrázolhat alkoholt fogyasztó kiskorút. (Mttv. 24.§ (2) a, b,)

⁷⁶ Az Mttv speciális korlátokat rögzít: A reklám:

c) közvetlenül nem szólíthat fel kiskorúakat valamely áru megvásárlására vagy bérbevitelére, illetve szolgáltatás igénybevitelére,

d) közvetlenül nem szólíthat fel kiskorúakat arra, hogy rábeszéljék szüleiket vagy másokat a reklámozott áru megvásárlására vagy szolgáltatás igénybevitelére,

e) nem használhatja ki a kiskorúaknak a szüleik, tanáraik és más személyek iránti bizalmát, továbbá a kiskorúak tapasztalatlanságát és hiszékenységet,

⁷⁷ A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény (Smtv.) rögzíti, hogy a médiatartalomban tilos a gyermekek olyan bemutatása, amely életkoruknak megfelelő lelki, vagy fizikai fejlődésüket nagymértékben veszélyezteti.

interneten elérhető jogellenes és a gyermekekre ártalmas tartalmakkal szemben” (Kóczyán, 2014:42).

A forródrótok működése bejelentési, eltávolítási rendszerre épül. A jogellenes és ártalmas tartalmakról szóló bejelentéseket a forródrótot üzemeltető szervezet dolgozza fel és szükség esetén továbbküldi azt a megfelelő szervnek: a rendőrségnek, vagy az internetszolgáltatónak. A jogellenes tartalmak esetében a rendőrség, nyomozóhatóságnak van hatásköre, a forródrót hálózat pusztán e tartalmak elleni hatékonyabb fellépést segíti. A forródrót hálózatban résztvevő internetszolgáltatók a jogellenes tartalomról szóló hozzájuk érkezett bejelentés alapján intézkednek a jogellenes tartalmak rendszerükből való eltávolításáról. A hotline-okon keresztül bejelentést lehet tenni többek között a pedofil tartalom, az online zaklatás, erőszakos, rasszista tartalom esetén.

Az internet architektúráját követve idővel a forródrótok is hálózatba tömörültek a működésbeli hatékonyság fokozása érdekében. Ilyen összefogásra példa az 1999-ben létrejött INHOPE (International Association of Internet Hotlines)⁷⁸ létrehozása, mely mára már a világ 45 országában működő 51 hotline szolgáltatást szervezi egy hálózatba.⁷⁹

2.2.4. A védelem három pillére

A médiahasználattal összefüggő gyermekvédelem nem pusztán az állam felelősségét érinti, a gyerekek személyiségfejlődését előmozdító médiakörnyezet alakításában az állam mellett az iparági szereplőknek és természetesen a szülőknek is óriási szerepe van (Nyakas, 2009). Állami feladatként azonosítható a gyermekek védelmét célzó szabályozási környezet és a szabályok ellenőrzését és betartatását biztosító intézményi rend kialakítása. Az iparági szereplőknek azon túl, hogy betartják a gyermekvédelmi rendelkezéseket, szerepük van abban, hogy a szülők megfelelő információkkal rendelkezzenek a tartalmak természetét, ártalmasságát illetően. Az állami beavatkozás, illetve az iparági szereplők közreműködése csak akkor eredményez hatékony védelmet, ha a szülők is aktívan részt vesznek a védelem megteremtésében, és a családi környezetben érvényesítik a védelmet célzó eszközöket. A három pillér egymást kölcsönösen figyelembe véve, és támogatva képes csak a megfelelő védelem biztosítására.

A szabályozás jelenlegi rendje alig ad megfelelő eszközöket a szülői pillér szerepének erősítésére, támogatására. Ezzel szemben az állami szerepvállalás és az iparági szereplők feladatainak körében többféle intézményi megoldás is azonosítható. Kiemelést érdemel az ön- és társszabályozás modellje, amely a gyermekek védelme területén sok államban működtetett intézményi forma. Az iparági szereplők érdekelte tételének jól bevált formája, amikor az állam az iparági szereplőket bevonja a szabályozási folyamatba, és lehetővé teszi számukra, hogy közösen alakítsák ki a tevékenységükre vonatkozó részletszabályokat. Az így kialakított szabályozás nagyobb hatékonyságot, és jogkövetési hajlandóságot eredményezhet, illetve nagyobb rugalmasságot biztosít a médiakörnyezet változásaihoz igazodó szabályozási környezet kialakításában. Az iparág

⁷⁸ INHOPE www.inhope.org

⁷⁹ Az INHOPE-nak két magyar forródrót tagja van: a Biztonságos Internet Hotline (biztonsagosinternet.hu) és a Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság által működtetett Internet Hotline.

szerepvállalásának két formája ismert: az önszabályozás és a társszabályozás. Az önszabályozás esetében az iparági szereplők önállóan alakítanak ki magatartási, etikai szabályokat, amiket magukra nézve kötelezőnek fogadnak el, és saját intézményi megoldás útján érvényesítenek. Az állam ösztönözheti az önszabályozási mechanizmusokat, de ebben a folyamatban nem vesz részt aktívan, maguk az iparági szereplők hozzák létre, és működtetik a szabályozási környezetet. Ezzel szemben a társszabályozás esetében az állam aktív szerepet vállal az önszabályozási mechanizmusra épülő folyamatban. A klasszikus társszabályozás során is az iparági szereplők alkotják meg a részletszabályokat, de az állam aktívan részt a szabályok érvényesítésében. Abban az esetben, ha a társszabályozás keretében kialakított szabályok mégsem érvényesülnének, állami eszközöket alkalmaz a szabályok betartatása érdekében. Ez a szabályozási megoldás hátralépést jelent az állam részéről, ugyanakkor teret enged a gyermekek védelmét célzó szabályozási környezet hatékonyabb, rugalmasabb és olcsóbb kialakítására és működtetésére. Alapja az állami szerv és az iparági szereplők által létrehozott társszabályozási szervezet közötti szabályozott viszony. A társszabályozó szerv csak állami felhatalmazás alapján járhat el, hozhat jogsértő szolgáltatói magatartást esetén jogsértést megállapító határozatot. A társszabályozás során az állami intézmények feladata a társszabályozó szervezetek tevékenységének felügyelete. Ha a szervezet túllépi a hatáskörét, vagy nem jár el megfelelően, úgy az állami szerv lép be a helyére döntéshozóként. Amennyiben a társszabályozó működése, eljárása, döntései megfelelnek a kialakított jogi szabályozási keretnek, az állam nem avatkozik be.

Az elektronikus médiaszolgáltatások területén számos európai országban működik valamilyen önszabályozási, vagy társszabályozási rendszer, de az intézményi megoldások országonként nagyon különbözőek lehetnek. Vannak olyan országok, ahol a társszabályozás a szolgáltatások széles körét lefedi. Németországban négy különböző társszabályozó szervezet működik, amelyek önálló jogviszonyban állnak a gyermekek védelmét ellátó állami szervvel, és egymással is szoros együttműködésben dolgoznak.⁸⁰ A Németországban 2003-ban bevezetett modell (Regulierte Selbstregulierung) alapján azok a szolgáltatók, amelyek csatlakoznak a társszabályozás rendszeréhez bekerülnek a társszabályozó szerv védőernyője alá. Velük szemben szabálysértés esetén a társszabályozó szerv jár el, és az állami szerv csak abban az esetben alkalmazhat szankciót, ha a társszabályozó szerv súlyosan megszegte a rá irányadó szabályokat. Hollandiában az iparági szereplők által működtetett szervezet a NICAM (Netherlands Institute for the Classification of Audiovisual Media) végzi a filmek, televíziós műsorok és a videó játékok besorolását, az ún. Kijkwijzer klasszifikációs rendszert. A széles feladatkörrel felruházott NICAM tevékenységét a holland médiahatóság felügyeli. A magyar médiaszabályozásban is megjelenik a társszabályozás, de szerepe korántsem olyan jelentős, mint a korábban említett német, vagy holland gyakorlatban.⁸¹

⁸⁰ A német társszabályozó szervezetek: A filmipar területén, a Freiwillige Selbstkontrolle der Filmwirtschaft (FSK) ,televíziózás területén, Freiwillige Selbstkontrolle Fernsehen (FSF), telemédia szolgáltatások területén a Freiwillige Selbstkontrolle Multimedia-Diensteanbieter (FSM), és a videojátékok területén a Unterhaltungssoftware Selbstkontrolle (USK)

⁸¹ A magyar médiatörvény a rádiók és televíziók esetében nem, csak a lekérhető audiovizuális szolgáltatások és a print és online sajtótermékek esetében ismeri a társszabályozás rendjét. A törvényi lehetőség alapján a médiahatóság négy társszabályozó szervezettel kötött megállapodást. A társszabályozásban részt vesz az Önszabályozó Reklám Testület (ÖRT), a Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete, a Magyar Lapkiadók Egyesülete és a Magyar Elektronikus

2.2.5. Minőségi médiakínálat alakítása

Bár a gyermekvédelmi célú médiaszabályozási eszközök jellemzően a korlátozásra és a tiltásra épülő megközelítésből indulnak ki, megjelennek a szabályozásban olyan eszközök is, amelyek a médiakínálat gyermekszempontú fejlesztését célozzák. A nemzetközi egyezményes jogban megjelenik az az igény, hogy az államok a szabályozáson keresztül segítsék elő a gyermekek ismereteinek, tudásának bővítését célzó médiakörnyezet kialakítását. A médiaszabályozáson belül ez a feladat jellemzően a közszolgálati médiumok tevékenységi körében, feladataként jelenik meg. A szabályozás ezen a területen korántsem olyan részletes, és kidolgozott, mint a gyerekekre káros, ártalmas tartalmakhoz való hozzáférés korlátozása területén. Törvényi szinten jellemzően szűkszavú a feladat kibontása, és az adott ország közszolgálati médiarendszerének fejlettsége, hagyományai befolyásolják a gyerekek célzó minőségi tartalomkínálatot. Ezen a területen is nagyon színes a térkép, a gyermekeknek készülő televíziós, rádiós és internetes tartalmak minőségi, mennyiségi jellemzői jelentősen eltérnek a különböző országokban. Példaértékű a német⁸² és az angol⁸³ szabályozás alapján a közmédia tevékenysége, amelyek igényes, a különböző korosztályok igényeit kielégítő szórakoztató, oktató, ismeretterjesztő tartalmat kínálnak a gyermekek számára.⁸⁴

A bemutatott médiajogi eszközrendszer elsődlegesen a médiakörnyezet alakítására, a kínálati oldalra fókuszálva fogalmaz meg szabályokat, és nagyobb hangsúlyt fektet a média káros hatásaival szembeni védelmet célzó szabályozási eszközökre, mint a gyermekek fejlesztését, oktatását, minőségi szórakozását biztosító kínálat ösztönzésére. A jelenlegi szabályozási megoldások a hagyományos tömegmédia által uralt médiakörnyezetre reagálnak, miközben a gyermekek médiahasználatában egyre nagyobb szerepet játszik az online tartalomfogyasztás, a mobil médiahasználat, a professzionális médiatartalmak mellett a felhasználók által készített tartalmak fogyasztása, és a közösségi médiahasználat. A jelenlegi médiajogi eszközrendszerben alig jelennek meg olyan elemek, amelyek a gyerekek médiahasználati szokásaiban az elmúlt években bekövetkezett változásokra reagálnának. A szabályozás szemléletmódját a védelem tiltáson és tartalmi korlátokon alapuló megközelítése uralja, amely azonban a digitális technológia által átalakított médiakörnyezet jelenségeiből fakadó veszélyekre és kockázatokra kevésbé kínál megfelelő megoldást.

3. A gyermekek jogai a digitális világban

Az analóg világban a médiakörnyezet káros hatásaival szemben a gyermekvédelem jellemzően a kontrollalapú megközelítésre épült, a szabályozási eszközök elsősorban a hozzáférés korlátozását, a média káros hatásainak minimalizálását célozták. Ez következett a mainál átláthatóbb

Műsorszolgáltatók Egyesülete. A gyermekvédelmi szabályok betartását e szervezetek a Médiatanáccsal kötött közgazgatási szerződés alapján látják el a társszabályozási renchez csatlakozott szolgáltatók tekintetében.

⁸² Staatsvertrag für Rundfunk und Telemedien (Rundfunkstaatsvertrag – RStV –) 11. § (4) 4.

⁸³ An Agreement Between Her Majesty's Secretary of State for Culture, Media and Sport and the British Broadcasting Corporation 2. Existing services (1) d), e)

⁸⁴ A magyar szabályozás a közszolgálati médiaszolgáltatás céljai között nevesíti a kiskorúak testi, lelki és erkölcsi fejlődését, érdeklődését szolgáló, ismereteit gazdagító műsorszámok, valamint a gyermekvédelem céljait szolgáló ismeretterjesztő, felvilágosító műsorszámok közzétételét. (Mttv. 83. §)

médiakörnyezetből, ahol a médiaszereplők tevékenységének gyermekvédelmi szempontú kontrollja könnyebben megvalósítható volt, illetve a technikai adottságok lehetővé tették a tudatos szülő számára a gyerekek médiahasználata feletti erős kontrollt.

A digitális környezet alapjaiban alakította, alakítja át a gyermekek környezetét, ami nyilvánvalóan hatással van a gyerekek életét érintő kockázatok, veszélyek, de ezzel együtt a lehetőségek természetére, jellegére is. Az offline és online világ szoros egybefonódása, a közöttük lévő határok elmosódása azt eredményezi, hogy mindaz, ami az offline világban történik, valamilyen módon megjelenik az online világban is, illetve fordítva is igaz: az online történéseknek offline következményei is vannak (Boyd, 2014). Az online környezettel együtt megjelenő új veszélyek és kockázatok, illetve lehetőségek, a digitális technológia eredményeként tapasztalható új jelenségek, mint az információs dömping, az általánossá váló mobil médiahasználat, a közösségi média térhódítása, mind-mind olyan jelenségek, amelyek felvetik az analóg világban rögzített gyermeki jogok, illetve azok érvényesülését szolgáló szabályok és intézményi megoldások újragondolásának igényét. Azaz, azt a kérdést, hogy hogyan érvényesülnek, illetve hogyan érvényesíthetők ezek a jogok a digitális világban? Szükség van-e az online környezetre tekintettel új, digitális jogok rögzítésére, vagy a meglévő jogok értelmezési tartományának bővítésével kell reagálni a digitális kor kihívásaira? Milyen szemléletbeli változásra van szükség a digitális médiakörnyezetben a gyermekek jogainak érvényesítése területén?

Első lépésként, a digitális környezethez igazodó állami szerepvállalás körvonalazásához azonosítani kell azokat a jogokat, amelyek különösen relevánsak lehetnek a digitális környezetváltozással és az online világ jelenségeivel, kockázataival, és lehetőségeivel összefüggésben. Az online környezet kialakulása alapjaiban teremtett új helyzetet a gyermekek jogainak érvényesülésében. Míg korábban a médiakörnyezetre tekintettel a tömegtájékoztatási eszközök, a hagyományos médiumok szerepe, működése jelentette a beavatkozás irányát, mára a médiahasználattal összefüggésben sokkal több jogterület vált érintetté. A digitális technológia kitágította gyermekek jogainak érvényesülésének terét, új kockázatok, egyben új lehetőségeket teremtett.

Az érintett jogok és digitális jelenségek vizsgálatát a Gyermek jogairól szóló New-Yorki egyezmény alapján a jogok három nagy csoportja: a védelem, a megfelelő gondoskodás, illetve a részvételi jogok alapján érdemes elvégezni.⁸⁵

⁸⁵ A táblázat forrása Sonia Livingstone Children's rights in the digital age címen tartott előadása (London School of Economics 2015. február)

a Gyermek jogairól szóló New-York-i Egyezmény	a gyermekek jogait érintő jelenségek a digitális korban
<p>Védelem</p> <ul style="list-style-type: none"> • a diszkriminációval szemben (2 cikk), • a bármilyen formában megvalósuló kizsákmányolással, támadással szemben (19 cikk) • a nemi kizsákmányolással szemben beleérte a pornográf jellegű tartalmak készítése elleni védelmet (34 cikk) • a gyermek jólétére bármilyen szempontból káros kizsákmányolás bármely más formája ellen (36 cikk) • a gyermek jólétére ártalmas információk és anyagok elleni védelem (17 e) cikk) • a gyermek magánéletével, családjával, vagy levelezésével kapcsolatban önkényes vagy törvénytelen beavatkozás, becsülete vagy jó hírneve elleni jogtalan támadás elleni védelem (16 cikk) 	<ul style="list-style-type: none"> • szexuális zaklatás, szexuális kizsákmányolás az online térben • gyermek pornográf képek tömeges terjesztése • a magánélet az identitás és a jóhírnév új fenyegetési formái • (extrém, sokféle) pornográf és erőszakos tartalom elérhetősége • gyűlöletbeszéd • személyes adatokkal való visszaélés, követés • ellenséges, gyűlölködő, bántó, zaklató tartalmak és üzenetek • önveszélyes tevékenységekre való rábírás, ösztönzés: önbántalmazás, öngyilkosság, anorexia, droghasználat • manipuláció, a hamis információk tömegessé válása • az algoritmusok által uralt információáramlásból származó kockázatok, a személyre szabott információáramlás korlátai
<p>Gondoskodás</p> <ul style="list-style-type: none"> • a gyermek korának megfelelő a pihenésről és a szabadidő eltöltéséről (31 cikk) • oktatásáról (28 cikk) • a gyermekek felkészítése egy szabad társadalomban való felelős életre (29 cikk) • az Egyezményben részes államok elismerik a tömegtájékoztatási eszközök feladatának fontosságát, és gondoskodnak arról, hogy a gyermek hozzájusson a különböző hazai és nemzetközi forrásokból származó tájékoztatáshoz és anyagokhoz, nevezetesen azokhoz, amelyek szociális, szellemi és erkölcsi jóléte előmozdítását, 	<ul style="list-style-type: none"> • formális és nonformális oktatási anyagokhoz való hozzáférés lehetősége • hozzáférés speciális, gyermekbarát információhoz • kibővült lehetőség a kreativitásra, a felfedezésre, a megnyilatkozásra • digitális és információs készségek és műveltség megszerzésének lehetősége • a hagyományosan meglévő egyenlőtlenségek elleni lehetőségek, utak • a szórakozási lehetőségek kibővülése • a saját kultúrához, és kulturális örökséghez való hozzáférés, az abban való megjelenés • sok gyermek nem kap megfelelő segítséget mivel a szülők, pedagógusok digitális jártassága, felkészültsége

<p>valamint fizikai és szellemi egészségét szolgálják. (17 cikk)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● elhanyagolás, kizsákmányolás, visszaélés áldozatává vált bármely gyermek testi és szellemi rehabilitációja és a társadalomba való beilleszkedésének megkönnyítése (39 cikk) 	<p>alacsony szintű</p> <ul style="list-style-type: none"> ● addiktív médiahasználat ● nyelvi korlátok a minőségi tartalomhoz való hozzáférésben
<p>Részvétel:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● a különböző hatóságok és szervek „a gyermeket érintő döntésükben elsősorban a gyermek mindenk felett álló érdekét veszik figyelembe” (3 cikk) ● jog arra, hogy minden, az adott gyermeket „érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, amit „figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni” (12 cikk) ● véleménynyilvánítás szabadsága (13 cikk) ● gondolat szabadság (14 cikk) ● egyesülési és békés gyülekezési jog (15 cikk) ● információhoz való jog (17 cikk) ● a teljes kulturális életben való részvételhez való jog (31 cikk) 	<ul style="list-style-type: none"> ● erős kapcsolódási és hálózati lehetőségek ● új, elérhető eszközök a gyerekek bevonására a döntéshozatali folyamatokba ● felhasználóbarát fórumok a gyermekek/fiatalok véleménynyilvánítására ● peer-2-peer kapcsolódások a megosztásra és az együttműködésre ● a gyermeki jogok és kötelezettségek megismerése ● a digitális részvételhez szükséges speciális kompetenciák, digitális felelősség ● a részvételi esélyeket rongáló nyelvi korlátok

Az online világgal a média az élet minden területére belépett. A világban zajló történések médiavetületei megjelennek a gyermeki jogok értelmezésében is. Láthatóan az Egyezményben rögzített jogok széles köre érintett a digitális korban felmerülő új jelenségek, kockázatok, és lehetőségek összefüggésében, és nyilvánvaló az is, hogy a digitális kor eredményeként zajló változások alapjaiban érintik e jogok érvényesülését. A védelmet célzó jogokat érintő jelenségek listája jelzi, hogy a korábbi időszakhoz képest kibővült a kommunikációval összefüggő kockázatok és veszélyek köre, és az új információs környezetben megnőtt a szerepe a médiavilággal összefüggő gondoskodást és részvételt biztosító jogoknak. Mivel a digitális világ kitágította a csatornák hálózatát, a gondoskodás és a részvétel sokkal tágabb körű eszközrendszer igényel, azaz felértékelődik az az állami szerepvállalás, amely a médiakörnyezetben rejlő lehetőségek kiaknázását biztosíthatja a gyerekek számára.

4. Nemzetközi kezdeményezések a digitális gyermeki jogok érvényesítésére

A digitális gyermekvédelem témakörében zajló közösségi szintű viták eredményeit rögzítette 2012-ben az az Európai Parlament által kiadott állásfoglalás⁸⁶. A dokumentum jogi alapja az Európai Unió jogilag kötelező erejű Alapjogi Chartája, amelynek 24. cikke rögzíti a gyermekek jogait. Az állásfoglalás abból indul ki, hogy a digitális kommunikáció egyes jelenségei hatással vannak a gyermeki jogok érvényesülésére, ami felveti a környezetváltozásra reagáló stratégiaalkotás, a gyermekek védelmét célzó jogi környezet újragondolásának szükségességét. A gyorsan változó technológiai- és médiakörnyezet olyan védelmet biztosító szabályozási keretet igényel, amely a megosztott felelősség elvére épül. A gyermekek jólétéért és egészséges fejlődéséért a család, az iskola, a civil társadalom a médiaipar szereplői, és az állam egyaránt felelősek. A kialakított szabályozási- és intézményrendszernek arányosan egyensúlyozni kell a veszélyek elkerülése, csökkentése és a digitális médiakörnyezetben rejlő lehetőségek kiaknázása között. A védelem nem pusztán a káros tartalmakkal szemben illeti meg a gyermekeket, hanem a gyermeki jogok teljes spektrumának (külön említve a személyes adatok védelmét, vagy a véleménynyilvánítás szabadságát és az információs szabadságot) megfelelő védelmet kell biztosítani. A digitális kor gyermekvédelmének elengedhetetlen eszköze az oktatás, amelyre mind a digitális tér használatával együtt járó kockázatok kezelése, mind a digitális médiakörnyezethez való hozzáférés lehetősége miatt szükség van. Az állásfoglalás külön kiemeli, hogy az új szabályozási megoldásoknak, intézkedéseknek a szülők, illetve a pedagógusok megfelelő digitális képzését is biztosítani kell, hogy képessé tegyék őket a digitális világ megértésére és azon veszélyek azonosítására, melyek károsíthatják a gyermekek fizikai vagy mentális egészségét.

Külön alfejezetben foglalkozik a dokumentum a digitális kommunikációban való demokratikus részvétel lehetőségével, és a digitális polgársághoz való jogként definiálja az online szólás és kommunikációs jogokat. Ebben a körben konkrét intézkedési javaslatokat ugyan nem tesz, de általános követelményként rögzíti, hogy a tagállamok tekintsék a digitális platformokat valamennyi gyermek számára a demokratikus részvétel színterének.

Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága 2014 őszén a kétévente tartott általános vitanap⁸⁷ keretében foglalkozott a digitális médiakörnyezet és a gyermeki jogok kérdéskörével. A fórumra elkészült egy átfogó, a gyermekjogok online dimenzióinak feltárását célzó kutatás⁸⁸, amely a gyermekek, és a fiatalok digitális médiahasználati jellemzőit, online tapasztalatait vizsgálta. A globális szintű állapotfeltárás a világ nyolc különböző országában nagyon eltérő gazdasági, szociokulturális háttérű 6-18 éves gyermek és fiatal bevonásával zajlott. A kutatás célja annak dokumentálása és elemzése volt, hogy a gyerekek és fiatalok hogyan értelmezik és gyakorolják a digitális média használatával összefüggésben a jogaikat. Milyen mértékben, milyen motivációból használják a digitális médiakörnyezetet a mindennapokban, milyen jogokat gyakorolnak, milyen kihívások elé állítja őket a digitális környezet jogaik érvényesítése során.

⁸⁶ Az Európai Parlament 2012. november 20-i állásfoglalása a gyermekek védelme a digitális világban (2012/2068(INI))

⁸⁷ Twenty-first Day of General Discussion to "Digital Media and Children's Rights". 12 September 2014.

⁸⁸ Children's Rights in the Digital Age A download from children around the world 2014. UNICEF

https://www.unicef.org/publications/index_76268.html

A kutatás eredményei, és főbb megállapításai közül érdemes kiemelni, hogy a kutatásban részt vett gyerekek a digitális médiakörnyezethez való hozzáférést alapvető jognak tekintették. Függetlenül attól, hogy melyik országban éltek, milyen szocio-ökonómiai háttérrel rendelkeztek a mindennapok természetes velejárójának tekintették az online jelenlétet, akár tanulás, akár szórakozás, vagy a társas kapcsolódások területén. A digitális médiakörnyezet potenciális veszélyei és kockázatai mellett is inkább pozitívumként, az életüket gazdagító körülményként tekintettek az online világra. A kutatás a gyerekek tanulási, ismeretszerzési igényéről számolt be: általános véleményként fogalmazódott meg, hogy az online környezetben való eligazodáshoz szükségük van tanulásra, ismeretszerzésre. A kutatásban részt vett gyerekek és fiatalok a digitális jogaikról a szélesebb értelemben vett emberi jogokkal szoros összefüggésben beszéltek, mivel számukra az online és offline világ nem válik szét élesen, a digitális tér használata életük szerves része.

A kutatás egyik végkövetkeztetése szerint egyensúlyt kell találni a megfelelő biztonság és a részvétel lehetősége között. A jogok gyakorlása, az online kommunikációban való aktív részvétel nélkül ugyanis a gyerekek nem képesek kiaknázni a digitális környezetben rejlő lehetőségeket és kevésbé ellenállóak az online világ veszélyeivel szemben. A túlzott védelem helyett inkább bátorítani kell őket a kritikus gondolkodásra, és arra hogy megtalálják a saját hangjukat, céljaikat a digitális környezetben. A kutatásban részt vett gyerekek úgy tekintettek a digitális médiára, mint ami meghatározó jelentőségű az információhoz való hozzájutásban, az oktatásban, és a véleménynyilvánítási szabadságuk gyakorlásában. A kutatás azt találta, hogy a gyerekek és fiatalok tisztában voltak azzal, hogy nem pusztán jogaik vannak a digitális környezetben, hanem felelősséggel is tartoznak a jogok gyakorlása során.

Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága által a vitanap eredményeként megfogalmazott ajánlás a tagállamok számára részletezi azokat a feladatokat, tevékenységeket, intézményi alapokat, amelyek szükségesek a digitális környezetben a gyermeki jogok érvényesüléséhez.⁸⁹ A javaslatok között hangsúlyosan jelenik meg a digitális médiakörnyezet használatához szükséges megfelelő oktatás, képzés biztosítása.

Az ajánlásban a Bizottság olyan közpolitikai stratégiák megalkotását szorgalmazta, amelyek kiteljesítik a gyermeki jogokat a digitális világ keretei között. Javaslatként jelenik meg egy olyan szabályozási keretrendszer lefektetésére, amely képes biztosítani a gyermekek számára a digitális környezethez való hozzáférést, az online terek biztonságos használatát, a digitális környezet használatával járó előnyök kiaknázását. Az ajánlás szorgalmazza olyan intézkedések megalkotását, amelyek biztosítják, hogy a gyerekek és a fiatalok maguk is részt vehessenek az oktatás, kutatás és az online világ szabályozási kérdéseinek, intézményi megoldásainak megvitatásában. A szakértők kiemelték, hogy az állami szerepvállalás definiálása, illetve az egyéb szereplők bevonása mellett gondoskodni kell a feladatok összehangolását végző, megfelelő felhatalmazással, és forrásokkal ellátott koordináló intézmény felállításáról.

⁸⁹ COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD REPORT OF THE 2014 DAY OF GENERAL DISCUSSION "Digital media and children's rights http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/DGD_report.pdf

Az ajánlás felvázolja a digitális gyermeki jogok biztosítása terén körvonalazódó legfontosabb célokat, ehhez kapcsolódó tevékenységeket:

- folyamatos adatgyűjtés, kutatás a gyerekek/fiatalok digitális használati szokásairól,
- a gyermeki jogok érvényesülésének folyamatos, független intézményi keretben megvalósuló monitoringozása,
- a civil társadalom szerepvállalásának facilitálása,
- a piaci szereplők bevonása a feladatok megvalósításába,
- a digitális gyermeki jogok napirenden tartása, a gyerekek és felnőttek tudatosságának fokozása ezen a területen,
- megfelelő oktatás, képzés biztosítás (infrastruktúra, tananyag, személyi erőforrás)
- a digitális esélyegyenlőség biztosítása,
- a véleménynyilvánítás szabadságának biztosítása, az információhoz való hozzáférés a gyermekek számára értelmezhető formában,
- a digitális önkifejezés biztosítása,
- a magánélet védelme az online környezetben,
- megfelelő védelem a zaklatás, a szexuális és egyéb visszaélés, a kizsákmányolással szemben,
- kulturális, tudományos, oktatási, állampolgári, közszolgálati és kereskedelmi online tartalom biztosítása
- a digitális nevelést biztosító családi, szülői szerep betöltését segítő programok, tréningek
- a fogyatékkal élők esélyegyenlőségének biztosítása az online környezetben is
- a gyermeki jogok érvényesülésének monitoringja, beszámolók, jelentések készítése az aktuális állapotokról, problémákról, konfliktusokról a nemzetközi szervezetek felé

A gyermeki jogok fejlesztéséről szóló nemzetközi diskurzusban⁹⁰ a jogok katalógusának kibővítése helyett a meglévő jogok digitális dimenziójának értelmezése körvonalazódik megoldásként. Érvként jelenik meg a vitában, hogy a jogok kibővítése túlságosan hosszadalmas folyamat lenne, amely nem szolgálja a gyerekek érdekeit, ugyanakkor jogok tágabb értelmezési tartománya, illetve az ahhoz igazodó állami eszközrendszer és intézményi keret átalakítása biztosíthatja a jogok gyakorlását a digitális világban is.

Összefoglalóan a digitális kor új helyzetet teremtett a korábban lefektetett gyermeki jogok érvényesülésében. A külső kontroll alapú megközelítés a gyermeki jogok biztosítására a konvergens digitális médiakörnyezetben önmagában már nem képes biztosítani a megfelelő védelmet, egyre nagyobb szerepet kap a gyerekek felkészítése, megerősítése a veszélyek és kockázatok tudatosítása, azok elkerülését biztosító ismeretek, képességek fejlesztése (Livingstone, 2015). A részvétel oldaláról közelítve a digitális technológia által kínált lehetőségek és esélyek kiaknázása is oktatást, képzést feltételez. A korábban bemutatott médiajogi eszközrendszer, amely alapvetően a mediakínálat szabályozására helyezi a hangsúlyt már korántsem biztosít kielégítő megoldást a gyermeki jogok digitális dimenziójának megfelelő

⁹⁰ Lásd (89.lj)

érvényesítésére. A gyermeki jogok érvényesülése új megközelítést kíván a szabályozási környezet kialakítása során. Az új megközelítés kiindulópontja, hogy a megfelelő védelem és a digitális környezet által teremtett lehetőségek használata a digitális környezethez való hozzáférési, értelmezési kompetencián alapul. Nem pusztán a hozzáféréshez szükséges technikai tudásra, készségekre van szükség, hanem a digitális médiakörnyezet értő, felelős, tudatos használatához szükséges ismeretekre és készségekre is. Ebből következően a médiaműveltség biztosítása a gyermeki jogok érvényesülésének kiemelt eszköze az információs társadalomban. A jogok biztosítását célzó eszközrendszer hangsúlyos eleme a lehető legkorábban – már óvodáskorban – elkezdődő médiaműveltséget segítő fejlesztés, amely nem pusztán a gyerekeket célozza, hanem az őket nevelő szülők, pedagógusok képzése, tudatosítása is szükséges a megfelelő védelem biztosításához.

II. A véleménynyilvánítás szabadsága

1. A véleménynyilvánítás szabadságának fogalma

A digitális médiakörnyezet alapjaiban alakította át az emberek tájékozódási és kommunikációs lehetőségeit, rendkívüli módon bővült az a kommunikációs tér, amely az önkifejezés, a véleményalkotás, a társadalmi párbeszéd és egyben a demokratikus akaratképzési folyamatok színtereként is működik (Castells, 2002). A technológiai fejlődés korábban nem tapasztalt mértékben nyitott új csatornákat a szabad szólás lehetőségének, az internet elterjedése szélesítette az információhoz való hozzáférést és az információ emberek, közösségek közötti megosztását is. Ennek alapján joggal merül fel a kérdés, hogy a médiakörnyezet átalakulása hogyan hat a nyilvánosság működésére, a nyilvánosság demokratikus funkciói ebben az új információs környezetben hogyan érvényesülnek? A véleménynyilvánítás szabadságával összefüggésben van-e olyan érdemi változás, amely szabályozási kérdéseket vet fel, a korábbiakhoz képest másfajta állami szerepvállalást, beavatkozást feltételez?

A nemzetközi jogi dokumentumok, illetve a szuverén államok alkotmányai rögzítik véleménynyilvánítás szabadságához való jogot, amely magában foglalja mindenféle adat és gondolat határokon túlmenően – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában, vagy bármilyen más tetszése szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének szabadságát is.⁹¹ Az Emberi Jogok Európai Egyezményében található meghatározás hasonló elemek mentén definiálja a szabadságjogot, amely magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon túlmenően, és anélkül hogy ebbe hatósági szervnek joga lenne beavatkozni.⁹² A magyar Alaptörvény kimondja, hogy „Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához.”⁹³ A különböző dokumentumokban rögzített meghatározások jelzik, hogy a véleménynyilvánítás joga – amelyre az alkotmányos gyakorlat a

⁹¹ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 19. cikk

⁹² Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikk

⁹³ Alaptörvény IX. cikk (1)

kommunikációs alapjogok „anyajogaként” tekint – többféle szabadságot ölel fel. (Halmai, 2002) A véleménynyilvánítás szabadságából eredő külön nevesített jogok a szólás- és a sajtószabadság, továbbá az informáltsághoz való jog, és az információk megszerzésének szabadsága.⁹⁴

Az alkotmányos gondolkodásban a véleménynyilvánításhoz való jog kétféle megalapozásra épül. A konstitutívnek nevezett igazolás szerint a véleményalkotáshoz való jog az önkifejezéshez fűződő individuális jog, amelynek alapja az emberi autonómia. Ezzel szemben az instrumentális felfogás nem az egyén, hanem a társadalom felől közelít. E szerint a véleménynyilvánítás joga annak eszköze, hogy minden olyan gondolat, vélemény, amely hozzájárulhat a közösség problémáinak megoldásához, a felszínre kerülhessen. Az instrumentális igazolás a véleményszabadságot a népszuverenitás megnyilvánulásaként fogja fel, és a szólás védelmének legfontosabb okaként a demokratikus működésben betöltött szerepét látja (Halmai, 2003).

A médiaműveltséggel összefüggésben elsősorban a véleménynyilvánítás szabadságának instrumentális oldala igényel alaposabb vizsgálatot. A konstitutív igazolásból ugyanis inkább az állam tartózkodása, be nem avatkozása következik, az állami szerep annak biztosításában ragadható meg, hogy mindenkinek egyenlő joga és lehetősége legyen a véleménye kifejtésére. Ezzel szemben a jog instrumentális oldala a szabadsájiogra, mint a megfelelő tájékozódás lehetőségére a politikai akaratképzési folyamatokban való részvétel feltételeként tekint. A véleménynyilvánítás szabadsága ebben az értelemben a politikai részvétel lehetőségének záloga, amely aktív állami szerepvállalást, a tájékozódás szabadságához kapcsolódó – ezidáig hagyományosan - a médiarendszert érintő szabályozást igényelt. A véleménynyilvánítás szabadságának intézményi oldala az állam részéről olyan intézkedéseket, szabályozási beavatkozást feltételez, amely biztosítja a szabad, sokszínű tájékozódás lehetőséget, a véleményalkotáshoz szükséges információkhoz való teljeskörű hozzáférést. Az állampolgárok részvételéhez szükséges megfelelő tájékozódást biztosító információs környezet kialakítása során az állami szerepvállalás iránya, mértéke és eszközrendszere szoros összefüggést mutat a nyilvánosságról, annak demokratikus funkciójáról vallott felfogással, média nyilvánosságban betöltött szerepével, és a működő médiarendszer sajátosságaival.

2. Nyilvánosságmodellek

A véleménynyilvánítás szabadságának gyakorlásával összefüggésben felmerülő állami szerepvállalás vizsgálata során kiindulási pont a nyilvánosság fogalmának tisztázása. McQuail a társadalmi nyilvánosságot olyan „elvont térként” írja le, ahol lehetőség nyílik a „nyilvános társulásra és a nyilvános vitára, amely a közvélemény és olyan politikai mozgalmak, illetve pártok kialakulásához vezet, amelyek képesek elszámoltatni a magánérdekeket” (McQuail 2015:703). A nyilvánosság fogalma a társadalmi határvonalakat jelöl ki, a magánszféra és a mindenki számára megismerhető, a közösségi kommunikáció között. A nyilvánosság Peters szerint olyan cselekvők kommunikációja során alakul ki, akik kiléptek privát környezetükből, hogy közérdekű tényekről értesüljenek (Peters, 2007).

A nyilvánosság fogalmának és természetének tárgyalása során megkerülhetetlen Habermas

⁹⁴ 30/1992. (V.26) AB határozat

polgári nyilvánosság fogalmának idézése, amelyet Habermas „a közönséggé összegyűlt magánszemélyek világaként” mutat be, ami a közhatalommal szemben igényt formál a közösség ügyeinek megvitatására (Habermas, 1993). A vita közegét pedig „a nyilvános okoskodásként” írja le Habermas, ahol a kritikus, és jól tájékozott közönség közügyekkel kapcsolatos véleménye jelenik meg. A polgári nyilvánosság alapvető funkciója az állammal szemben megfogalmazott kritika. Habermas polgári nyilvánosság koncepciója erős normatív dimenziót hordoz, amely a tájékozódni kívánó, a közéleti kérdésekben aktív véleményformáló polgár képét jeleníti meg. A habermasi polgári nyilvánosság koncepcióját megszületése óta sokfajta kritika érte (Silverstone, 2010), amelyek a koncepció hiányosságát, félrevezető jellegét abban látják, hogy a modell nem veszi figyelembe a létező társadalmi realitást, az emberi kommunikáció lehetőségeit és korlátait.

A nyilvánosság koncepciók alaptézise, hogy az a közösségi ügyekkel kapcsolatos vélemények kialakításának és közlésének fóruma, ehhez képest különböztethető meg az egyén olyan cselekvési szférája, amely mentes a közösség felügyeletétől, a nyilvános közlések világától. A nyilvánosság a véleménynyilvánítás szabadságának terepe, amely egyrészt biztosítja a tájékozódást a közéleti információkhoz való hozzáférést, másrészt fórumot kínál a véleményalkotásra és a véleménycserére, tehát a véleménynyilvánítás pozitív és negatív oldala egyszerre jelenik meg benne. Baker a nyilvánosságot hatalmi tényezőként írja, ami befolyással van a közhatalom létre, létrehozására, illetve döntéseire. (Baker idézi Nyakas 2013) A nyilvánosság egy politikai intézmény, a demokrácia megvalósulásának alapfeltétele, amelynek „a közhatalom-gyakorlás ellenőrzésében, illetve a hatalomgyakorlók és a közösség közötti párbeszéd megvalósításában van szerepe” (Polyák, 2015:105). Arról azonban, hogy a demokratikus folyamatokban milyen szerepe van a nyilvánosságnak, különböző megközelítéseket találunk. Luhmann szerint a nyilvánosság alapvető funkciója a közösség által fontosnak ítélt témák kijelölése (Luhmann, 2008). Ezzel szemben Gerhards és Neidhardt szerint a nyilvánosságnak nem pusztán a politikai témák összegyűjtése a feladata, hanem az információk feldolgozása, a nyilvános vitafórum biztosítása, ezen keresztül pedig közvetítő szerep betöltése a polgárok és a politikai rendszer között (Gerhards&Neidhardt, 1991). Peters még tovább megy, amikor azt mondja, hogy „A nyilvános vitáknak nem csupán véleményeket kell kialakítaniuk, hanem motivációkat alkotniuk a kollektív akarat kialakításának érdekében” (Peters, 2007).

A különböző funkciók mentén megkülönböztethető a liberális és a diszkurzív nyilvánosság koncepció. Míg a liberális nyilvánosságmodell (Gerhards, Ackerman idézi Polyák, 2015) szerint a nyilvánosságnak csupán az egyéni szólás lehetőségét kell biztosítani, illetve az információhoz való szabad hozzáférést, és nem feladata a konszenzuseresés, a viták lefolytatása, addig a diszkurzív modellben (Habermas idézi Polyák, 2015) a nyilvánossággal szemben követelményként fogalmazódik meg a társadalmi viták megvalósulása is. A különböző nyilvánosságkoncepciók eltérő mértékű, és eszközeiben is különböző állami szerepvállalást feltételeznek, közülük is a legösszetettebb, sokféle területet érintő szabályozási igényt a diszkurzív modell követel.

3. Nyilvánosság és média

A nyilvánosság alakításához kapcsolódó aktív állami szerepvállalás elsősorban a médiarendszer kialakítása, és működése összefüggésében jelenik meg szabályozási témakörként. A nyilvánosság és a média viszonyának vizsgálata során kiindulópontként leszögezhető, hogy a

tömegkommunikáció a nyilvánosságon belül elhelyezkedő szféra, de szerepe nem kizárólagos, a nyilvánosság önálló színtere a személyes kommunikáció alapján, valamint a nyilvános eseményeken keresztül létrejövő nyilvánosság is (Gerhards&Neidhardt, 1991).

A nyilvánosság és a média viszonyának értékelése a médiakörnyezet és a társadalmi viszonyok változásával kölcsönhatásban folyamatosan formálódik, alakul. Ez a változás tükrözik Habermas nyilvánosság modelljében is. A polgári nyilvánosság megfogalmazásakor Habermas negatívan értékelt a tömegmédia szerepét, amely a kommercializálódás és a tömegkultúrát tükröző média működésének törvényszerűségei okán kifejezetten rongálja a polgári nyilvánosság működését. A polgárokat fogyasztóvá teszi, a politikai-közéleti viták lehetőségét és terét csökkenti a nyilvánosságban a tömegmédia szórakoztatást célzó tartalmi kínálata. Később A kommunikatív cselekvés elmélete című munkájában a média nyilvánosságát elhelyezi a nyilvánosságkoncepciójában és úgy tekint rá, mint közvetítő közegre, amely a polgári nyilvánosságban megjelenő viták közvetítőjeként vehet részt a társadalmi folyamatokban. Ugyanakkor leszögezi, hogy a média manipulációs mechanizmusaival szemben nem elegendő csupán jogi, garanciális eszközöket beépíteni a jogrendszerbe, a média a demokratikus funkcióit csak egy erős polgári társadalomban képes betölteni. A polgári nyilvánosság előfeltétele a média demokratikus működésének (Habermas, 2011).

Habermas újraértelmezett koncepciójában a médianyilvánosság kétféle formáját különbözteti meg: egyrészt beszél arról a tömegmédiáról, mely működése során a deliberatív demokrácia erősítését eredményezi: a polgárok magas színvonalú tájékoztatása mellett fórumot kínál a társadalomban zajló viták számára. E működést megkülönbözteti a közéleti-politikai kommunikációt kerülő, alapvetően a szórakoztatás funkcióját betöltő, egyben a társadalom fölötti kontrollként működő médianyilvánosságtól.

Silverstone a nyilvános mediatizált tér leírására bevezeti a médiapolisz fogalmát. Kiindulópontja, hogy a média telekommunikációs és interaktív módon összekapcsolja a beszédet a cselekvéssel és ezzel létrehoz egy, a görög polisokban a kommunikáció nyilvános terével rokonítható diskurzív és ítélkező fórumot. Szerinte, ami a nyilvánosságban zajlik a mai társadalomban, egyre inkább a képernyőkön történik és a „megjelenés mediatizált tere” egyre nagyobb szerepet játszik a közélet irányításában. A koncepció nem tekinti kizárólagosnak a nyilvánosság mediatizált terét, meghatározónak tekinti a személyes kontaktus érvényességét, és a „tapasztalat terét” is, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy jelenlétünk a világban egyre fokozottabban függ majd a médiapolisz valóságától, amely „keretbe foglalja és e kereten keresztül megteremti a kollektív cselekvés lehetőségét” (Silverstone, 2010:81).

A médiapolisz nem teremt homogén nyilvánosságot, a globális média közvetítő felületét töredezettség, kulturális különbségek, és aszimmetrikus viszonyok jellemzik. „A médiapolisz nem vonhat be mindenkit és nem is képes erre.” Ugyanakkor Silverstone úgy látja, hogy a médiapoliszt „szükséges kiindulópontnak kell tekintenünk a hatékonyabb globális polgári szféra terének kialakításához” (Silverstone, 2010:44), mivel nincs alternatív tér, ahol a globális kommunikáció megvalósulhatna. Silverstone médiapolisz teóriája már a digitális médiakörnyezet eredményeként a kommunikációban és a nyilvánosságban bekövetkezett változásokra is reagál, az újmédia által teremtett nyilvánosság és a média viszonyát írja le.

4. Az újmédia nyilvánossága

McQuail újmédiaként definiálja azokat a digitalizáció által lehetővé tett különféle kommunikációs technológiákat, amelyek széles körben használhatók személyes kommunikációra (McQuail,2015). Az újmédia fogalmát a Handbook of New Media szerkesztői három összetevő mentén adták meg: technológiai készülékek; tevékenységek, gyakorlatok, és felhasználási módozatok; valamint olyan társadalmi megállapodások és szervezetek, amelyek a készülékek és gyakorlatok mentén alakulnak ki.⁹⁵ Az újmédia lényegi jellemzői az összekapcsoltság, az interaktivitás, az egyéni felhasználók aktív jelenléte, a felhasználási módozatok sokfélesége és nyitott jellege és a mindenütt jelenvalóság, a helyfüggetlenség (McQuail,2015:47). Az újmédia az olyan tömegkommunikációs eszközök és szolgáltatások összessége, amelyek lehetővé teszik az interaktív hozzáférést és a médiatartalmak személyre szabását (Gálik&Urbán, 2014: 217).

A digitális technológia alapjaiban alakította át a társadalmi nyilvánosság struktúrája: míg az analóg világban jellemzően a hagyományos tömegműediumok voltak a nyilvánosság központi, meghatározó szereplői, a digitális kor nyilvánosságában egyre nagyobb szerepet kapnak a felhasználók által készített és közzétett tartalmak, a közösségi média világa és a civil újságírás. A kibertér architektúrája egy korábban nem tapasztalt információbőséget teremtett, ahol a társadalmi párbeszéd új fórumai, csatornái jelentek meg, és ez a változás sokak szerint a nyilvánosság új korszakaként egyfajta demokratizálódási folyamatként is felfogható (Green, 1999). Az internetes kommunikációban rejlik demokratikus jellemzők között említhető az interaktív kommunikáció és az azonnali kapcsolatteremtés lehetősége, a politikai szereplők és a polgárok közötti közvetlenebb kapcsolatot biztosító kommunikációs csatornák elérhetősége, az alacsony kommunikációs költségek mind a közlő, mind a befogadó oldalán, a kapcsolattartás kötöttségeinek és korlátainak hiánya.

A digitális média és a politika viszonyát a kölcsönösség és a komplexitás jellemzi, Castells úgy fogalmaz, hogy a hagyományos politikai rendszerek válságának és az új médiumok drámai mértékben megnőtt jelenlétének egymást erősítő hatására a politikai kommunikáció lényegében a média terének foglya. A média szféráján kívül csak marginális politika lehetséges. Hogy mi megy végbe ebben a média által uralt térben, azt nem maga a média szabja meg: nyitott társadalmi és politikai folyamat. Ám az elektronikus média logikája és szervezete „keretezi és tagolja a politikát” (Castells, 2006:430).

Az internet átalakította az állam, a politikai szféra és a társadalom viszonyát. Új jelenségként figyelhető meg a hagyományos politikai intézményrendszeren kívüli aktivizmus és részvétel. A közösségi média világa és a közösségek közötti hálózatosodás erősödése újfajta részvételt jelent (Bentivegna,2006). A technika által kínált új médiakörnyezet számtalan lehetőséget kínál arra, hogy a korábban passzivitásra ítélt médiafogyasztó, aktív, a nyilvánosságot is alakító médiahasználóvá, a politikai- közéleti diskurzus aktív résztvevőjévé váljon. Ennek azonban számos feltétele és akadály is azonosítható, amelyeket érdemes számba venni.

A digitális technológia korábban nem látott információrobbanást idézett elő, és ezzel

⁹⁵ Lievrouw&Livingstone (ed) Handbook of New Media (2006) SAGE

párhuzamosan megteremtődött az információhoz való gyors és egyszerű hozzáférés technikai lehetősége. Az információs környezet megváltozása azonban nem jár együtt automatikusan a befogadói oldalon a demokratikus nyilvánosság működéséhez szükséges változásokkal. Először is a digitális kommunikációban megjelenő információbőség nem eredményezi automatikusan a közéleti tartalmak iránti érdeklődés növekedését, illetve a széles körű tájékozottságot. A közönség túlnyomó többségben ma is elsősorban a szórakoztató tartalmakat keresi a médiakínálatban, és nem tapasztalható fokozódó igény a közéleti témakörök iránt. Az Ofcom 2016-ban a brit felnőtt lakosság körében végzett médiahasználati kutatása⁹⁶ szerint a hírfogyasztás nem szerepel az első öt leggyakoribb online tevékenység között. A kutatás szerint átlagosan a felnőtt lakosság 48 százaléka nyilatkozott úgy, hogy hetente legalább egyszer használja az internetet hírfogyasztásra. A lista elején szereplő három tevékenység ebben a kutatásban a kommunikáció, az általános keresés/szörfözés és a közösségi média használata volt. A Mérték Médiaelemző Műhely a politikai tájékozódási szokásokat mérő 2016-ban elvégzett magyarországi kutatása⁹⁷ alapján 10 százalék alatti szűk kisebbség érdeklődik nagyon a közéleti kérdések iránt, a lakosság közel kétharmada közepesen vagy kicsit és közel egyharmad teljesen távol tartja magától a témától. A lakosság 36 százaléka használja rendszeresen az internetet közéleti tájékozódásra, 18 százalék nyilatkozott úgy, hogy alkalmanként internetes forrásokat is használ.

A nyilvánosság demokratikus működésében akadályként azonosítható továbbá, hogy az információbőség egy ponton túl információs túladagolásként is hathat, amely fogyasztói oldalon fásultságot, az aktív részvételtől való elfordulást eredményezhet. Az információs túlkínálat eredménye az is, hogy a felhasználók az információs környezetben túlságosan is sokszínű tartalommal találkoznak, amely a médiahasználat óriási mértékű individualizációját, és fragmentálódását eredményezi (Sunstein, 2013). Az individualizált médiahasználat a nyilvánosság fragmentálódásához vezethet, amely nem kedvez a médiafelülteken zajló nyilvános diskurzus megvalósulásának.

Maradva a befogadói oldalnál az új információs környezet újfajta információkeresési, feldolgozási kompetenciákat kíván a felhasználóktól, amelyek biztosítják az információs rengetegben való hatékony tájékozódást, és a részvétel lehetőségét. Az információs bőséghez igazodó megfelelő készségek és ismeretek hiánya ellehetetleníti a technológia által kínált digitális kommunikációban való érdemi, aktív részvételt, az új információs környezetben hozzáférhető kommunikációs lehetőségek használatát. Így az újmédia által kínált lehetőségek inkább kiszélesítik az aktív résztvevők és a kommunikációból kimaradók közötti szakadékot (McQuail, 2015: 181).

Sokan úgy látják, hogy a kommunikációs, részvételi lehetőségek kibővülése nem pusztán a szűkösségeket szüntette meg a médiakörnyezetben, hanem az információáramlás szűk keresztmetszeteit is átalakította, és aláásta a korábbi, egyfajta kapuórként működő a tömegmédiát uraló médiaszereplők hatalmát (Dahlgren, 2005, Castells, 2009, Jenkins, 2006). Az interneten keresztül a nyilvános kommunikáció olyan formája valósulhat meg, ahol a polgárok és

⁹⁶ Ofcom Adults' media use and attitudes Report 2016

https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0026/80828/2016-adults-media-use-and-attitudes.pdf

⁹⁷ A politikai tájékozódás forrásai Magyarországon 2016. (Mérték Médiaelemző Műhely 2016. november)
http://mertek.eu/sites/default/files/reports/mertek_newsconsumption_hu_2016.11.25.pdf

a médiaintézmények korlátozás nélkül kommunikálhatnak egymással, ami miatt már nincs szükség az információáramlás szabadságát biztosító aktív állami szerepvállalásra, például speciális médiajogi szabályozásra. A változásra pozitívan reagálók szerint az internet megtörte a média koncentrált hatalmát és egy sokszínű, könnyen hozzáférhető, megfizethető kommunikációs környezet alapjait kínálja. Ezt a véleményt árnyalja Williams és Carpini azzal, hogy ugyan az új média a politikai hatalom egytengelyű rendszerét megszüntette, de helyette a hatalom soktengelyű rendszerét hozta létre, amely lehetőséget biztosít más szereplők politikai színrelépésének (Williams&Carpini, 2011).

A kommunikációs környezet szabadságfokának növekedése mellett érvelőkkel szemben számos kutató hívja fel arra a figyelmet, hogy az Internet ugyan valóban átalakította a tömegmédia korábbi hatalmi struktúráját, de ezzel együtt a kirekesztés új formáit, és új hatalmi hierarchiát is kialakított. Az új információs környezet új hatalmi, befolyásolási struktúrát teremtett. (Hindman, 2008). Az információ robbanásszerű növekedése új szolgáltatások megjelenését eredményezte, olyan új szolgáltatók léptek színre, mint például a keresőmotorok (pl. Google, Bing, Yahoo), vagy egyéb az információáramlást terelő forgalomirányítók (pl. Facebook, MySpace, Twitter). Ezek a platformok az információáramlásban új kapuórként jelennek meg (José van Dijck&Thomas Poell, 2016), és működésük a sokszínű tartalomfogyasztásra is kockázatot jelent. Ráadásul az új kapuőrök jellemzően óriás, piacilag erős, nemzetközi médiavállalatok, ezért a nyilvánosság kereteit meghatározó eddigi hagyományos szabályozási eszközökkel alig, vagy igencsak tökéletlenül befolyásolható a tevékenységük. Márpedig e szolgáltatások hatással vannak a véleménynyilvánítás szabadságának szubjektív és objektív oldalára is, tehát működésük befolyásolja a nyilvánosság működését, és demokratikus funkcióinak érvényesülését.

A platformok működése az algoritmusok által irányított személyre szabott információáramláson alapul, aminek eredménye, hogy a médiakörnyezet a műszaki lehetőségek, illetve üzleti megfontolások okán a felhasználók számára egyre inkább személyre szabott információkat, médiatartalmakat kínál. Maga az internet olyan architektúrát, működést állított elő, amely segíti, hogy az emberek a saját előítéleteik, és előzetes meggyőződéseiknek megfelelő információkat érjenek el, amely megerősíti az addigi világmépüket (Sunstein, 2013). A digitális médiakörnyezet tehát ráerősít arra a már korábban is megfigyelt befogadói attitűdre, hogy az emberek hajlamosak a nekik tetsző, véleményükkel egyező álláspontokat, információkat előnyben részesíteni, és a világmépükhöz nem illeszkedő információkról nem tudomást venni. A forgalomirányítók által használt információáramlásért felelős algoritmusok technikai háttérrel nyújtanak ehhez a folyamathoz, amikor a felhasználó online tevékenységeiből leszűrt információk mentén válogatva közvetítenek információkat a felhasználónak. Ez a szelekciós mechanizmus érvényesül az online működés egészére, tehát a közéleti-politikai információk áramlására is. Az „információs szűrőbuboréknak” nevezett jelenség (Pariser, 2011) hozzájárul a fragmentált nyilvánosság kialakulásához, amely hosszú távon megnehezíti a valódi társadalmi vitát, a diszkurzív nyilvánosság működését. A személyre szabott információáramláshoz kapcsolódó másik fontos megállapítás, hogy az internet olyan látásmódok kialakulását segíti elő, amelyek a hagyományos tömegmédiához képest sokkal pontosabb, célzottabb kommunikációt biztosítanak, ez pedig hatásában inkább a korai tömegmédia működésére emlékeztet (Crogan, 2008).

Ma még nehéz megítélni, hogy milyen mértékű torzító hatása van a nyilvánosság működésére annak, hogy a közösségi média könnyű és gyors felületet biztosít az álhírek terjedésének. Maga a jelenség nem új, az újdonság az infokommunikációs környezetből fakadó gyors terjedési, és elérési potenciálban ragadható meg. A megtévesztés, félrevezetés szándékával közölt, terjesztett valótlan, torzított információk, manipulatív hírtartalmak, az álhírek terjesztése mögött legtöbbször politikai, ideológiai szándék, vagy gazdasági érdek áll. Aktuális jelenség az álhírek alkalmazása a propaganda, illetve a dezinformálás eszközeként, amely része az információs hadviselésnek. Emellett az internet architektúrája, az algoritmusalapú információáramlást működtető platformok üzleti modellje is kedvez a hamis hírek gyors terjedésének. A digitális hirdetési piac ugyanis kattintásérzékeny, a lájkvadász, megosztásvadász oldalak számára nyereséges üzletet kínál. Amellett, hogy az álhírek tömeges terjedése rongálja a tájékozódás lehetőségét, szabadságát, információs bizonytalanságot teremt, növeli a nyilvánosság fragmentációját, és a politikai polarizációt is. Alááshatja a különböző társadalmi intézményekbe, és tájékozódás hagyományos fórumaiba, a médiakörnyezetbe vetett bizalmat.

Összefoglalóan rögzíthető, hogy a technológiai változással együtt járó társadalmi, gazdasági, kulturális és kommunikációs átalakulás a nyilvánosság működésében is változást eredményezett. A digitális média világában számos ellentmondás azonosítható: miközben a kiszélesedő nyilvánosság globálissá vált, ezzel együtt megfigyelhető a nyilvánosság fragmentálódása. Az információáramlás mennyiségének és a kommunikációs környezet szabadságfokának növekedése mellett erőteljesen megnőtt a kommunikáció technikai kontrollálhatóságának lehetősége is. A nyilvánosság egy folyamatosan változó közeg, ami magában hordozza akár a torzulás irányába ható változás lehetőségét, ezért folyamatos figyelmet követel. A figyelem fókuszában elsősorban a kommunikáció hálózatos jellegének mennyiségi, minőségi változásai, a politikai kommunikáció lehetséges alakulása, a digitális médiakörnyezet által nyújtott előnyök egyenlőtlen elosztása, illetve az egyenlőtlenségek potenciális növekedése áll. A nyilvánosság működését érdemben befolyásoló, már ma is azonosítható jelenségek többek között a felhasználók személyes korlátaiban, a használati kompetenciák hiányosságaiból fakadó kockázatokban, illetve az információáramlás új kapuőreinek működésében ragadhatók meg.

Mindezekkel összefüggésben az államnak kötelezettségei vannak a kommunikációs tér alakításában, a technikai lehetőségeket kiaknázó, a társadalmi szükségleteknek megfelelő mozgástér kialakítása és működtetése sokféle állami szerepvállalást feltételez. A következőkben a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesüléséhez szükséges tényező, a médiapluralizmus szempontjából veszem végig azokat a jelenségeket, amelyek felvetik a médiaműveltség fejlesztését segítő állami szerepvállalást újragondolását.

5. Médiapluralizmus

A véleménynyilvánítás szabadságának intézményi oldala igényli az állam aktivitását a sokszínű tájékozódáshoz való jog gyakorlásának biztosítására, amely a médiapluralizmus megteremtését és fenntartását célzó szabályozási eszközrendszerben jelenik meg elsődlegesen. A véleményalkotás alapja a megfelelő tájékozottság, az információk széles körének elérése. A médiapluralizmus követelménye arra a gondolatra vezethető vissza, hogy ha az állampolgárok számára nem biztosított a közérdeklődésre számot tartó ügyekről szóló sokszínű információ- és

gondolatáramláshoz való hozzáférés, úgy nem tudnak hatékonyan részt venni a demokratikus akaratképzési folyamatokban (Keller, 2011). A tájékoztatás sokszínűsége biztosíték arra, hogy társadalomban meglévő releváns vélemények megjelenjenek a társadalmi diskurzusban és a nyilvánosságban, amely nagyobb eséllyel kölcsönöz demokratikus karaktert a hatalomgyakorlási mechanizmusoknak.

Hoffmann-Riem a médiapluralizmus meghatározása során elsősorban a kínálatban megragadható sokszínűség dimenzióit sorolja fel (Hoffmann-Riem, 2000):

- a tartalmi sokszínűség, vélemény sokféleség a társadalomban megjelenő releváns vélemények megjelenésének lehetősége, az egyoldalú véleménybefolyásolás lehetőségének kizárása
- személyi, alanyi sokszínűség, amely a megszólaló személyek, intézmények, csoportok sokszínűségét jelenti
- tárgyi „napirendi” sokszínűség, a nyilvánosságban megjelenő témakörök, társadalmi viszonyok, jelenségek sokszínűsége
- területi sokszínűség, azaz a helyi, regionális, országos és nemzetközi témák és jelenségek sokszínűsége a kínálatban
- tematikus sokszínűség, azaz a különböző közlési formák és műfajok megjelenése
- vételi sokszínűség, ami a nyilvános kommunikáció különböző csatornáinak sokszínűségét jelenti.

A médiakínálattal szemben megfogalmazott sokszínűségi követelmény kétféle megnyilvánulási formája a külső és a belső pluralizmus. Külső pluralizmusnak nevezzük azt, amikor a médiapiacra jelen lévő médiumok összessége biztosítja a vélemények sokszínűségét a kínálatban, míg a belső pluralizmus alatt az egy médiumon belül megvalósuló sokszínűséget, és kiegyensúlyozott arányú tájékoztatást értjük.

A pluralizmus (pluralism) és a sokszínűség (diversity) fogalma a szakirodalomban a nemzetközi, és egyéb jogi dokumentumokban sok esetben szinonimaként szerepel, bár egyes médiakutatók fogalomhasználatában némileg eltérő tartalommal jelenik meg a két fogalom⁹⁸. A témakör szabályozási kérdései oldaláról megközelítve a forrásként használt dokumentumok vizsgálata alapján nincs indok a két fogalom megkülönböztetésére.

Az Európai Unió Alapjogi Chartája amellet, hogy kimondja a véleménynyilvánítás szabadságát, rögzíti, hogy „A tömegtájékoztatás szabadságát és sokszínűségét tiszteletben kell tartani”.⁹⁹ A magyar Alaptörvényben is megjelenik követelményként a média sokszínűsége: „Magyarország elismeri és védi a sajtó szabadságát és sokszínűségét, biztosítja a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad tájékoztatás feltételeit.”¹⁰⁰ A demokratikus közvélemény fogalma az Alkotmánybíróság által, a rendszerváltást követően, a véleménynyilvánítás

⁹⁸ A pluralizmus kifejezés többeknél tágabb értelemben a médiarendszer egészét érintő politikai konszenzusként jelenik meg, amelyben a politikai pluralizmus médiában való tükröződése ragadható meg. A sokszínűség ezzel szemben konkrét fogalomként jelenik meg, amelyet a média teljesítményének (szolgáltatási struktúra, kínálat) értékelésére használnak egyesek.

⁹⁹ Európai Unió Alapjogi Charta 11. cikk (2) bekezdés.

¹⁰⁰ Alaptörvény IX. cikk (2) bekezdés

szabadságának tárgyalása során központi fogalomként került be az alkotmányos gondolkodásba. Az Alkotmánybíróság a demokratikus nyilvánosság és a véleményszabadság összefüggésében számos határozatában használja a fogalmat, egyfajta evidenciaként kezeli, és nem bontja ki részletekbe menően, hogy milyen jellemzők mentén írható le a demokratikus közvélemény. Annyit állapít meg, hogy megteremtésének feltétele a „teljeskörű és kiegyensúlyozott arányú és valóságos” tájékoztatás.¹⁰¹ A fogalom a véleménynyilvánítás szabadságának objektív oldalához kapcsolódóan fogalmazza meg a tájékozódáshoz való jog gyakorlásának demokratikus feltételeit. Az Alkotmánybíróság érvelése szerint: „A szabad véleménynyilvánításhoz való jog nem csupán alapvető alanyi jog, hanem e jog objektív, intézményes oldalának elismerése egyben a közvélemény, mint alapvető politikai intézmény garantálását jelenti.” Az egyéni véleménynyilvánítás, a saját törvényei szerint kialakuló közvélemény, és ezekkel kölcsönhatásban a minél szélesebb tájékozottságra épülő egyéni véleményalkotás lehetősége az, ami alkotmányos védelmet élvez.”¹⁰² A demokratikus közvélemény alapja a szabad véleménynyilvánítás és a sokszínű médiakínálat, kialakulásának alapvető feltétele a megfelelő tájékozottság, ami a tájékozódási feltételek megteremtését célzó állami szerepvállalást, szabályozási igényt feltételez.

Noha mindkét kifejezés szerepel európai dokumentumokban, sem a sokszínűségnek sem a médiapluralizmusnak, nincs egyértelmű jogi definíciója. A fogalom tartalommal való megtöltését az Európa Tanács és az Európai Unió soft law dokumentumaiban találjuk, amely dokumentumok egyben körvonalazzák a médiapluralizmus erősítését célzó állami beavatkozás eszközszerét is.

A Miniszterek Tanácsa által a médiapluralizmus előmozdításának eszközeiről szóló ajánlás magyarázó memorandumában¹⁰³ a médiapluralizmust akként írja le, mint ami „a médiakínálat (media supply) sokszínűsége, amelyet például a független és autonóm média pluralizmusának létezése (közismertebb néven: strukturális pluralizmus), valamint a nyilvánosság/közönség számára elérhetővé tett médiatípusok és -tartalmak (álláspontok és vélemények) sokszínűsége tükröz.”

Az Európa Tanács 2007-ben kiadott ajánlása a médiapluralizmusról és a médiatartalmak sokszínűségéről, úgy fogalmaz, hogy a plurális médiarendszer kialakítása és fenntartása a sokszínű tájékozódás lehetőségének biztosítása érdekében történik, és meghatározó szabályozási cél, hogy a médián keresztül a legváltozatosabb társadalmi, politikai és kulturális értékek, vélemények, információk és érdekek megjelenhessenek a nyilvánosságban.¹⁰⁴ A dokumentum a pluralizmus meghatározásánál a társadalom sokféleségének a médiában való tükröződését, a különböző társadalmi csoportok részére biztosított megjelenési lehetőségét, és a közönség kommunikációs szükségleteit szolgáló bővülő lehetőségeket nevesítette.

Az Európai Bizottság 2009-ben publikált, a médiapluralizmus méréséről szóló dokumentuma a

¹⁰¹ 37/1992. (VI.10.) számú AB határozat

¹⁰² 30/1992 (V.26.) számú AB határozat

¹⁰³ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (99) 1 of the Committee of Ministers to Members States on measures to promote media pluralism

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804fa377

¹⁰⁴ Európa Tanács Ajánlása a médiapluralizmusról és a médiatartalmak sokszínűségéről 2007. január 31;

médiapluralizmust úgy értelmezi, mint a médiakínálat sokszínűségének, felhasználásának és terjesztésének kifejezőjét a következők vonatkozásában: – a média feletti tulajdonlás és kontroll; – média típusok és műfajok; – politikai vélemények; – kulturális kifejezőmód, valamint – helyi és regionális érdekek és érdeklődés megnyilvánulásai.¹⁰⁵

Az Európa Tanács korábbi médiaszabadság biztosítója Haraszti Miklós egy 2011-ben megjelent Európa Tanácsi tanulmányban a plurális médiarendszert akként írja le, amely egymással versengő, független médiaszereplőket feltételez, sokszínűség jellemzi a tulajdoni háttér, a politikai, ideológiai nézőpont, a kulturális háttér, és területi érdekek megjelenítését illetően, képes a társadalom minden részével, csoportjával való kommunikációra, képes az információk és vélemények sokféleségét közvetíteni, sokszínű forrásból táplálkozó információáramlásbiztosít (Haraszti, 2011). Haraszti emellett hozzáteszi: „A média plurálisnak tekinthető, ha többcentrumú, és elég sokszínű ahhoz, hogy biztosítsa a közéleti kérdésekről szóló informált, korlátlan, mindenki számára hozzáférhető vitát. (Haraszti 2011:103)

6. A médiapluralizmus biztosításának médiajogi eszközszerkezete

Az információs- és médiakörnyezet, a nyilvánosság struktúrájának korábbiakban bemutatott változásai felvetik azt a kérdést, vajon a médiapluralizmus mai szabályozási eszközszerkezete mennyiben kínál megfelelő megoldásokat a felmerülő új jelenségekre? Ennek vizsgálata során bemutatom a jelenlegi eszközöket és kíséretet teszek a szabályozás problémáinak, hiányainak feltárására, és egy lehetséges új megközelítésmód felvázolására.

A pluralizmus biztosítása a médiaszabályozás meghatározó szabályozási alapelve. Érvényesítésének eszközszerkezete időben dinamikusan változó, összetett, több szabályozási terület komplex együtteseként írható le, amely reagál a médiakörnyezet sajátosságaira, illetve a médiapluralizmus fogalmának fejlődésére is.

A pluralizmus biztosítását célzó szabályozás célja a médiarendszer egészének olyan kialakítása, működési feltételeinek rögzítése, amely lehetővé teszi a sokszínű tájékozódás és médiafogyasztás lehetőségét. A médiapluralizmust elősegítő médiajogi eszközszerkezet kialakítása Európában az elektronikus média területén a duális médiarendszer megjelenésével, a kereskedelmi televíziók, és rádiók médiapiacra való belépésével kezdődött. A jelenlegi médiaszabályozás a médiakínálat sokszínűségének biztosítását célozza, azaz a médiapiaci szereplőkre, működésükre a sokféleséget biztosító piaci környezet kialakítására helyezi a hangsúlyt. Noha megjelenik már a médiapluralizmusról szóló diskurzusban a keresleti oldal, tehát a közönség szerepe, jelentősége is (Karpainen, 2009) de konkrét szabályozási eszközök szintjén ez a megközelítés alig vagy egyáltalán nem kap hangsúlyt. A szabályozás jellemzően a kínálati oldal alakítását célozza.

¹⁰⁵ Független tanulmány a médiapluralizmus mutatóiról az Európai Unió tagállamaiban – egy kockázat-alapú megközelítés felé (2009) Készült az Európai Bizottság Információs Társadalmi és Médiaügyi Főigazgatósága számára http://www.akti.hu/dok/dokumentum07_1.pdf

A komplex és szerteágazó szabályozási eszközrendszer bemutatásához megfelelő gondolkodási keretet biztosít a médiapiaci értéklánc felrajzolása, mivel a médiapluralizmus, mint szabályozási elv végigvonul a médiapiaci értéklánc egészen (Polyák, 2015). Az értéklánc megjeleníti a médiapiac mindazon releváns szereplőit, a szereplők közötti kapcsolódásokat, alapvető folyamatokat, amelyek meghatározzák a médiában a tartalom eljutását az előállítástól a fogyasztóig.¹⁰⁶ A sokszínű médiakínálatot célzó szabályok útján alakítható a tartalom előállítók, a tartalomszolgáltatók és a tartalomterjesztők tevékenysége, mozgásteré, piaci működése.¹⁰⁷ A következőkben a médiapiaci értékláncban megjelenő szolgáltatások mentén mutatom be a médiapluralizmust biztosítását célzó összetett médiaszabályozási eszközrendszert.

6.1. Médiatartalmak előállításához kapcsolódó médiajogi szabályok

A sokszínű tartalomkínálat kialakítása körében a szabályozás célja, hogy a közérdek szempontjából értékes tartalmak megszülessenek és megjelenjenek a kínálatban. A szabályozási eszközök bevezetésére akkor van szükség, ha a médiapiac önmagában nem kielégítően biztosítja a minőségi, a közösség egésze, vagy a társadalom egyes csoportjainak kulturális, oktatási, információs igényeit kielégítő tartalomkínálatot. A közérdek szempontjából értékes tartalmak kínálatban való megjelenését segítő szabályozási eszközök között jelenik meg tartalomtámogatás, de ide sorolhatók azok a közvetett eszközök is, mint például a médiaszolgáltatók számára előírt különböző műsorkvóták.

A tartalmak előállításának támogatására többféle megoldás létezik. Szűken a médiajog területéhez tartoznak azok a szabályok, amelyek a médiapiaci szereplőktől erre a célra elvont források redisztribúciója útján biztosítanak támogatási formát bizonyos tartalmak számára.¹⁰⁸ Az újraelosztás egyfelől megvalósulhat egy erre létrehozott szervezet útján, amely biztosítja a sokszínű médiakínálatot erősítő támogatáspolitikát érvényesítését. Másfelől elképzelhető olyan megoldás is, amely közvetlenül a médiaszolgáltatókra bízta, hogy a szabályozással meghatározott

¹⁰⁶ A médiapiaci értéklánc meghatározó szereplői: tartalom előállítók (pl. hírügynökségek, filmgyártók), tartalomszolgáltatók (pl. kiadók, rádiók, televíziók), tartalomterjesztők (pl. kábelüzemeltetők, műhold üzemeltetők, internetszolgáltatók), készülékgyártók, és a lánc végén a közönség. (Gálik&Urbán, 2014) A médiakörnyezet változása folyamatosan alakítja az értéklánc szereplőinek egymáshoz való viszonyát, az egyes szereplők súlyát.

¹⁰⁷ A tartalom-előállító szolgáltatások szerepe az értékláncban, hogy a tartalomszolgáltatók számára biztosítsák a megfelelő tartalmakat. A tartalom-előállítók sokszínű csoportjába sorolhatók a kreatív- és kulturális ipar különböző szereplői a filmstúdiók, a zenei kiadók, szerzők, előadók, de ide tartoznak a sportesemények közvetítési jogait értékesítő szövetségek, szervezetek is.

A tartalomszolgáltatók tevékenysége a különböző forrásokból származó tartalmak összeválogatása, szerkesztése „egységes csomaggá” alakítása, és megjelenítése a médiakínálatban. Ide sorolhatók különösen a lapkiadók, televíziós rádiós szolgáltatók, de különböző online tartalmak szolgáltatói is.

A tartalomterjesztők biztosítják a tartalom eljuttatásának infrastruktúráját, műszaki, technikai feltételét. A különböző platformokat üzemeltető tartalomterjesztők közös jellemzője, hogy ezek a szolgáltatások nem befolyásolják a tartalmat, csak a annak közvetítésében, szállításában vesznek részt. Közéjük tartoznak a lapterjesztők, a földfelszíni, kábeles, vagy műholdas terjesztést végző szolgáltatások, illetve a különböző internetszolgáltatók.

¹⁰⁸ Sok évig működött ez a modell a korábbi, az 1996-ban bevezetett magyar médiatörvény alapján, ahol a piaci szereplőktől erre a célra elvont forrásokat a törvényben rögzített felosztási elvek alapján a médiahatóság pályázatok útján osztotta szét.

mértékű forrást milyen jellegű tartalom támogatására fordítja.¹⁰⁹

6.2. A médiatartalom-szolgáltatáshoz kapcsolódó médiajogi szabályok

A plurális médiakínálat előmozdítását szolgáló legtöbb médiajogi szabály a médiatartalom szolgáltatók tevékenységét érintik. A médiajogi szabályok egy része a külső, másik része a belső pluralizmus megvalósulását célozza.

6.2.1. Külső pluralizmus

A médiapluralizmus értelmezésének egyik formája a külső pluralizmus, ami a sokszínűség követelményét a teljes médiakínálatra értelmezi. A külső pluralizmust célzó szabályozás azokat az eszközöket öleli fel, amelyek a médiarendszer egészében garantálják a társadalomban megjelenő álláspontok, vélemények sokféleségét. E szabályok a médiarendszer kialakításához, a piacra lépéshez, a piaci működéshez, a médiapiaci koncentráció alakításához kapcsolódnak. A szabályozás kiindulópontja hogy a piacszerkezet és a médiakínálat szoros összefüggésben áll egymással, viszonyuk bonyolult, sok szempontú értékelés alapján írható le. Egyrészt igaz az az állítás, hogy negatívan befolyásolhatja a sokszínű kínálatot, ha magas a piaci koncentráció szintje, azaz kevés szolgáltató működik a piacon. Ugyanakkor az is igaz, hogy a nagyobb koncentrációs szint nagyobb valószínűséggel biztosít megfelelő forrásokat a minőségi, sokféle rétegigényt kielégítő tartalomkínálat számára. A szabályozás célja egy olyan piacszerkezet létrejöttének segítése, amely a piaci mechanizmusokra építve megfelelő piaci környezetet teremt a tartalmi sokszínűség biztosítására. A piacszerkezetet alakító szabályozás médiaszolgáltatásokat érintő két legfontosabb területe a piacra lépés és a piaci koncentráció szabályozása.

6.2.1.1. A piacra lépés szabályozása

A piacra lépés szabályozása igazodik a mindenkori médiakörnyezet technológiai, gazdasági körülményeihez. A szabályozásnak a médiarendszer kialakítása szempontjából többféle funkciója lehet: szolgálhatja a médiapiac átláthatóságát, a piaci szereplők összeférhetlenségének és szakmai alkalmasságának előzetes ellenőrzését, a terjesztési kapacitások elosztását, illetve az egyes médiapiaci szereplők működésének szabályozását (Polyák, 2015:220).

A szabályozáson keresztül a piacszerkezet alakításának lehetősége elsősorban a tartalom terjesztésének módjától, különösen attól függ, hogy az adott médiatartalom-szolgáltatás mennyiben használ szűkös terjesztési kapacitást. Ennek megfelelően a különböző terjesztési platformokhoz kötődő médiatartalom-szolgáltatások piacra lépésének szabályozása eltérő rendben zajlik. A szűkös terjesztési kapacitást igénybe vevő médiatartalom szolgáltatóknak jellemzően egy engedélyezési (kiválasztási) eljáráson keresztül van módjuk a piacra lépésre, amely amellelt, hogy megteremt a műsorszolgáltatás jogalapját, egyben biztosítja a hozzáférést a műsorterjesztési kapacitáshoz is (Polyák, 2015). E tartalom-szolgáltatások esetében az

¹⁰⁹ Erre a támogatási formára példa a magyar médiaszabályozásban az a megoldás, amely a nagy közönségaránnyal rendelkező országos kereskedelmi televíziókat kötelezi arra, hogy reklámbevételek 2,5%-át meghatározott módon, új, magyar filmalkotás támogatására fordítsák. (Mttv. 136. §. (8))

engedélyezés korábban említett összes funkciója teljesül. Az engedélyezési eljárás lehetővé teszi az engedélyt kiadó hatóságok (jellemzően médiahatóságok) számára, hogy a szűkös kapacitásokat meghatározott médiapolitikai célok érvényesítése érdekében osszák el, e szempontok alapján válogassanak az engedélyezési eljárásban részt vevő szolgáltatók közül. Továbbá a kiválasztási eljárás során tartalmi, pénzügyi, műszaki követelményeket határozhatnak meg a jövőbeli tartalomszolgáltatásra vonatkozóan. A médiahatóság tehát közvetlen módon alakíthatja a médiakínálatot azzal, hogy a kiválasztási eljárás során a piacon kevésbé jelen lévő tematikus tartalmakat (például hír, információ, vagy valamely zenei műfaj) preferál. A szabályozás törvényi szinten rögzítheti a jogalkotó szerint követendő médiapolitikai célokat, amelyeket az engedélyezési eljárást lefolytató hatóság érvényesít az eljárás során. Mindezen lehetőségek alapján az engedélyezési eljárás a legdirektebb szabályozási megoldás a sokszínű médiakínálat kialakítására. Ez az eljárás érvényesül mind a mai napig a szűkös terjesztési kapacitásoknál, elsősorban az analóg földfelszíni sugárzás útján megvalósuló tartalom szolgáltatások körében.

A nem szűkös terjesztési kapacitást használó médiatartalom szolgáltatók esetében a piacra lépés szabályozásán keresztül kevésbé direkt beavatkozásra nyílik lehetőség. Ebben az esetben ugyanis nincs szó kapacitáselosztásról, amiből következően a piacsabályozás lehetősége is korlátozottabb. E médiatartalom szolgáltatók nem egy engedélyezési eljáráson keresztül, hanem pusztán a törvényi feltételeknek való megfelelést vizsgáló bejelentési eljárás és nyilvántartásba vétel alapján léphetnek piacra. Ide sorolhatók jellemzően a nyomtatott sajtótermékek, a kábelen, műholdas sugárzás útján terjesztett médiatartalmak.

Az engedélyezéssel és a bejelentéssel érintett médiatartalom szolgáltatások mellett a médiakörnyezetben megjelenő harmadik nagy csoportként azonosíthatók azok a tartalmak, illetve tartalmat kínálók, amelyek piacra lépéséhez, a demokratikusan működő országok legtöbbjében se engedélyre se bejelentésre nincs szükség. E szolgáltatások az internet elterjedésével léptek színre, és - az európai jogi megoldás alapján – jelenleg az úgynevezett információs társadalommal összefüggő szolgáltatásnak minősülnek¹¹⁰.

A piacra lépés szabályozásán keresztül elsősorban a szűk terjesztési kapacitásokat igénybe vevő médiapiaci szegmensek esetében van mód a piacszerkezet közvetlen alakítására. A digitális technológia térhódításával azonban egyre szűkülte az állam szabályozáson keresztül megvalósuló beavatkozási lehetősége, mára az engedélyezés, és ezen keresztül a médiakínálat sokszínűségének közvetlen alakítása az elérhető tartalomkínálat igen szűk körére korlátozódik.¹¹¹

¹¹⁰ Az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvényben rögzített definíció szerint az Információs társadalommal összefüggő szolgáltatás, minden olyan szolgáltatás, amelyet elektronikus úton, távollevők részére, rendszerint ellenszolgáltatás fejében nyújtanak, és amelyhez a szolgáltatás igénybe vevője egyedileg fér hozzá. A definíció megegyezik az Európai Tanács és Parlament 2000/31 EK és a 98/48/EK irányelvében rögzített fogalommal.

¹¹¹ Az Mttv. piacra lépésre vonatkozó szabályozási rendszerében az analóg földfelszíni sugárzású lineáris médiaszolgáltatók a Médiatanács által kiírt és elbírált frekvenciapályázat útján kezdenek meg a működésüket. A médiaszabályozás hatálya alá tartozó összes többi tartalomszolgáltató egy bejelentési – nyilvántartásba vételi eljárásban hozott hatósági döntés alapján léphet piacra. A médiatörvények hatálya alá nem tartozó tartalomszolgáltatók az elektronikus kereskedelemről szóló törvény szerinti információs társadalommal összefüggő

6.2.1.2. A médiapiaci koncentráció korlátozása

A médiapiaci szereplők terjeszkedésének korlátok közé szorítása, mint szabályozási cél azon az elgondoláson alapul, hogy a tulajdonosi sokféleség (források sokszínűsége) megteremti a kínálat sokszínűségét, a sokféle forrásból való tájékozódás lehetőségét. A média demokratikus nyilvánosságban betöltött szerepe, jelentősége, a sokszínű tájékozódás lehetőségének biztosítása érdekében a szabályozás a médiavállalatok piaci növekedésével szemben szigorúbb korlátokat állít fel, mint az egyéb gazdasági ágazatokban működő vállalatokkal szemben.

A médiavállalatok koncentrációjának szabályozása igazodik az országok médiapiaci jellemzőihez, sajátosságaihoz (Polyák, 2015). A koncentráció médiajogi szabályozási megoldásai a versenyjogi szabályok mellett élnek, és a médiapiac tekintetében speciális szabályokat fogalmazznak meg a piaci terjeszkedés korlátozására. A versenyjog médiajogi eszközökkel való kiegészítésének indoka a versenyjog és a médiajog eltérő szabályozási céljaiban azonosítható. A versenyjogi beavatkozás alapvető szempontjai a hatékony gazdasági verseny és a fogyasztói jólét biztosítása, míg a médiajogi eszközök a sokszínű tájékozódás lehetőségének, plurális médiakínálat megteremtését hivatottak előmozdítani. Az eltérő szabályozási célok eltérő eszközrendszerrel eredményeznek, illetve eltérő mérlegelési szempontok figyelembe vételét indokolják.

A médiajogi szabályok hagyományosan a médiapiaci értéklánc két fontos szereplőjének elsősorban a tartalomszolgáltatások, és a tartalomterjesztők piaci terjeszkedését korlátozzák. A szabályozás a jellemző koncentrációs folyamatokra reagál, ezekre tekintettel alakítja ki a piaci terjeszkedést akadályozó korlátokat. A koncentrációs folyamatok három jellemző típusa a horizontális, a vertikális és a diagonális koncentráció. A horizontális koncentráció esetében a médiapiaci értéklánc azonos pontján azonosítható szolgáltatók koncentrációjáról beszélünk, azaz például televíziós szolgáltatások tulajdonosi koncentrációjáról. A vertikális koncentráció esetén a piaci értéklánc különböző pontjain megjelenő szolgáltatók koncentrációjáról van szó. Erre példa, ha egy tartalomterjesztő szolgáltatás szerez tulajdont egy tartalomszolgáltató vállalkozásban. A harmadik típusú, a diagonális koncentráció során pedig a különböző médiapiaci szegmenseken átívelő tulajdonosi összefonódásról beszélünk, amire példa lehet egy olyan terjeszkedés, amikor egy televíziós piacon működő szereplő érdekeltséget szerez a lappiacon is.

A terjeszkedés korlátozására többféle szabályozási modell létezik a médiaszabályozásban. A leginkább beavatkozó, legdirektebb megoldás, amikor a jogalkotó rögzíti az egy tulajdonoshoz tartozó szolgáltatások maximális számát. Például a szabályozás, korlátként rögzíti, hogy egy vállalkozás csak egy országos lefedettségű lineáris médiaszolgáltatást tulajdonolhat, másik szolgáltatást nem indíthat, és más tartalomszolgáltatásban nem szerezhet tulajdont.¹¹² Ennél rugalmasabb az a megoldás, amikor a szabályozás a szolgáltatások valamely jellemzője alapján határoz meg egy, a sokszínűség szempontjából relevánsnak gondolt mutatót, és erre építve

szolgáltatásnak minősülnek, tevékenységük megkezdése nem igényel hatósági nyilvántartásba vételt.

¹¹² A hatályos magyar médiaszabályozás ezt a modellt követi a földfelszíni analóg rádiós szolgáltatások szabályozásánál. A törvény alapján egy vállalkozásnak egy országos vagy két körzeti és négy helyi, vagy tizenkét helyi rádiója lehet. (Mttv. 71. §.)

állapít meg korlátokat. Megoldásként említhető, ha a médiavállalat üzleti eredményének, forgalmának valamilyen mutatójához rendelve állapít meg korlátot a szabály. Ez történik, ha meghatározott üzleti forgalom fölött a törvény már tiltja a további terjeszkedést a médiapiacon. Ide sorolható a közönségarányra tekintettel megállapított korlát is, amikor a nézői figyelem egy bizonyos szintje fölött nem engedi a törvény a koncentráció növekedését.¹¹³ Ezek a megoldások rugalmasabb, piacérzékenyebb módon reagálnak a médiapiaci változásokra, az értékláncban bekövetkező változásokra, mint a jogosultságok maximális számát rögzítő megoldás.

A speciális médiajogi szabályozási modellek a horizontális, a vertikális és a diagonális koncentráció korlátozására is léteznek¹¹⁴ és alkalmazásuk jellemzően elsősorban a médiapiac szerkezetétől, érettségétől függ.

Külön kell szólni a szabályozási megoldások bemutatása során a versenyjogi és a médiajogi eljárások viszonyáról. Az általános versenyjogi szabályok természetesen a médiavállalatok piaci működésére, tevékenységére is érvényesülnek, így versenyjogi szankciót eredményezhet az erőfölénnyel való visszaélés, vagy a médiapiaci szereplők közötti tiltott megállapodás. Emellett azonban a médiavállalatok esetében a versenyjogi eljárások speciális kiegészítésére is található szabályozási megoldás. A versenyjogi fúziókontroll szabályozása például abban az esetben, ha az összefonódással érintett vállalkozások a médiapiac szereplői, kiegészülhet a sokszínű médiakínálat speciális szempontjával. Ebben az esetben nem pusztán az általános versenyjogi szempontok mérlegelésére kerül sor az összefonódás engedélyezése során, hanem a médiajogi szempont a fúzió vélemény sokszínűsége gyakorolt hatása is vizsgálendő. Létezik olyan megoldás, amely a médiajogi szempontok versenyjogi eljárásba való közvetlen vagy közvetett beépítésével él. Előbbire példa az osztrák megoldás, ahol a versenyhatóság a vállalatok összefonódásának vizsgálata során azt is mérlegeli, hogy az összefonódás csökkentené-e a médiakínálat sokszínűségét (Polyák, 2008). A magyar megoldás ezzel szemben a médiahatóság számára biztosít döntési jogosultságot a kínálati sokszínűség szempontjának vizsgálatára a versenyhatósági eljárásban.¹¹⁵

¹¹³ A magyar médiaszabályozás ismeri a közönségarány alapú korlátozást is. A törvény rögzíti, hogy a harmincöt százalékos éves átlagos közönségaránnyal rendelkező lineáris audiovizuális médiaszolgáltató, a lineáris rádiós médiaszolgáltató, valamint a lineáris audiovizuális és lineáris rádiós piacon együttesen legalább negyven százalékos éves átlagos közönségaránnyal rendelkező médiaszolgáltató új médiaszolgáltatást nem indíthat, és nem szerezhet tulajdont más médiaszolgáltatásban. Továbbá a tulajdonszerzési korláton kívül köteles a műsorstruktúrájának módosításával intézkedéseket tenni a médiapiac sokszínűségének növelésére. (Mttv. 68. §)

¹¹⁴ A korábbi magyar médiaszabályozás részeként létezett az a vertikális integrációt korlátozó szabály, amely megtiltotta a saját műsort is közlő műsorterjesztő vállalkozások számára, hogy befolyásoló részesedést szerezzen más műsorszolgáltatást végző vállalkozásban, illetve műsorszolgáltatási jogosultságot saját rendszerén kívül szerezzen. (Rádiózásról és televíziózásról szóló 1996 évi I. törvény (127. § (2)).

A törvény tiltotta a diagonális koncentráció bizonyos eseteit is. Például nem szerezhetett befolyásoló részesedést országos, műsorszórással terjesztett műsorszolgáltatásban az, aki országos terjesztésű napilapban befolyásoló részesedéssel, kiadói, illetve alapítói joggal rendelkezett.

¹¹⁵ A magyar szabályozás kiegészíti versenyjogi fúziókontrollra vonatkozó szabályait speciális médiajogi szempontokkal. Az olyan összefonódások engedélyezése során, ahol az összefonódásban érintett legalább két vállalkozáscsoport szerkesztői felelősséget is visel, erős pozíciót biztosít a médiakínálati sokszínűség szempontjának azzal, hogy az eljárásban a médiahatóságot speciális szakhatósági feladatkörrel ruházza fel. A médiahatóság az összefonódását

6.2.1.3. Közzszolgálati média

Sajátos, a külső és a belső pluralizmus témakörét is érintő szabályozási kérdés a közzszolgálati média működése. A közzszolgálati média alapvető funkciójával összefüggő kérdésként merül fel, hogy a közzszolgálati média feladata szűken azoknak a tartalmaknak a kínálata-e, amelyek a médiapiac működési kudarcai miatt nem jelennek meg a médiakínálatban? Vagy a közzszolgálati média szerepe ennél sokkal tágabb, és feladata a tartalomszolgáltatás teljes spektrumának kínálata?

McQuail definíciója szerint a közzszolgálati média közpénzből finanszírozott, nem profitorientált alapon működtetett szolgáltatás, amelynek feladata az állampolgárok nyilvános kommunikáció iránti különféle szükségleteinek kielégítése (McQuail, 2015). A fogalom meghatározásban normatív követelményként jelenik meg, hogy a közzszolgálati média célját jogszabályok határozzák meg, a közmédia szervezete, intézményi rendje biztosítja mind politikai, mind gazdasági értelemben a független működést, és a közzszolgálati média felett biztosított társadalmi kontroll felügyelete (Gálik&Polyák, 2005).

A médiapolitikai megközelítések jellemzően tág megbízás, és feladatléírás formájában mind a belső, mind a külső pluralizmus szolgáltatát célként definiálják. Általános elvárásként fogalmazható meg a közmédiával szemben, hogy a teljes közösség számára elérhető sokszínű tartalomkínálatot nyújtson. Ennek része a pártatlan, elfogulatlan tájékoztatás, a társadalom kisebbségi csoportjainak szolgálata, a helyi közösségek megjelenítése, minőségi tartalmak előállítása. Emellett megjelenik az elvárások között a kulturális küldetés, ami elsősorban a nemzeti kultúra és identitás védelmét, erősítését, illetve az egyetemes kultúra bemutatását jelenti (Papathanassopulo&Negrine, idézi Polyák, 2015).

A médiapluralizmust célzó szabályozási eszközrendszerben hangsúlyos szerepet kap a közzszolgálati média céljának, feladatkörének, működési keretének, finanszírozási megoldásának, felügyeletének szabályozása. A szabályozási eszközrendszer és az intézményi megoldások országoként eltérőek lehetnek.¹¹⁶ Az Európai Unió tagállamaiban a nemzeti szabályozás számára

vizsgáló versenyjogi eljárásban önálló szakhatósági eljárást folytat le, amelyben megtagadhatja a fúziót, ha úgy ítéli meg, hogy a független véleményforrások összefonódások utáni szintje nem biztosítja a sokszínű tájékozódás jogának érvényesülését a médiatartalom szolgáltatás releváns piacán. A médiahatóság összefonódást megtiltó döntése köti a versenyhatóságot. (Mttv. 171. §.) Amennyiben a médiahatóság nem emel kifogást a tervezett fúzió ellen, a versenyhatóság még mindig megtilthatja a versenyjogi szempontok mérlegelése alapján az összefonódást.

¹¹⁶ A közzszolgálati médiaszolgáltatás céljairól, működéséről, finanszírozásáról külön fejezetben rendelkezik az Mttv. A törvény széles spektrumban rögzíti a szolgáltatással megvalósítani kívánt közzszolgálati médiaszolgáltatás céljait. A célok között megjelenik „a társadalmi és kulturális értelemben átfogó médiaszolgáltatás nyújtása, amely a lehető legtöbb társadalmi réteghez és kulturálisan elkülönülő csoportoz, illetve egyénhez kíván szólni.”Általános célként rögzíti a törvény a társadalmi integráció elősegítését, a nemzeti, a közösségi az európai identitás a kultúra és a magyar nyelv ápolását. Általános elvárás a minőségi műsorkészítés megvalósítása. A célok között szerepel a kifejezetten rétegegényeket kiszolgáló tartalom kínálata, mint például a gyerekek ismereteit gazdagító, fejlődésüket segítő műsorok, illetve különböző kisebbségek igényeinek kielégítése. Megjelenik a kiegyensúlyozott, pontos, alapos, tárgyilagos, és felelős tájékoztatás követelménye.

A magyar közzszolgálati média intézményi megoldása 2010-ben, majd 2015-ben jelentős változáson ment keresztül. A jelenlegi intézményi megoldás szerint egy közzszolgálati médium (Duna Médiaszolgáltató Zártkörűen Működő Nonprofit

uniós keretet ad az Alapító szerződéshez csatolt ún. Amszterdami Jegyzőkönyv, amely elismeri a közpénzből finanszírozott média fenntartását, ugyanakkor feltételeket rögzít a közszolgálati feladat szabályozásával, és működtetésével összefüggésben. A Jegyzőkönyvet értelmező bizottsági dokumentumok alapján a tagállamok kötelesek a közszolgálati média feladatainak pontos, átlátható rögzítésével konkrét megbízást adni a feladatok teljesítésére. A közpénz ráfordításnak igazodnia kell megbízásként adott feladatok teljesítéséhez, tehát a finanszírozást úgy kell kialakítani, hogy az ne eredményezzen túlkompenzálást. Emellett biztosítani kell, hogy megfelelő hatóság vagy kijelölt testület átlátható és hatékony módon folyamatosan ellenőrizze a megbízás végrehajtását, ezen belül a minőségi előírások megvalósulását is.¹¹⁷

6.2.1.4. Tartalomszolgáltatás felajánlásának kötelezettsége

A nagy médiapiaci erővel rendelkező tartalomszolgáltatók, illetve azok a tartalomszolgáltatók, amelyek jelen vannak a tartalomterjesztés piacán is csorbíthatják a médiakínálat sokszínűségét azzal, ha szolgáltatásukat üzleti érdekből nem teszik hozzáférhetővé minden tartalomterjesztő számára. Ennek megakadályozására szolgál az a szabályozási megoldás, amely bizonyos tartalomszolgáltatói kör számára szerződéskötési kötelezettséget ír elő a törvényi feltételeket teljesítő tartalomterjesztők ajánlatára tekintettel. A tartalomszolgáltatóknak a szerződéses viszony kialakítása során megkülönböztetés-mentes feltételeket kell kialakítani, és biztosítani kell az egyenlő elbánás elvének érvényesülését.¹¹⁸

6.2.2. Belső pluralizmus

A belső pluralizmust célzó szabályozási eszközök nem a teljes médiarendszerre fókuszálva, a médiarendszer egészének működésére vonatkozóan rögzítenek szabályokat, hanem azt célozzák, hogy az egyes tartalomszolgáltatásokban biztosítva legyen a vélemények és álláspontok teljeskörű és kiegyensúlyozott arányú bemutatása, illetve a közönségigények legszélesebb körben való kielégítése. A belső pluralizmushoz kapcsolódó szabályok a médiatartalom kialakításába közvetlenül műsortartalmi és műsorszerkezeti követelmények rögzítésén keresztül avatkoznak be, közvetlenebb módon korlátozzák a szerkesztői szabadságot. Az egy médiumon belül megvalósuló sokszínűség témakörét részben már érintettük a közszolgálati média szabályozási

Részvénytársaság) működik, amely tulajdonosa az Országgyűlés által létrehozott Közszolgálati Közalapítvány. A tulajdonosi jogokat a - részben a Parlament által megválasztott, részben a médiahatóság által delegált tagokból álló - Közszolgálati Kuratórium gyakorolja. A közszolgálati média finanszírozása közpénzből, a médiahatóság kezelésében működő Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alapon keresztül történik. A közszolgálati médiaszolgáltató általános tematikájú, de speciális néző csoportok igényét is kielégítő tematikus televíziós csatornákat, és rádióadókat működtet, és rendelkezik online tartalomszolgáltatással is.

¹¹⁷ Bizottsági közlemény az állami támogatás szabályainak a közszolgálati műsorszolgáltatásra történő alkalmazásáról (2009)

¹¹⁸ A magyar médiaszabályozás része a médiaszolgáltatók felajánlásának kötelezettségét rendező szabályozási megoldás. Ennek alapján a jelentős befolyásoló erejű médiaszolgáltatót, illetve azt a médiaszolgáltatót, amelynek tulajdonosi háttérében meghatározó műsorterjesztő befolyásoló részesedéssel rendelkezik szerződéskötési kötelezettséggel rendelkezik valamennyi tartalomterjesztő tisztességes és ésszerű szerződéses ajánlatára. A törvény előírja az ajánlatok közötti indokolatlan megkülönböztetés tilalmát, továbbá kötelezi a tartalomszolgáltatókat, hogy szerződési keretfeltételeiket a felajánlási kötelezettség megfelelő és átlátható érvényesülése érdekében tegye hozzáférhetővé. (Mttv. 78. §)

kérdései során. Láttuk, hogy a közszolgálati média felé általános elvárásként fogalmazódik meg a tartalmi, és kulturális sokszínűség, illetve a pártatlan, sokoldalú, elfogulatlan tájékoztatás követelménye. A sokoldalúság és a tartalmi sokszínűség követelménye a plurális tartalomkínálat érdekében a közszolgálati médiumokon kívül más médiaszolgáltatók esetében is előírhatók. Számos állam médiaszabályozásában, jellemzően a televíziókra és rádiókra vonatkozó szabályokban jelenik meg a sokszínűség, a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelménye.

6.2.2.1. A sokszínűség, kiegyensúlyozottság követelménye

Noha a tartalmi sokszínűség követelménye általános szabályozási elem a rádiózás, és televíziózás szabályozása körében, a megoldások, szabályozási terhek sokféle formát öltenek a különböző országokban. A mozaikszerű bemutatás helyett érdemes a jogintézmény jelenség szinten megragadható elemeit bemutatni néhány szabályozási megoldás tárgyalásával.

Az Egyesült Államokban a Federal Communications Commission (FCC), az amerikai médiahatóság viszonylag korán, már az elektronikus médiumok megjelenésének időszakában fogalmazta meg a vélemény sokféleség követelményét, a Fairness-doktrínát. A szabály előírta a televíziók és rádiók számára, hogy adásidejük egy részében kötelesek a (helyi) közügyekről beszámolni. Emellett rögzítette, hogy a közügyeket sokoldalúan, elfogulatlanul, kiegyensúlyozottan valamennyi érintett fél álláspontjának közlésével mutassák be (Bajomi-Lázár, 2003). Ezt egészítette ki a „személyes megtámadás szabálya”, amely alapján, ha egy műsorban a közügyek vitatása során valakinek személyét, becsületét, integritását támadás érte, a megtámadott felet megillette a válaszadás joga. Később a technikai fejlődés eredményeként a szűkösség csökkenésére hivatkozva a szabályt úgy enyhítették, hogy megszűnt a közügyek közlésére fordított műsoridő kötelezettsége, de a szolgáltatóknak továbbra is biztosítaniuk kellett a válaszadás jogát. Az FCC szabályait végül a Bíróság 2000-ben megsemmisítette (Gálik&Polyák, 2005).

Az európai jogi környezetben a német alkotmánybíróság is foglalkozott a tartalomkínálat összefüggésében a sokszínűség követelményével. Több határozatában megállapította¹¹⁹ hogy a kiegyensúlyozott sokszínűségnek („gleichgewichtiger Vielfalt”) a tartalomkínálat egészében érvényesülnie kell, tehát a teljes médiarendszernek biztosítania kell, hogy adott kérdésekre vonatkozó álláspontokat nemcsak teljes körűen, hanem társadalmi súlyuknak megfelelően kell bemutatni. A külső pluralizmus követelményének megfogalmazása mellett a belső pluralizmus követelménye kapcsán különbséget tett a közszolgálati média és a kereskedelmi médiaszolgáltatók között (Halmai 2003:447). Míg a közszolgálati médiumok esetében alkotmányosan igazolhatónak találta, hogy a tartalomkínálat egészében valósítsák meg a kiegyensúlyozott sokszínűséget, addig ugyanezt a kereskedelmi médiumoktól, azok finanszírozási, működésbeli, és társadalmi funkciói miatt nem tartotta szükségesnek. Nem találta alkotmányosan indokoltnak a „világnézeti sokszínűség” teljes megvalósítását, ugyanakkor előírhatónak vélte, hogy ha egy médium foglalkozik egy adott hírrel, eseményrel azt a különböző álláspontok kiegyensúlyozott bemutatásával tegye (Polyák, 2008:50). A német alkotmánybíróság nem határozta meg pontosan a kiegyensúlyozott sokszínűség tartalmát, mivel azt inkább egy

¹¹⁹ 3. Fernsehurteil: BVerfGE 57, 295,324; 4. Fernsehurteil: BVerfGE 73, 118, 156

olyan értéknek tekintette, amely mérésére nincsenek egyértelmű mércék. Pusztán annyit rögzített a jogalkotó számára, hogy a külső és belső pluralizmushoz kapcsolódó jogi eszközöket úgy alakítsa ki, hogy azok összessége „megfelelő valószínűséggel” jelenítse meg a kiegyensúlyozott sokszínűség értékét (Polyák, 2008).

A német szabályozási megoldásban az alkotmánybíróság által megfogalmazott elvek többféle előírás formájában jelennek meg. A rádiók és televíziók működéséről szóló tartományközi szerződés egyrészt rögzíti, hogy, az általános tematikájú kereskedelmi csatornáknak részt kell vállalniuk a német nyelvű, és az európai környezetben a kulturális, információs, tájékoztatási sokszínűség megvalósításában.¹²⁰ Emellett követelményként fogalmazódik meg, hogy az általános tematikájú csatornáknak arányosan szót kell kapniuk a jelentős politikai, világnézeti, társadalmi erőknek és csoportoknak, illetve a figyelembe kell venni a kisebbségi véleményeket is.¹²¹ A közszolgálati média számára szigorúbb követelményeket fogalmaz meg a tartományközi szerződés, amikor előírja, hogy programkínálatán keresztül átfogó képet kell adnia nemzetközi, európai, nemzeti és regionális-helyi történésekről, eseményekről. Továbbá programjaikkal ki kell elégíteni a társadalom képzési, tájékozódási, tanácsadási és szórakozási igényeit. A közmédia feladatainak ellátása során biztosítani köteles a tárgyilagos, pártatlan tájékoztatást, a kínálat sokféleségét és a kiegyensúlyozottságát.¹²²

A magyar alkotmánybíróság is több határozatában foglalkozott a médiapluralizmussal, mint a média szabályozását megalapozó elvvel. A rendszerváltást követően a médiarendszer kialakításának alkotmányos követelményeit rögzítő határozatában¹²³ a belső pluralizmust, mint elvárást elsősorban a közszolgálati médiumok felé fogalmazta meg. Ugyanakkor nem zárta ki, hogy a jogalkotó tartalmi követelményeket fogalmazzon meg a kereskedelmi rádiók és televíziók számára. Az 1996-ban hatályba lépett médiatörvény belső pluralizmust szolgáló szabályának alkotmányossági vizsgálata során az Alkotmánybíróság alkotmányosnak ítélte a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményének előírását az elektronikus médiumokra vonatkozó szabályok részeként.¹²⁴ Ugyanakkor döntésében a hatályos törvényhez képest szűkebb körben csak a közmédia, illetve a nagy véleménybefolyásoló erejű kereskedelmi rádiók és televíziók esetében tartotta indokoltnak a kiegyensúlyozottság követelményét. Ezzel szemben a jogalkotó a 2011-ben hatályba lépett új médiaszabályozás részeként továbbra is az összes rádió és televízió szolgáltatás számára előírta a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményét. A hatályos szabályozás alapján tehát ugyan a magyar kereskedelmi médiaszolgáltatásoknak nincs teljeskörű tájékoztatási kötelezettségük, de ha beszámolnak valamely közérdeklődésre számot tartó eseményről, történésről, kérdésről a tájékoztatásának kiegyensúlyozottnak kell lennie.

A különböző szabályozási megoldások a belső pluralizmus követelményét egyértelműen a rádiós és televíziós szolgáltatásokhoz kötik, más tartalomszolgáltatások tekintetében ez az elvárás nem jelenik meg. A digitális médiarendszer által kínált tartalmi bőség és sokféleség, a fragmentált

¹²⁰ Rundfunkstaatsvertrag (RStV.) 41. § (2)

¹²¹ RStV. 25. § (2)

¹²² RStV. 11. § (1), (2)

¹²³ 37/1992 (VI. 10.) számú AB határozat

¹²⁴ 1/2007. (I. 18.) számú AB határozat

médiahasználat miatt a kiegyensúlyozottság követelményének jelentősége csökken. Ugyanakkor továbbra is fontos elvárásnépp fogalmazandó meg a nyilvánosság demokratikus funkcióit szolgáló, közpénzből finanszírozott médiumok felé.

6.2.2.2. Műsorkvóták, műsorszerkezeti követelmények

A tartalmi sokszínűség biztosításának eszköze lehet bizonyos műsorok, műsorszerepusok arányának törvényi rögzítése is. A szabályozás célja, hogy a médiakínálatban jelenjenek meg kellő mennyiségben olyan tartalmak, amelyeket a médiapiac működése önmagában nem biztosítana, de mégis fontosak a nyilvánosság demokratikus működése, a sokszínű tájékozódás- és tartalomkínálat szempontjából. E szabályok a közönség illetve meghatározott csoportjai igényeinek kielégítése mellett szerepet játszanak az adott tartalmak előállításának, gazdasági háttérének megerősítésében, azaz a kreatív tartalomipar forrásainak biztosításában is.

Európában a tagállami szabályok előírásához európai szinten megfogalmazott követelményeket állapít meg az Európai Unió audiovizuális médiaszolgáltatásokra vonatkozó szabályozási kerete. Az irányelv kötelező műsorkvóta rendelkezése előírja, hogy a lineáris szolgáltatások műsoridejének többségét európai művek bemutatására kell fordítani.¹²⁵ A szabályozás kifejezetten a gyártáshoz köti az európai mű fogalmát, ezzel is hangsúlyozva a szabály közvetett célját, azaz az európai tartalomipar megerősítését. A másik európai szinten megfogalmazott kvóta szabály is ezt célozza, amikor előírja a médiaszolgáltatók számára, hogy műsoridejük tíz százalékát olyan európai alkotásokból válogassák össze, vagy költségvetésük egytizedét olyan európai alkotásokra fordítsák, amelyeket tőlük független producerek állítottak elő.¹²⁶ Az európai műsorkvóták mellett a nemzeti médiatörvények ezeket kiegészítő műsorszerkezeti követelményeket is előírnak. Ilyen szabály például a magyar médiatörvényben a rádióadóok számára követelményként megfogalmazott magyar zenei művek meghatározott arányú sugárzási kötelezettsége.

A műsorkvóták mellett egyéb műsorszerkezeti követelmény megfogalmazásra is találunk példát a különböző országok mediaszabályozásában. Ide sorolható többek között a közönség széles rétegeit elérő szolgáltatások hírműsor sugárzási kötelezettsége, vagy a fogyatékkal élők médiahasználatának akadálymentesítését célzó jelnyelvi kiegészítés előírása a műsoridő bizonyos százalékában.¹²⁷

¹²⁵ Az európai szabályoknak megfelelően az Mttv. előírja a kereskedelmi televíziók számára, hogy éves műsoridejük felét európai művek sugárzására kell fordítaniuk, (Mttv. 20. § (1)), míg a közszolgálati médiaszolgáltató esetében az elvárás a műsoridő hatvan százaléka. (Mttv. 20. § (3))

¹²⁶ Mttv. 20. § (1)b,

¹²⁷ Az Mttv. a széles közönséget elérő úgynevezett jelentős véleménybefolyásoló erővel rendelkező rádiók és televíziók (JBE) számára napi rendszeres önálló hírműsor sugárzási kötelezettséget ír elő. (Mttv. 38. § (1)). Továbbá a JBE szolgáltatók kötelesek a hallássérültek médiahasználatának akadálymentesítése érdekében műsoraik egy részét a törvénynek megfelelően feliratozni, vagy jelnyelvi tolmácsolással ellátni. (Mttv. 39. §.)

6.3. Tartalomterjesztés

A médiapiac sokrétű tevékenységet ellátó szolgáltatói a tartalomterjesztő szolgáltatások. A sokszínű médiakínálat alakulásában betöltött jelentőségüket az adja, hogy a hálózatok kiépítése, illetve üzemeltetése mellett ők azok a szolgáltatók, amelyek a tartalomszolgáltatók hozzáférési feltételeinek meghatározásával, a tartalmak programcsomagba helyezésével alapjaiban határozzák meg a közönség számára elérhető tartalomkínálatot. Amennyiben a tartalomszolgáltatások közötti válogatást, a műsorok különböző csomagokba helyezését nem a sokszínűség elve határozza meg, úgy a plurális médiakínálat csorbulhat még akkor is, ha egyébként az értéklánc más pontjain megvalósul a pluralizmus. A sokszínű médiakínálat megteremtése érdekében olyan szabályozási beavatkozásra van szükség, amely nem korlátozza aránytalanul a hálózat tulajdonosának, üzemeltetőjének a terjesztési kapacitás értékesítésével kapcsolatos döntési szabadságát, de biztosítja a hálózathoz való hozzáférés nyitottságát. Ezek a szabályok a külső pluralizmus biztosítását célozzák.

6.3.1. Továbbközvetítési kötelezettség

A terjesztési hálózat sokszínűségének biztosítására alkalmazott egyik szabályozási megoldás a továbbítási kötelezettség (must carry) előírása. A továbbítási kötelezettség alapján a terjesztő szolgáltatásnak a szabályozás által meghatározott tartalmakat el kell helyeznie és terjesztenie kell a hálózatán. A szabályozás lényege, hogy a kapacitások egy részét a tartalomterjesztő szolgáltatásnak az adott szolgáltatás sokszínűségét biztosító tartalomszolgáltatások közönséghez való eljuttatására kell használnia, egyebekben azonban a fennmaradó kapacitásokkal szabadon rendelkezhet.

A must carry európai szintű keretszabályait az Európai Unió Egyetemes szolgáltatási irányelve teremti meg, de számos feltételhez köti annak alkalmazását a szabályozásban.¹²⁸ Ilyen feltétel, hogy a kötelezettséget csak olyan terjesztési csatornák irányában állapíthatja meg a jogalkotó, amelyeket a közönség jelentős hányada használ, azaz e kapacitások a rádió- és televíziós műsorokhoz való hozzáférés fő csatornáit. A must carry szabályt csak abban az esetben írhatnak elő a tagállamok, ha egyértelműen meghatározott közérdekű célok eléréséhez szükségesek, továbbá arányosak és átláthatóak. További európai követelmény, hogy a szabályozásnak egyértelműen rögzítenie kell azokat a feltételeket, amelyek teljesítése esetén egy tartalomszolgáltatás must carry szolgáltatásként kezelendő. Egy tartalomszolgáltatás csak objektív szempontok alapján szeresheti meg a must carry státuszt, és e szempontoknak a sokszínűség biztosítását kell szolgálnia¹²⁹ (Polyák, 2015:228.).

¹²⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2002.március 7-i 2002/22/EK irányelve az egyetemes szolgáltatásokról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról (Egyetemes szolgáltatási irányelv)

¹²⁹ A hatályos magyar szabályozás alapján a műsorterjesztő szolgáltatásokat általános szabályként továbbítási kötelezettség terheli a közszolgálati médiaszolgáltató összesen négy lineáris audiovizuális és három rádiós médiaszolgáltatására vonatkozóan. A digitális terjesztési rendszer üzemeltetőjét ezen túl további két közszolgálati lineáris audiovizuális médiaszolgáltatás továbbközvetítési kötelezettsége is terheli. (Mttv. 74 §)A közszolgálati csatornák mellett a törvény must carry státuszt biztosít a helyi, regionális közösségi médiaszolgáltatóknak. A közösségi médiaszolgáltatók egy meghatározott kulturális, vallási, nemzetiségi közösség, vagy egy adott vételkörzetben élők

6.3.2. Terjesztési kapacitás korlátozása

A médiapiaci értéklánc tartalomszolgáltatási és terjesztési szolgáltatások közötti üzleti, vagy tulajdonosi kapcsolódások alapján előállhatnak olyan, a sokszínű médiakínálatra veszélyt jelentő helyzetek, amelyek miatt speciális szabályozási eszköz beépítése indokolt. Ilyen szabályozási megoldás például, amikor a szabályozó korlátozza az adott terjesztési hálózaton az egy médiatartalom szolgáltatóhoz tartozó tartalomszolgáltatásokra használható kapacitások mennyiségét.¹³⁰

6.4. A médiajogi eszközök hatékonysága

A médiapluralizmus bemutatott szabályozási eszközrendszere a médiapluralizmus követelményét a sokféle eszköz- sokféle tartalom kínálata mentén értelmezi, és elsősorban a hagyományos tömegmédia uralta médiakínálat alakítását célozza. A szabályozás ezidáig csak kevéssé reagált a digitális technológiára eredményeként a médiapiaci értékláncban bekövetkezett változásokra. A digitális médiakörnyezet változásai az értéklánc szereplőinek bővülését, új szolgáltatások megjelenését, új szereplők piacra lépését, és ebből következően a szereplők közötti viszonyok átrendeződését eredményezték. A hálózati technológia által teremtett új üzleti környezet sokkal összetettebb, mint a hagyományos média értéklánca. Ebben a környezetben a lineáris értéklánc helyett helyesebb ökoszisztémáról beszélni, amely jobban kifejezi a médiapiac kialakult komplexitását, a bekövetkezett gyökeres változást (Gálik&Urbán 2014:230). A médiapiaci környezet alapvető változása nyilvánvaló következményekkel jár a médiapluralizmus biztosítását célzó szabályozási eszközökre is. A változás iránya a médiapiaci értékláncban megjelenő új hatalmi gócek, koncentrációs helyzetek, potenciális szűk keresztmetszetek felé fordulás, a hangsúlyok áthelyezése azokra a sokszínűséget befolyásoló jelenségekre, szolgáltatásokra, amelyek új kockázatokat hordoznak a médiapluralizmus érvényesülésében.

A digitális médiakörnyezet és a médiapluralizmus összefüggéseit vizsgáló 2013-ban megszületett Freiberga jelentés¹³¹ a demokrácia működése és a médiaszabadság kontextusában fogalmaz meg ajánlásokat a sokszínű és a demokratikus funkciót betölteni képes médiarendszer kialakításához.

tájékoztató, kulturális igényeit szolgálják ki, vagy a műsoridejük döntő többségében közszolgálati műsorokat kínálnak. A törvény az átviteli kapacitás mértékéhez igazítja a kötelezettséget, így előírja, hogy a tartalomterjesztő szolgáltatás kapacitásának tíz százalékáig, de legfeljebb három médiaszolgáltatás tekintetében köteles a helyi, regionális közösségi médiaszolgáltatások terjesztésére. A törvény különböző feltételek teljesülése esetén további négy közösségi médiaszolgáltatás kötelező terjesztését biztosítja. A terjesztőt szerződéskötési kötelezettség terheli a közösségi médiaszolgáltató műszakilag és gazdaságilag megalapozott szerződéses ajánlatára. (Mttv. 75. §)

¹³⁰ Az Mttv. korlátozza az adott átviteli rendszeren terjeszthető azonos tulajdoni érdekeltségbe tartozó médiaszolgáltatások számát akként, hogy az egy tulajdonosi háttérrel rendelkező médiaszolgáltatások száma nem haladhatja meg az adott átviteli rendszeren terjesztett audiovizuális médiaszolgáltatások negyedét, illetve rádiós médiaszolgáltatások felét. (72. § (1)) A törvény megengedi a vertikális integrációt, tehát a tartalom-szolgáltató és a terjesztést végző szolgáltatás tulajdonosi integrációját, de ilyen esetben vertikálisan integrált vállalkozás által kínált médiaszolgáltatások száma nem haladhatja meg az adott átviteli rendszeren terjesztett audiovizuális médiaszolgáltatások negyedét, illetve rádiós médiaszolgáltatások felét. (72. § (2))

¹³¹ A free and pluralistic media to sustain European democracy (2013) – High Level Group on media freedom and pluralism

A dokumentum a médiapluralizmust szorosan összekapcsolja a médiaszabadsággal és a véleménynyilvánítás szabadságával.

A jelentés a médiapluralizmust a tulajdonosi sokszínűség messze túlmutató követelményként definiálja, amely számos témakört ölel fel, mint a frekvencia kiosztásnál érvényesített műsortartalmi követelményeket, a szerkesztői függetlenség garantálását, a közszolgálati média függetlenségét, a minőségi újságírás helyzetét, a média és a politikai szereplők közötti kapcsolatokat. Az összes olyan intézkedést magában foglalja, amely biztosítja a polgárok számára a sokszínű információforrásokhoz, véleményekhez való hozzáférést. A dokumentum arra keresi a választ, hogy az új információs környezet európai és tagállami szinten milyen új eszközöket igényel a média sokszínűségének megőrzése érdekében. Szemléletmódja egy a korábbinál szélesebb, többirányú beavatkozást, tagállami és európai szerepvállalás igényét tükrözi. Egyrészt bővíti a kínálati oldal sokszínűségét biztosító eszközök listáját. Olyan új elemek jelennek meg, mint a minőségi újságírás finanszírozásának kérdése, vagy a médiapluralizmus megvalósulását vizsgáló független monitoring központ felállítása, vagy a független médiahatóságok megerősítése. Másrészt a kínálati oldal mellett elmozdul a befogadói oldal, a „megvalósult sokszínűség”, vagy „sokszínűségnek való kitettség” (exposure diversity) (Valcke, 2012) elősegítésének irányába. A fogalom azt jelzi, hogy a közönség, milyen mértékben veszi igénybe a rendelkezésre álló, sokszínű médiakínálatot. Ezzel összefüggésben felhívja a figyelmet arra, hogy jelenleg nagyrészt hiányoznak azok az ismeretek, amelyek alapján tudható lenne, hogy az új médiakörnyezet hogyan használják az emberek, az információ robbanásszerű növekedése valóban sokszínű használatot eredményez-e, ezért elengedhetetlennek ítéli a befogadói oldal európai szintű folyamatos longitudinális kutatását. A jelentés úgy fogalmaz, hogy a jelenleg rendelkezésre álló kutatások nem tisztázzák, hogy az új digitális médiakörnyezet központosítottabb, vagy decentralizáltabb információáramlást biztosít-e, annyi azonban bizonyos, hogy egy felkészült, kellő ismeretekkel rendelkező, tudatos közönség kevésbé van kitéve az új médiakörnyezet negatív hatásainak. A médiaműveltség, a válogatás és az információforrások kritikus értékelésének képessége az, amire a jövő polgárainak szüksége van legalább annyira, mint az általános műveltségre és a digitális műveltségre.¹³²

Noha a jelentés egyértelműen rögzíti a médiaműveltség jelentőségét, a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami szerepvállalásra csak szűken tér ki, és nem ajánl konkrét eszközöket a befogadói oldal, a „megvalósult sokszínűség” alakítására.

A „megvalósult sokszínűség” feltételeinek kialakítása valóban nehezen kezelhető problémákat vet fel, hiszen nem írható elő az emberek számára a napi újságolvasás, vagy a sokféle forrás használata, mivel egy ilyen szabályozás nyilvánvalóan túlzott beavatkozás lenne a magánszférába, egyéni szabadságjogokat sértene. Az új média nyilvánosságában a belső pluralizmus általános követelményként való megfogalmazása sem lehet adekvát eszköz. Egyrészt alapjogi összefüggésben ez nehezen, vagy nem igazolható, de gyakorlati bevezetése is elképzelhetetlen a hálózati kommunikációs környezetben. Ezzel szemben a befogadói oldal megtámogatása, a felhasználói kompetenciák fejlesztése adekvát eszköz lehet a sokszínű médiahasználat elérésére.

¹³² Uo. 31 oldal

Az információhoz való hozzáféréshez szükséges ismeretek és készségek, a kritikai gondolkodás fejlesztése és a sokszínű tájékozódás igényének kialakítása egyértelmű összefüggésben van a médiapluralizmus megvalósulásával.

7. A médiapluralizmus biztosításának új iránya: a felhasználó felé fordulás

A médiapluralizmust biztosító eszközökben bemutatott változások fontos eleme az irányváltás, amely a kínálati oldal mellett egyre nagyobb figyelmet szentel a közönség viselkedésének, a használatban megjelenő sokszínűségnek. Az irányváltás indoka elsősorban a nyilvánosság struktúrájában, a médiakínálati oldalon tetten érhető változásokra vezethető vissza. Úgy tűnik, hogy a médiakörnyezet fejlődése számos paradoxont hordoz: a sokszínűvé válás és a központosodás szimultán zajló folyamatok. Ellentmondás, hogy miközben a média új hangokat, minőségeket, szubkultúrákat hoz a felszínre, egyben homogenizálja az ízlést, és közösségi konformitást generál. A piacialapú szórakoztatás velejárója, hogy a médiakínálat a legkisebb közös nevező irányába hajlik el, ami azt jelenti, hogy hasonló tartalomból nagyon sok hozzáférhető (Karpinnen, 2009). A sokféleség mellett, hogy lehetőséget teremt a válogatásra egyben fragmentált médiahasználatot eredményez. A fragmentáció erősíti a polarizációt, ezzel veszélyezteti az értelmes és érdemi vita kialakulását, másrészt gyengíti a média közösségi kohéziót biztosító jellegét. Ahogy Habermas fogalmaz „a számítógép által közvetített internetes kommunikáció óriási számú izolált nyilvánosságot teremt” (Habermas, 2006: 423).

A nyilvánosság fragmentálódása mellett azonosítható másik kockázat az új média világában létrejövő új hatalmi hierarchia és a koncentráció új formáinak megjelenése. Az új szűk keresztmetszetek, az új kapuőrök, mint a közösségi média platformok, vagy a kereső szolgáltatások meghatározó befolyással vannak az információ áramlására, és működésük a sokszínű tartalomfogyasztásra is kockázatot jelenthet. Az internet által kínált majdhogynem végtelen mennyiségű információ értékelésénél figyelembe kell venni azt is, hogy a nagyközönség nem fér hozzá egyenlő formában a teljes információs folyamathoz. A technikai hozzáférési korlátok mellett, a kapuőrök tevékenysége is korlátozhatja hozzáférést. A személyre szabott információáramlás uralkodóvá válása, az algoritmus alapú forgalomirányítás befolyással van arra, hogy mely tartalmakhoz lehet könnyen hozzáférni. Ez a mechanizmus alapjaiban alakítja az emberek tájékozódási szokásait az információs dömping korában. A befogadói oldalon korlátként jelentkezhet az emberek ideje, figyelme, és anyagi helyzete.

Az újmédia új koncentrációs formáinak kutatása, elemzése, megértése a médiapluralizmus szempontjából ma még nem olyan mély, mint a hagyományos mediakoncentrációs jelenségeké. Nem az a kérdés, hogy a jelenlegi pluralizmus több, vagy kevesebb, mint korábban volt, és hogy vajon az internet kínál-e számtalan alternatív valóságot. Merthogy a válasz erre a kérdés, az egyértelmű igen. Ugyanakkor, ha szélesebb perspektívából közelítünk, azt látjuk, hogy az információs bőség önmagában nem kérdőjelezi meg a kommunikációs hatalom alapvető kérdéseit, csak egy sokkal komplexebb formában állítja elénk (Karpinnen, 2009). A médiaszabályozási igény az új médiakörnyezetben sem szűnik meg, de más érvelésen alapul. A hangsúly nem az információs bőség megítélésén van, hanem azon, hogy az új információs környezetben a döntés sokkal inkább individualizált, az egyén kezében van, illetve az egyén

tudatosságán múlik. Az egyéni ismeretek, képességek, és attitűdök alapjaiban határozzák meg a médiahasználat, és a tájékozódás sokszínűségét, illetve a nyilvános kommunikációban való részvétel lehetőségét. Ebben az információs környezetben a médiapluralizmus értékelésénél a tartalomkínálat vizsgálata mellett egyre erőteljesebben jelenik meg a médiahasználat és a felhasználói kompetenciák elemzése, a médiaműveltség és a sokszínű médiahasználat összefüggéseinek vizsgálata. Az arról való gondolkodás, hogy milyen intézkedésekkel, intézményi megoldásokkal érhető el a médiaműveltség társadalmilag széles fejlesztése.

A szemléletmódváltás tetten érhető számos, a médiapluralizmus kérdését vizsgáló európai dokumentumban is, melyekben már hangsúlyosan jelenik meg a média sokszínűségének és a felhasználói tudatosságának az összefüggése. Az Európai Parlament 2008-ban elfogadott állásfoglalása¹³³ a mediakoncentrációról és -pluralizmusról javaslatként fogalmazta meg, hogy „a médiaműveltség kerüljön be az alapvető európai kompetenciák közé. Az állásfoglalás szerint a Parlament „támogatja a médiaműveltségre vonatkozó központi európai alaptanterv kidolgozását” és rögzíti, hogy a médiaoktatás célja annak biztosítása, hogy a polgárok rendelkezzenek az egyre nagyobb mennyiségű információ kritikus értelmezéséhez és hasznosításához szükséges ismeretekkel, képességekkel. A dokumentum leszögezi, „hogy ez a tanulási folyamat lehetővé teszi, hogy a polgárok üzeneteket fogalmazzanak meg és kiválasszák a legmegfelelőbb médiumot azok közlésére, és így teljes körűen gyakorolják jogukat, a tájékozódáshoz való jogot és a szólásszabadságot”.

Az Európai Bizottság kezdeményezésére 2013-tól átfogó, éves értékelő elemzés készül az egyes tagállamokban a médiapluralizmust érintő kockázatokról. A Médiapluralizmus Monitorban (MPM) vizsgált indikátorok között szerepel a médiaműveltség is, mivel azt az elemzés a hatékony médiahasználat előfeltételeként értékeli.¹³⁴ Az MPM indikátor a médiaműveltség két dimenzióját fedi le: a médiaműveltség szintjét befolyásoló környezeti tényezőket, és a médiahasználatához kapcsolódó egyéni kompetenciákat, készségeket. Környezeti tényezőként azonosítja az MPM az információhoz való hozzáférést, a médiapolitika, az oktatás és a médiaipari szereplők felelősségvállalását a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben. A médiapluralizmust veszélyeztető kockázatokról szóló 2016-ra vonatkozó elemzés közepes kockázatot mért európai összesítésben a médiaműveltséggel összefüggésben. A tagállamok egyharmadában a kockázat alacsonynak mondható, ugyanakkor az országok kétharmadában médiaműveltség politika egyáltalán nincs, vagy alig kimutatható.¹³⁵

A médiaműveltség felől közelítve is tetten érhető az a szemléletmódváltás, amely a médiaoktatás preventív, védelmi paradigmáját meghaladva az értő médiahasználat fejlesztését a társadalmi párbeszédben való részvétel lehetőségeként írja le. Ilyen módon ezek a dokumentumok a

¹³³ European Parliament resolution of 25 September 2008 on concentration and pluralism in the media in the European Union

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P6-TA-2008-459>

¹³⁴ Monitoring Media Pluralism in Europe: Application of the Media Pluralism Monitor 2016 in the European Union, Montenegro and Turkey

<http://cmpf.eu.europa.eu/media-pluralism-monitor/mpm-2016-results/>

¹³⁵ Uo. 63 oldal

médiaműveltséget a nyilvánosság demokratikus működésének, végső soron a demokrácia megvalósulásának feltételeként kezeli.

A médiaműveltség és a nyilvánosság demokratikus működésének összefüggéseit rögzíti a dolgozat II. részében részletesen is bemutatott Európai Bizottsági Ajánlás is.¹³⁶

A véleménynyilvánítás alapja a sokszínű tájékozódás lehetősége. A digitális technológia hatására átalakuló információs környezetben a nyilvánosság demokratikus működését érintő számos kockázat azonosítható: a médiakörnyezetben az információáramlást aktívan befolyásoló új globális szolgáltatások, platformok meghatározóvá válása, az új kapuőrök megjelenésével a kommunikációs környezet új hatalmi koncentrációja, a személyre szabott információáramlás mechanizmusa, a médiahasználat individualizálódása, és ezzel összefüggésben a nyilvánosság fragmentálódása. A nyilvánosság struktúrájának átalakulása felveti a médiapluralizmus biztosítását célzó állami szerepvállalás és szabályozási eszközrendszer újragondolását. Az eddigi, a médiakínálat sokszínűségére koncentráló megközelítés kiegészítésre szorul, mivel a kommunikációs környezetben rejlő demokratikus funkciók megvalósulásának egyre inkább feltételévé válik az emberek médiaműveltségének megfelelő szintje. A tájékozódáshoz való jog gyakorlása, a nyilvánosság demokratikus működése a mai médiakörnyezetben egy sokkal felkészültebb, tudatosabb polgárt feltételez, azaz a médiaműveltség fejlesztése a demokratikus nyilvánosság, a részvétel kultúrájának eszközeként jelenik meg. A véleménynyilvánítás szabadságával összefüggésben a sokszínű tájékozódást biztosító felhasználói ismeretek, képességek megszerzése a digitális korban állami szerepvállalást feltételez, ami igazolja a médiaműveltség egész társadalmat elérő fejlesztését segítő szabályozási-intézményi környezet kialakítását.

III. Művelődéshez való jog

1. A művelődéshez való jog fogalmi kerete

A médiaműveltség elhelyezhető a kulturális alapjogok összefüggésében is, szorosan kapcsolható az oktatáshoz és a kulturális életben való szabad részvétel jogához. Az ENSZ Gazdasági Kulturális és Szociális Jogokról szóló Egyezségokmányában önállóan nevesített minden embert megillető oktatáshoz való jog és a kulturális életben való részvételhez való jog a magyar alapjogi fogalomrendszerben a művelődéshez való jogként jelenik meg.¹³⁷ Az Egyezségokmány az oktatáshoz való jog biztosításához kapcsolódó állami feladatokat az iskolarendszer különböző szintjeihez kötődően nevesíti¹³⁸, és az iskolai oktatás célját tágan, az emberi jogok

¹³⁶ A BIZOTTSÁG AJÁNLÁSA (2009. augusztus 20.) egy versenyképesebb audiovizuális és tartalomipar, továbbá egy befogadó tudásalapú társadalom érdekében a digitális környezethez igazodó médiaműveltségről (2009/625/EK)

¹³⁷ Aaptörvény XI. cikk (1) Minden magyar állampolgárnak joga van a művelődéshez. (2) Magyarország ezt a jogot a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja.

¹³⁸ Gazdasági Kulturális és Szociális Jogokról szóló Egyezségokmányában 13. cikk (2)

kontextusában, értékvezérelt módon bontja ki. Az iskolai nevelésre vonatkozóan elvárásként fogalmazza meg, hogy annak a személyiség teljes formálására, az emberi jogok és alapvető szabadságok iránti tisztelet megerősítésére kell irányulnia. Rögzíti továbbá, hogy az iskolai nevelésnek minden személyt képessé kell tennie arra, hogy hasznos szerepet töltsön be a szabad társadalomban. Az Egyezségokmány a kulturális életben való részvételhez való jogról, annak deklarálásán túl nem mond semmit, nem részletezi az ehhez kapcsolódó állami feladatokat, és e jog értelmezési kerete, tartalma ezidáig kevéssé hangsúlyosan jelent meg az alapjogi irodalomban is (Shaver&Sganga, 2009). A jog fogalmi keretének kibontása, értelmezése azonban megkerülhetetlen eleme a médiaműveltség fejlesztéséhez kötődő állami szerepvállalás definiálásának.

Shaver és Sganga szerzőpáros szerint a jog értelmezésének kiindulópontja hogy a nemzetközi egyezmények a kulturális életben való részvétel jogát két másik elemmel együtt, a tudományhoz és a technológia vívmányaihoz való hozzáférés, illetve a szerzőket megillető védelem mellett jelenítik meg. A három komponenst együttesen kezelik, mint amelyek kifejezik a tudományhoz és kultúrához való jogot. A „tudomány és a kultúra” megfogalmazása tág értelemben az emberi tudás minden területét magában foglalja: a művészeteket, a különböző tudományágakat, a technológiát egyaránt. A három elem együtteséből az következik, hogy mindenkit megillet az a jog, hogy részt vegyen az emberi tudás gyarapításában, alkosson, és egyben hozzáférhessen az alkotás eredményeihez.

A kultúra fogalmának szociológiai megközelítése szerint a kultúra a csoport tagjai által megőrzött értékekből, az általuk követett normákból áll (Giddens, 2000:61). A „kulturális élet” szociológia értelemben tehát megragadható oly módon, mint közösségek vagy emberek sajátos, rájuk jellemző gondolkodásmódjának, viselkedési formáinak, életmódbeli jellemzőinek, kommunikációs mintázatainak összessége. A kultúra a társadalmi integráció nélkülözhetetlen eszköze, ahhoz, hogy valaki a közösség részévé váljon, el kell sajátítania a közösségi normákat, a közösség kultúráját. A kulturális élet egy dinamikus, sokszínű jelenség, amely a közösségben zajló kommunikáció, a közösség tagjainak aktív részvétele miatt folyamatosan változik és fejlődik. Ebből a szempontból a „részvétel” kifejezés a jog esszenciális lényegét ragadja meg. A kulturális részvételhez nélkülözhetetlen a kulturális javakhoz, eszközökhöz, információhoz való hozzáférés, a kulturális javak és eszközök alkotásának, módosításának, megosztásának szabadsága. A kulturális életben való részvételhez való jog magában foglalja a kulturális javak fogyasztásához, és előállításához való képességet (Shaver&Sganga, 2009).

Összefoglalóan megállapítható, hogy az Egyezségokmányban rögzített, a kulturális életben való

Az Egyezségokmányban részes államok elismerik, hogy e jog teljes megvalósítása érdekében:

- az elemi oktatást mindenki számára kötelezővé és ingyenessé kell tenni;
- a középfokú oktatást annak különböző formáiban, ideértve a műszaki és szakmai középfokú oktatást is, minden megfelelő eszközzel általánossá és mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni, különösen az ingyenes oktatás fokozatos bevezetése útján;
- a felsőoktatást teljesen egyenlő feltételekkel a képesség alapján mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni, minden megfelelő eszközzel, különösen az ingyenes oktatás fokozatos bevezetése útján

részvételhez való jogot más szoros kapcsolódást mutató jogokkal együtt értelmezve ahhoz az alkotmányjogi felfogáshoz jutunk el, amely a „kultúra és a tudomány eredményeiből való részesedéshez való jogot az oktatáshoz való joggal és az oktatás, a tudomány és a művészet szabadságának garantálásával együtt a szélesebb értelemben felfogott művelődéshez való jognak tekinti” (Sári, 2008). Mindez megalapozza, hogy a dolgozatban a magyar alkotmányos hagyományban megjelenő művelődéshez való jog fogalmával tárgyaljam e kérdéskört. A művelődéshez való jog kulcsjognak tekinthető, amely számos más alapjog érvényesülését teszi lehetővé. Kiemelt jelentősége van a demokratikus jogállam működéskében, mivel megfelelő ismeretek, műveltség nélkül a polgárok nem képesek jogaik gyakorlására, kötelezettségeik teljesítésére, a társadalomban való aktív részvételre (Horváth,2009).

2. Az állami szerepvállalás terjedelme

A művelődéshez való jog a második generációs emberi jogok közé tartozik, amely egyfelől megragadható állampolgári szabadságként, másfelől érvényesülése aktív állami szerepvállalást feltételez, az állam megfelelő intézményrendszer kialakításán, és működtetésén keresztül biztosítja e jog gyakorlásának lehetőségét.

A művelődéshez való jog második generációs jellegére tekintettel az alapvető jogokról rendelkező nemzetközi dokumentumok és a magyar Alaptörvény is a művelődéshez való jog fokozatos megvalósításának elvét veszi alapul, azaz a jog érvényesíthetősége függ az állam teherbíró képességétől. A jog érvényesülésének azonban léteznek olyan elemei, amelyeket az állam számára kötelező feladatként ír elő a nemzetközi egyezményes jog. Az ENSZ dokumentum¹³⁹ és az Európai Unió Alapjogi Chartája¹⁴⁰ is ilyen feladatként azonosítja a kötelező és ingyenes alapfokú oktatást, amely az Alaptörvényben is kötelezően ellátandó állami feladatként jelenik meg. A jog gyakorlását biztosító intézményi keretek, tartalmi feltételek kialakításában széles mozgásteret van az államoknak, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a jogi szabályozásnak egyensúlyt kell teremteni az egyén alapvető jogain alapuló igény és az állam számára rendelkezésre álló erőforrások között. Az állami szerepvállalás kialakítása során a művelődéshez való jog funkcióját, célját kiindulópontnak kell tekinteni, tehát olyan intézményi keretet kell teremteni, amelyek az aktuális gazdasági, társadalmi munkaerőpiaci, kulturális igényeknek megfelelő oktatási, képzési lehetőségeket kínál.

Az Alkotmánybíróság számos döntése foglalkozott a művelődéshez való joghoz kapcsolódó intézményvédelmi kötelezettség tartamával és terjedelmével, rögzítve hogy: „az államnak mindenki számára - hátrányos megkülönböztetés nélkül - biztosítani kell e jog gyakorlását lehetővé tevő szervezeti és jogszabályi feltételeket.”¹⁴¹ Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépése után megerősítette korábbi gyakorlatát: az oktatáshoz való jog és ezzel összefüggésben az államot terhelő intézményvédelmi kötelezettség tartalmával összefüggésben megfogalmazott álláspontját „az Alaptörvény XI. cikk (2) bekezdésével összefüggésben is

¹³⁹ Lásd (138. l.)

¹⁴⁰ AZ EURÓPAI UNIÓ ALAPJOGI CHARTÁJA (2012/C 326/02) 14. cikk

¹⁴¹ 18/1994. (III.31.) számú AB határozat

fenntartja.”¹⁴² Hangsúlyozta továbbá, hogy a mindenkori törvényhozó és végrehajtó hatalom alkotmányos joga és egyben kötelessége az oktatási rendszer működtetésének folyamatos figyelemmel kísérése, a felmerülő hibák kijavítása, a hiányosságok pótlása, a működési zavarok elhárítása, az ellehetetlenülés megakadályozása. Az alaptörvényi követelmények keretén belül, indokolt esetben a törvényhozót megilleti az oktatási intézményrendszer módosításának, átalakításának joga. Ugyan a művelődéshez való jog a kulturális életben való részvételt, illetve a kultúra és a tudomány vívmányaiban való részesedést is magában foglalja, az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatában nem foglalkozott a közművelődés alaptörvényi megfogalmazásának értelmezési kérdéseivel. A művelődéshez való jog kibontása során csak az oktatáshoz való jog dimenziója jelent meg. (Horváth, 2009)

3. Médiaműveltség és a közoktatás

A művelődéshez való jogból fakadó állami szerepvállalás többféle dimenzióban vizsgálható a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben. Az Egyezségokmány a jog érvényesülésének biztosítására állami feladatként határozza meg az oktatáshoz való egyenlő esélyű hozzáférést, illetve az oktatási rendszer egyes szintjeihez kapcsolódó állami feladatokat.¹⁴³ Az oktatáshoz való jog kibontása körében az Alaptörvény az alap, közép és felsőfokú oktatásra vonatkozóan állapít meg kötelező állami feladatot, állami szerepvállalást elsősorban a felnövekvő generációkkal összefüggésben azonosít. Az oktatáshoz való jog a nemzetközi dokumentumokban a gyermeki jogok körében is felbukkan, amely a védelmi megfontolások mellett a gondoskodás részeként, az egészséges személyiségfejlődéséhez szükséges környezet, és nevelés biztosítását célozza. Az oktatási rendszer kötelező állami feladatként való működtetése mögött mind a művelődéshez való jog, mind a gyermeki jogok egyaránt megjelennek, mint az állami szerepvállalást igazoló indokok. A gyermeki jogok tárgyalása körében kifejtett indokok tehát e körben is érvényesek. A művelődéshez való jog összefüggésében azt kell megvizsgálni, hogy az oktatási rendszer kialakítása során mi lehet a szerepe az iskolának a médiaműveltség megszerzésében, milyen személyi, technikai és intézményi feltételek szükségesek a médiaműveltség fejlesztéséhez.

A digitális kor hajnalán számos kutató gondolta úgy, hogy az új, már a digitális korban felnövő generációk az infokommunikációs környezet változása okán automatikusan a digitális kor értő felhasználói lesznek. Prensky a kétezres évek elején megfogalmazott digitális bennszülött-digitális bevándorló dichotómiája azt a felfogást tükrözi, amely szerint éles különbség figyelhető meg a digitális korba beleszületett és a korábbi nemzedékek között. A digitális bennszülöttek biológiai adottságai és ebből következően viselkedésbeli, tanulási jellemzői nagyon eltérnek a korábbi generációk jellemzőitől. Prensky érvelése szerint ők azok, akik automatikusan, természetes úton, az eszközök használatán keresztül veszik birtokba a digitális kultúrát. Az internetes nemzedék tagjai az internet interaktív, demokratikus, közösségépítő jellege, valamint a technológiához kötődő intuitív viszonyuk miatt nagyobb tudással bírnak, analitikusan gondolkodnak, kreatívak, tudatosak, globálisan orientáltak. Értik a digitális világ nyelvét és automatikusan beszélnek azt. Velük szemben a digitális bevándorlók számára - akik az internet

¹⁴² 3046/2013. (II. 28.) számú AB határozat

¹⁴³ A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 13. cikk

elterjedése előtt születtek - a digitális környezet nem természetes közeg, tanulniuk kell az online világ működését, és mindig is egyfajta akcentussal beszélnek majd a digitális világ nyelvét (Prensky, 2001).

A technikai determinizmuson alapuló optimista megközelítésekkel (Topscott, 1998, Katz, 1997) szemben már a digitális kor kezdetén is fogalmazódtak meg kétségek a digitális nemzedék felkészültségét, alapképességeit illetően. David Buckingham szerint a digitális technológia ugyan valóban óriási változást eredményez a gyerekek környezetében, életkörülményeiben, és fejlődésében, de ez a változás önmagában nem jelenti azt, hogy a gyerekek és a fiatalok automatikusan, pusztán a média használatával megszereznék mindazt a tudást, ismeretet, képességeket, amelyek a digitális médiakörnyezetben való elboldogulásukhoz szükségesek lenne. Ugyan a médiakörnyezet valóban lehetőséget ad az aktív részvételre, önkifejezésre, a saját médiaszövegek megalkotására, a különböző kommunikációs csatornák interaktív használatára, de mindez megfelelő oktatás nélkül korántsem lehet általános (Buckingham, 2005).

Danah Boyd 2014-ben megjelent könyvében egyenesen veszélyesnek ítéli a digitális bennszülött retorika fenntartását, mivel hamis képet ad a fiatalok virtuális világának valóságáról. Az az eredménye, hogy nem irányul kellő figyelem a digitális kompetenciák fejlesztésére és a gyerekek és fiatalok nem tanulják meg mindazt, amire az online környezetben való eligazodáshoz szükségük lenne. Érvelése szerint tévedés azt gondolni, hogy a mai fiatalok átlátják az új média működési mechanizmusait, értik, hogyan alakítja az online világ az emberi tapasztalatokat, a személyes identitást, hogy erősíti, vagy éppen akadályozza a társadalmi fejlődést. A fiataloknak nem csak azt kell megtanulniuk, hogy hogyan használják a digitális technológiát, nem pusztán eszközöket kell a kezükbe adni, hanem szükségük van alapos, holisztikus szemléletű, életszerű tudásra arról, hogyan működik a digitális világ a kulisszák mögött (Boyd, 2014).

Az ezen a területen végzett kutatások egyértelműsítik, hogy önmagában a digitális környezet használatától a fiatalok még nem válnak kreatív, értő közreműködőivé az internet ökoszisztémájának. Egy 2011-2012-ben, az Európai Unió Safer Internet programjában megvalósult kutatás¹⁴⁴ kamaszok internethasználatát, internetes viselkedését vizsgálta. A kutatásban szerepeltek olyan diákok is, akik életkörülményeik, szociokulturális hátterük alapján eredendően nem digitális bennszülöttek voltak, de kamaszkorukra mégis olyan képességekkel és jártassággal rendelkeztek, mint az eredetileg is bennszülöttnek minősített társaik. Az eredmény azt jelzi, hogy a személyes motivációk, illetve a társadalmi befolyás hatására egy olyan átalakulási folyamaton mentek keresztül, amelynek eredményeként maguk is bennszülötteké váltak. Michael Dreier a kutatásban részt vett német pszichológus a digitális transformer kategóriával írta le ezt a csoportot, utalva arra, hogy a digitális bennszülöttté válás egy átalakuláson, tanulási folyamaton keresztül zajlott.

Többek között erre a kutatási eredményre épít az a 2015-ben nyilvánosságra hozott másik

¹⁴⁴Innovative approaches for investigating how children understand risk in new media 2013 Monica Barbovschi, Lelia Green, Sofie Vandoninck (ed.)
<http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports/InnovativeMethods.pdf>

kutatás¹⁴⁵, amely a 0-8 évesek médiahasználati szokásait, percepcióját, médiához való viszonyát vizsgálta. A kutatók arra jutottak, hogy a digitális korban született és felnövő generációk is keresztülmennek egy fejlődési folyamaton, amikor is megtanulják a digitális környezetben való tájékozódást. Ez a fejlődési folyamat márpedig ellentmond a digitális bennszülött- digitális bevándorló elméletnek. Ha ez a fejlődési, tanulási folyamat elkerülhetetlen, akkor a digitális generációkra mindkét kategória igaz: egyrészt valóban egy más, a digitális környezettel átszótt világban nőnek fel, ami erőteljesen befolyásolja idegrendszerük, személyiségük fejlődését, ugyanakkor a digitális tér használatához egy tanulási folyamaton kell keresztülmenniük, csak ezen keresztül sajátítják el azt a tudást, szerzik meg azokat a képességeket, amelyek a digitális tér értő használatát biztosítja. A kutatók rámutatnak, hogy ez az átalakulási folyamat belső és külső ösztönzőket kíván, ami nyilvánvalóan felveti a médiaszocializációhoz kapcsolódó fejlesztés, az oktatás szerepének, formájának kérdését, felértékeli a médiaoktatás jelentőségét.

2015 szeptemberében került nyilvánosságra az az OECD tanulmány, amely a 2012-es PISA felméréshez¹⁴⁶ kapcsolódva megállapította, hogy a vizsgált kamaszok, fiatalok digitális szövegértése nem automatikusan következik a számítógép- és internethasználatból. A kutatás szerint azokban az országokban, ahol a diákok szövegértési szintje általánosan jó eredményeket mutatott, ott a digitális szövegértés is jobban ment, a diákok képesek voltak a hiperlinkekkel bélelt szövegekben is navigálni, és megtalálni a szükséges információkat. A mért különbségek okai az oktatási rendszerekben és a pedagógiai módszerekben keresendők, ami jelzi a digitális tájékozódáshoz szükséges nevelési, oktatási igényeket.

Számos más európai dokumentum, köztük a Bizottság 2014-ben kiadott, az oktatás aktuális trendjeit, kihívásait összegző Horizon Report Europe tanulmány¹⁴⁷ is rögzíti, hogy a kutatások eredményei a gyerekek és fiatalok alacsony szintű digitális műveltségéről adnak képet. Különösen a kritikai gondolkodás és a részvételi kompetenciák területén tapasztalhatók jelentős hiányosságok, amikor a diákok feladata nem pusztán a digitális szövegek olvasása, hanem azok értelmezése, az információ megfelelő használata, elhelyezése, illetve a saját válaszok megalkotása.

A művelődéshez való jogból következő állami intézményvédelmi kötelezettség tartalma koronként változik annak megfelelően, hogy az adott korban milyen tudásátadásra, műveltségre van szükség az egyéni fejlődés, személyes boldogulás, a társadalmi munkamegosztásban való részvételhez. A tudásalapú hálózati társadalomban egy olyan iskolarendszer kialakítására van szükség, amely felkészít az online terekkel kibővült társadalmi környezetben való eligazodásra, olyan ismereteket ad át, olyan képességeket fejleszt, amelyek segítik a felnövekvő generációkat az új információs környezet hatékony használatára.

Erre az állami kötelezettségre mutat rá az alapvető jogok biztosának 2016 februárjában kiadott

¹⁴⁵ JRC Science Policy Reports Young Children (0-8) and Digital Technology 2015
<http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC93239/lbna27052enn.pdf>

¹⁴⁶ Students, Computers and Learning Making the Connection 2015
<http://www.oecd.org/edu/students-computers-and-learning-9789264239555-en.htm>

¹⁴⁷ Horizon Report Europe 2014 Schools Edition <http://cdn.nmc.org/media/2014-nmc-horizon-report-EU-EN.pdf>

jelentése a médiaértés-oktatás magyarországi helyzetéről.¹⁴⁸ A jelentés feltárja a médiaoktatás napi iskolai gyakorlatban tetten érhető hiányosságait, a Nemzeti Alaptantervben illetve a kerettantervekben rögzített követelmények megvalósulásának hiányát. A jelentés végén az ombudsman megállapította, hogy a megfelelő kompetenciával rendelkező szakképzett pedagógusok hiánya, a médiaértés-oktatásra vonatkozó ismeretek főként elvi szinten létező, a gyakorlatban ellentmondásos, hiányos átadása, a médiaértés-oktatás hatékonyságát felmérő, átfogó, illetve reprezentatív állami kutatás, a célokat meghatározó helyzetelemzés hiánya együttesen a gyermekek védelemhez és gondoskodáshoz való jogával, ennek kapcsán a művelődéshez való jogával összefüggő visszásságot okoz. Az ombudsman szerint a médiaoktatás aktuális helyzete „alkalmas arra, hogy a jogsérelem közvetlen veszélyét idézze elő.” Az ombudsmannak ez a megállapítása különös jelentőséggel bír, mivel a médiaműveltséget egyértelműen beemeli az alapjogok kontextusába, kimondja, hogy a vizsgált területen jogilag is értelmezhető kötelezettsége áll fenn az államnak.

Az oktatáshoz való jog érvényesülése az információs társadalomban nem képzelhető el a médiaműveltség fejlesztésének intézményesített rendje nélkül. Az új digitális környezet nem pusztán a tananyag, a pedagógiai kultúra, és a tanulási környezet megváltozásának igényét hozza magával, hanem szemléletváltást követel az iskolakultúra, az oktatási rendszer egészének gyakorlatában is.

4. Médiaműveltség az élethosszig tartó tanulás koncepciójában

A közoktatási rendszerben megvalósuló médiaműveltség fejlesztése mellett alapvető kérdésként merül fel, hogy az új digitális médiakörnyezet milyen állami szerepvállalást implicál a médiaműveltség teljes társadalmat elérő fejlesztésével összefüggésben. Állami feladatként azonosítható-e a társadalom egésze számára a médiaműveltség fejlesztését célzó intézményrendszer kialakítása? Milyen érvek mentén igazolható ezen a területen az állami szerepvállalás?

Az Európai Unió XXI. század kihívásaira reagáló oktatási képzési stratégiáját lefektető Fehér könyv¹⁴⁹ három olyan jelenséget rögzít, amelyek alapjaiban változtatják meg a gazdasági-társadalmi környezetet és ez a változás egyre nagyobb felelősséget ró a teljes oktatási, képzési rendszerre is. A vizsgált jelenségek: az információs társadalom létrejötte, amellyel együtt jár az információ mennyiségének drasztikus növekedése, a termelés, foglalkoztatás szerkezetének megváltoztatása, és ennek megfelelően az oktatáshoz és képzéshez kapcsolódó igények megváltozása. A globalizáció, a tőke szabad áramlása, a munkaerőpiac világméretűvé válása, amely amellett, hogy a versenyképesség növekedési esélyét hordozza, a szociális szakadás, a társadalomban új törésvonalak kockázatát is magában rejt. A harmadik egyfajta civilizációs sokk: a technológia, a tudomány rendkívül gyors fejlődése miatt új tudásminőségre, új szakismeretekre van szükség.

¹⁴⁸ Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-479/2016. számú ügyben

¹⁴⁹ Teaching and Learning - towards the learning society, (Tanítani és tanulni, menetelés a tanuló társadalom felé) az Európai Bizottság Fehér Könyve, 1995.

Az információs társadalomban való eligazodás folyamatos tanulást feltételez, hiszen a szükséges ismeretek folyamatos változása, gyors elavulása is hozzájárul ahhoz, hogy ma már nem sajátítható el minden szükséges ismeret az iskolában. Az állandó tanulás biztosítja azt, hogy az emberek megfelelően reagáljanak gazdasági, társadalmi, politikai változásokra. Ebből az igényből fogalmazódott meg az élethosszig tartó tanulás eszméje, amely az ezredfordulót követően általános oktatáspolitikai és neveléstudományi paradigmává vált. Maga a kifejezés arra utal, hogy a tanulás nem fejeződik be a fiatalkori képzéssel, hanem az aktív kor végéig folyamatosan jelen van az életben. A Jelentés az élethosszig tartó tanulás minőségi indikátorairól szóló bizottsági dokumentum definíciója szerint „Az élethosszig tartó tanulás felölel minden formális és informális tanulási célzatú tevékenységet, amely a folyamatos, és amelynek célja az ismeretek, készségek és képességek fejlesztése.”¹⁵⁰

Az élethosszig tartó tanulás koncepciója mögött meghúzódó gazdasági, társadalmi, kulturális indokok egymással is összefüggő, átfogó rendszere körvonalazódik. Az oktatás hozzájárul a társadalomban közös kulturális háttér megőrzéséhez és megújításához, valamint az alapvető társadalmi és állampolgári értékek, mint például az állampolgárság, az egyenlőség, a tolerancia és a tisztelet elsajátításához. Emellett a társadalmi kohézió megerősítésében az oktatás fontos szerepet játszik a munkába állás és a munkahely megtartásának lehetővé tételében.

Az Európai Unió stratégiai dokumentumaiban már a 2000 évek elején megjelent az élethosszig tartó tanulás koncepciójának keretében a médiaműveltség fejlesztésének gondolata. E körben a digitális technológia térhódítására reagálva, elsősorban a digitális kommunikációs környezethez való hozzáférést biztosító műveltségelemek fejlesztésének igénye fogalmazódott meg. Az Európai Unió Bizottságának 2000-ben Az egész életen át tartó tanulásról kiadott memoranduma rögzíti, hogy a megváltozott információs környezetben az információs és telekommunikációs eszközökkel való bánni tudás előfeltétele a munkaerő piacon és a társadalmi közéletben való sikeres részvételnek.¹⁵¹ A dokumentum a digitális műveltséget azon alapkészségek között említi, amelyek a munkaerőpiacon, a tényleges és virtuális közösségekben, a közéletben eligazodni képes, koherens identitástudattal és életfelfogással rendelkező ember jellemzői. A memorandum célkitűzésként fogalmazza meg a tudástársadalomban való részvételhez szükséges ismeretek és készségek megszerzését biztosító tanuláshoz való hozzáférés biztosítását.

Az Európai Parlament és Tanács ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról¹⁵², néhány évvel később az információs társadalomban szükséges kulcskompetenciák között nevesíti a digitális kompetenciát. Az ajánlás a digitális kompetenciát az újmédia használatához szükséges ismeretek, képességek és készségek együtteseként írja le, az „információs társadalmi technológiák” magabiztos és kritikus használatához szükséges kompetenciaként definiálja. Ennek része a számítógépes ismeretek és az információs

¹⁵⁰ EUROPEAN REPORT ON QUALITY INDICATORS OF LIFELONG LEARNING Brussels, 2002 - EUROPEAN COMMISSION Directorate-General for Education and Culture

¹⁵¹ 1832 MEMORANDUM az egész életen át tartó tanulásról - EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA Brüsszel, 2000. SEC(2000)

¹⁵² AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS AJÁNLÁSA (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK)

műveltség¹⁵³ mellett az információs társadalmi technikák szerepének és lehetőségeinek alapos értése és ismerete, illetve a kritikus és megfontolt attitűd az elérhető információ és az interaktív média felelősségteljes használata során. A dokumentum ugyan digitális kompetenciáról beszél, de a leírás az újmédia használatához szükséges kompetenciakészletet mutatja be, tágabb kontextusban a digitális kor médiaműveltségének fejlesztését célozza.

Az Európai Unió Bizottságának 2009-ben kiadott ajánlása már kifejezetten a médiaműveltség fejlesztéséről¹⁵⁴ beszél, ami nem korlátozódhat pusztán a gyerekekre és a fiatalokra, hanem a társadalom egészét kell érintenie, hiszen az az információs társadalomban a felnőttek, idősek számára is nélkülözhetetlen tudást jelent. A dokumentum a 2006-os ajánláshoz hasonlóan abból indul ki, hogy az analóg világ információs kultúrájában szocializálódott generációk jelentős része számára az új konvergens médiatér használata nem automatikus és számos kihívást hordoz. A kommunikációban való aktív és felelős részvétel olyan ismeretek, és kompetenciákat igényel, amelyeket ezek a generációk nem szerezhettek meg az aktív tanulásra fordított életrészekükben. Ez a dokumentum is kulcskompetenciának tekinti az információs műveltséget, amely az egyén személyes életének alakításában játszott meghatározó szerepe mellett, a teljességgel polgári részvétel egyik elengedhetetlen feltételévé is vált. A médiaműveltség hozzájárul az esélyegyenlőség megvalósulásához és „kivédhetővé vagy mérsékelhetővé teszi a közösségi életből való kirekesztődést”.

Viszonylag kevés olyan kutatás készül, amely a felnőtt generációk médiaműveltségét, tájékozódási kompetenciát a konvergens médiatér kihívásaival összefüggésben vizsgálná (Livingstone&Wang, 2013). A hozzáférhető kutatások kevésbé a kritikai gondolkodás, információs műveltség mérésére fókuszálnak, inkább a médiával kapcsolatos attitűdök, a médiahasználati szokások, a médiahasználatban tetten érhető tudatosság, és a biztonság kérdése a leggyakrabban előforduló kutatási területek.

Az angol médiahatóság, az Ofcom kutatási eredményei azt igazolják, hogy a médiahasználat eredményeként kimutatható fejlődés a használathoz kapcsolódó képességek, és a tudatosság területén.¹⁵⁵ Az Ofcom 2005 óta időről időre megismételt kutatás keretében vizsgálja a felnőtt polgárok médiahasználati szokásait és attitűdjeit. A kutatás keretében szűk metszetben ugyan, de bizonyos médiaműveltség elemek mérésére is sor kerül, például vizsgálják a felnőtt lakosság ismereteit a média finanszírozásáról, illetve a médiára vonatkozó szabályozásáról. Az elmúlt tíz évben lényegében a hagyományos média, elsősorban a kereskedelmi televíziók és a BBC finanszírozási módjáról meglévő ismeretek nem változtak. A felnőtt lakosság több mint 70 százaléka tisztában van e médiumok finanszírozási formájával. Növekedés volt viszont tapasztalható a keresőmotorok finanszírozásáról meglévő tudás területén, bár ez az arány még mindig sokkal alacsonyabb, mint a hagyományos médiumok esetében. 2005-ben a válaszolók 25 százaléka ismerte pontosan a keresőmotorok finanszírozási modelljét, szemben a 2015-ben mért adatokkal, amikor már a válaszolók 46 százaléka válaszolt helyesen. Tíz felnőttből kilenc tisztában

¹⁵³ Lásd bővebben a II. részben.

¹⁵⁴ A BIZOTTSÁG AJÁNLÁSA (2006.augusztus 20.) egy versenyképesebb audiovizuális és tartalomipar, továbbá egy befogadó tudásalapú társadalom érdekében a digitális környezethez igazodó médiaműveltségről (2009/625/EK)

¹⁵⁵ Ofcom Adults' media use and attitudes 2016

van azzal, hogy a televíziós tartalmak szabályozás alatt állnak. Ezen a területen az elmúlt tíz évben némi növekedés volt tapasztalható, 2005-ben a válaszolók 81 százaléka válaszolt hasonlóan. Az internet szabályozására vonatkozó ismeretek azonban már korántsem mutatnak ilyen egységes képet. Kiemelendő adat, hogy tíz felnőttből egy úgy gondolja, hogy az interneten minden tartalomszabályozás alatt áll, húsz százalékuk gondolja azt, hogy a legtöbb tartalom szabályozása megoldott, és kevesebb, mint fele véli úgy, hogy vannak szabályozás alá eső tartalmak.

A kutatás csak érintőlegesen foglalkozik a kritikai tudatosság kérdésével, ezen belül a keresőmotorok működéséhez kapcsolódó tudatosságot vizsgálta. A kutatás arra kérdezett rá, hogy az emberek mennyiben vannak tudatában a keresőmotorok információáramlásban betöltött egyfajta új „szerkesztői”, kapuőr szerepével, potenciális szűk keresztmetszet jellegével. A 2016-ban publikált adatok szerint a lakosság 62 százaléka érti, hogy a találatok egy része nem elfogulatlan, tárgyilagos válogatás eredménye (2010-ben ugyanezt a válaszolók 50 százaléka gondolta), ezzel szemben 18 százalék úgy gondolja, hogy a válogatás semleges eredmény, pontos, tárgyilagos képet ad a keresett témában hozzáférhető információkról (vö. 2010-ben 26 százalék). (A válaszolók 12 százaléka nem gondolkodik azon, vajon a találatok elfogulatlan válogatás eredményeként kerülnek-e a találati listára, 8 százalék pedig nem tudja a választ.) Az eredmények azt jelzik, hogy a felnőtt lakosság egy jelentős része nincs tisztában a keresőmotorok működésével, azzal, hogy mindennapi internetes tevékenységük mennyire behatárolt, mások által vezérelt, nem ismerik az algoritmusalapú információáramlás személyre szabott jellegét. Egy másik kérdéssel azt vizsgálták, hogy a keresőmotort használó felnőttek képesek-e azonosítani a keresési találatok között a szponzorált találatokat. Az eredmény hasonló kritikai tudatosságot mutat: a felhasználók fele ismerte csak fel a szponzorált tartalmakat.

A dolgozat 1. számú mellékletében szereplő kutatás a magyar tanárok médiahasználati szokásairól, médiaismereteiről is azt jelzi, hogy a tanárok médiapiaci ismeretei, a média szabályozási területeiről meglévő tudása is hiányosságokat mutat. A kutatásban az Ofcom kutatásához képest részletesebb kérdések mentén vizsgáltuk a tanárok médiapiaci ismereteit, elsősorban különböző médiumok nézettségi, olvasottsági adataira kérdeztünk rá. A tanárok a valós számokhoz képest nagy eltérésekkel becsülték meg az egyes értékeket, a válaszolók minimális százalékának sikerült csak a valós piaci adatokhoz közelítő értékeket megadni. Általános eredményként rögzíthető volt, hogy a tanárok piacismerete viszonylag alacsony. A mediaszabályozási témakörök vizsgálatánál azt tapasztaltuk, hogy a gyermekvédelmi szabályok és a reklámszabályokon kívül az egyéb szabályozási területek tekintetében erős bizonytalanság tapasztalható, a tanárok jelentős része nincs tisztában az alapvető szabályozási elemekkel.

Hasonlóan az eddig említett kutatásokhoz az OECD PIAAC kutatás¹⁵⁶ is csak részelemeiben mutat képet a felnőttek médiaműveltségének szintjéről. Az alapkészségek szintjét mérő kutatás a szövegértés mérése során a digitális szövegek olvasásához, értelmezéséhez szükséges ismereteket, készséget vizsgálta. Emellett a kutatásban mérték a technikailag fejlett környezetben való problémamegoldás képességét, azaz az információk megszerzése, másokkal

¹⁵⁶ Skills Outlook 2013: First Results from the Survey of Adult Skills -OECD
<http://www.oecd.org/site/piaac/publications.htm>

való megosztása céljából a digitális alkalmazások, kommunikációs eszközök és hálózatok használatának képességét.

A kutatásban a szövegértési készség öt szintjét vizsgálták. Az összes vizsgált ország átlagában a felnőttek 16 százalékának szövegértése az első vagy azt sem elérő szintet mutatta, ők azok, akik nem képesek a digitális szövegek megfelelő olvasására, értelmezésére. Az OECD országokban 33 százalék volt azok aránya, akik képesek eligazodni a digitális szövegekben és képesek információt kiszűrni a szöveg különböző részeiből. A harmadik szintet elérők már képesek olyan műveletek elvégzésére is, amelyek több lépésben biztosítanak választást az információk között, illetve ennek alapján megfelelő következtetésekre jutnak. A felnőttek 38 százaléka sorolható ide. A két legfelső szintet csak szűk körben teljesítették a megkérdezettek, a negyedik és ötödik szint eredményei lényegesen alacsonyabb értéket mutattak. A megkérdezettek 11,1 százalék volt képes az ellentmondó információkat tartalmazó szövegek összefoglalására, a bennük található információk szintézisére, komplex következtetések levonására, az információ helyes alkalmazására. A legmagasabb szövegértési szintet OECD átlagban, csupán nagyon szűk körben érték el (0,7 százalék).

A kutatások azt jelzik, hogy a digitális világ megértéséhez, az abban való eligazodáshoz szükséges ismeretek, képességek korántsem általánosak. A társadalomnak csak viszonylag szűk rétege bír azokkal a magasabb fokú képességekkel és ismeretekkel, amelyek biztosítják az információs környezetben rejlő kockázatok és veszélyek teljes körű elkerülését, és a hálózati társadalomban való értő, felelős részvételt.

5. Demokratikus nyilvánosság és a művelődéshez való jog

Az alkotmányos irodalomban kulcsjognak tekintett művelődéshez való jog számos más alapjog érvényesülését teszi lehetővé, mivel a jogok gyakorlása az egyének társadalomban való szerepvállalása műveltség nélkül nem képzelhető el. A magyar Alkotmánybíróság a művelődéshez való jog tartalmát, az ahhoz kapcsolódó állami intézményvédelmi feladatok terjedelmét több határozatában is más alapjog tükrében tanulmányozta. (Horváth, 2009) Többek között a hátrányos megkülönböztetés tilalmával, a tanszabadság, vagy a vallásszabadsággal összefüggésben vizsgálta a művelődéshez való jog gyakorlásához kapcsolódó állami szerepvállalás kérdését. E gondolat mentén haladva merül fel annak vizsgálata, hogy a digitális technológia által gyökeresen megváltozott kommunikációs környezetre tekintettel milyen összefüggések azonosíthatók a művelődéshez való jog és a véleménynyilvánítás szabadsága között, illetve ezen összefüggések milyen állami szerepvállalást indokolhatnak.

A véleménynyilvánítás szabadsága és médiaműveltség kapcsolatának bemutatása során igazolva láttuk, hogy az állam intézményvédelmi feladatai között - a sokszínű tájékozódást lehetővé tevő médiarendszer működési feltételeinek kialakítása mellett - ma már megjelenik az információs környezetben való sokszínű tájékozódást biztosító egyéni kompetenciák fejlesztését biztosító intézményi környezet kialakításának igénye. A művelődéshez való jog összefüggésében újra hangsúlyozni érdemes, hogy a digitális technológia által kialakított kommunikációs környezet önmagában semleges a nyilvánosság működése szempontjából, azonban a nyilvánosság működéséhez új keretet biztosít. Egyfelől a társadalom, és a nyilvános kommunikáció további

demokratizálódását ígéri: az egyéni szólás lehetőségének korábban nem tapasztalt kibővülését, az információhoz való hozzáférés új csatornáit, újfajta aktivitást, a hálózati társadalmi mozgalmak (Castells, 2012) kialakulását biztosítja. Másfelől viszont a nyilvánosság torzulásának komoly kockázatát is magában hordozza. A propaganda új, tömegeket elérő felületeként is használható és a megfigyelés és kontroll korábban nem ismert mértékű lehetőségét biztosítja, emellett a cenzúra új minőségeit kínálja mindazoknak, akik vissza kívánnak élni megszerzett hatalmi pozíciójukkal (Morozov, 2011).

A digitális technológia által kínált lehetőségek között formálódó demokratikus nyilvánosság alakulását, a sokszínű tájékozódás feltételeit jelentős mértékben befolyásolja a felhasználói tudatosság, és a digitális médiavilág működésének ismerete. Mindez nyilvánvalóan hatással van az új digitális környezetben kialakuló kommunikációs normák, viselkedési szabályok, a részvételi kultúra demokratikus karakterére is.

A sokszínű tájékozódást biztosító felhasználói attitűd, a véleményalkotáshoz szükséges információkhoz való hozzáférés, az információ hitelességének, megbízhatóságának értékelése olyan felhasználói ismereteket, képességeket, attitűdöt feltételez, amely megszerzését önmagában a médiahasználat nem biztosít. A nyilvánosság torzulásait előidéző jelenségek - mint a különböző manipulációs technikák, propaganda eszközök használata, vagy az internet architektúrájából fakadó kockázatok – kezelésében kiemelt jelentősége van az egyéni kompetenciák fejlesztésének, és az oktatásnak, képzésnek szerepe lehet a részvételi attitűdök fejlesztésében is. A digitális technológia ugyan lehetőséget biztosít a közéleti kérdésekben zajló társadalmi diskurzusokban, a különböző közösségekben való aktív részvételre, de önmagában a technológia nem garancia arra, hogy a kínált lehetőségekkel az emberek élnek is. Az oktatásnak, képzésnek szerepe lehet abban, hogy az emberek felismerjék a részvétel új lehetőségeit, és kialakuljon egy, a digitális technológia előnyeit hatékonyan használó új részvételi kultúra (Mihailidis, 2014).

IV. Összegzés

Az alapvető jogok érvényesülésében a digitális technológia által kialakított infokommunikációs környezet és az ebből következő gazdasági, társadalmi változások az egyén a közösségek, és a társadalom szintjén is lényeges változásokat idéznek elő. Ebben az új infokommunikációs környezetben kialakult társadalmi valóságban az alapvető jogok biztosítása az állami szerepvállalás új formáit igényli. Felértékelődnek azok az eszközök, amelyek az egyént segítik az alapvető jogok érvényesítésében, biztosítják azokat az intézményi kereteket, amelyek révén az egyén megfelelő ismeretek birtokában képes és kész saját jogainak érvényesítésére. A médiaműveltség fejlesztését célzó állami szerepvállalást elsősorban a gyermeki jogok, a véleménynyilvánítás szabadsága és a művelődéshez való jog alapozza meg.

A gyermeki jogok területén a digitális médiakörnyezetben a gyermekek biztonságát veszélyeztető új kockázatokra tekintettel az eddigi tiltásra és korlátozásra épülő megközelítés igencsak korlátozottan lehet eredményes. Felértékelődik a megerősítő, a veszélyek felismerését és kezelését segítő ismeretek megszerzését biztosító állami felelősségvállalás, beavatkozás jelentősége. Emellett az új kommunikációs környezetben megnő a digitális technika által nyújtott

lehetőségek kiaknázást biztosító ismeretek, készségek fejlesztésének igénye. A digitális gyermeki jogok biztosításával összefüggésben állami feladatként azonosítható a nevelési-oktatási intézményrendszeren belül a médiaműveltség megfelelő fejlesztése. A korábbi korlátozó-tiltó állami szerepvállalás rendjében a médiakörnyezet tudatos használatának megtanítása, a benne rejlő lehetőségek kiaknázása nagyrészt a családi környezetre hárult. Az oktatási rendszer alig, vagy csak kevéssé biztosított megfelelő fejlesztést, képzést az értő, kreatív, felelős médiahasználat kialakítását célozva. A digitális korban a kommunikációs környezet, illetve a gyerekek, és a fiatalok eszközhasználatának változása, illetve a digitális generációs szakadék miatt a szülők kevésbé képesek betölteni a korábbi szerepüket a médianevelés területén. A gyerekek oktatása, fejlesztése mellett az állami szerepvállalásnak része a felnőtt társadalom megfelelő felkészítése, olyan társadalmi környezet kialakulásának segítése, amelyben a gyerekek megfelelő segítséget kapnak a médiakörnyezet használatával együtt járó kockázatok elkerüléséhez, jogaik érvényesítéséhez.

A véleménynyilvánítás szabadságához kapcsolódó aktív állami szerepvállalás, a sokszínű tájékozódás lehetőségének biztosítása ugyancsak új állami beavatkozási eszközt követel. Korábban az állam részben a mediakínálat sokszínűségét célzó szabályozási eszközökkel, részben a tartalomra vonatkozó követelmények megfogalmazásával és tiltásokkal biztosította az alapjog érvényesülését. Míg az állami beavatkozás célja nem változik, az továbbra is a sokszínűség, a plurális információhoz való hozzáférés biztosítása, addig az eszközrendszer változást igényel. A véleménynyilvánítás szabadságának objektív oldala, a demokratikus nyilvánosság megfelelő működésének biztosítása állami feladatokat implicál a befogadói oldal fejlesztése körében, a sokszínű médiahasználatához szükséges attitűdök, ismeretek, képességek fejlesztését célzó szabályozási és intézményi környezet kialakítását igényli.

Az infokommunikációs környezet és a médiaviszonyok bemutatott változása a művelődéshez való jog felől közelítve is állami szerepvállalást feltételez. Az esélyegyenlőség és a társadalmi részvételhez szükséges feltételek biztosítása érdekében az államok feladata olyan formális, és non-formális képzési, intézményi megoldások kialakítása, amelyek lehetőség szerint minden egyén számára biztosítják, hogy megszerezhesse az információs környezetben való eligazodáshoz és az aktív, felelős részvételhez szükséges ismereteket és készségeket.

Negyedik rész

Állami felelősségvállalás a médiaműveltség fejlesztése területén

Az alapjogi elemzés a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben az állami szerepvállalás megalapozása mellett, egyben kiindulópontokat, irányokat is ad feladatok megvalósításához. Noha a médiaműveltség fejlesztését célzó állami szerepvállalás igényét számos nemzetközi dokumentum, kutatás, szakértői anyag hangsúlyozza, ezidáig sem az Európai Unió, sem az egyes államok szintjén nem lelhető fel átfogó, az összes érintett területre kiterjedő szabályozási megoldás. A hozzáférhető dokumentumok elsősorban policy szinten fogalmazzak meg problémákat, kérdéseket és adnak választ, tesznek javaslatot a körvonalazódó feladatok megoldására. Ezeknek a dokumentumoknak az elemzése alapján összeállítható egy olyan tématerkép, amely kiindulópontul szolgálhat a médiaműveltség fejlesztését célzó szabályozási és intézményi környezet kialakításához.

1. A kutatás módszertana és forrásai

A kutatás során az elmúlt években nyilvánosságra került, a médiaműveltség fejlesztését célzó stratégiai anyagokat, policy- és egyéb értékelő dokumentumokat vizsgáltam, amelyek között megjelentek nemzetközi szervezetek, fórumok által, és gondozásában készült anyagok, különböző államok médiaműveltség fejlesztését célzó policy dokumentumai, illetve egyéb, a szabályozási témakörök azonosítását segítő szakértői anyagok. Nagy hangsúlyt kapott a kutatásban a médiaoktatás területén komoly hagyományokkal rendelkező országok közül Németország és az Egyesült Királyság, illetve kiemelten foglalkoztam a finn megoldással, annak újszerűsége, és átfogó szemlélete miatt.

A médiaműveltség fejlesztését célzó dokumentumokat műfaji sokszínűség, eltérő hangsúlyokkal megfogalmazott célok, és a beavatkozási területek sokfélesége jellemzi. Ennek oka egyrészt a feladat komplexitása: a médiaműveltség fejlesztése sokféle egymással összehangolást igénylő területet érint, a feladatok mozaikszerűen illeszkednek egymáshoz és az összkép kialakítását nyilvánvalóan befolyásolja az a társadalmi kontextus, amelyben a fejlesztés zajlik. Másrészt ehhez szervesen kapcsolódva a kiindulópontokat, a szükséges beavatkozás irányait, formáit alapjaiban határozza meg a médiaműveltség fejlesztésének aktuális állapota, a meglévő intézményi környezet.

A kutatás során kétféle módszertani megközelítést alkalmaztam. Egyfelől elvégeztem egy alaposabb tartalomanalízist néhány kiválasztott dokumentum strukturált elemzésén keresztül, másfelől megvizsgáltam a különböző európai intézmények médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben kiadott dokumentumait. Az első elemzés során egy közös szempontrendszer segítségével vizsgáltam a dokumentumok főbb jellemzőit, a közöttük megjelenő azonosságokat, illetve különbségeket. A kutatás célja a szabályozási kiindulópontok körvonalazása, és annak vizsgálata, hogy melyek az állami szerepvállalás legfontosabb területei, lehetséges eszközei. A második elemzésben megvizsgáltam az Európai Parlament, az Európai Tanács, és az Európai Bizottság médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó dokumentumait abból szempontból, hogy

az európai intézmények milyen állami szerepvállalást látnak indokoltnak ezen a területen, milyen lehetséges szabályozási eszközök olvashatók ki ezekből a dokumentumokból.

2. A médiaműveltség fejlesztését célzó szakértői anyagok, dokumentumok elemzése

A dokumentumok kiválasztása során törekedtem arra, hogy az elemzés reprezentálja a fellelhető dokumentumok mögött megjelenő szereplők sokféleségét, a műfaji sokszínűséget, és a fejlesztés, beavatkozás célzott hatókörében tapasztalható különbségeket. A válogatásba e szempontok figyelembevételére alapján az alábbi dokumentumok kerültek bele:

- Az Európai Unió Bizottságának ajánlása egy versenyképesebb audiovizuális és tartalomipar, továbbá egy befogadó tudásalapú társadalom érdekében a digitális környezethez igazodó médiaműveltségről (2009/625/EK) (Európai Unió 2009)
- Media and Information Literacy Policy and Strategy Guidelines (UNESCO 2013)
- Media Literacy – Concepts, Research and Regulatory Issues (Ausztrália 2007)
- Good Media Literacy – National Policy Guidelines 2013-2016 (Finnország 2013)
- Digital and Media Literacy – A Plan of Action – (USA 2010)
- Media Literacy European Policy Recommendations – European Association for Viewers Interest EAVI (Európai Unió 2014)
- Medienkompetenzförderung – ein Rahmenkonzept für Hamburg (Németország 2013)

A dokumentumokat az alábbi szempontok alapján vizsgáltam:

- A kibocsátó szervezet, intézmény jellege. Milyen szerepet tölt be az intézmény a médiaműveltség fejlesztést célzó szervezetek térképén?
- Milyen kihívásokat, trendeket fogalmaz meg az anyag a médiakörnyezet értékelése, illetve a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben?
- Hogyan definiálja a dokumentum a médiaműveltséget? A médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben milyen célcsoportokat azonosít?
- Kiket azonosít érdekelt szereplőként a dokumentum?
- Milyen állami beavatkozási területeket, feladatokat határoz meg az anyag?

1) Kibocsátó szervezet, intézmény

A leírásban vizsgáltam a dokumentumot jegyző szervezet jellegét, státuszát, és ahol szükséges szerepel a szervezet alaptervékenysége, illetve minden esetben rögzítésre kerül a médiaműveltség területéhez kapcsolódó szerepe, és tevékenysége.

Dokumentum	Szervezet
2009/625/EK Európai Unió Bizottsági ajánlás	Európai Unió Bizottsága A Bizottság a saját szerepét a médiaműveltség fejlesztése területén elsősorban a tagállamok közötti koordináció, a policy alkotás és jó gyakorlatok megosztása területén azonosítja. Emellett különböző támogatási és kutatási programokat működtet, amelyek közvetlenül,

	vagy közvetetten a médiaműveltség fejlesztését is célozzák.
Media and Information Literacy Policy and Strategy Guidelines	<p>ENSZ UNESCO</p> <p>Az UNESCO a médiaműveltség fejlesztését előmozdító legszélesebb platform a szervezetek között, amely a médiaműveltség fejlesztését segítő háttéranyagok, ajánlások elkészítésével (például a hazai oktatási rendbe beépíthető tananyagok, módszertani segédanyagok), a jó gyakorlatok és a hozzáférhető policy dokumentumok hozzáférhetővé tételével, az érdekeltek közötti kommunikációt segítő fórumok, konferenciák szervezésével, kutatás finanszírozásával segíti.</p>
Media Literacy – Concepts, Research and Regulatory Issues	<p>Ausztrál Kommunikációs- és Médiahatóság (ACMA)</p> <p>Az ACMA konvergens szabályozó hatóság, hatásköre kiterjed a hírközlési, telekommunikációs piac és a médiaipar felügyeletére. Kutatási tevékenységet végez a digitális médiaműveltség területén, illetve az infokommunikációs ipar szereplőinek bevonásával részt vesz közoktatási programok fejlesztésében.</p>
Good Media Literacy – National Policy Guidelines 2013-2016	<p>Finn Oktatási és Kulturális Minisztérium</p> <p>Finnországban az oktatási rend szabályozásáért az Oktatási és Kulturális Minisztérium és a Nemzeti Oktatási Tanács közösen felel. A minisztérium munkájában hangsúlyosan jelenik meg a biztonságos médiakörnyezet témaköre különböző kutatási programok, ifjúságpolitikai fejlesztés keretében.</p>
Digital and Media Literacy – A Plan of Action	<p>A dokumentum két amerikai civil szervezet THE ASPEN INSTITUTE, és a Knight Foundation megbízásából készült el, szerzője Renee Hobbs egyetemi tanár.</p> <p>Mindkét szervezet önálló programban foglalkozik az információs társadalom médiahasználati kérdéseivel, a társadalom fejlesztésének lehetőségével. Ezen a területen kutatásokat végez, és fórumot kínál a különböző érintett szereplők közötti párbeszéd számára, illetve szakértői anyagokat készít a politikai döntéshozók ösztönzésére.</p>
Media Literacy European Policy Recommendations	<p>European Association for Viewers Interest (EAVI)</p> <p>Az EAVI brüsszeli székhelyű, független, non-profit nemzetközi szervezet, Célja azon kezdeményezések, programok bevezetése, támogatása, amelyek a médián keresztül a társadalmi párbeszédben való részvételhez szükséges képességek fejlesztését célozzák. Érdekvédelmi szervezet, amely európai szinten célozza a médiafogyasztók, ezen belül különös tekintettel a gyermekek és fiatalok védelmét. Tevékenységei között hangsúlyosan jelenik meg a médiaműveltség fejlesztése a polgári részvétel előmozdítása kontextusában.</p>
Medienkompetenzförderung – ein Rahmenkonzept für Hamburg	<p>Senatzkanzlei – Amt Medien</p> <p>A koncepció a hamburgi városvezetés kancelláriájának médiapolitikáért, médiaszabályozásért felelős média hivatala megbízásából, és koordinációjában készült el. A koncepció számos</p>

	intézmény, szervezet együttműködésében született meg, kidolgozásában részt vett: kutatóintézetként a Hans Bredow Intézet, a Hamburgi Egyetem, a tartományi médiahatóság, az oktatásügyi hivatalok (tartományi iskola és képzési hivatal, tanárképzési intézet, képzési hivatal) és ifjúságpolitikai intézmények.
--	--

2) A médiakörnyezet értékelése, trendek, felmerülő társadalmi kockázatok, illetve a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben megfogalmazott trendek, kihívások.

A vizsgálat célja annak feltérképezése volt, vajon a dokumentumok részeként bemutatásra kerül-e az aktuális médiakörnyezet, zajlik-e állapotfelmérés, illetve milyen mélységben tárgyalják a dokumentumok a médiakörnyezet aktuális trendjeit, társadalmi kockázatait. Emellett azt vizsgáltam, hogy a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódóan milyen kihívásokat fogalmazznak meg a dokumentumok.

Dokumentum	Médiakörnyezeti állapotfelmérés, kihívások, trendek
2009/625/EK Európai Unió Bizottsági ajánlás	<p>Az ajánlás a médiaműveltség fejlesztésének nem átfogó, minden területet érintő dokumentuma, szűkebb fókusszal csak az audiovizuális és tartalomipar, illetve a befogadó tudásalapú társadalom fejlesztésével összefüggésben fogalmaz meg a tagállamok számára ajánlásokat. Az Unió az ajánlás születése idején számos egyéb dokumentumban foglalkozott a digitális médiakörnyezet jelenségeivel, társadalmi kockázataival, ami indokul szolgálhat arra, hogy ez az ajánlás csak általános szinten tartalmaz állapotfelmérést. Röviden csak a médiakínálat, a digitális kreatív tartalmak, illetve az online és mobil terjesztési platformok megsokszorozódását említi. Konkrét kockázatként nevesíti a keresőmotorok működését, a személyes adatokkal való visszaélést és az online környezet szerzői jogi problémáit.</p> <p>A médiakörnyezetből fakadó kihívásként fogalmazza meg az ajánlás: hogy „ebben a kommunikációs környezetben olyan elemző készségekre van szükség, amelyek segítségével a digitális médiát intellektuálisan és érzelmileg jobban tudjuk értelmezni.” Ezen túl rögzíti, hogy az információs társadalomban a médiaműveltség a társadalmi részvétel feltétele, amely nélkül nem képzelhető el a közösségi életben való aktív részvétel.</p> <p>A médiaműveltség európai szintű fejlesztésével összefüggésben egy korábbi szakértő anyagra hivatkozva említést tesz néhány akadályról:</p> <ul style="list-style-type: none"> - a közös jövőkép hiánya - a nemzeti, regionális és helyi kezdeményezések európai szintű láthatóságának hiánya - az érdekelt szereplők közötti koordináció hiánya
Media and Information Literacy Policy and Strategy Guidelines (UNESCO)	Az UNESCO dokumentum nem tartalmaz részletes médiakörnyezet leírást, állapotfelmérést, viszont említést tesz számos, a médiakörnyezetből fakadó kockázatról, kihívásról. Ilyen kihívásként

	<p>értékeli az alapvető emberi jogok biztosítását és az esélyegyenlőség megteremtését az új médiakörnyezetben. A médiaműveltség hiányát az emberek közötti esélyegyenlőséget csökkentő tényezőként nevesíti. A különbségek nőhetnek azok között, akik képesek a döntéseikhez szükséges információt megtalálni, értékelni, és megfelelően használni, illetve azok között, akik nem rendelkeznek a mindezekhez szükséges ismeretekkel és készségekkel.</p> <p>A médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben technikai, ismeretelméleti és finanszírozási kihívásokról beszél a dokumentum.</p> <ul style="list-style-type: none"> • A technikai hozzáférés makró szintű kihívása a médiához és az információhoz való hozzáférés technikai, infrastrukturális feltételeinek megteremtése. A hozzáférésnek van azonban egy mikro szintje is: a tanárok, szülők, egyéb segítők médiatechnológiai felkészültsége, amely kulcsszerepet játszik abban, hogy a gyerekek és fiatalok hozzájutnak-e a médiaműveltség fejlesztését célzó programokhoz. A dokumentum leszögezi, hogy az újmédiához való hozzáférés ma már elsősorban nem technikai hozzáférést jelent, hanem a használathoz szükséges tudásról, készségekről és attitűdökről szól. • A médiaműveltség fejlesztése nem bízható csupán a formális oktatás intézményire, mivel az oktatási rendszerek hagyományosan nehezen változó, nagy tehetetlenséggel működő rendszerek, az innováció lassan, nehézkesen valósul meg a gyakorlatban. E kihívásra választ adhat, ha a médiaműveltség fejlesztése kiegészül a non-formális oktatással és egyéb helyi intézményi megoldásokkal. • Gazdasági kihívásként beszél a dokumentum a médiaműveltség fejlesztésének finanszírozási kérdéseiről, amelyről konszenzusra kell jutnia az érdekelt szereplőknek. Megfelelő források nélkül nem biztosítható a fenntartható fejlesztés.
<p>Media Literacy – Concepts, Research and Regulatory Issues (Ausztrália)</p>	<p>Az ausztrál dokumentum a médiakörnyezeti változások részletes bemutatása helyett az aktuális médiahasználati szokásokra, trendekre helyezi a hangsúlyt. Az információs- és médiakörnyezettel kapcsolatos kockázatként említi a digitális szakadék jelenségét, amelyre már nem pusztán technikai természetű jelenségeként tekint. Megállapítja, hogy a médiahasználati szokások alapján a szakadék nem ott húzódik, hogy valaki hozzáfér-e, vagy sem a médiakörnyezethez, hanem a mentén húzható meg, hogy rendelkezik-e a hozzáféréshez és részvételhez szükséges ismeretekkel, készségekkel, vagy sem.</p> <p>Kockázatként ír arról, hogy a kialakult médiakörnyezetben a kontrollalapú védelmi eszközrendszer önmagában már nem megfelelő, a kontrollalapú megközelítés meghaladásával a</p>

	felhasználók felvértezése adhat megfelelő megoldást az online biztonság megteremtéséhez
Good Media Literacy – National Policy Guidelines 2013-2016 (Finnország)	<p>A policy nem tartalmaz részletes állapotfelmérést az aktuális médiakörnyezetről, de a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben megfogalmazott kihívásokban megjelennek azok a médiakörnyezeti trendek, amelyek aktuálisan alakítják a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó szerepvállalást, és feladatokat.</p> <p>A policy a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben több kihívást is említ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • A médiakörnyezet és médiahasználat sokfélesége, fragmentált jellege miatt az egységes médiaoktatás nem megfelelő megoldás, ezért a különböző célcsoportokra definiált médiaoktatásra van szükség. • A digitális médiakörnyezet lehetőséget biztosít az aktív részvételre, de egyben magában hordozza azok kirekesztődését, lemaradását, akik nem vesznek részt a digitális technológia által kínált kommunikációban. • A médiaműveltség fejlesztésében sokféle szereplő azonosítható. Egy jól működő rendszer, csak az összes érdekelt fél összehangolt tevékenysége alapján képzelhető el. • A médiaműveltség fogalmának pontos tisztázása. A fogalomnak a médiakörnyezet, illetve a médiahasználati szokások változásával összefüggésben reflektálnia kell a változó fejlesztési igényekre.
Digital and Media Literacy – A Plan of Action (USA)	<p>Az amerikai dokumentumnak nincs olyan fejezete, amely a médiakörnyezet aktuális jelenségeivel, és az abból fakadó, illetve a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben felmerülő kihívásokkal foglalkozna. A dokumentum előzménye az a szakértői anyag, amelyet a Knight Commission on the Information Needs of Communities in a Democracy fogalmazott meg 2009-ben. A szakértői anyag a digitális kor információs környezetét elemzi és fogalmaz meg ajánlásokat a közösség kommunikációs, információs szükségleteivel összefüggésben. A Plan of Action a digitális- és médiaműveltség fejlesztéséhez szorosan kapcsolódó három ajánlás részletes kibontása és gyakorlati megvalósítását segítő javaslat.</p> <p>A dokumentum vezetői összefoglalójában alapállításként jelenik meg az a tézis, hogy a mai kulturális életben való részvétel nem pusztán a tartalmak fogyasztását jelenti, hanem a kreatív tartalmak előállítását és megosztását is, ezért a multimédiás környezetben a felhasználói kompetenciák között szerepel a médiaüzenet elkészítésének képessége és a kommunikációban való aktív részvételt biztosító ismeretek és készségek készlete.</p>

	<p>A digitális és médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben kihívásként rögzíti a szerző, hogy az aktuálisan meghatározó technikai hozzáférést biztosító készségek fejlesztése mellett hangsúlyosan meg kell jelennie a kritikai gondolkodás és a részvételi kompetenciák fejlesztésének. Emellett kiemeli, hogy a digitális információs környezetben felmerülő veszélyekre, kockázatokra adandó válaszok során a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódóan egyensúlyt kell találni a védelem és a felvértező megközelítés között.</p>
Media Literacy European Policy Recommendations (EAVI)	<p>A dokumentum szűken egy ajánlásgyűjtemény, nem tartalmaz olyan fejezetet, amely a médiakörnyezetet, az abból fakadó társadalmi kockázatokat részletezné.</p> <p>Az anyag a médiaműveltség fejlesztése szempontjából kihívásként fogalmazza meg, hogy nincs általános, európai konszenzus a médiaműveltség definíciójára, ami nehezíti a közös európai fejlesztési, cselekvési terv megalkotását. Javaslatok szerint ezért a minden definíciós kísérletben megjelenő elemeket kell megragadni. A médiaműveltség lényegi magjának tekinti: a technikai készségeket, a kritikai gondolkodást és részvételi képességeket.</p>
Medienkompetenzförderung – ein Rahmenkonzept für Hamburg (Németország)	<p>Az anyag átfogó képet ad a digitális médiakörnyezetben felmerülő kockázatokról, veszélyekről, esélyekről és a jellemző használati szokásokról. Ezen belül kiemeli az új médiakörnyezetben rejlő részvételi lehetőségeket, amelyek kiaknázása speciális kompetenciákat, ismereteket feltételez. Leszögezi, hogy az új digitális médiakörnyezet komoly kihívás elé állítja a szülőket és a pedagógusokat. A médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben általánosan nem fogalmaz meg kihívásokat, de a médiaműveltség fejlesztése körében azonosított cselekvési területek konkrét tárgyalása során számos helyen jelenik meg kihívásként is értékelhető dilemma. (pl. az óvodai fejlesztésbe integrálni kell-e a digitális eszközök használatát, vagy sem)</p>

3) A dokumentum hogyan definiálja a médiaműveltséget? Milyen célcsoportokat azonosít a fejlesztés során?

Dokumentum	Fogalom, célcsoport(ok)
2009/625/EK Európai Unió Bizottsági ajánlás	<p>A bizottsági dokumentum tömör definíciót ad: „A médiaműveltségen a médiához való hozzáférésre, a média és a médiatartalmak különböző aspektusainak megértésére és kritikus szemmel való vizsgálatára, valamint a különféle kontextusokban megvalósuló kommunikációra való képességet értjük.”</p> <p>Az ajánlás a médiaműveltség fejlesztésének célcsoportjaként az európai polgárok teljes közösségét tekinti.</p>
Media and Information	Az anyag nem médiaműveltségként, hanem média- és információs

<p>Literacy Policy and Strategy Guidelines (UNESCO)</p>	<p>műveltségként nevesíti a fogalmat. Amit azzal indokol, hogy egyfelől a két fogalom között sok az átfedés, viszonyukat erős kölcsönhatás jellemzi, másfelől ez az integrált megközelítés erősíti a jövő tudástársadalmában való részvétel fontosságának üzenetét. A média és információs műveltség fogalma az UNESCO által célzott széles, minden kontinenst magában foglaló társadalmi, kulturális kontextusra utal, amelyben nem pusztán a média teljes világa, hanem az azon kívüli információt szolgáltató helyek, mint pl. a könyvtárak, archívumok, múzeumok stb. is helyet kapnak. A dokumentum komplex, részletező koncepcionális modellben vázolja a média és információs műveltség fogalmát.</p> <p>A dokumentum a média- és információs műveltség fejlesztésének célcsoportjaként a glóbusz teljes lakosságát tekinti.</p>
<p>Media Literacy – Concepts, Research and Regulatory Issues (Ausztrália)</p>	<p>A médiaműveltség fogalmát a dokumentum nem egzakt, tömör formában, hanem a fogalom különböző dimenzióit részletesen tárgyalva adja meg. Reagál a médiakörnyezetre, médiahasználati szokásokra, és ezek összefüggésében definiálja a fogalom legfontosabb elemeit. A szöveg hangsúlyozza a multi-literacy kontextust, azaz a médiaműveltségben sokféle műveltségterület (pl. információs- digitális- és hírműveltség) megjelenik, továbbá hangsúlyozza, hogy a médiaműveltség csak a társas kapcsolatok és a kommunikáció kontextusában értelmezhető. A digitális médiakörnyezet interaktív jellege okán erős annak a kreatív, együttműködésre épülő dimenziója.</p> <p>A dokumentum nem definiálja pontosan a médiaműveltség fejlesztésének célcsoportját, de az elemzés alapján nem pusztán a gyerekek és fiatalok, hanem a teljes társadalom fejlesztését tekinti feladatnak.</p>
<p>Good Media Literacy – National Policy Guidelines 2013-2016</p>	<p>A finn policy a fejlesztéssel összefüggésben megfogalmazott vízióként mutatja be a médiaműveltség fogalmát. Eszerint a médiaműveltség képessé tesz arra, hogy a mindennapi médiahasználat során szelektáljunk a különböző médiatartalmak között, kritikai attitűddel fogadjuk be és elemezzük a médiatartalmakat, képesek legyünk a médiakörnyezetet tanulásra, önkifejezésre, aktív részvételre használni. A médiaműveltséggel felvértezve a gyerekek és fiatalok aktív, lelkes szereplőivé válnak a médiakörnyezetnek, és képesek lesznek értő módon befogadni és értékelni a mediakínálatban megjelenő sokféle és minőségi tartalmat. A policy célcsoportja a tizennyolc év alatti korosztály.</p>
<p>Digital and Media Literacy – A Plan of Action</p>	<p>A dokumentum digitális- és médiaműveltségről beszél és a következő kompetenciákkal írja le a fogalmat:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● hozzáférés: a média- és technológia eszközök készségi szintű használata, a megfelelő és releváns információk megosztása másokkal ● elemzés, értékelés: a médiaüzenet megértése, kritikai gondolkodás a médiaüzenet minőségének, hitelességének, a

	<p>benne megjelenő nézőpont értékelése során, az üzenet potenciális hatásának, következményének értékelése</p> <ul style="list-style-type: none"> • alkotás: médiatartalom alkotás, önkifejezés • reflexió: etikai elvek, magunkért és másokért való felelősség a kommunikáció során • cselekvés: a tudásmegosztás, problémamegoldás egyéni cselekvés és együttműködés keretében <p>A digitális- és médiaműveltség fejlesztésének célcsoportjaként a teljes társadalmat azonosítja.</p>
Media Literacy European Policy Recommendations (EAVI)	<p>A dokumentum a médiaműveltség fogalmának három lényegi elemét hangsúlyozza: technikai készségek, kritikai gondolkodáshoz kapcsolódó kompetenciák, polgári részvételt biztosító képességek, ismeretek.</p> <p>Célcsoportként a teljes társadalmat tekinti, azonban kiemeli, hogy a fejlesztés során különös figyelmet kell kapnia a szociálisan hátrányos, és egyéb jellemzők mentén sérülékeny csoportoknak.</p>
Medienkompetenzförderung – ein Rahmenkonzept für Hamburg (Németország)	<p>A dokumentum a médiaműveltség fejlesztését – a német médiapedagógiai hagyománynak megfelelően – részben a médiára vonatkozó ismeretek, képességek, részben a személyiségfejlesztés részeként helyezi el. A médiaműveltség részének tekinti:</p> <ul style="list-style-type: none"> • a médiatartalmak kiválogatása, észlelése, meghatározott kritérium szerinti értékelése • a médiaüzenetek, a média konstruált jellegének, megértése, megítélése • a média kifejezőeszközként való kreatív használata • saját médiatartalom alkotása, felelősségteljes viselkedés a médiakörnyezetben • annak előrevetítése, hogy milyen hatása van a médiakörnyezetben a saját viselkedésünknek, beavatkozásunknak magunka és másokra nézve <p>A koncepció főként gyerekekre, és fiatalokra fókuszál, de az élethosszig tartó tanulás keretében a teljes lakosságot is definiálja, mint a médiaműveltség fejlesztésének célcsoportját.</p>

4) Kiket azonosít érdekelt szereplőként a dokumentum?

Dokumentum	Érdekelt szereplők
2009/625/EK Európai Unió Bizottsági ajánlás	tagállamok, önkormányzatok, médiahatóságok, elektronikus hírközlési hatóságok, adatvédelmi hatóságok, médiaipari szereplők, a civil társadalom
Media and Information Literacy Policy and Strategy Guidelines (UNESCO)	A dokumentum implicit módon a konkrét fejlesztési célok, és feladatok részeként azonosítja az érdekelt szereplőket: minisztériumok, oktatási rendszer intézményei, médiahatóságok, civil szervezetek, kutató intézetek, felsőoktatási intézmények, szülők, szülői-, tanár szervezetek, könyvtárak, médiaipari szereplők,

	internetes szolgáltatók
Media Literacy – Concepts, Research and Regulatory Issues (Ausztrália)	A dokumentum a médiahatóság (ACMA) szemszögéből vizsgálja feladatok lehetőségeit a szerepvállalás formáját, eszközeit.
Good Media Literacy – National Policy Guidelines 2013-2016 (Finnország)	<p>A policy részletesen bemutatja a médiaoktatás aktuális helyzetét, intézményi megoldását. Finnországban a médiaműveltség fejlesztés területével kormányzati szinten az Oktatási és Kulturális Minisztérium foglalkozik. Európában egyedülálló módon 2011-ben létrehozták a Médiaoktatási és Audiovizuális Média Centrumot, amelynek feladata egyrészt a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó feladatok, illetve az érdekelt intézmények közötti koordináció, másrészt a biztonságos médiakörnyezet megteremtése keretében az audiovizuális tartalmak gyermekvédelmi szempontú felügyelete. A Centrumot 2014-ben összevonták a Nemzeti Audiovizuális Archívummal, és ma már a két intézmény integráltan, Nemzeti Audiovizuális Intézet név alatt végzi a tevékenységét.</p> <p>Az intézményrendszer bemutatásában megjelennek más minisztériumok, helyi önkormányzatok, oktatási intézményrendszer, egyetemek, akadémiai intézmények, gyermekvédelmi-ifjúsági szervezetek, civil szervezetek, médiaipari szereplők, szövetségek, független szervezetek, támogatást biztosító alapítványok, és a család.</p>
Digital and Media Literacy – A Plan of Action (USA)	A cselekvési terv az érdekelt szereplőket a hozzájuk rendelhető konkrét feladatokkal együtt nevesíti: kormányzat, kongresszus, oktatási minisztérium, szövetségi állami kormányzatok, helyi önkormányzatok, könyvtárak, múzeumok, a médiahatóság (FCC), jótékonysági alapok, hírmédia szervezetek, infokommunikációs cégek, kreatív iparág, ifjúsági média szervezetek, szakmai szervezetek, közszolgálati televíziók,
Media Literacy European Policy Recommendations (EAVI)	A dokumentum az érdekelt szereplőket csak közvetett módon, az ajánlásokkal összefüggésben nevesíti: oktatási intézmények, médiaipari szereplők, Európai Unió intézményei, nemzetközi szervezetek, civil szervezetek.
Medienkompetenzförderung – ein Rahmenkonzept für Hamburg (Németország)	<p>A koncepció a városban zajló médiaműveltség fejlesztés állapotfelmérése keretében bemutatja a fejlesztésben szerepet vállaló szervezeteket, intézményeket. A lista gazdag és szerteágazó intézményi struktúrát vázol fel: médiahatóság, továbbképzési intézmények, felsőoktatás, tudományos intézmények, médiaiskolák, kutatóintézetek, médiapedagógiai egyesületek, intézmények, városrészi, kulturális képzési centrumok, tanácsadó, információs központok.</p> <p>A bemutatott intézményi struktúra jól illusztrálja a médiaműveltség fejlesztés német modelljét, amelyre jellemző az erős decentralizáltság: sokféle szervezet, különböző területeken, aktívan vesz részt a médiaműveltség fejlesztésében.</p>

5) Milyen beavatkozási területeket, feladatokat határoz meg az anyag?

dokumentum	Feladatok, beavatkozási területek
<p>2009/625/EK Európai Unió Bizottsági ajánlás</p>	<p>A dokumentum az Európai Unió szintjén feladatként nevesíti médiaműveltséggel kapcsolatos kutatási programok megvalósítását. Az ajánlások egy része a tagállamok felé tesz javaslatokat, külön kiemelve a média- és elektronikus hírközlési és adatvédelmi felügyeleti hatóságok szerepét:</p> <p>A tagállamok:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kezdeményezzenek társzabályozási megállapodásokat a médiaipari szereplők médiaműveltség fejlesztését célzó ismeretterjesztési tevékenységére vonatkozóan • fejlesszenek mérési módszereket és mérjék a médiaműveltség szintjét • kezdeményezzenek vitát a médiaműveltség kötelező iskolai bevezetéséről • valósítsanak meg ismeretterjesztő kampányokat a kulturális örökséggel kapcsolatban, növeljék a személyes adatok védelméhez szükséges ismereteket a lakosság körében. <p>A médiaipari szereplők felé különböző témakörökben ismeretterjesztő kampányok megvalósítását javasolja a dokumentum: a kereskedelmi kommunikációt szolgáló technikák, online hirdetések, személyes adatok védelme, kezelése, a kreatív iparág működésének bemutatása.</p>
<p>Media and Information Literacy Policy and Strategy Guidelines (UNESCO)</p>	<p>A dokumentum a feladatokat a különböző érdekelt szereplők, és az elérendő célok metszetében vizsgálja</p> <p>A média- és információs műveltség (MIL) fejlesztése a formális oktatásban:</p> <ul style="list-style-type: none"> • a szükséges policy dokumentumok megalkotása • a médiaoktatás beépítése a nemzeti curriculumba, a felsőoktatásba • tanárképzés, tanártovábbképzés • megfelelő tananyagok, tanítási segédanyagok fejlesztése, hozzáférhetővé tétele • a digitális gyermeki jogok érvényesülésének biztosítása • a MIL szintjének, az oktatás hatékonyságának folyamatos mérése • a tanárok és egyéb oktatásban részes szereplők közötti hálózatok fejlesztése • MIL tréningek szervezése a felsőoktatásban oktató, illetve kutatóként foglalkoztatottaknak • médiaműveltség versenyek szervezése • más ágazatok, területek policy-jaival, stratégiai terveivel való harmonizáció <p>A MIL fejlesztése a non-formális oktatásban</p> <ul style="list-style-type: none"> • a szülők médiaműveltségének fejlesztését célzó policy

	<p>dokumentumok megalkotása</p> <ul style="list-style-type: none"> • a nézők érdekeit képviselő szervezetek támogatása • médiafogyasztási szokások kutatása • MIL fejlesztést felvállaló civil kezdeményezések támogatása • a MIL fejlesztés integrálása az élethosszig tartó tanulás programokba • MIL fejlesztés beépítése a szakmai képzési programokba <p>Médiakörnyezet fejlesztése</p> <ul style="list-style-type: none"> • nemzeti policy elfogadása • médiaipari szereplők MIL fejlesztést célzó tevékenységére vonatkozó policy-k megalkotása • a médiaipari szereplők tevékenységének átláthatóságának növelése • az információs szabadság erősítése • a médiaipari szereplők tudatosságának fejlesztése a MIL fejlesztés pozitív hatását illetően • gyermekeknek/fiataloknak szóló minőségi tartalmak elérhetővé tétele a médiapiacra • független média szükségességének elismerése <p>A MIL intézményesítése</p> <ul style="list-style-type: none"> • policy alkotás • tréningek a MIL fejlesztésben résztvevő szervezetekben intézményekben (könyvtárak, ifjúsági szervezetek, kutatóintézetek) • kutatás, kutatási eredmények publikálása • jogalkotás fórumai (a különböző bizottságok tagjai) kapjanak MIL fejlesztést, • független szakértői intézetek pénzügyi támogatása a függetlenségük garantálása mellett • a MIL fejlesztés nemzetközi feltételeinek (jogi, policy) kialakításában való részvétel
<p>Media Literacy – Concepts, Research and Regulatory Issues (Ausztrália)</p>	<p>A dokumentum összegyűjti az Európai Unióban és az angolszász világban fellelhető médiaműveltség fejlesztését célzó tevékenységeket.</p> <ul style="list-style-type: none"> • médiaműveltség konferenciák szervezése, támogatása • médiaműveltséget fejlesztő online oktatási anyagok kínálata • médiaoktatási anyagok fejlesztése a tanárok számára • ismeretterjesztést célzó anyagok készítése, terjesztése • online információs központok kialakítása a szülők tájékoztatására • kutatás, kutatási eredmények közzétevése • a médiaműveltség fejlesztésben részt vállaló szervezetek összegyűjtése, nyilvánosan hozzáférhetővé tétele • támogatási tevékenység

	A dokumentum nem tesz javaslatot az ACMA felé a konkrét, megvalósítható feladatokat illetően.
Good Media Literacy – National Policy Guidelines 2013-2016	<p>A policy négy nagy témakörben tárgyalja a feladatokat, beavatkozási területeket:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● mindennapi médiaoktatás fejlesztése <ul style="list-style-type: none"> ○ speciális médiapedagógiai módszertan fejlesztése az iskolai munkához és a szülők felkészítéséhez ○ tanárképzés, továbbképzés, kurzusok ○ megfelelő oktatási anyagok fejlesztése ○ helyi szervezetek fejlesztése, támogatása ○ az érdekelt szereplők ösztönzése, hogy a saját területükön alakítsanak ki követelményeket a médiaműveltség fejlesztésére ● fenntartható intézményi struktúra <ul style="list-style-type: none"> ○ a bevezetett új intézményrendszer folyamatos monitoringja, hatásának elemzése ○ a médiapiaci kínálat célzott fejlesztése, hatékonyságának vizsgálata ○ a nemzeti alaptanterv felülvizsgálatánál kiemelt szempont a médiaműveltség fejlesztése ○ intézkedések annak érdekében, hogy helyi szinten megfelelően implementálásra kerüljön a nemzeti szinten megfogalmazott követelményrendszer ○ a médiaműveltség szintjének méréséhez szükséges rendszer kidolgozása, a médiaműveltség szintjének mérése ○ finanszírozási háttér kialakítása, monitorja ○ a médiaműveltség korai fejlesztéséhez szükséges pedagógiai módszertan, nevelési-oktatási eszközök kialakítása ○ a médiaműveltség fejlesztést célzó tevékenységek beépítésének ösztönzése a helyi önkormányzati programokba ● az érdekelt szervezetek feladatainak pontosabb definiálása, az együttműködés erősítése <ul style="list-style-type: none"> ○ médiaműveltség fejlesztéséért felelős csúcsszerv működtetése, amelynek feladatai közé tartozik a különböző szereplők tevékenységének összehangolása, a stratégiaalkotás ○ felsőoktatás keretében képzések szervezése ○ a tudományos közösség bevonása a tevékenységek elméleti-módszertani megalapozásának biztosítására ○ civil szervezetek bevonása a médiaműveltség fejlesztéséről zajló nyilvános vitába

	<ul style="list-style-type: none"> o igényes, minőségi tartalomkínálat a gyerekek/kamaszok számára o médiaszereplők részvétele a tananyagfejlesztésben o a szülők segítése, felvértezése a mindennapi médianeveléshez szükséges ismeretekkel, készségekkel o az érdekelt szervezetek közötti együttműködés, hálózatok fejlesztése <ul style="list-style-type: none"> • a nemzetközi fejlesztésben való részvétel o nemzetközi együttműködésekben, hálózatokban, konferenciákon való részvétel o a médiaműveltség fejlesztése területén meghirdetett nemzetközi eseményeken, versenyeken való gyermek és kamasz résztvevők támogatása
<p>Digital and Media Literacy – A Plan of Action</p>	<p>A dokumentum elsősorban az oktatást érintő intézkedések bevezetését hangsúlyozza helyi, szövetségi állami, és szövetségi szintű kezdeményezéseken keresztül. A megfelelő szintű médiaoktatás bevezetéséhez intézményi, infrastrukturális és humánerőforrás fejlesztést lát szükségesnek és a cél elérése érdekében tíz ajánlást tesz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • a meglévő médiaoktatási programok feltérképezése • a digitális- és médiaműveltség beépítése a nyári oktatási programokba, hálózatépítés • ifjúsági szervezetek támogatása a nehezen elérhető társadalmi csoportok digitális- és médiaműveltségének fejlesztésére • a felsőoktatásban interdiszciplináris partnerségi viszonyok kialakítása abból a célból, hogy a digitális és médiaműveltség alapelvei beépüljenek a tanárképzésbe • helyi szintű cselekvési tervek kidolgozása a digitális és médiaműveltség formális oktatásba való integrálásának minél hatékonyabb megvalósítására • a hírmédia piac szerepvállalásának fokozása a médiaoktatásban • online mérési rendszer kialakítása a digitális- és médiaműveltség szintjének mérésére • a médiaipari szereplők ösztönzése ismeretterjesztő kampányok lebonyolítására, illetve az online és közösségi médiában az etikus viselkedést netikettek kidolgozása • fiatalok által előállított médiatartalmak versenyének szervezése • a digitális- és médiaműveltség fejlesztésében érdekelt szereplők számára, évenként megrendezésre kerülő

	konferenciák szervezése
Media Literacy European Policy Recommendations (EAVI)	<p>A dokumentum az eredmények oldaláról közelíti meg a feladatokat:</p> <ul style="list-style-type: none"> • a médiaoktatást integrálni kell a nemzeti alaptantervekbe • a tanárképzésben meg kell jelennie a médiaoktatáshoz szükséges ismereteknek, készségeknek • a médiaoktatáshoz szükséges tananyagokat, oktatási segédanyagokat kell fejleszteni • ki kell alakítani a médiaműveltség szintjét mérő mérési eszközöket • médiamunkások, újságírók képzése annak érdekében, hogy hatékonyabban jelenhessen meg a médiaműveltség fejlesztését célzó tartalom a médiakínálatban • az élethosszig tartó tanulás koncepciójában meghatározó elemként szükséges definiálni a médiaműveltséget • kutatási tevékenység például a médiaoktatás hatékonyságának feltérképezésére, a tananyag értékelésére, hasznosulására • együttműködés fejlesztése a nemzetközi és a nemzeti érdekeltek között, hálózatok kialakítása • a médiaműveltség fejlesztése területén működő civil szervezetek támogatása • a médiaműveltség fejlesztésére megfelelő források biztosítása
Medienkompetenzförderung – ein Rahmenkonzept für Hamburg (Németország)	<p>A dokumentum azonosítja a médiaműveltség fejlesztésében részt vállaló szereplőket, illetve azokat a tevékenységeket, amelyeket ellátnak. A meglévő intézményi struktúrára építve, a továbbfejlesztésére tesz javaslatokat.</p> <p>A javaslatok részletekbe menően, a helyi viszonyok kontextusában definiálják a feladatokat. Közös kiindulópontként szolgálnak az érdekelt szereplők számára a javasolt koordinációhoz, együttműködéshez.</p> <p>A tárgyalt témakörök:</p> <ul style="list-style-type: none"> • a médianevelés erősítése a gyermeknevelési intézményekben • a médiaoktatás erősítése a formális oktatásban • a médiaműveltség fejlesztés erősítése a gyermek- és ifjúsági intézményekben • információs szolgáltatások és tanácsadás elérhetővé tétele • a médiaműveltség fejlesztéshez kapcsolódó tevékenységek, azok értékelésének tudományos megalapozottságának biztosítása • a decentralizált intézményi rendszer fejlesztése • a meglévő intézményi struktúra optimalizálása

	<ul style="list-style-type: none"> • a médiaműveltség témakörének nyilvánosságban való megjelenésének javítása <p>Az egyes témakörökben rögzített konkrét feladatokhoz a dokumentum nem rendel konkrét intézményeket, szervezetet, felelőst.</p>
--	---

3. A médiaműveltség fejlesztésének koncepcionális kiindulópontjai

A vizsgált dokumentumok színes, mozaikszerű, összetett képet rajzolnak ki a médiaműveltség fejlesztésének kihívásairól, a szükséges feladatokról. Lényegi különbségek mutatkoznak az egyes dokumentumokban felvállalt célok, és hatókör, illetve az állami szerepvállalás szükséges mértéke, illetve megvalósult szintjei között. Időben az első, vizsgált dokumentum az ausztrál médiahatóságnak készült szakértői anyag alig jut tovább a kihívások, a társadalmi kockázatok bemutatásán, illetve az állapotfelmérésen. A néhány évvel később készült dokumentumok azonban már konkrét ajánlásokat, cselekvési terveket is megfogalmaznak, amelyek körvonalazzák a médiaműveltség fejlesztésének koncepcionális alapvetéseit és a legfontosabb beavatkozási területeket. A kutatásban megvizsgált dokumentumok alapján érdemes rögzíteni azokat a megfontolásokat, amelyek közös alapot kínálnak a médiaműveltség fejlesztését célzó szabályozási- és intézményi környezet kialakításához. A közös alapok rögzítése egyfelől gondolkodási keretet ad a fejlesztéshez, másfelől a későbbiekben értékelhetővé teszi az egyes országokban megvalósuló cselekvési terveket, azok hatékonyságát.

Alapvető emberi jogok érvényesítése

A dokumentumok többségében hangsúlyosan jelenik meg a médiaműveltség fejlesztése mögött az alapvető emberi jogok biztosításának igénye. A médiaműveltségre, mint az esélyegyenlőség megteremtésének eszközére tekintenek, amely hozzájárul a meglévő társadalmi különbségek csökkentéséhez, ugyanakkor fejlesztésének elmaradása tovább növeli a szakadékot az információs környezetben elboldogulni képes médiaművelt polgár és e képességekkel nem rendelkezők között.

A gyermeki jogok digitális környezetben való érvényesülésének kérdései kiemelten jelennek meg a vizsgált dokumentumokban, és komoly szemléletmódbeli váltást körvonalaznak. A gyermekek védelme mellett hangsúlyosan jelenik meg a gyermeki jogok részvételi kultúrához igazodó megközelítése: a médiaműveltség nemcsak a védelmi mechanizmusok megerősítését, hanem az aktív és felelős társadalmi jelenléthez szükséges ismeretek és készségek elsajátítását is szolgálja.

Az emberi jogok érvényesítése a médiaműveltség fejlesztésének szabályozási feladatai során nem pusztán az állami beavatkozás legitimitásának vizsgálatához, hanem a szerepvállalás formáihoz, illetve a konkrét feladatok megoldásának mikéntjéhez, a megfelelő szabályozási eszközök megválasztásához is elméleti keretet kínál.

A médiaműveltség fogalma

Az egységes médiaműveltség policy kulcseleme a médiaműveltség fogalmában való konszenzus. A vizsgált dokumentumok újra rávilágítanak arra a problémára, hogy a médiaműveltség fogalmának nincs egy egységes, letisztult, általános verziója, a különböző dokumentumokban a fogalom egyes elemei eltérő hangsúlyokkal jelennek meg. Abban minden fogalom-meghatározás közös, hogy a médiaműveltség nem pusztán technikai hozzáférést jelent, hanem ennél sokkal tágabb ismeret és készségkészletet feltételez. A legtágabb fogalom a vizsgált dokumentumok közül az UNESCO tanulmányban szereplő információ központú megközelítés, a média- és információs műveltség koncepció, amely a média teljes világa mellett az információ egyéb forrásaihoz kapcsolódó kompetenciákat is beemeli a fogalomba.

A vizsgált dokumentumokban a médiaműveltség fogalma három alapvető elem köré szerveződik: a média különböző csatornáihoz való technikai hozzáférést biztosító ismeretek és készségek; a kritikai gondolkodás, amely biztosítja, a médiafogyasztásban a tudatosságot és a tájékozódást; és azok a képességek, ismeretek, amelyek a médiaüzenet megalkotását és máshoz való eljuttatását, tehát a kommunikációban való aktív részvételt biztosítják. A médiaműveltség e három dimenzióját ésszerű egyenlő mértékben figyelembe venni a médiaműveltség koncepció keretében a fejlesztési célok, célcsoportok és a megfelelő források meghatározása során.

A védelmi és a felvértező paradigma egyensúlya

Közös kiindulópontnak tekinthető, hogy a dokumentumok a médiakörnyezetből fakadó kockázatok és veszélyek kezelésében meghatározó szerepet tulajdonítanak a médiaműveltség fejlesztésének. Ugyanakkor hangsúlyozzák, azt is, hogy a médiaműveltség fejlesztésében komoly szerepet kell kapnia a részvételi kompetenciák fejlesztésének, a kommunikációban való aktív részvételt segítő ismeretek, készségek fejlesztésének. A két megközelítésre, mint egymást kiegészítő, erősítő koncepcionális alapvetésre tekintenek. A feladatot a két megközelítés közötti egyensúly megtalálásában látják.

Sokszereplős, összehangolt feladat

A médiaműveltség fejlesztését a dokumentumok keresztmetszet feladatként azonosítják és sokféle szereplő összehangolt tevékenysége útján látják megvalósíthatónak. Hangsúlyos terület az oktatás, annak formális és non-formális formája, de a média- és technológiai ipar, a kultúra egyéb területei, az egészségügy, a gyermekvédelem intézményei, illetve az ezeken a területeken feladatokat ellátó kormányzati, önkormányzati szervek a civil társadalom, és az akadémia szféra szereplői is megjelennek. A koncepciókban az egyes területek jól definiált feladatokat látnak el, és szervesen kapcsolódnak egymáshoz.

Szinte valamennyi dokumentumban, azok születési körülményeitől függetlenül meghatározó szereplőként jelennek meg a civil szervezetek illetve az iparági szereplők, ami azt jelzi, hogy a médiaműveltség fejlesztése a közvetlen állami szerepvállaláson túl nagymértékben függ az államtól független szereplőktől. Ebből fakadóan kap jelentőséget a governance megközelítésmód és az, hogy az állam a szabályozó rendszerek alakítása révén milyen közvetett eszközök segítségével tudja ösztönözni a médiaműveltség fejlesztésében való részvételt.

Az érintett területek sokfélesége miatt külön kihívást jelent az átfogó megoldást kínáló koncepciók, cselekvési tervek kidolgozása, megvalósítása. A vizsgált dokumentumok jellemzően sok szereplő és terület összehangolását, a médiaműveltség fejlesztését célzó közös koncepció, policy megalkotását tartják indokoltnak. Abban tapasztalható különbség, hogy a különböző koncepciók hol húzzák meg a határokat, mely feladatok, szereplők tevékenységének összehangolását tekintik minimum követelménynek, illetve megvalósíthatónak. A közoktatás és a felsőoktatás összehangolása például minden dokumentumban alapvető követelményként jelenik meg: a tanárképzés, és továbbképzés megoldása nélkül pusztán a közoktatási rend fejlesztése nem eredményezhet megfelelő megoldást. Ebből a szempontból a legszélesebb koncepciót a vizsgált UNESCO dokumentum kínálja, ahol a már korábban nevesített területeken, szereplőkön túl a médiarendszer demokratikus működését érintő követelmények, mint például a média függetlensége, vagy az információszabadság és az ezekhez kapcsolódó feladatok, szabályozási kérdések is megjelennek. Tanulságos ugyanakkor, hogy a vizsgált egyetlen kormányzati cselekvést rögzítő finn policy dokumentum szűkebb körű megközelítést tükröz. Ugyan sokféle szereplő összehangolt tevékenységére épít ez a dokumentum is, de csak a gyermekek médiaműveltségének fejlesztését vállalja fel. A teljes lakosság elérését célzó szélesebb koncepció nyilvánvalóan többféle beavatkozási területet és összehangolásra szoruló tevékenységet és szereplőt feltételez.

Az állami szerepvállalás területei

Számos jól definiált feladat körvonalazható a dokumentumok alapján, amelyek mindenképpen szükségesek a hatékony fejlesztéshez. A dokumentumok egy része általános jelleggel rögzíti ezeket a feladatokat, másik részük konkrétan az adott ország kontextusában mutatja be ezeket. Ide sorolható a médiaoktatás nemzeti alaptantervben való megfelelő rögzítése, a pedagógusképzés, továbbképzés alaptantervi követelményekhez igazítása, a megfelelő tananyag, tanári segédlet igénye, a megfelelő kutatási háttér megszervezése, a médiaműveltség szintjének mérése, a médiaműveltséget támogató mediakínálat megteremtése, ismeretterjesztő, tudatosító kampányok szervezése, a non- formális oktatás szervezeti hátterének kialakítása, fejlesztése, az érdekelt szereplők tevékenységének koordinálása, és összehangolása.

Koordináció, governance szemlélet

A keresztmetszet jelleg miatt a médiaműveltség fejlesztésének feladatai között kiemelt szerepet kap a szereplők közötti koordináció, a feladatok összehangolásának irányítása, és felügyelete. Az irányításban érvényesülnie kell a governance szemléletnek, amely már a koncepció kialakításában az érdekelt bevonására épülő, a komplex szabályozási kérdések során az egyes szereplők érdekeinek összehangolását, a jövőbeli hatékonyabb együttműködését vetíti előre. Jó példa erre a vizsgált dokumentumok közül a hamburgi koncepció, ahol a kormányzati szereplő közös platformot kínált az összes érdekelt szereplő számára a koncepció megalkotásához. Az iparági szereplők hatékony bevonására az Európai Bizottság ajánlása társszabályozási kezdeményezéseket javasol, amelyek a tagállami média és hírközlési hatóságok az iparági szereplők közötti együttműködési keretként szolgálhatnak a médiaműveltség fejlesztésével összefüggő feladatok megoldása során.

Kontextusfüggő fejlesztés

A médiaműveltség fejlesztését célzó stratégia számos tényező értékelésén alapul, a fejlesztés rövid és hosszabb távú feladatait befolyásolják a meglévő oktatási rendszer jellemzői, fejlettsége, a médiakörnyezet sajátosságai, a médiaműveltség általános szintje, a fejlesztésben részes meglévő intézményi háttér. A fejlesztési célok és az eszközök meghatározása során megkerülhetetlen a médiakínálati jelmezők és a médiahasználati szokások alapos vizsgálata, az ezekben rejlő társadalmi kockázatok azonosítása. Egységesen jelent meg a vizsgált dokumentumokban az a szemléletmód, amely a meglévő intézményi háttér, oktatási rend, a fejlesztésben aktívan részt vevő szervezetek állapotfelméréséből indul ki, és a fejlesztés feladatait a meglévő szakember, infrastrukturális, intézményi háttér figyelembe vételével javasolja meghatározni.

Kutatás

Az összes dokumentumban megjelenik, hogy a médiaműveltség fejlesztése mögül hiányzik az a kutatási tevékenység, amelynek eredményeire építve tudományos megalapozottsággal lehetne kialakítani a sokszereplős feladat összehangolt megvalósítását. Ugyan vannak kutatások, például a médiahasználat, vagy a gyerekeket veszélyeztető médiajelenségekkel összefüggésben, de ezek esetlegesek, módszertanilag sokfélék és nem adnak egy kezelhető, egységes tudományos hátteret a fejlesztéshez. Komoly gondot jelent a médiaműveltség mérésének hiánya, mivel enélkül lehetetlen a fejlesztés irányainak, az állami beavatkozás és szerepvállalás pontos definiálása. A kutatás és a médiaműveltség mérése egyaránt olyan területek, amelyek nem, vagy csak alig helyeződnek el az oktatás, a médiakutatás hagyományos intézményrendszerében. A dokumentumok arra hívják fel a figyelmet, hogy ezek nélkül a fejlesztés intézményesítése nem képzelhető el.

Az oktatási rend és a médiaszabályozás összehangolása

Az oktatás és a médiakörnyezet alakítása a dokumentumokban javasolt két legfontosabb beavatkozási, fejlesztési terület. A feladatok katalógusa jelzi, hogy a médiaműveltség fejlesztése ma már nem szűken oktatásügyi kérdés, a fejlesztés nem oldható meg a kommunikációpolitika, az audiovizuális politika megkerülésével, indokolt a médiaszabályozási eszközrendszer e szempontú kiegészítése. A policy alkotás és az állami szerepvállalás sem az oktatáspolitikai, sem a médiapolitikai megfontolások nélkül nem lehet sikeres és időtálló. A két terület összehangolt együttműködésére van szükség, a feladat meghatározás olyan formájára, olyan intézményi megoldásokra, ahol a két terület kooperatív módon vesz részt a médiaműveltség fejlesztésében. A két terület összehangolása szemléletváltást feltételez mindkét területen. Az átfogó fejlesztési koncepció kialakításának egyik nehézsége, hogy a médiaműveltség hatékony fejlesztése a legtöbb országban az oktatási rendszer átalakítását, a megváltozott információs környezethez igazítását is igényli. Másfelől a médiaszabályozásban feltételezi a korábbi, a médiakínálat alakítását célzó megközelítés – és ebből következő szabályozási eszközrendszer - kiegészítését a befogadóra, a médiafogyasztóra fókuszáló szemléletmóddal és szabályozási megoldásokkal.

Hiányzó elemek

Meglepő módon a dokumentumok többsége nem fogalmaz meg a fejlesztéshez kapcsolódóan időbeli ütemezést, ami a cselekvés kezdeti stádiumára, bizonytalanságaira utal. Ebből a szempontból érdekes az UNESCO dokumentum, amely vállaltan a média és információs műveltség fejlesztését célzó policy- és stratégia alkotás segítését célozza, háttéranyagot kínál az egyes országok döntéshozói, érdekelt szereplői számára a fejlesztés előmozdításához. Ennek megfelelően nem konkrét fejlesztési időszakot határoz meg, hanem a média- és információs műveltség az adott államban meglévő szintjét alapul véve mutatja be az öt éves időtávban elvárható fejlődést. Ebben négy különböző szintet határoz meg a média- és információs műveltség nagyon alacsony szintjétől a MIL társadalmi beágyazottságának magas szintjéig.

A másik kivétel a finn policy, amely egy három éves időszakra (2013-2016) vonatkozóan határozza meg a fejlesztési feladatokat, intézkedéseket. Az eredményekről az Oktatási és Kulturális Minisztérium által felállított médiaoktatási szakértői bizottság mond véleményt, illetve ez a fórum tesz javaslatot a jelenlegi policy 2017-től zajló folytatásáról, vagy egy új policy megalkotásáról. A finn példa azt jelzi, hogy ha az állami szerepvállalás eljut egy bizonyos szintig, elkezdődik az intézményrendszer kiépítése, a feladatok érdemi összehangolása, úgy ezekhez már társítható időbeli ütemezés is.

Noha minden dokumentum hangsúlyozza egy új intézményi keret kialakításának igényét – a finn policy dokumentum kivételével – a dokumentumok csak kevéssé adnak támpontot az intézményi háttér létrehozásához. Szorosan kapcsolódik ehhez, hogy a vizsgált dokumentumok egyike sem beszél a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó finanszírozási forrásokról, a finanszírozás módjáról.

4. A médiaműveltség fejlesztése az európai intézmények kontextusában

A kutatás során külön területként vizsgáltam a különböző európai intézmények médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben megjelenő tevékenységét. Különösen azt vizsgáltam, hogy milyen fejlesztési irányokat jelölnek ki ezek az európai dokumentumok, mi az a közös európai keret, amely kiindulópontként szolgál az állami szerepvállalás meghatározásához.

A 2000 években a médiaműveltség fejlesztése számos európai kezdeményezés, és támogatási program keretében kapott lendületet, egymás után jelentek meg azok a dokumentumok, amelyekben a médiaműveltség fejlesztése európai szintre helyeződött. Az Európai Bizottság tanulmánya 2007-ből¹⁵⁷ a médiaműveltség fejlesztéssel összefüggésben három fő trendet emelt ki:

- elmozdulás a korábbi jellemzően oktatási kontextustól a polgári részvétel, demokratikus működés irányába
- a tömegmédiá fókusz meghaladása, továbblépés az infokommunikációs technológiák és eszközök, illetve a digitális média felé

¹⁵⁷ Study on the Current Trends and Approaches in Media Literacy in Europe (2007)
http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/literacy-trends-report_en.pdf

- a védelmi paradigma kiegészítése a felvértező megközelítéssel, amely az új média előnyeinek és lehetőségeinek hangsúlyozására épült

Az Európai Unió szerepvállalása nem volt előzmények nélküli, erősen épített az olyan szervezetek, mint az UNESCO vagy az Európa Tanács korábbi tevékenységére, amelyet a kezdetektől a médiaműveltség demokratikus dimenziója, a polgárok kritikai tudatossága fejlesztésének célja hatotta át. Az UNESCO égisze alatt 1982-ben elfogadott Grünwald deklaráció volt az első olyan dokumentum, amely olyan oktatási és politikai rendszer szükségességéről beszélt, amelyben a médiaműveltség fejlesztése a mediatisált társadalomban való polgári részvétel kulcselemeként jelenik meg. A grünwaldi konferenciát még számos fórum, esemény (Toulouse 1990, Vienna 1998, Seville 2000, Párizs 2007, Párizs 2014, Riga 2016) követte, amelyek a médiakörnyezet fejlődésével összhangban fogalmaztak meg javaslatok, szolgáltatott közös platformot a médiaműveltség fejlesztésében érdekelt különböző szereplők számára. Emellett az UNESCO számos olyan kiadvány, oktatási csomag megszületését kezdeményezte és támogatta, amely a médiaműveltség fejlesztésének oktatási rendszerbe integrálását segíti mind a rendszerszintű átalakításában, mind a napi iskolai gyakorlat és pedagógiai praxis fejlesztésében.¹⁵⁸

Az Európa Tanács is aktív szerepet vállalt abban, hogy a médiaműveltség fejlesztése kilépjen a tagállami, elsősorban az oktatási rendszerhez kötődő keretből és a polgári részvétel, illetve a digitális gyermeki jogok kontextusába áthelyezve, európai szinten megfogalmazott ajánlásokban kapjon helyet. Kiemelést érdemel egy korai, 2000-ben született ajánlás a médiaoktatásról¹⁵⁹, amely ösztönzi a Miniszterek Bizottságát, illetve a tagállamok kormányait a médiaoktatás gyakorlatának fejlesztésére, az európai szintű fejlesztés, támogatás előmozdítását biztosító programok bevezetésére.

Kifejezetten a gyermeki jogok érvényesülése érdekében készült el 2006-ban a Miniszterek Bizottsága által kiadott ajánlás¹⁶⁰, amely az információs és médiakörnyezet gyermekekre káros tartalmaival szembeni védelem fokozása érdekében ösztönzi a médiaoktatás erősítését, az állami szervek, a civil szervezetek és az iparági szereplők összefogását a gyerekek és pedagógusaik információs műveltségének fejlesztését. Egy évvel később pedig a véleménynyilvánítás szabadsága és az információszabadság védelmét és fejlesztését célozva látott napvilágot az az ajánlás¹⁶¹, amely az új információs környezetben az alapvető emberi jogok érvényesülésének fontos biztosítékát látja a médiaoktatás erősítésében. Hasonlóan a gyermekek védelmét célzó

¹⁵⁸ UNESCO - Media and information literacy curriculum for teachers (2011)

<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/media-and-information-literacy-curriculum-for-teachers/>

UNESCO - Mapping media education policies in the world: visions, programmes and challenges (2009)

<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/mapping-media-education-policies-in-the-world-visions-programmes-and-challenges/>

¹⁵⁹ Recommendation 1466 Media education (2000)

<http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16811&lang=en>

¹⁶⁰ The Recommendation of the Committee of Ministers to member states on empowering children in the new information and communications environment

¹⁶¹ Recommendation CM/Rec(2007)11 of the Committee of Ministers to member states on promoting freedom of expression and information in the new information and communications environment

[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2007\)11&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorIntranet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2007)11&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorIntranet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75&direct=true)

ajánláshoz ez a dokumentum is a sokszereplős megközelítés mellett érvel, az állami, iparági és civil szereplők hatékony együttműködésében látja a megoldást és ösztönzi a tagállamokat egy olyan szabályozási környezet kialakítására, amely biztosítja az új technológiai környezetben az alapvető jogok érvényesülését.

Mindezek hozzájárultak a sokféle megközelítés, és tevékenység összehangolásához a nemzetközi szintű egységesüléshez, amely háttérként erősítette az Európai Unió médiaműveltség fejlesztését célzó politikáját is.

4.1. Európai Unió politikája, az állami szerepvállalást célzó tevékenysége

A médiaműveltség fejlesztésének közpolitikai kérdésként való tárgyalása a 2000-es évek elején jelent meg az Európai Unió stratégiai gondolkodásában. Az Európai Bizottság 2003-ban kiadott közleménye¹⁶² az európai audiovizuális politika jövőjéről sok egyéb témakör mellett a médiaműveltség fejlesztését is említi, mint amely az új médiakörnyezetben hatékony állami szerepvállalást, ebből következően szabályozási kérdéseket vet fel. Az évtized közepétől számos fontos kezdeményezés, dokumentum látott napvilágot, amelyek konkrét javaslatokat fogalmazznak meg a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben.

4.1.1. Az Európai Parlament és az Európai Tanács dokumentumai

A médiaműveltség fejlesztésének közpolitikai témakörbe illesztésében óriási jelentősége volt annak, hogy a médiaműveltség 2007-ben bekerült az Európai Unió médiapolitikájának átfogó jogi keretszabályzási dokumentumába, az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló európai uniós irányelvbe¹⁶³. Az Irányelv jelentősége, hogy elhelyezte a médiaműveltséget a mediaszabályozás térképpen a médiaműveltség fejlesztését az európai audiovizuális politika területéhez tartozó témakörként definiálta. Az Irányelv tagállami szinten nem fogalmaz meg konkrét feladatokat, pusztán azt rögzíti általánosan, hogy tagállamoknak támogatnia kell a médiaműveltség megszerzését.

Az Európai Tanács ajánlásai és következtetései

Az Európai Tanács elmúlt tíz évben kiadott dokumentumai arról tanúskodnak, hogy a médiaműveltség ügye folyamatosan napirenden volt. Ezek egy része kifejezetten a médiaműveltség fejlesztéséről szól, de számtalan olyan anyag is született, amely a médiaműveltség fejlesztését csak kiegészítő jelleggel említi más szakpolitikai (például az audiovizuális politika, a gyermekvédelem, az ifjúságpolitika, az oktatáspolitikai és foglalkoztatáspolitikai) területeken.

¹⁶² COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL, THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS THE FUTURE OF EUROPEAN REGULATORY AUDIOVISUAL POLICY COM(2003) 784 final

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0784&from=EN>

¹⁶³ AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2010/13/EU IRÁNYELVE tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0013&from=HU>

2008-ban fogadta az Európai Tanács azt a dokumentumot¹⁶⁴, amely általános szinten megerősíti a Bizottság szerepvállalását és feladatait a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben. A dokumentum a médiaműveltség fejlesztését a Bizottság hatáskörébe tartozó szakpolitikai kérdésnek tekinti. Elvárja a Bizottságtól a folyamatok követését és a szakpolitikai igény felmerülésének jelzését, továbbá általános szinten rögzíti az európai szerepvállalást a médiaműveltség fejlesztését támogató programok megvalósítása terén. A tagállamok felé az audiovizuális politikát és az oktatáspolitikát is érintő ajánlásokat fogalmaz meg. Elsősorban a tagállamok média és hírközlési hatóságainak szerepvállalásának területeit nevesíti, illetve az oktatáspolitikai területén a tanárképzés fejlesztését hangsúlyozza. Egy évvel később, 2009-ben a Tanács újabb dokumentumban erősítette meg az európai szintű fejlesztés kulcskérdéseit: a médiaipar szerepvállalása, és az ezt elősegítő ösztönzési rendszer kialakítása, a médiaoktatás fejlesztése, a fejlesztés hozzáigazítása az eltérő médiaműveltséggel rendelkező társadalmi csoportok igényeihez.

A gyermek- és ifjúságvédelemmel összefüggésben, több dokumentumban is megjelent a médiaműveltség fejlesztésének igénye. Részletes ajánlást fogalmazott meg az a 2006-ban kiadott dokumentum¹⁶⁵, amely az audiovizuális médiakörnyezetben rejlő kockázatok csökkentése érdekében fontos állami feladatként azonosította a szülők, tanárok tudatosságának, és kompetenciáinak erősítését, a médianevelés oktatási rendbe való beillesztését. Öt évvel később egy másik dokumentumban¹⁶⁶ a Tanács az online környezet kockázataira reagálva fogalmazott meg feladatokat: a gyerekek és fiatalok online tevékenységeinek folyamatos kutatása, elemzése, az online biztonsághoz szükséges ismeretek, készségek oktatásának beépítése a formális és non-formális oktatási rendbe, az online biztonságot célzó kezdeményezések kisgyermeket nevelő-gondozó intézményekben való előmozdítása, a gyermekeknek szóló minőségi online tartalomkínálatot elősegítő iparági szerepvállalás ösztönzése. A gyermekbarát internet stratégiájáról szóló dokumentumban¹⁶⁷ hangsúlyosan jelenik meg a gyermekek online védelmével összefüggésben önálló feladatként a szülők, és apedagógusok kompetenciáinak növelését biztosító intézményi környezet kialakítása. E körbe sorolható ifjúságpolitikai dokumentum az a Tanácsi Következtetés¹⁶⁸, amelyben a Tanács ösztönzi a tagállamokat és a Bizottságot, hogy dolgozzanak ki olyan oktatási, képzési anyagokat, amelyek felvértezik az ifjúsággal foglalkozó szakembereket a digitális médiakörnyezet jelenségeinek megértésére, és oktatására, továbbá amelyek biztosítják ifjúság kritikai gondolkodásának fejlesztését.

¹⁶⁴ Az Európai Tanács következtetései a digitális környezethez igazodó médiaműveltség európai megközelítéséről (2008/C 140/08) [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008XG0606\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008XG0606(01)&from=EN)

¹⁶⁵ AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS AJÁNLÁSA a kiskorúak és az emberi méltóság védelméről és a válaszadás jogáról az európai audiovizuális és on-line információs szolgáltatási ipar versenyképességével összefüggésben (2006/952/EK)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0952&from=EN>

¹⁶⁶ Council conclusions on the protection of children in the digital world

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/educ/126399.pdf

¹⁶⁷ A Tanács következtetései a gyermekbarát internet európai stratégiájáról 2012/C 393/04

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1219\(04\)&from=HU](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1219(04)&from=HU)

¹⁶⁸ Az Európai Tanács Következtetése A fiatalok erőszakos radikalizálódásának megelőzésével és az ellene való küzdelemmel kapcsolatos integrált, ágazatokon átívelő megközelítésben az ifjúsági ágazat által betöltött szerep (2016. május)

<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9640-2016-INIT/hu/pdf>

Az oktatás, képzés szakpolitika területén adta ki a Tanács azt az ajánlást¹⁶⁹, amely az élethosszig tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról szól. A dokumentum kialakítja az egész életen át tartó tanuláshoz szüksége kulcskompetenciák európai referenciakeretét, amelyben médiaműveltséghez szorosan kapcsolódó három kulcskompetenciát is rögzít: a digitális kompetenciát, a szociális és állampolgári kompetenciát; valamint a kulturális tudatosságot és kifejezőkészséget. Az ajánlás az alapoktatás, a szakképzés, és a felnőttképzés területén is megvalósítandó feladatnak tekinti a kulcskompetenciák fejlesztésének intézményi, és egyéb erőforrásbeli megteremtését. Született dokumentum¹⁷⁰ a digitális kompetenciák fejlesztéséhez szükséges hatékony tanárképzésről, az ehhez kapcsolódó állami feladatokról is, illetve a Tanács külön dokumentumban¹⁷¹ foglalkozott a médiaműveltség, digitális kor és a kisgyermekkorú nevelés kérdésével, az ehhez kapcsolódó állami feladatokkal. A Tanács ezen a területen elsősorban a kutatási tevékenységet, a pedagógiai kultúra és a pedagógusképzés fejlesztését nevesítette. Az infokommunikációs környezet változásaira reagál a Tanács abban a dokumentumban¹⁷², amelyben a médiaműveltség és a kritikus gondolkodás fejlesztésének oktatási, képzési feladatait rögzíti, és javaslatokat fogalmaz meg a pedagógusok képzésére, az iparági szereplők és civil szféra aktív bevonására.

Az audiovizuális politika területéről említhető az a 2014-ben kiadott Következtetés¹⁷³, amely az európai audiovizuális politikában meghatározott célok megvalósulásához nélkülözhetetlen eszközként tekint a médiaműveltség fejlesztésére. A Tanács ebben a dokumentumban felkérte a Bizottságot, hogy tegyen meg mindent az európai polgárok médiaműveltségi szintjének mérésére európai, nemzeti és helyi szinten egyaránt, és e tevékenységbe aktívan vonja be a Bizottság által működtetett Médiaműveltség Szakértői Csoportot.¹⁷⁴

4.1.2. Európai Unió Bizottságának tevékenysége

Az Európai Parlament és az Európai Tanács bemutatott dokumentumai alapján az Európai Bizottság szerteágazó tevékenysége körvonalazódik a médiaműveltség európai szintű fejlesztése körében. A feladatok egy része támogatási tevékenységekben, más része koordinációban, szakmai anyagok elkészítésében, kutatási háttér megteremtésében ölt testet.

A feladatok megvalósítása érdekében a Bizottság 2006-ban létrehozott egy mai napig működő szakértői grémiumot a médiaműveltség fejlesztésével összefüggő feladatok szakmai-koordinációs

¹⁶⁹ AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS AJÁNLÁSA (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>

¹⁷⁰ A Tanács következtetései (2014. május 20.) a hatékony tanárképzésről (2014/C 183/05)

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614\(05\)&from=HU](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614(05)&from=HU)

¹⁷¹ A Tanács következtetései a kisgyermekkorú nevelésnek és az alapfokú oktatásnak a kreativitás, az innováció és a digitális kompetencia előmozdításában betöltött szerepéről (2015/C 172/05)

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0527\(04\)&from=HU](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0527(04)&from=HU)

¹⁷² A Tanács következtetései a médiaműveltségnek és a kritikus gondolkodásnak az oktatás és képzés segítségével történő fejlesztéséről (2016/C 212/05)

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016XG0614\(01\)&from=HU](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016XG0614(01)&from=HU)

¹⁷³ Council conclusions on European Audiovisual Policy in the Digital Era

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/145950.pdf

¹⁷⁴ Erről bővebben az 4.1.2. pontban.

hátterének megteremtésére. A Médiaműveltség Szakértői Csoport (Media Literacy Expert Group) európai szinten elismert, a médiaműveltség fejlesztésével foglalkozó szakemberekből áll.¹⁷⁵ Feladata a médiaműveltség célkitűzéseinek és trendjeinek elemzése és definiálása mellett, az Európai Unió különböző szakpolitikai és a médiaműveltség fejlesztése közötti szinergiák feltérképezése, az Unióban fellelhető jó gyakorlatok összegyűjtése, és terjesztése, illetve konkrét cselekvési, intézkedési javaslatok megfogalmazása. A szakmai háttérmunkát végző csoport kiemelt feladatává vált a médiavonatközös gyermek- és ifjúságvédelem, az emberi méltóság védelmének támogatása, és egy olyan médiakörnyezet kialakításának ösztönzése, amely megfelel az európai polgárok szociális, oktatási és kulturális igényeinek. Emellett a csoport a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben a különböző szakpolitikai területen jelentkező tevékenységek összehangolását is ellátja.

A szakértői csoport működtetése mellett a Bizottság 2006-ban útjára indított egy nyilvános konzultációt¹⁷⁶ (Making sense of today's media content) is, amely során a médiaműveltség fejlesztés európai megközelítéseit, és működő gyakorlatát kívánta feltérképezni. A konzultációban minden érdekelt szektor képviseltette magát: a médiaipar, a civil társadalom, az akadémiai szféra egyaránt. A Konzultáció erősen hatott a zajló policy folyamatokra, többek között az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv médiaműveltség fogalmának pontosítása is a konzultációs folyamat eredménye volt. A konzultáció mellett 2007-ben elkészült az a tanulmány¹⁷⁷, amely a médiaműveltség helyzetét, aktuális gyakorlatát mutatta be Európában. A szakértői anyag átfogó szakmai háttérrel kínált a médiaműveltség európai szintű fejlesztéséhez, az állapotfelvételen túl bemutatta a fejlesztéssel érintett egyes területeken a meglévő jó gyakorlatokat és ajánlásokat fogalmazott meg a konkrét európai szintű cselekvéshez.

A Bizottság az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelvben nevesített feladatok teljesítése érdekében 2008-ban útjára indította azt a programot, amelynek célja a médiaműveltség mérésének módszertani megalapozása, egy jövőbeli mérési rendszer kidolgozása volt. A programban elkészült javaslatot¹⁷⁸ végül a Bizottság a mérési koncepció összetettsége, illetve a gyakorlati alkalmazhatóságát ért kritikák miatt nem fogadta el, és azóta sem született átfogó, európai szinten sztenderdizált mérési rend.

2012-ben indult az az átfogó kutatási program, az European Media Literacy Education Study (EMEDUS), amelynek célja egy összehasonlító elemzés elkészítése volt az Európai Unió 27 tagállamában a formális oktatási rendszeren belül a médiaoktatás helyzetéről. A kutatás komoly hiányosságokat tárt fel a médiaoktatás tagállami helyzetéről és az eredmények alapján a kutatók

¹⁷⁵ A Bizottság szakértői csoportjainak nyilvántartása
<http://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupDetail&groupID=2541&Lang=HU>

¹⁷⁶ Making sense of today's media content: Commission begins public media literacy consultation
file:///C:/Users/user/Downloads/IP-06-1326_EN.pdf

¹⁷⁷ Study on current trends and approaches to media literacy in Europe (2007)

¹⁷⁸ Study on Assessment Criteria for Media Literacy Levels (2009)
A comprehensive view of the concept of media literacy and an understanding of how media literacy levels in Europe should be assessed
http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/literacy-criteria-report_en.pdf

a Bizottság felé elsősorban további kutatási témaköröket javasoltak.¹⁷⁹

Az oktatás- és audiovizuális politika mellett a médiaműveltség témaköre érintőlegesen más európai politikákban is megjelenik. Ugyan nem a médiaműveltséget nevesíti a Bizottság a digitális egységes piac stratégiájáról szóló dokumentumban¹⁸⁰, hanem digitális készségekről és szakértelemről beszél, de hangsúlyozza e készségek fejlesztési igényét a közös európai digitális gazdaság megteremtése érdekében. A stratégia részeként a Bizottság leszögezte, hogy a készségekre és a képzésre irányuló jövőbeli kezdeményezésekben kulcsösszetevőként foglalkozik majd a digitális készségekkel és szakértelemmel.

A Bizottság számos olyan támogatási programot indított, amelyeken keresztül hozzájárult a tagállamokban zajló különböző programokon keresztül a médiaműveltség fejlesztéséhez. Ilyen program volt például a Media 2007 támogatási keret, amelyben prioritás volt a médiaoktatáshoz kapcsolódó médiaprogramok támogatása.¹⁸¹ A Safer Internet Plus¹⁸² program a gyerekek és a fiatalok online biztonságának megteremtését célzó programként a tudatosítást, a biztonságos internethasználathoz szükséges ismeretek és kompetenciák megszerzését célzó programokat támogatott. Az eLearning program keretében több mint harminc médiaoktatási program támogatására került sor. Részben uniós forrásból valósult meg annak a médiaoktatási centrumnak a kialakítása és működtetése, amelyet a magyar médiahatóság a médiaoktatás hazai centrumaként hívott életre.¹⁸³

4.1.3. Az egységes uniós fejlesztési keret felé

Az Európai Unió ugyan sok mindent tett az elmúlt tíz évben a médiaműveltség fejlesztése érdekében, de kiszámítható fejlődést biztosító, átfogó, európai szintű koncepció nem született ezen a területen. A médiaműveltség számtalan szakpolitikai témakör részeként jelen van az európai politikában, de nincs olyan, a kapcsolódó területeken átívelő, jól definiált feladatkörrel működő intézmény, amelytől átfogó stratégia megalkotása lenne várható.

A közelmúlt nagyjából három nagyobb időszakra bontható. 2006 és 2010 között a témakör a Bizottságon belül az Információs társadalom Főigazgatóságához tartozott, és ezt az időszakot a lendületes kezdet, sok kisebb Európa szerte zajló médiaoktatási program támogatása, aktív intézményi szerepvállalás jellemezte. Erről tanúskodnak az Európai Tanács dokumentumai, a médiaműveltség fejlesztésének beemelése az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló direktívába, a Bizottság keze nyomát viselő szakértői anyagok, szakmai háttér és hálózat építés. A folyamatban törést okozott 2010-ben az a változás, hogy a terület átkerült az Oktatási és Kulturális Főigazgatóságához, amely miatt a szerepvállalás fókuszja a formális és a non-formális oktatási rendszerbe való integrálásra helyeződött át. A hatékony európai szerepvállalás oldaláról

¹⁷⁹ REPORT ON FORMAL MEDIA EDUCATION IN EUROPE (2014) <https://www.eavi.eu/wordpress/wp-content/uploads/2017/02/Media-Education-in-European-Schools.pdf>

¹⁸⁰ A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK Európai digitális egységes piaci stratégia COM(2015) 192 final

¹⁸¹ Media Programme (2007-2013) http://ec.europa.eu/culture/previous-programmes/media-programme_en

¹⁸² Safer Internet Plus Programme <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:I24190b&from=EN>

¹⁸³ Bűvösvölgy Program <http://buvosvolgy.hu/>

ez okozott némi kihívást, mert az oktatás nagyrészt nem európai uniós, hanem tagállami hatáskör, ahol az Európai Unió csak közvetett eszközökkel, koordinációval, támogatási politikával képes beavatkozni.¹⁸⁴ 2015-ben a médiaműveltség ügye ismételten új intézményhez a Kommunikációs hálózatok, tartalom és technológia Főigazgatósághoz került át.

A fejlesztés közös európai keretének kialakítását számos akadály nehezíti. A médiaműveltség többretegű, komplex fogalmát nehéz elhelyezni a szakpolitikai térképen és a működő támogatási keretek között. Az a kontextus, amiben a politikai döntéshozók számára a médiaműveltség fejlesztése megjelenik szerteágazó, lényegében mindenhez kapcsolódik, hiszen a média az élet minden területén jelen van. Ezt tetézi, hogy a gyorsan változó médiakörnyezet önmagában is óriási kihívást jelent a politikai döntéshozók, a szabályozás számára.

Az elmúlt években készült kutatások¹⁸⁵ európai szintű jelenségként írják le, hogy a tagállami oktatási rendszerekben nem, vagy alig történt meg az az átalakítás, amely a médiaműveltség hatékony fejlesztését biztosítaná. Az egyik legnagyobb hiányosság mind Uniós, mind tagállami szinten, hogy az érintett területek, mint az audiovizuális politika, a gyermek és ifjúságvédelem, kultúrpolitika, foglalkoztatáspolitikai politika, digitális politika irányából megfogalmazott kockázatok és igények nem tudtak megfelelően kapcsolódni az oktatáspolitikai kihívásokhoz, a politikák konvergenciája ezen a területen nem valósult meg. Hiába szorgalmazta ezt számos európai dokumentum, a tagállami oktatási rendszerek átalakítása, a médiaoktatás hatékony intézményesítése, nem vagy csak alig történt meg.¹⁸⁶

Az átfogó fejlesztési stratégia akadályaként merül fel továbbá, hogy a mai napig nem készült el az a médiaműveltség szintjét mérő mérési rendszer, módszertan, amely az állapotfelmérést, illetve a hosszabbtávú fejlesztési stratégia megalkotását is megalapozná.

Szakértői fórumok számos javaslatot dolgoztak ki az Európai Unió döntéshozói számára a médiaműveltség európai szintű fejlesztésének lehetséges irányaira, az unió szerepvállalására.¹⁸⁷ Az érdekelt szereplők széles körének bevonása, az egyes területeken átívelő megközelítés hangsúlyozása mellett megjelenik az a gondolat is, hogy szükséges lenne egy médiaműveltség irányelv megalkotása, amely megfelelő keretet biztosítana a tagállami fejlesztések, és intézményesítés számára. A tagállamok médiaműveltség politikáinak kialakításához hatékonyan járulhatna hozzá egy olyan európai médiaműveltség szabályozási és kutatási központ, amely

¹⁸⁴ Media literacy research and policy in Europe – A review of recent, current and planned activities (Report of a meeting of the COST Action, Transforming Audiences, Transforming Societies held on 12 September 2013)

¹⁸⁵ Media and information literacy policies in Europe – ANR TRANSLIT and COST „Transforming Audiences/Transforming Societies”

¹⁸⁶ Ezt támasztja alá például a magyar ombudsman jelentése a médiaértés-oktatás megvalósulásáról (AJB-479/2016.), vagy az ANR TRANSLIT and COST „Transforming Audiences/Transforming Societies” kutatás keretében az Egyesült Királyság, Németország oktatási rendszerét felmérő szakértői anyag.

¹⁸⁷ Lásd (184. l.)

Paris Declaration on Media and Information Literacy in the Digital Era (UNESCO 2014)

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/news/paris_mil_declaration.pdf

Riga Recommendations on Media and Information Literacy in a Shifting Media and Information Landscape

http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/Events/riga_recommendations_on_media_and_information_literacy.pdf

megfelelő szakmai háttérrel nyújtana a tagállami szabályozási feladat megvalósításához.¹⁸⁸

5. Az állami szerepvállalás területei

Sonia Livingstone brit kutató egy konferencián¹⁸⁹ úgy fogalmazott, hogy a médiaműveltség ügye Európában egy mozaik képét mutatja, ahol minden résztvevőnek a kezében van egy-egy mozaikdarab, de nincs olyan szereplő, aki az összes darabot birtokolná. Sokféle szereplő, sokféle formában foglalkozik a médiaműveltség fejlesztésével, de nincs egy olyan közös koncepcionális és intézményi keret, amely biztosítaná a sokszereplős összetett feladat hatékony megvalósítását. A beavatkozás töredezett, miközben a jövőbenező stratégiák a tudásalapú társadalom kulcselemének tekintik a médiaműveltség megszerzését és folyamatos fejlesztését. Hiányzik az állami szerepvállalás pontos definiálása, és az összehangolt, az egyes ágazatok párhuzamos fejlesztését biztosító szabályozási koncepció és intézményi keret. Egységes médiaműveltség policy Európában egyedül Finnország született, még az olyan nagy hagyományokkal rendelkező országban, mint az Egyesült Királyság, vagy Németország sincs megteremtve az összehangolt fejlesztés koncepcionális, intézményi kerete.

A korábbi fejezetek bemutatták azt a folyamatot, amelyben az elmúlt években a különböző európai és más nemzetközi szervezetek kezdeményezésére megszülettek az intézményesítést megalapozó, az irányokat és a témaköröket részletesen bemutató dokumentumok, szakértői anyagok. A médiaműveltség intézményi keretének kialakítása ezen a ponton kevésbé tud továbbhaladni a nemzetközi koordináció keretében. Társadalmi-kulturális meghatározottsága miatt az állami szerepvállalás intézményesítése az egyes államok szintjén képzelhető el. Természetesen a nemzetközi koordinációnak, kezdeményezéseknek továbbra is óriási jelentősége van mind a kutatás, mind a szakértői háttér, mind a jó gyakorlatok összegyűjtése területén. A szereplők közötti hálózatok aktivitása közös háttérként szolgálhat az állami szerepvállalás kialakításához. A főszerepet azonban most a tagállami döntéshozók játsszák, az intézményesítés szabályozási feladatait hazai szinten kell végiggondolni és megoldani.

A kutatás során feldolgozott szakértői anyagok, és policy irodalom alapján körvonalazhatók az állami szerepvállalás lehetséges területei. Ezek a dokumentumok egyben megfelelő gondolkodási keretet kínálnak, és szempontokat adnak az állami szerepvállalás egyes területeihez szorosan kapcsolódó különböző szabályozási és intézményi megoldások megfelelő implementálásához is. A feldolgozott források alapján a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódóan az állami szerepvállalás legfontosabb területeként azonosítható:

- az oktatási-képzési rendszer fejlesztése
- a kutatási, tudományos háttér megteremtése
- a médiaműveltség szintjének mérés
- a médiakörnyezet fejlesztése

¹⁸⁸ Lásd (184. l.)

¹⁸⁹ Media literacy research and policy in Europe – A review of recent, current and planned activities (Report of a meeting of the COST Action, Transforming Audiences, Transforming Societies held on 12 September 2013)

- a koordinációt biztosító intézményrendszer kialakítása
- a fejlesztéshez szükséges források allokáció

Az állami szerepvállalás fenti leírása a fejlesztési célok, feladatok felől közelít, és egy-egy terület olykor ágazatokon átívelő megoldást, többféle szereplői kört is érinthet. A dolgozatban a fejlesztést igénylő területek alapvető témaköreivel, kérdéseivel foglalkozom elsősorban. Céлом a területekhez szervesen kapcsolható feladatok rögzítése, illetve a feladatokkal összefüggésben a fellelhető jó gyakorlatok bemutatása. Az állami szerepvállalás összes elemének részletekbe menő kibontása meghaladja e kutatás lehetőségeit, ezért részletesebben a médiaszabályozással kapcsolatos feladatokat, és a lehetséges szabályozási megoldásokat vizsgáltam.

5.1. Az oktatási-képzési rendszer fejlesztése

A médiaoktatás, médianevelés helyzetéről tudósító összefoglalók, állapotfelmérések többé-kevésbé egységesen arról számolnak be, hogy az európai államok oktatási rendszereiben a médiaoktatás súlya csekély és korántsem biztosít olyan széleskörű ismereteket, amelyek szükségesek lennének az információs társadalomban való eligazodáshoz.¹⁹⁰ A médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami feladatok egyik legjobban megragadható eleme a fejlesztés hagyományos oktatási-, képzési rendbe való integrálása. A feladat számos témakört érint, amelyek együttesen biztosíthatják a társadalom széles rétegeit elérő fejlesztést.

5.1.1. A médiaműveltség fejlesztésének a teljes nevelési-képzési rendszerbe való beépítése.

Állami szerepvállalást feltételez a médianevelés, médiaoktatás beépítése az oktatási-képzési rendszer teljes vertikumába. Az állami szerepvállalás célja, hogy óvodáskortól egészen a felnőttoktatási intézményrendszerig biztosítva legyen az életkori sajátosságokhoz, a valós, aktuális fejlesztési igényekhez igazodó oktatási-képzési keret.

Az óvodai médianevelés célja elsősorban az iskolai médiaoktatás, és a tudatos médiahasználat előkészítése, a médiaélmények feldolgozásán keresztül a médiához való tudatosabb viszony kialakítása. Az iskolarendszernek biztosítania kell azt a médiaműveltséget, amellyel egy gyermek, fiatal képes értő módon, biztonságosan, kritikai szemlélettel használni a médiakörnyezetet. A felsőoktatás kettős szerepben jelenik meg: egyrészt a médiaoktatásra felkészült tanárokat kell képeznie, másrészt szükség van arra is, hogy a médiaműveltség fejlesztése valamilyen formában része legyen a felsőfokú tanulmányoknak. A felnőttképzés területén az állami szerepvállalás keretében az élethosszig tartó tanulás koncepciójának megfelelően jelenhet meg a médiaműveltség fejlesztése. A digitális jártasság, az alapvető technikai hozzáférést biztosító

¹⁹⁰ Media and Information Literacy Policies in Germany (2013),
Media and Information Literacy Policies in the United Kingdom (2013)
Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-479/2016. számú ügyben

készségek mellett nem hagyható el a médiaműveltség egyéb területeinek, a mindenkori aktuális médiakörnyezetre vonatkozó alapvető ismeretek, a kritikai tudatosság, és a kommunikációban való aktív részvételt biztosító ismeretek, készségek fejlesztése sem.

5.1.2. A médiaoktatás integrálása a nemzeti alaptantervbe, az óvodai nevelést szabályozó alapprogramba

Az intézményesítés kulcseleme, hogy a médiaműveltség milyen súllyal, és milyen formában jelenik meg a formális oktatás követelményrendszerében. A nemzeti alaptantervbe illesztés alapkérdése, hogy a műveltségterület önálló tantárgyként, vagy kereszttantárgyi szemléletben, a különböző tárgyakba integráltan szerepeljen. Az önálló tantárgyi státusz mellett számos érv szól: ezáltal kiemelt figyelmet kaphat a műveltségterület (Hartai, 2012), valamint a hozzá kapcsolódó pedagógusképzés kevésbé összetett feladat, mint a teljes pedagógusképzés e szempontú átfogó átalakítása. Másfelől viszont az önálló tantárgyi státusz ellentmond az iskolafejlesztés aktuális trendjének, a nyitott iskola koncepciójának, amely az iskola világa és a külvilág a szorosabb kapcsolatára, interakciójára épül. Ha lemondunk az integrált megközelítésről, elveszítjük azt a lehetőséget, hogy a médiahasználat – mint a világ megismerésének fontos eleme – és az iskolában zajló koncentrált tudásszerzés között valódi, egymást erősítő kapcsolat alakulhasson ki. Az információáramlás és tartalommegosztás jelenlegi struktúrája egy olyan oktatási rendet igényel, ahol az iskolán kívüli információ- és tapasztalatszerzési lehetőségek szervesen beépülhetnek, interakcióba kerülhetnek az iskolában zajló oktatással (Ollé, 2012). Márpedig ezek a megfontolások inkább az integrált megközelítés bevezetését támogatják.

Nehéz általános javaslatot megfogalmazni az implementálás mikéntjére, az azonban bizonyos, hogy a médiaoktatás aktuális iskolai beágyazottsága, és a meglévő szaktanári háttér figyelembevételével kell a rövid és középtávú megoldásokat megtalálni. Az állapotfelmérések arról számolnak be, hogy a médiaműveltség fejlesztésének iskolai intézményesítése Európa szerte viszonylag alacsony, és az elmúlt években nem történt ezen a területen gyökeres változás (Hartai, 2012). Az a kutatás, amely a médiaoktatás helyzetét tárta fel az európai államokban (EMEDUS) arról számolt be, hogy az európai országokban jellemzően más tantárgyakba integráltan jelenik meg a médiaoktatás, csak néhány országban van a témának önálló tantárgyi státusza (Hartai, 2012).

Az állapotfelmérésekből kiindulva az iskolai környezet hatékony fejlesztése a két megközelítés vegyítésével valósítható meg leginkább, amelyben a médiaismeret megjelenik önálló tantárgyként, de emellett más tárgyakba integráltan is találkoznak a diákok médiaismereti elemekkel. A vegyes modell előnye, hogy az önálló tantárgyi státusz biztosítja, hogy az iskolai tantestületekben aktív médiatanárok segíthessék az iskolában zajló médiaműveltség fejlesztést. Ezek a tanárok a tantestületben kulcsszereplői lehetnek a más tantárgyakba integrált fejlesztésnek.

Az önálló tantárgy iskolai rendbe való beillesztésére többféle formában kerülhet sor, az órarendi megközelítés mellett helye lehet a projektalapú szemléletnek is, amikor a diákok tömbösített formában foglalkoznak médiaismerettel. A médiaórák által fejleszteni kívánt kompetenciák egy

része az önkifejezést, a médiakörnyezetben való aktív részvételt célozza, ami alkotást és időben hosszabb, projektszerű feladatmegoldást feltételez. Ez a megközelítés hangsúlyosan jelenik meg a korábban már részletesen bemutatott Renee Hobbs által kimunkált javaslatban¹⁹¹ és a hamburgi médiaműveltség koncepcióban¹⁹² is.

Segíti a központi követelmények megvalósulását, ha az iskolák a helyi fejlesztési igényekhez, meglévő kapacitásokhoz igazodó saját médiaműveltség fejlesztést megvalósító koncepciót dolgoznak ki. A helyi koncepciók kidolgozásának kötelezettsége megjelenik a finn médiaműveltség policy-ban és a hamburgi médiaműveltség koncepcióban is. A helyi tervekben az iskolák rögzíthetik az önálló médiaismeret tantárgy gyakorlati megvalósításának mikéntjét, illetve az integrált médiaismereti tartalmak napi oktatási gyakorlatba való beépülésének módját, folyamatát. A koncepció a fejlesztéssel összefüggő képzési, továbbképzési terveket is tartalmazhatja, továbbá lehetőséget biztosíthat arra is, hogy az iskola kapcsolatokat keressen az iskolán kívüli médiaműveltséget fejlesztő kezdeményezésekkel, programokkal. A koncepció megalkotása terepet kínál a diákok bevonására, ami biztosíthatja, hogy a fejlesztés a gyerekek médiahasználatára reagáló valós igényekre épüljön.

A nemzeti alaptanterv mellett az óvodai nevelést szabályozó alaptanternemben is meg kell jeleníteni a médiaműveltség fejlesztését, amelynek részeként szükséges előírni az óvodák esetében is a médiaműveltség fejlesztését célzó helyi pedagógiai program kidolgozását.

5.1.3. A médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben megfogalmazható kimeneti követelmények sztenderdizálása

A feladat része az egyes nevelési-oktatási időszakok fejlesztési eredményeként elvárt ismeret- és készségkészlet meghatározása. A követelményrendszernek a képzési szintek között szervesen egymásra kell épülnie, valamint - tekintettel a médiaműveltség személyiség-specifikus jellemzőire - szemléletmódjában hangsúlyosan kell megjelennie az egyéni fejlődés értékelésének.

5.1.4. A médiaműveltség fejlesztését biztosító pedagógusképzés kialakítása

Minden policy dokumentum hangsúlyozza, hogy a médiaoktatás fejlődésének, valódi intézményesülésének alapvető feltétele a pedagógusképzés hozzáigazítása az alaptanternvekben rögzített követelményekhez. A felsőoktatás e szempontú átalakítása interdiszciplináris megközelítést kíván, mivel a képzés többféle területet érint. A képzési keretet érdemes úgy kialakítani, hogy az egyesítse a kommunikáció- és médiatudomány valamint a pedagógiai területek tudásanyagát. A médiaismeret mellett a képzésnek le kell fednie a médiaműveltség körében zajló fejlesztés összes elemét: fejleszteni kell a digitális hozzáférési kompetenciákat, megfelelő módszertani háttérrel kell nyújtani a kritikai gondolkodás és a szociális, részvételi kompetenciák fejlesztéséhez is.

A végzettséget nyújtó önálló szaktantárgyi képzés mellett gondoskodni kell a többi szaktárgyban integráltan megjelenő médiaismereti elemek tanításához szükséges háttértudás, módszertani

¹⁹¹ Renee Hobbs Digital and Media Literacy – A Plan of Action

¹⁹² Medienkompetenzförderung – ein Rahmenkonzept für Hamburg

alapok és készségkészlet fejlesztésének integrálásáról. A tanító és tanárképzés részeként be kell vezetni az alapképzés részeként a médiaműveltség tárgyat, amely biztosítja a tanári képesítést szerző összes hallgató médiaismereti, mediapedagógiai alapképzettségét.

A műveltségterületet integrálni kell az óvopedagógus képzésbe is, amely biztosítja, hogy a hallgatók az alapképzés részeként elsajátítják az óvodai médianevelés pedagógiai módszertani, és szemléletbeli alapjait.

A felsőoktatás fenti szempontokat követő átalakítása bonyolult és komplex feladat. A koncepcionális alapok lerakása során törekedni kell a rövid, közép és hosszú távú tervek világos megfogalmazására. Az állami szerepvállalás ezen a területen a fejlesztéshez szükséges források megfelelő biztosítása mellett, olyan ösztönző megoldások támogatása, amelyek segítik az egyetemek, illetve az egyetemi szervezeti egységek, tanszékek közötti kooperációt, a tudományterületek közötti átjárást biztosító oktatási együttműködések.

További állami szerepvállalást feltételez a már pályán lévő pedagógusok megfelelő felkészítése, a médiaoktatás beillesztése pedagógus továbbképzés intézményi keretébe. A továbbképzési rendszernek biztosítani kell a különböző korcsoportokhoz igazodó képzési lehetőségeket, és a továbbképzések tematikájában helyet kell kapnia a médiaismereti témakörökön túl a módszertani és a médiakörnyezet aktív használatához szükséges hozzáférési és részvételi kompetenciák fejlesztésének is.

Az intézményrendszer kialakítása során létre kell hozni, működtetni kell olyan platformokat, hálózatokat, amelyek segítik a pedagógusokat a mindennapi nevelési-oktatási gyakorlatban, lehetővé teszik a tapasztalatcserét, a jó gyakorlatok megosztását.

Állami szerepvállalás nélkül nem képzelhető el a médiaipari szereplők bevonása a pedagógusképzés fejlesztésébe, ami a képzés gyakorlatcentrikus karakterét erősítheti.¹⁹³ Elsősorban az egyetemek és a médiavállalatok, infokommunikációs cégek együttműködése biztosíthat megfelelő keretet ahhoz, hogy a hallgatók tapasztalatot szerezhessenek a médiaipar működéséről. Megoldás lehet, ha ez az elem megjelenik a képzési követelmények között, illetve ha kiépül egy ösztönzési rendszer a médiavállalatok együttműködési készségének előmozdítására.

A pedagógusképzés kialakítása során nem kerülhető meg annak vizsgálata, hogy a médiával, a médiaoktatással összefüggésben milyen ismeretekkel, attitűdökkel, készségekkel rendelkeznek a pedagógusok, illetve, hogy milyen területek fejlesztésére kell kiemelt figyelmet fordítani. Az anyaggyűjtés részeként egy kutatás keretében vizsgáltam a pedagógusok azon ismereteit, attitűdjeit, amelyek alapjaiban határozzák meg az intézményesítés lehetőségeit, irányait.¹⁹⁴ A pedagógusok médiaműveltségének vizsgálata során kiemelt figyelmet kapott a pedagógusok médiaszabadsághoz való viszonya, a médiaszabadság értékvilágukban elfoglalt helyének

¹⁹³ A pedagógusok médiaképéről, illetve a médiaoktatásról szóló kutatás eredményei szerint a kutatásban részt vett pedagógusok a médiapiac működéséről kevés ismerettel rendelkeznek. A kutatás egyértelműsítette, hogy a pedagógusképzés részeként szükséges a hallgatók médiapiaci ismereteinek bővítése. A felsőoktatás és a médiapiaci szereplők együttműködésének ösztönzése növeli a témakör képzésbe való integrálásának hatékonyságát.

¹⁹⁴ A kutatás eredményeinek bemutatását a dolgozat 1. számú melléklete tartalmazza.

feltérképezése. Az eredmények azt jelzik, hogy a médiaszabadság inkább elvont értéként jelenik meg, mintsem a médiavilág mindennapi gyakorlatában gyökerező alapértékként. Hasonló eredményt mutat a médiaszabadság más alapjogok kontextusában való megjelenítése is, mivel a kutatásban szereplő, a mindennapokhoz jobban köthető alapjogok mellett a médiaszabadság a sor végére került. A médiarendszer működésének, a médiaipar piaci sajátosságainak ismerete a médiaműveltség része. E területen komoly hiányosságokat tárt fel a kutatás. A pedagógusok a médiafogyasztás piaci jellemzői terén jellemzően tévesen azonosították a fogyasztási szokásokat, így a piac egészének működését is. A pedagógusok válaszaiból egy „hagyományos médiakép” bontakozik ki: a médiát elsősorban kultúraközvetítő szerepkörben definiálják, és kevésbé jelenik meg a média piaci karaktere, kevésbé tekintenek rá úgy, mint egy gazdasági ágazatra. Miközben a mediakínálatot, az információáramlás jellemzőit alapjaiban határozzák meg a globális nagy infokommunikációs piacon működő vállalatok üzleti modelljei, a médiaipar piaci mechanizmusai. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy a pedagógusképzés részeként foglalkozni kell a sajtószabadság demokratikus kultúrában betöltött szerepével, a médiarendszer alapvető működésével és funkcióival. Emellett hangsúlyosan meg kell jelennie a média piaci működéséhez, a tartalomkínálat és a piaci mechanizmusok közötti összefüggésekhez kapcsolódó ismereteknek is.

5.1.5. Digitális iskola

Állami feladat a médioktatás infrastrukturális feltételeinek biztosítása, ami a digitális eszközök mellett megfelelő internet-hozzáférést, és a digitális iskola technikai, infrastrukturális hátterét biztosító rendszergazda kapacitás kialakítását feltételezi.

5.1.6. Oktatási anyagok fejlesztése, elérhetővé tétele

Az oktatási rendszert érintő fejlesztés szerves része a megfelelő, magas színvonalú oktatási anyagok biztosítása, és a pedagógusok számára az oktatási anyagokhoz való egyszerű, felhasználóbarát, online hozzáférés. A médiaműveltség fejlesztését segítő tankönyvek, munkafüzetek mellett nagyobb figyelmet kell szentelni a multimédiás eszközök, a digitális tananyagok fejlesztésére. Az intézményrendszeren belül javasolt egy olyan szervezet felállítása, amely a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó tananyagok fejlesztési feladatait látja le, és amely működteti, frissíti és karbantartja az iskolák és a tanárok számára hozzáférhető tananyagbázist.

A kutatások alapján a digitális alapú oktatási környezet kialakítása során abból kell kiindulni, hogy a diákok egyéni mediakörnyezete heterogén, sokszor egy osztályközösségen belül is nagyon sokféle a diákok médiahasználata (Livingstone&Sefton-Green, 2016). A médiaoktatás pedagógia, módszertani alapja a saját médiaélményeken alapuló, azokat felhasználó ismeretszerzés. Ennek alapján indokolt egy olyan tananyagbázis kialakítása, amely lehetővé teszi a tanárok számára a mindenkori tanulócsoporthoz igazodó oktatási segédanyagok összeállítását.

A megfelelő tananyagbázis kialakítása érdekében szükséges a szerzői és szomszédos jogi szabályozási keret módosítása annak érdekében, hogy az ne akadályozza, nehezítse a jogvédett tartalmak oktatási célú használatát.

Állami szerepvállalás területe a médiavállalatok tananyagfejlesztésbe való bevonásának ösztönzése, olyan együttműködési rendszerek kialakítása, amelyek a tananyagfejlesztés számára könnyen, jogilag rendezett formában biztosítják az audiovizuális, és egyéb multimédiás tartalmakhoz való hozzáférést.

5.1.7. Szakmai támogatás, felügyelet, monitoring

A médiaoktatás iskolai implementálásáról szóló különböző európai országokban készült kutatások, állapotfelmérések arról számolnak be, hogy a központilag meghatározott követelmények nehezen válnak a napi iskolai gyakorlat részévé.¹⁹⁵ Ugyanerre az eredményre jutott a médiaoktatás hazai állapotáról szóló ombudsmani vizsgálat is 2016-ban.¹⁹⁶ A médiaoktatás iskolai implementálása hosszútávú folyamat, amelynek nélkülözhetetlen eleme az implementálást segítő szakmai környezet megteremtése, amely mind az iskolák helyi terveinek kialakításához, mind a napi médiaoktatási gyakorlathoz nyújthatnak segítséget. A különböző országok eltérő fejlődéstörténettel, eltérő intézményi hálóval rendelkeznek, ezért a szakmai támogatást biztosító háttérszervezet kialakítása is különböző megoldásokban képzelhető el.

Németországban a médiaoktatás támogatásának kulcsszereplői a Médiacentrumok¹⁹⁷, amelyek feladata amellett, hogy médiapedagógiai programokat kínálnak, szakmai segítséget nyújtanak a pedagógusoknak az iskolákban megvalósuló médiaprojektekhez. Az iskolai médiaoktatás intézményesítése során az ilyen jellegű meglévő háttérintézmények bevonhatók a szakmai támogatást biztosító intézményrendszer kialakításába. Ugyancsak alapozni lehet azokra a szakmai szervezetekre, amelyek jelenleg is háttérrel nyújtanak a médiatanárok napi iskolai munkájához. Németországban ilyen szervezet például a médiatanárokat tömörítő szövetség (Gesellschaft für Medienpädagogik und Kommunikationskultur GMK)¹⁹⁸, vagy az Egyesült Államokban a National Association for Media Literacy Education (NAMLE)¹⁹⁹

Az intézményrendszeren belül biztosítani kell, hogy a médianevelés-, oktatás napi óvodai, iskolai gyakorlatáról, a követelmények teljesüléséről hozzáférhető információk álljanak rendelkezésre, működjön egy olyan monitoring rendszer, amely folyamatosan vizsgálja a médiaoktatás megvalósulását, színvonalát. A monitoring rendszer biztosíthatja a hiányosságot feltárását, a képzési, infrastrukturális fejlesztési igények felmérését.

5.1.8. Kutatás

A médiaműveltség fejlesztése sokrétű, egymással összefüggő témaköröket érintő kutatási tevékenységet feltételez. E területek között kiemelt jelentősége van azoknak a kutatásoknak, amelyek közvetlenül az oktatásfejlesztést célozzák. Ide sorolhatók például azok a pedagógiai szakmódszertani kutatások, amelyek a médiaoktatás hatékony módszertani megalapozásáról

¹⁹⁵ Media and information literacy policies in Europe – ANR TRANSLIT and COST „Transforming Audiences/Transforming Societies”

¹⁹⁶ Az alapvető jogok biztosának Jelentése a médiaértés-oktatás megvalósulásáról (AJB-479/2016.)

¹⁹⁷ Media and Information Literacy Policies in Germany (2013)

¹⁹⁸ Gesellschaft für Medienpädagogik und Kommunikationskultur <http://www.gmk-net.de/index.php?id=57>

¹⁹⁹ National Association for Media Literacy Education <https://namle.net/>

szólnak, valamint azok a kutatások, amelyek a különböző célcsoportok oktatási igényeit térképezik fel, illetve ehhez rendelnek megfelelő módszertani háttérrel.

5.1.9. Médiaműveltség versenyek, díjak

Az iskolai médiaoktatás fejlesztését segítheti, ha az állam szerepet vállal a médiaműveltséghez kapcsolódó versenyek, díjak rendjének kialakításában. Erre is találunk példákat különböző országokban. Számos verseny célja a diákok ösztönzése saját médiatartalmak készítésére, a diákok motiválása az önkifejezésen keresztül a médiakörnyezetben való aktív részvételre. Régi hagyománya van Németországban a gyermekfilm fesztiváloknak, ahol a gyerekek által gyerekeknek szánt filmeket lehet megtekinteni. Bajorországban például önkormányzati támogatással valósul meg évről évre a háromnapos Mittelfränkisches Kinderfilmfestival.²⁰⁰ Hasonló eseményre Magyarországon is van példa: sokadik éve rendezik meg a diákok által készített rövidfilmek fórumát, a Gyermekszem Filmfesztivált, ahol különböző kategóriákban versenyeznek egymással a gyerekek által készített filmalkotások. Emellett az oktatási rendszeren belül az Emberi Erőforrások Minisztériuma, valamint az Oktatási Hivatal által közösen meghirdetett Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny (OKTV) a középiskolásoknak biztosít lehetőséget a mozgókép és médiaismeret tantárgyban való megmérettetésre.

A diákok által készített alkotások seregszemléje mellett léteznek olyan díjak is, amelyek a médiaműveltség fejlesztő programok értékelését célozzák, és évente különböző kategóriában biztosítanak lehetőséget a sikeres, jól működő programok díjazására. Németországban a médiatanárokat tömörítő szövetség (Gesellschaft für Medienpädagogik und Kommunikationskultur GMK) és a Szövetségi Családügyi Idős, Nők és Ifjúsági Minisztérium szervezésében kerül sor minden évben a neves médiapedagógus Dieter Baacke-ról elnevezett díj²⁰¹ átadására, amely az előző évben megvalósított médiapedagógiai programok versenye. A benevezett és legjobbnak ítélt programok gyűjteményéből kiadvány is készül, amely biztosítja, hogy az aktuális jó gyakorlatok széles körben hozzáférhetővé váljanak.

A versenyek és díjak amellest, hogy platformot kínálnak a diákok által készített alkotásoknak, hozzájárulnak a médiaműveltség fejlesztésével közvetlenül foglalkozó pedagógusok közötti hálózatok fejlesztéséhez és segítik a médiaműveltség ügyének szélesebb nyilvánosságban való megjelenítését, tematizálását is. Az oktatási rendszerben érdemes úgy kialakítani a versenyek rendjét, hogy az minden korosztály számára elérhetővé váljon és valóban motiváló eszközként szolgáljon az alkotáson keresztül zajló tanuláshoz. A versenyek, fesztiválok díjak szervezésébe bevonhatók az oktatási intézmények mellett a médiaműveltség fejlesztésében megjelenő más szereplők is. A különböző médiumok, különösen a közmédia csatornái aktív szerepet tölthetnek be abban, hogy a versenyek nagyobb nyilvánosságot kapjanak.

5.1.10. Médiaipari szereplőkkel való kapcsolat és együttműködés

Állami szerepvállalást feltételez az oktatási intézmények és a médiaipari szereplők

²⁰⁰ Mittelfränkisches Kinderfilmfestival

<http://medienfachberatung.de/bezirke/mittelfranken/test-fuer-parabol/>

²⁰¹ Dieter Baacke Preis <http://www.dieter-baacke-preis.de/>

együttműködésének ösztönzése, az együttműködés keretének kialakítása. A szereplők közötti szorosabb együttműködés többféle szinten képzelhető el. A kis helyi médiumoknak (helyi újságoknak, televízióknak, rádióknak, online médiumoknak) különösen fontos szerepe lehet a médiaoktatás napi gyakorlatának, a médiatanárok tevékenységének támogatásában. Emellett az együttműködési keret lehetőséget biztosíthat az állami intézményrendszer számára, hogy közös platformot alakítsanak ki a médiaipari szereplőkkel, illetve érdekvédelmi, önszabályozói szervezeteikkel, bevonva e szereplőket a tananyagfejlesztésbe, versenyek, szakmai konferenciák szervezésébe.

5.1.11. A non-formális tanulás intézményi fejlesztése

A médiaműveltség széleskörű fejlesztése nem képzelhető el az olyan helyi szervezetek, intézmények nélkül, amelyek médiapedagógiai programok megvalósításának fórumaként működnek, illetve működhetnek. Számos országban jelenik meg a médiaműveltség fejlesztése a helyi könyvtárak, szabadidőközpontok, ifjúsági centrumok, és egyéb kulturális, szociális intézmények tevékenységében. A könyvtárhálózat sok országban kínál különböző társadalmi csoportokat célzó szabadidős, képzési lehetőségeket, amelyen belül a médiaműveltség fejlesztése is helyet kap. A könyvtárak tradicionális feladata az információhoz való hozzáférés biztosítása, amihez a digitális mediakörnyezet teremtette igényekhez igazodóan szervesen kapcsolódik a kompetens médiahasználat fejlesztését segítő helyben elérhető, célcsoport specifikus programok kínálata. A könyvtárakban kiépített nyilvános számítógépes hálózat nem pusztán szabad online hozzáférést biztosít, hanem tanácsadással, képzéssel támogatott intézményi keretet kínálhat a médiakompetencia fejlesztésére. Ezzel összefüggésben állami feladatként jelentkezik annak megoldása, hogy a könyvtárakban dolgozók megfelelő képzésben részesüljenek a könyvtári környezetben megjelenő médiaoktatási feladatok ellátásához, médiapedagógia programok lebonyolításához. Az átfogó fejlesztést segítheti egy olyan ösztönző, támogatási rendszer kialakítása, amely a könyvtárakat aktív szerepvállalásra hívja a helyben elérhető programok szervezésére. A könyvtárak médiaműveltség fejlesztésében való szerepvállalására számos példa akad a világban. Az Amerikai Könyvtárak Szövetsége szervezésében megvalósuló „Silver Surfers Week” rendezvény brit modell alapján, könyvtárakra épülő programszervezés keretében kínál at idősebb korosztály számára médiaműveltség fejlesztést célzó programokat.²⁰²

A könyvtárhálózat mellett az egyéb helyi kulturális, és szociális intézmények is helyet adhatnak médiapedagógiai programoknak. Ezen a területen állami feladat lehet, az intézményi hálót fejlesztő szakmai keretkoncepció és finanszírozási háttér kialakítása, megfelelő ösztönző programok kidolgozása.

A non-formális oktatás körébe sorolhatók azok - az infokommunikációs szolgáltatásokkal együttjáró veszélyek csökkentését célzó oktató, fejlesztő - programok, amelyeket médiaipari szereplők, infokommunikációs cégek kínálnak szabadon hozzáférhető formában. Az állapotfelmérések arról számolnak be, hogy a különböző állami és egyéb szereplők által kínált lehetőségekhez való hozzáférést nehezíti, hogy az elérhető programok nem kapnak megfelelő

²⁰² A programot Renee Hobbs említi a Digital an Media Literacy – A plan of action dokumentumban.

nyilvánosságot.²⁰³ A megoldás egy olyan nyilvános, könnyen kezelhető adatbázis működtetése, amely összegyűjti a kínált programokat, szolgáltatásokat, intézményeket, és naprakész információkat szolgáltat az elérhető, igénybe vehető programokról. Ebből fakadó állami feladat az adatbázis intézményi és finanszírozási feltételeinek megteremtése.

Az állami feladatok között kiemelt területként jelenik meg a médiaműveltség fejlesztésének gyermekvédelmi intézményrendszerben való elhelyezése, a fejlesztéshez szükséges feltételek megfelelő biztosítása. A gyermekvédelmi gondoskodásba vett gyerekek különös figyelmet igényelnek, mivel a megfelelő szülői gondoskodás hiánya miatt különösen ki vannak téve a médiakörnyezetből fakadó kockázatoknak, veszélyeknek. E kockázatok csökkenthetők, ha a gyermekvédelmi szakmai, képzési keretbe beépül a médiapedagógia, és gyermekekről gondoskodó nevelők megfelelő kompetenciával rendelkeznek a médianevelés napi gyakorlatában.

Az online tér a non-formális oktatás kiváló terepe, ahol célzott programok keretében valósulhat meg a médiaműveltség fejlesztése különböző e-learning tananyagok, egyéb fejlesztő játékok, oktatási segédanyagok hozzáférhetővé tételével. Ehhez kapcsolódó állami feladatként jelenik meg az iskolarendszeren kívüli oktatást segítő tartalomfejlesztési feladat intézményrendszeren belüli elhelyezése, valamely szervezet, szervezetek kijelölése a feladat elvégzésére, illetve az ehhez szükséges források megteremtése. Jó példa az online környezethez való hozzáférést segítő, kifejezetten a felnőttek kompetenciájának fejlesztését célzó online tartalomkínálatra a német szövetségi állami szerv a Bundeszentrale für politische Bildung által hozzáférhetővé tett, a digitális kompetenciák fejlesztését célzó oktatócsomag.²⁰⁴

A családi környezet kulcsszerepet játszik a gyerekek és fiatalok médiaműveltségének fejlesztésében. A kutatások arról számolnak be, hogy a szülői részvétel és tudatosság a gyerekek médiahasználatában nem egységes, a szülők attitűdjei, kompetenciái ezen a területen nagyon eltérők.²⁰⁵ A családi médianevelés fejlesztése állami szerepvállalást feltételez, olyan intézményi környezet kialakítására van szükség, amely a szülők ismereteinek, médianevelési kompetenciájának fejlesztésével segíti a gyerekek médianevelését. Az intézményi megoldásban kitüntetett szerepe van az óvodáknak és az iskoláknak, az általuk kínált, a szülők médianevelési kompetenciájának fejlesztését célzó programoknak. A közoktatási rend kialakítása során definiálni szükséges azokat a feladatokat, és tevékenységeket, amelyeket e körben az óvodáknak és az iskoláknak el kell látnia. Körvonalazni kell a feladatok megvalósításának lehetséges formáit, alternatív megoldásait. Az óvodán és iskolán kívül fontos szerepet játszanak a szülők tájékozódását segítő információs felületek, azok az intézmények, amelyek segítik, hogy a szülők megfelelően tájékozódhassanak médianevelési kérdésekről. Olyan, elsősorban online információs felületeket kell kialakítani és működtetni, ahol a szülők a mindennapi médianeveléshez szükséges

²⁰³ Media and Information Literacy Policies in the United Kingdom (2013)

²⁰⁴ einfach online - Ein Leitfaden für Internet-Beginner

<http://www.bpb.de/lernen/digitale-bildung/medienpaedagogik/214271/einfach-online>

Lásd (203 lj)

²⁰⁵ Ofcom Children and parents: media use and attitudes report 2016.

https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0034/93976/Children-Parents-Media-Use-Attitudes-Report-2016.pdf

információkhoz, ismeretekhez juthatnak hozzá. Példaként említhető a német tartományi médiahatóságok által működtetett programajánló, a Flimmo magazin, illetve annak online verziója, amely a televízió műsorok értékelésében segíti a szülőket, illetve ötleteket kínál a mindennapi médianeveléshez²⁰⁶.

5.2. Kutatás, tudományos háttér

A kutatás területén az állami szerepvállalás célja a médiaműveltség hatékony, és fenntartható fejlesztéséhez szükséges kutatási tevékenység intézményi és finanszírozási hátterének megteremtése. Az állami szerepvállalás igénye egyfelől a médiakörnyezet jellemzőiből, másfelől a terület újszerűségéből, illetve interdiszciplináris jellegéből fakad. A média mindennapokban betöltött szerepének fokozatos növekedése, az a jelenség, hogy a média és a technológia az emberek életének újabb és újabb területeire lép be, használatának mikéntje alapvető hatással van az életkörülményekre, és kilátásokra illetve az életminőségre ráirányítja a figyelmet a médiakörnyezet jellemzőinek szisztematikus kutatására, elemzésére, megértésére. A mindennapi használat ráadásul azt a látszatot kelti, mintha tudni és érteni lehetne a médiakörnyezetben zajló folyamatokat, miközben ez koránt sincs így, a komplex hálózatokra épülő mediavilág egyik legfőbb jellemzője az átláthatatlan működés. A megalapozott tudományos háttér, és kutatási eredmények hiánya tehetetlenséget, cselekvőképtelenséget, esetleg irányvesztett állami szerepvállalást eredményez. Az átláthatatlanság, és a bonyolult működés mellett a szisztematikus, folyamatos kutatás igényét a médiakörnyezetben tapasztalható gyors és folyamatos változás is megteremti. A technológia rohamos fejlődését követő piaci, szolgáltatási környezet gyors változása, és ehhez kapcsolódóan a médiahasználati szokások, a médiahasználattal együtt járó kockázatok, veszélyek folyamatos alakulása komoly kihívás elé állítja a döntéshozókat.

A médiaműveltség sokféle kutatási területet érint, számos körben, mint például a médiatudomány, a szociológia, a pszichológia, a pedagógia, az informatika, a közgazdaságtan területén zajlanak kapcsolódó kutatások, de a médiaműveltség ma még résztudományok halmaza, ami nem állt össze egységes kutatási területtel rendelkező tudományterületté. Óriási jelentősége van tehát annak, hogy létrejön-e egy olyan intézményi megoldás, amely összefogja ezeket a szerteágazó, eltérő módszerekre épülő, különböző területeket és egységes szemléletrendszerben alakítja az állami feladatként azonosított kutatási tevékenységet.

A médiahasználattal összefüggésben sokféle kutatási és ismeretszerzési érdek jelenik meg, a társadalmi igények mellett erős pozíciót képvisel a piaci szereplők üzleti megfontolású kutatási tevékenysége is, amely nem hagyható figyelmen kívül a kutatással összefüggő állami szerepvállalás terjedelmének és mikéntjének körvonalazásakor. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a piaci szereplők kutatásait elsősorban az egyéni piaci, üzleti érdekeknek való alárendeltség jellemzi, a társadalmi jelenségekre fókuszáló megközelítés csak kevéssé jelenik meg ezekben a

²⁰⁶ A magazin terjesztésében részt vesznek az óvodák és az iskolák, de a lapszámok elérhetők a könyvtárakban, orvosi rendelőkben is. 2013-tól a laphoz applikációt is fejlesztettek, így az már mobil eszközökön is elérhető vált. Flimmo <http://www.flimmo.de/>

kutatásokban, sokkal inkább a piaci hatékonyság növelésének eszközei, háttere a kutatások mozgatórugója. Ezen túl ezeknek a kutatásoknak jó része nem hozzáférhető a nyilvánosságban, esetükben társadalmi, tudományos hasznosulásról nem beszélhetünk.

A kutatási tevékenység államhoz köthető feladatainak meghatározása során nem kerülhető meg a meglévő kutatási környezet feltérképezése. Az állami intézményi keretben zajló kutatás tevékenységének elsősorban a médiakörnyezet és médiahasználat társadalmi dimenzióira, a médiaipar technológiai és piaci környezetének változásaira kell fókuszálni, a jelenségek mögötti okokat és a jelenségek társadalmi hatását kell vizsgálni. Az államnak ott van szerepe, ahol a piaci szféra egyáltalán nem kutat, vagy nem teszi hozzáférhetővé a kutatási eredményeket. A kutatási háttér intézményi megoldásánál építeni érdemes a meglévő tudományos, kutatási intézményrendszerre, annak eredményeire.

Az állami szerepvállalást igénylő kutatási témakörök bő listájában helyet kap a médiafogyasztás, médiahasználat vizsgálata, a befogadás- és hatáskutatások, a médiakörnyezet, a médiaipar működésének, a médiakínálati jellemzők kutatása, a médiakörnyezetben rejlő társadalmi kockázatok, veszélyek, a részvételi szakadék jellemzőinek feltárása, az érintett, veszélyeztetett társadalmi csoportok azonosítása, a médiaműveltség szintjének mérése, az oktatás módszertani kutatások, a médiaműveltség fejlesztése hatékonyságának vizsgálata, a jövőkutatás és a trendkutatás.

A témakörök rendkívül széles, tudományágakon átívelő kutatási háttérrel feltételeznek, amelynek kialakítása, a meglévő intézményrendszerbe való integrálása állami feladatként azonosítható. Többféle megoldás elképzelhető. Helye lehet egy önálló kutató intézet létrehozásának, vagy a médiaműveltség fejlesztését segítő a meglévő akadémiai intézményrendszeren belüli intézményi elhelyezésnek. Építeni lehet az egyetemekkel való szorosabb együttműködésre, a meglévő egyetemi kutatási kapacitások koordinált bevonására. A gazdagabb kutatási hagyományokkal, gyakorlattal, intézményi háttérrel rendelkező országokban kiemelt feladat lehet a meglévő intézményi keretben zajló kutatások adatbázisának kialakítása, és egy speciális, a médiaműveltség területéhez kapcsolódó kutatás-módszertani gyűjtemény kialakítása.²⁰⁷

Finnországban a médiaműveltség fejlesztését segítő kutatási környezetben komoly szerep jut az egyetemeknek, az érintett tudományterületeken működő tíz egyetem közül nyolc egyetemen zajlik folyamatosan összehangolt kutatási tevékenység a médiaoktatással összefüggésben. Emellett a Finn Tudományos Akadémia is működtet egy hosszú távú kutatási programot a médiaműveltség fejlesztést megalapozó alap kutatások számára.²⁰⁸

Az intézményi és finanszírozási háttér kialakítása során figyelembe kell venni az e területen meglévő intézményi, szakmai háttérrel, a már rendelkezésre álló erőforrásokat. Intézményi megoldással szükséges segíteni a kutatási, tudományos tevékenység és az egyéb állami szereplők, döntéshozók közötti koordinált együttműködést. Biztosítani kell a kutatási tevékenység és a napi

207 Erre vonatkozó javaslatot fogalmazott meg a német médiatanárokat tömörítő szervezet állásfoglalása. Ida Pöttinger: Stellungnahme der GMK zur Förderung von Medienkompetenz in Deutschland

²⁰⁸ Good Media Literacy National Policy Guidelines 2013-2016 Finland

oktatási, pedagógiai gyakorlat, egyéb állami szerepvállalással érintett terület közötti kapcsolatot.

Modellértékű a Németországban működő JFF (Jugend Film Fernsehen e.V.) intézet, amelynek tevékenységében egyszerre jelenik meg a médiaoktatást segítő alap kutatás és az aktív mindennapi médiapedagógia. Az intézetben zajló pedagógiai munka a kutatási eredményre épít, az azokban feltért problémákra keresi a médiapedagógia eszközeivel a megfelelő válaszokat.

5.3. A médiaműveltség szintjének mérése

Az állami szerepvállalás definiálásához konszenzus szükséges a médiaműveltség fogalmáról. A definíció megalkotása kijelöli az állami szerepvállalás alapvető céljait, és körvonalazza az állami szerepvállalás irányait, egyben kijelöli azt a gondolkodási keretet is, amely meghatározó lesz a médiaműveltség szintjének mérése során. A fogalomalkotást azzal a tudatossággal kell elvégezni, hogy ez a fogalmi keret egyben a médiaműveltség mérésének indikátorait is körvonalazza. Egy példával megvilágítva, ha a médiaműveltség szerves részének tekintjük a kritikai gondolkodást, a médiaüzenetek kritikai befogadásának képességét, nyilvánvalóan ennek a képességnek a mérésére is szükség lesz a médiaműveltség szintjének mérése során.

A policy dokumentumok egységesek abban, hogy mindegyikben megjelenik valamilyen formában a médiaműveltség szintje mérésének igénye.²⁰⁹ Kimondható, hogy a médiaműveltség átfogó fejlesztése speciális mérési rendszer megalkotását feltételezi, amely része az állami szerepvállalásnak. Ennek oka először is az, hogy a mérési rendszer kialakítása az állami beavatkozás kiindulópontja, szükséges az állami szerepvállalás konkrét területeinek meghatározásához. Később pedig nélkülözhetetlen a fejlesztés hatékonyságának méréséhez, az intézményrendszer működésének vizsgálatához. A szakértői anyagok hangsúlyozzák, hogy önmagában a mérési rendszer, illetve a mérési eredmények nagy lendületet adhatnak a médiaműveltség fejlesztésének, mert szembeítik a politikai döntéshozókat a társadalom médiaműveltségének szintjével. A tapasztalatok ugyanis azt igazolják, hogy az eredmények jóval alulmaradnak a kívánatosnak tartott, a jelenlegi információs környezetben szükséges szinttől.²¹⁰

Nem véletlen tehát, hogy amikor az Európai Unió beemelte az audiovizuális politikába a médiaműveltség európai szintű fejlesztését, lépéseket tett a médiaműveltség szintjének mérését biztosító módszertani háttér megteremtésére. 2009-ben készült el az Európai Unió Bizottsága részére az az átfogó tanulmány, amely a médiaműveltség szintjének egy lehetséges értékelési rendszeréről szól.²¹¹ A mérési rend az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló direktívában használt médiaműveltség fogalomra építve adja meg a mérés kritériumrendszerét. Alapja egy fogalmi térkép, amely meghatározza a médiaműveltség dimenzióit, azok alkotóelemeit, az azokat feltáró tényezőket és magukat a mutatókat. A térkép nem pusztán az egyes elemeket írja le, hanem az alkotóelemek közötti összefüggéseket is bemutatja. A médiaműveltség két dimenzióját

²⁰⁹ Media and Information Literacy Policy and Strategy Guidelines (2013) UNESCO

Renee Hobbs Digital and Media Literacy – A Plan of Action (2010)

Media Literacy European Policy Recommendations – European Association for Viewers Interest EAVI (2014)

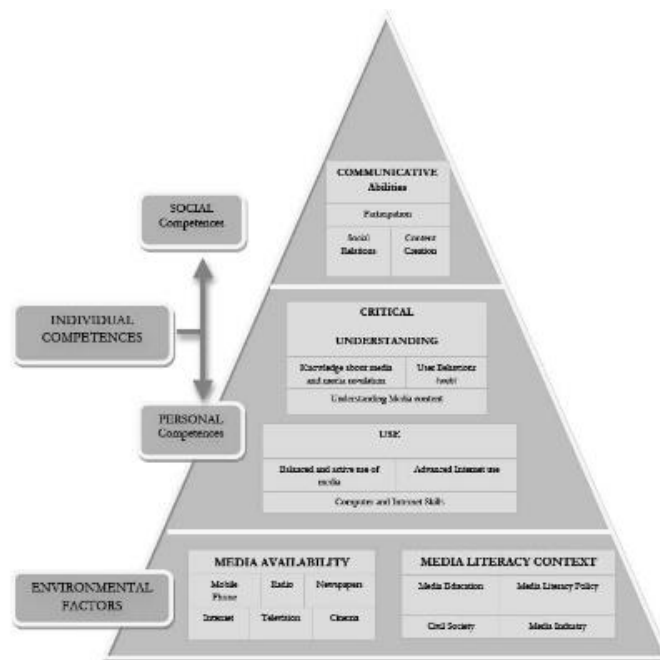
²¹⁰ Assessing Media Literacy Levels and the European Commission Pilot Initiative (2015)

²¹¹ Study on Assessment Criteria for Media Literacy Levels (2009)

határozták meg: az egyéni kompetenciákat és a környezeti tényezőket, azon az alapon, hogy a médiaműveltség az egyéni adottságokban mutatkozik meg, ugyanakkor a környezeti tényezők segíthetik, vagy hátráltathatják ezen kompetenciák alkalmazását.

Az egyéni kompetenciák között határozták meg azokat az egyéni képességeket, amelyek szükségesek a médiához való hozzáféréshez, a kritikus értelmezéshez, és a kommunikációhoz. Környezeti tényezőként azonosították a médiaoktatáshoz, az állampolgári jogokhoz, demokratikus részvételhez kapcsolódó kontextuális elemeket: a médiaoktatás megjelenése az oktatási rendszerben, a médiaműveltség-politika jelenléte az állami intézményrendszerben, elsősorban a szabályozó hatóságok tevékenységében, illetve a civil társadalom és a médiaipar szerepvállalása a médiaműveltség fejlesztésében.

A térkép piramist formáz, amely kifejezi, hogy a használt kritériumok egymásra épülnek, a magasabb lépcsőfokok nem létezhetnek az alacsonyabbak nélkül. A piramis alapja az egyéni kompetenciák előfeltételeit mutatja meg: megjelenik benne a médiához való hozzáférés lehetősége, továbbá az ún. médiaműveltség elem, amely különböző szereplők médiaműveltség fejlesztését célzó tevékenységét takarja. A tanulmány rögzíti, hogy e két alapvető feltétel hiánya kizárja, vagy nehezíti a médiaműveltség fejlődését. A piramis következő szintje már az egyéni kompetenciák területe, azon belül is a használat kategóriája, amely a különböző médiaplatformokhoz való hozzáférés és a kezelési képességek metszéspontja. Ezt követi a kritikus értelmezés képessége, és a piramis csúcsára került a kommunikációs kompetencia.

A médiaműveltség értékelési kritériumainak struktúrája
 Forrás: Study on Assessment Criteria for Media Literacy Levels

A piramisban szereplő a dimenziók kritériumokban és mutatókban jelennek meg. A mutatók egy része meglévő adatbázisokban hozzáférhető statisztikai adat, információ, másik része a kutatásba bevont tagállami szakértők véleményéből származó adat volt

A Bizottság a kialakított mérési módszert elsősorban annak komplexitása, illetve gyakorlati alkalmazhatóságával kapcsolatban felmerült kétségek miatt végül nem fogadta el²¹², és azóta sem született átfogó európai módszertani keret a médiaműveltség szintjének mérésére. Az európai összehasonlítást lehetővé tevő mérési rendszer megalkotását elsősorban az országspecifikus jellemzők nehezítik, a médiaműveltség komplex fogalmára épülő mérési rendszer európai szinten alig megvalósítható, vagy óriási forrásokat igényelne. 2014-ben a Bizottság és a Médiaműveltség Szakértői Csoport támogatásával elindult egy újabb program, amelyben tíz önkéntesen jelentkező ország vett részt.²¹³ Ez a program már nem összehasonlító elemzés elkészítését célozta, hanem pusztán támogató, elméleti közös keretet kínált az egyes országokban megvalósuló kutatáshoz. A kutatók a 2009-ben kifejlesztett mérési módszertan alapján az országspecifikus jellemzőket figyelembe véve alakították ki az egyes országokban alkalmazott kutatási módszertant.

A médiaműveltség szintjének mérése több oldalról is megközelíthető, többféle cél azonosítható, amihez eltérő kritériumrendszer és mérési módszerek igazodnak. Az állami szerepvállalás feltételez egy olyan mérési rendszert, amely kiindulópontként szolgálhat a fejlesztéshez kapcsolódó feladatok, és eszközrendszer kialakításához. Ez a rendszer a társadalom egészének médiaműveltségi szintjét méri, de megjelennek benne az azonosítható specifikus csoportjellemzők, tehát a kritériumrendszer alkalmas például a hozzáférési (digitális) szakadék jelzésére a leszakadó, alacsony kompetenciával rendelkező csoportok azonosítására. A mérési rendszer segítségével az állami szerepvállalás, a fejlesztést célzó intézményrendszer hatékonyságának mérése is elvégezhető.

Emellett szükség van olyan mérési rendszerek kidolgozására is, amelyek az oktatás, illetve annak egyes fázisai hatékonyságát mérik, tehát a diákok médiaműveltség szintjének fejlődéséről adnak számot. Renee Hobbs stratégiai anyagában ez utóbbi mérési módra olvasható egy javaslat.²¹⁴ A kutató egy egyszerű harminc perces online teszt bevezetését szorgalmazza a médiaműveltség szintjének mérésére, amelyre három életkori szakaszban a 9. 14. és 19. életévben kerülne sor.

5.4. A médiakörnyezet fejlesztése

A társadalom médiaműveltségének szintje és a médiakínálat sokszínűsége, minősége, a médiarendszer működése szoros kölcsönhatást mutat. Az igényes, sokféle célcsoportot kielégítő médiakínálat, a megfelelő tájékozódást segítő szakmai sztenderdeknek megfelelő újságírás segíti, és fejleszti a médiaműveltség mindenkori szintjét. Ahogy fordítva is igaz, a médiaműveltség magasabb szintje fogyasztói igényt teremt a kreatív iparág innovatív tartalmaihoz, segíti a minőségi újságírás, és a tájékoztatás piaci feltételeinek javítását, összességében a demokratikus nyilvánosság megfelelő működését.

A médiaművelt társadalom feltételez egy olyan médiarendszert, amely biztosítja a

²¹² Testing and Refining Criteria to Assess Media Literacy Levels in Europe Final Report (2011)

²¹³ Assessing Media Literacy Levels and the European Commission Pilot Initiative (2015)

²¹⁴ Renee Hobbs Digital and Media Literacy – A Plan of Action (USA 2010)

kommunikációs jogok érvényesülését. A véleménynyilvánítás szabadsága, a sajtószabadság, az információszabadság érvényesülése a média függetlenségének biztosítása nélkül a médiaműveltség társadalom széles rétegeit elérő fejlesztése nehezen képzelhető el. Mindez az államtól nemcsak tartózkodást követel, hanem aktív szerepvállalást is. E körben állami feladatként jelenik meg a demokratikus közvélemény kialakulásához, működéséhez szükséges szabályozási keret kialakítása. Az információk, médiatartalmak szabad áramlását, a tájékozódáshoz való jog gyakorlását elősegítő médiapiaci működést biztosító szabályozási környezet kialakítása és intézményi feltételeinek biztosítása.

A médiaszabályozás alapvető célja a médiapluralizmus biztosítása, amely összetett szabályozási eszközrendszer révén valósítható meg. Ide sorolhatók azok a szabályok, amelyek a tájékoztatási, kulturális igények kielégítését célzó mediakínálat megteremtését célozzák, elsősorban minőségi követelmények előírásával, mint például a kiegyensúlyozottság követelménye, vagy bizonyos műsorkvóták előírása. Az állami szerepvállalás eszközrendszerének e területéről, a médiapluralizmus segítő médiajogi szabályokról a dolgozat III. része ad részletes áttekintést.

A digitális technológia elterjedése miatt az információs környezetben bekövetkezett – a korábbi fejezetekben részletesen bemutatott - változások a mediakörnyezet fejlesztéséhez kapcsolódóan az állami szerepvállalás újragondolását teszik szükségessé. Állami feladatként jelentkezik egy olyan szabályozási környezet kialakítása, amelynek célja a médiaműveltség fejlesztését biztosító mediakínálat megteremtése. Kulcselem ezen a területen a közmédia és más iparági szereplők szerepvállalásának pontos definiálása. Elsősorban a közmédia feladata lehet a médiaműveltség fejlesztését szolgáló tartalom kínálata, a médiaműveltség fejlesztését célzó, egész működést átható szemléletmód megjelenítése a napi szerkesztési gyakorlatban. A szabályozási terület része speciális szerkesztőségi koncepció, irányelvek megfogalmazása, és ezen irányelvek megvalósulásának számonkéréséhez szükséges intézményi keret megteremtése. Ezen túl szabályozási témakör a médiaipari szereplők ösztönzése a médiaműveltség fejlesztését segítő tartalomkínálat biztosítására, a médiaműveltség témakörének tematizálására.

E témaörhöz csatlakozhat a médiaműveltség szükségességéről, hasznosságáról tájékoztató, figyelemfelkeltő, a lehetőségeket bemutató ismeretterjesztő kampányok szervezése. Állami feladatként azonosítható az információs környezet kockázatairól, veszélyeiről, valamint jelenségeiről szóló tájékoztató kampányok szervezése, az új kommunikációs csatornákon zajló társadalmi részvételhez kapcsolódó felelősség tudatosítása. Az ilyen jellegű kampányok megvalósítását biztosító intézményi, szabályozási környezet megteremtése és működtetése.

5.5. Koordinációt biztosító intézményrendszer

A médiaműveltség fejlesztése számos állami és nem állami szereplő közreműködését, feladatát, tevékenységét érinti. A szakirodalomban keresztmetszet feladatként emlegetett terület az állami intézményrendszer különböző szektorai mellett a civil szervezetek, illetve az iparági szereplők aktív részvételét is igényli. A feladat keresztmetszet jellege azt jelenti, hogy a fejlesztést célzó tevékenységek szervezeti szinten is átfedik, átfedhetik egymást, kölcsönhatásban vannak egymással, és így kulcselemmé válik a szinergiák kiaknázása. A médiaműveltség fejlesztését célzó intézményi környezet kialakítása során ebből következően kiemelt feladat a különböző területek

és szereplők feladatainak pontos meghatározása, a feladatok összehangolása, illetve a területek közötti koordináció intézményi feltételeinek biztosítása.

A policy dokumentumok hangsúlyozzák, hogy az intézményi keretet a létező struktúra figyelembevételével kell kialakítani. Új állami intézményrendszer építése helyett, az ezeken a területeken már működő intézményi megoldásokra kell építeni a médiaműveltség fejlesztésének intézményi rendjét. A meglévő állami intézményi háttérből kiindulva a fejlesztés érinti a közoktatás, a felnőttképzés, a médiafelügyelet, a gyermekvédelmi intézményeket, a kulturális intézményrendszert, illetve a civil és a tudományos szférához kapcsolódó állami intézményrendszert

Mivel az intézményi környezet kialakításának egyik legfontosabb eleme a területek közötti együttműködés biztosítása, az intézményrendszer kialakítása során meg kell teremteni az összehangolt cselekvés intézményes feltételeit. Szükség van egy olyan szervezetre létrehozására, amely kizárólagos szerepet kap a feladat koordinálására, egy személyben megjeleníti az állami intézményrendszeren belül a médiaműveltség fejlesztésének ügyét, és lehetőséget kap arra, hogy a különböző szakterületeken a többi állami szereplő tevékenységét alakíthassa és összehangolja. Egy ilyen „csúcsszervezet” nemcsak koordinációs, feladat kijelölő szerepet tölthet be, hanem saját feladatokat is ellát. A szervezet feladatkörébe tartozhat a fejlesztés hatékonyságának, a kialakított intézményi rend megfelelő működésének folyamatos figyelemmel kísérése, ha szükséges javaslattevéssel a szabályozási és intézményi környezet korrekciójára.

Ez a modell jelenik meg például a finn Nemzeti Audiovizuális Intézet (Kansallinen audiovisuaalinen instituutti - KAVI) működésében, amely Finnországban a médiaműveltség fejlesztésének csúcsszerve. Működése összefogja a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben felmerülő tevékenységeket, az Intézet összehangolja az állami és egyéb érdekelt szereplők tevékenységét, koordináló szerepet tölt be a különböző szereplők között.²¹⁵

5.6. Finanszírozás, forrásallokáció

Állami szerepvállalást igényel a médiaműveltség fejlesztéséhez szükséges források mértékének és felhasználásának meghatározása, és e források biztosítása. A forrásallokáció és a finanszírozási háttér kialakításhoz a policy dokumentumok általános szempontként határozzák meg a stabilitást, az átláthatóságot, és a hosszabb távú, kiszámítható finanszírozást.

Az oktatási-képzési rendszer finanszírozása körében növelheti a fejlesztés hatékonyságát, ha a médiaműveltség fejlesztésére elkülönített forrásokat önállóan nevesítik, és hozzárendelik a fejlesztésben megjelenő egyes feladatokhoz. Részletes kibontás nélkül olyan elkülöníthető területekre lehet itt gondolni, mint például a digitális iskola kialakításához, a tanárképzéshez, vagy a tananyagok előállításához felhasználható források meghatározása. A finanszírozási rendben önálló területként jelenik meg a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó kutatási, tudományos háttér forrásainak rögzítése, és hatékony elosztása. A médiaszabályozás körében a tartalom felügyelethez kapcsolódó állami források egy része átcsoportosítható a felhasználói

²¹⁵ A dolgozat a 7.1.1.6. pontban részletesen bemutatja a KAVI szerepét és feladatait.

tudatosság, a médiaműveltség fejlesztésére. A médiaipar szerepvállalásához kapcsolódóan lehetőség van címkézett, meghatározott célra fordítandó forráselvonásra, illetve olyan ösztönző rendszer kialakítására, amelyben az állam lemond meghatározott bevételekről annak érdekében, hogy azokat a piaci szereplők a médiaműveltség fejlesztésére fordítsák.

6. Governance

A médiaműveltség egész társadalmat elérő fejlesztése az állami szerepvállalás új területei mellett új szabályozási megközelítést is kíván. A feladat ágazatokon átívelő, keresztmetszet jellege sokféle állami és nem állami szereplő, szervezet együttműködését, közös feladatmegoldást feltételez, ami hatással van a szabályozási és intézményi környezet kialakítására is. Az állami döntéshozóknak értelmezésem szerint továbbra is meghatározó szerepe van a folyamatban, de a döntések tartalmának kialakításában, a létrehozott intézményrendszer működtetésében fontos szerepet kapnak a nem állami szereplők, elsősorban az iparági és a civil társadalom szervezetei. Az új megközelítést a médiakörnyezet radikális átalakulása alapozza meg, amely a médiavonatközös társadalmi konfliktusokra, problémákra a kontrollalapú beavatkozás helyett, új eszközrendszer útján igyekszik válaszokat találni. Ennek szerves része a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami szerepvállalás, illetve az egyéb érdekelt szereplők tevékenységének meghatározása, azok koordinálása.

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a policy dokumentumokban is megjelenő governanceként vagy közpolitikai hálózatként emlegetett döntéshozatali megoldás megfelelő kiindulópontként szolgál-e a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó feladatok megoldására.

6.1. Közpolitikai hálózatok

A governance koncepciója arra a jelenségre utal, hogy a megváltozott gazdasági, társadalmi körülmények miatt az állam egyre inkább elveszíti korábbi hatalmi pozícióját, csökken a monopolhelyzete a közpolitikai döntések meghozatalában. Ezzel párhuzamosan pedig a szabályozási, politikai folyamatokban bővül a politikai akaratformálásában résztvevők köre, és a döntéseket sok szereplő hozza meg ún. közpolitikai hálózatok keretében (Gajduscheck 2009). A hálózatok szereplői a közhatalommal rendelkező szereplőkön kívül gazdasági, piaci szereplők, a civil szféra szervezetei, egyházak, szakszervezetek, és a tudományos élet szereplői. A jelenség leírható úgy is, mint hogy a közpolitikai hálózat tagjai egymást „kölcönösen számításba kell, hogy vegyék” (Donges, 2010: 65) az együttműködés alakítja ki a szabályozási kérdésekre adott megoldásokat, eszközöket.

A közpolitikai hálózatok fogalmához közelebb jutunk a hálózatok működésének jellemzőinek leírásával. A közpolitikai hálózatok működésében különös jelentősége van a hálózatban részt vevő szervezetek, entitások közötti kapcsolati minták jellegének, illetve a szervezetek azon stratégiáinak, amelyeket egymás meggyőzésére, befolyásolására használnak. A közpolitikai hálózatok Klijn nyomán három jellemző mentén írható le:

- **függőség:** A szereplők kölcsönös függőségben vannak egymástól, és céljaikat csak más szereplő céljainak összefüggésében érhetik el. Ez a kölcsönös függőségi viszony nem statikus, és sok esetben az interakciók során válik világossá, ugyanakkor a szereplők

közötti interakciók nyomán változhat is.

- folyamatok: a hálózatok sok szereplőt kapcsolnak össze, és egyik szereplő sem rendelkezik azzal a hatalommal, és erőforrásokkal, amely alapján egyedül képes lenne meghatározni a folyamatokat. Minden szereplő saját célokkal, és érdekekkel vesz részt a hálózatban. A döntés a szereplők interakciói alapján születik. A döntés befolyásolásában a szereplők nem egyforma mértékben vesznek részt, ez elsősorban a szereplők erőforrásain múlik, illetve azon, hogy döntési folyamatban az adott erőforrás milyen relevanciával bír.
- intézmények: A hálózatok kapcsolati mintákból állnak. A függőség és a szereplők közötti interakciók tartós kapcsolati mintákat hoznak létre a szereplők között. E kapcsolati minták alapján alakulnak ki azok a magatartási szabályok, amelyek fenntartják a szereplők közötti interakciós mintákat (Klijn 1996).

A közpolitikai hálózat célja a releváns szereplők és a szereplők közötti függőségi minták feltárása, és kezelése, az ehhez szükséges szabályozási struktúrák, intézményi megoldások megtalálása. A szabályozási struktúrák a szereplők együttműködésén keresztül intézményesülnek, a governance tehát a cselekvéskoordinációra fókuszál, a közpolitikai kérdések az állami, a gazdasági és a társadalmi szereplők komplex hálózatában alakul ki. A governance jellemző sajátossága a korábban érzékelhető határok eltűnése a szektorok, ágazatok között, az állami és a privát szektor, a köz és magánszféra közötti határok elmosódása (Schuppert, 2010).

A governance modellben a közpolitikai folyamatot meghatározó módon befolyásolják a hálózaton belül a szereplők közötti hatalmi viszonyok. Klijn szerint a szereplők hálózati helyzetét, hatalmi pozícióját három tényező határozza meg: a résztvevők erőforrásai, a szabályok, és a szereplők által követett stratégia. Az erőforrások széles skálán helyezhetők el: ide sorolhatók a jogalkotás, a jogi szankciók alkalmazása, a pénz, de erőforrás a szakértelem, vagy a társadalmi támogatottság is. Sokan a hálózat lényegét pont abban látják, hogy az egyes szereplőknek céljaik eléréséhez szükségük van egymás erőforrásaira, és az erőforrásokhoz való hozzáférés csak a másik szereplő céljainak támogatása, érvényesítése útján valósítható meg. A szereplők hálózati pozícióját befolyásoló szabályok egy része külső szabály, amely meghatározza a közpolitikai folyamat keretét, ugyanakkor a szabályok egy jelentős része a hálózat működése során a szereplők közötti interakciók alapján alakul ki. Klijn a szereplők által követett stratégia jelentőségét abban látja, hogy a megfelelő stratégia kedvezőbb pozíciót eredményezhet a szereplőknek, amint amelyet egyébként erőforrásaik alapján betöltenének. Egy rossz stratégia viszont ennek megfelelően kedvezőtlenebb helyzetet, tárgyalási potenciált eredményezhet (Klijn 1996).

A hálózaton belüli hatalmi viszonyok különös kérdése, hogy milyen pozíciót tölt be a szereplők hatalmi struktúrájában az állam. A közpolitikai hálózatokat elemző szakirodalom nem egységes ebben a kérdésben. A szerzők többsége azonban azt az álláspontot képviseli, hogy az államnak nem lehet meghatározó szerepe a hálózat működésében, amennyiben az állam dominálná a hálózati folyamatokat, úgy azt már nem is tekinthetnénk hálózatnak (Gajduschek, 2009). Ebben az összefüggésben a döntések befolyásolására az államnak nem a hatalmi szó biztosít lehetőséget, hanem csak egyéb eszközök útján képes érvényesíteni a megfogalmazott érdekeket.

Az állami szerepvállalás megnyilvánulhat például a konfliktuskezelésben, mediációban, amelynek jelentősége lehet abban, hogy a hálózatot ne feszítsék szét a szereplők érdekkonfliktusai, vagy, hogy a döntéshozatal a megfelelő keretben történjen. Az ehhez szükséges adminisztratív és szakmai háttérrel a szereplők közül elsősorban az állam bír. Szerepe lehet az államnak a szereplők közös céljainak feltárásában, vagy abban, hogy a hálózat tagjainak viselkedését, attitűdjeit a jó gyakorlatok segítségével alakítsa. Szerepe lehet a hálózat működését befolyásoló szabályok, keretek kialakításában, amely lényegesen nagyobb beavatkozási potenciált jelent, mint az előzőekben említett esetek.

A governance modell arra épít, hogy bizonyos közpolitikai kérdésekre, problémákra hatékonyabb megoldások születhetnek hálózati struktúrában, továbbá e közösen létrehozott megoldások megvalósulására nagyobb valószínűséggel lehet számítani. A hálózati modell eredményessége azonban csak bizonyos környezeti feltételek között valósul meg, minél több ilyen feltétel azonosítható, annál nagyobb eséllyel lesz hatékony a közpolitikai döntéshozatal. Rhodes ilyen feltételként említi: ha a résztvevők információigénye nagy, a döntés minősége nehezen mérhető, rugalmasságra, a konkrét körülményekhez való nagyfokú igazodásra van szükség, sokféle szereplő együttműködésével érhető csak el hatékony megoldás, és maga a témakör konfliktusos jellegű, sokféle érdek-összeütközést feltételez (Rhodes, 2000, idézi Gajduschek, 2009).

A governance modell lehetséges működtetése ugyanakkor meglehetősen országfüggő. Csak az adott ország társadalmi, politikai környezetének alapos felmérését követően mondható ki, hogy a közpolitikai hálózatokra épülő megközelítés hatékony formája lehet a szabályozásnak. Vizsgálandó, hogy a lehetséges hálózat minden eleme megfelelően működőképes-e, ha például az adott országban a civil szféra kevésbé működőképes, gyenge, a governance modell kialakítása kockázatokat hordoz. Ez ugyanis ahhoz vezethet, hogy a hálózat más elemei, az általuk képviselt érdekek túlsúlyossá válhatnak. Ugyanígy szükséges feltétele demokratikus működést biztosító politikai kultúra, amely az együttműködés, konszenzuseresés, a mások véleményének és érdekeinek tiszteletben tartását, a bizalom kultúráját vallja.

6.2. Media governance

A digitális technológia által teremtett médiapiaci viszonyok, a médiakínálat változása új helyzetet teremt a médiarendszer irányítása területén is. Ha csak a legalapvetőbb változásokat említjük: a médiapiac globalizálódása, a multinacionális mediavállalatok térnyerése, a médiakínálatban megjelenő információs dömping, a technológia gyors változása, illetve ezzel összefüggésben a médiapiacon megjelenő szolgáltatások rendkívül színes skálája mind-mind olyan jellemzők, amely a szabályozás, és az állami szerepvállalás újragondolását veti fel. A globális médiapiaci környezet felülírja a korábbi, elsősorban nemzeti szinten megvalósuló tartalomkontroll alapú szabályozási megközelítést, és a kormányzat oldaláról induló tilalmakra és kötelezettségekre épülő irányítási modell meghaladásának igényét eredményezi. Livingstone és Lunt brit kutatók már a 2000 évek közepén úgy foglaltak állást, hogy a hagyományos irányítási, mediaszabályozási modellek már nem képesek reagálni a konvergens médiakörnyezet szabályozási kihívásaira, nem képesek kiegyensúlyozni a piaci szereplők és a fogyasztói érdekek egymással versengő szempontjait. Emellett ezek a modellek már nem alkalmas arra, hogy egységes, platformsemleges szabályozási elveket rögzítsenek sem nemzeti, sem nemzetközi szinten (Livingstone&Lunt, 2007).

A governance szemlélet folyamatközpontúsága és dinamikus jellege miatt jól használható a piaci, társadalmi változások és ehhez kapcsolódóan a kormányzás és igazgatás változása folyamatának megragadására. A Schuppert által javasolt koncepció szerint a folyamatközpontú perspektíva négy dimenzióját érdemes vizsgálni:

- változó és új szereplőkonstellációk
- változó és új intézményi megoldások és szabályozási struktúrák
- megszűnő, illetve elmosódó korábbi határkijelölések (pl. nemzeti határok, köz és magánszféra közötti)
- változó vagy újraalkotandó legitimációkoncepciók

Schuppert a tömegkommunikáció területére alkalmazott mátrixa kijelöli azokat a területeket, ahol változást azonosíthatunk.

	A tömegkommunikációt érintő problémák			
	Technikai változások: digitalizáció, hálózatosodás	Tartalom: fejlődés a konvergencia irányába	Az információs piacok fejlődése: koncentrációs folyamatok, új piaci szereplők	Finanszírozás: a finanszírozási szükségletek megfelelő felmérése
Változó szereplő konstelláció	X		X	X
Változó szabályozási struktúrák	X	X	X	X
Határelmosódások	X	X	X	X
Legitimációs problémák	X	X	X	X

Forrás: Schuppert, G. Mi a media governance? ²¹⁶

A mátrixban megjelenik az infokommunikációs piac dinamikája, a technológia gyors változásának hatása a tömegkommunikáció egészére. A változások számos médiaszabályozási kérdést vetnek fel, amelyek megoldásában a governance szemléletű megközelítés hatékony eszközként szolgálhat. ²¹⁷

²¹⁶Schuppert, Gunnar Mi a media governance? In: Médiapolitikai szöveggyűjtemény (2010) AKTI-Gondolat Kiadó 153-167.

²¹⁷ Schuppert az összetett, több dimenziós, sokszereplős átalakulási folyamatok szabályozási problémaként való megragadását egy érdekes példán keresztül szemlélteti. A német közszolgálati médiumok finanszírozási kérdésén keresztül mutatja be a médiapiaci változások eredményeként előállt új szabályozási igényvel fellépő helyzetet. A digitalizáció eredményeként új, fizetős szolgáltatások jelentek meg a televíziós piacon, ezekért a csatornákért a digitális kábel és műholdszolgáltatók díjat kérnek a nézőktől. A fizetős televíziós szolgáltatás megjelenése a közmédia finanszírozásának eddigi rendjét is érinti, és felveti az eddig alkalmazott díjszabási elvek felülvizsgálatát. A fizetős televíziók megjelenése előtt a nézők által a közmédia finanszírozására befizetendő díj meghatározását alapvetően az igényalapú megközelítés dominálta, azaz abból indult ki, hogy milyen összegű forrásból működtethető a közmédia rendszer. A fizetős televíziók megjelenését követően az igényalapú mérlegelés mellett hangsúlyos szerepet kap a polgárok méltányos terhelésének elve is, hiszen a fizetős csatornák díjai plusz költségként merülnek fel a háztartásokban. Ebből következően a közmédia finanszírozására szolgáló díj meghatározása során már nem pusztán a

A médiairányításban megjelenő governance szemlélet lehetőséget biztosít arra, hogy a médiaszabályozásban megjelenjenek a médiakínálati és keresleti oldal érdekeit megjelenítő csoportok, szervezetek, amely hatékonyabb irányítási modellt jelenthet a kiemelt védelmet igénylő érdekek érvényesülését szolgáló tartalmi szabályok, és intézményi megoldások meghatározása során.

6.3. Médiaműveltség governance

A médiaműveltség fejlesztése az oktatáspolitiká, a kommunikációpolitika, a médiapolitika, a gyermek- és ifjúsáspolitiká, a szociálpolitika és a foglalkoztatás politika metszetében helyezhető el, és számos állami és nem állami szereplő aktív részvételét feltételezi. Az állam kiemelt szerepet játszik a szabályozási és intézményi keret megteremtésében, de egy hatékony rendszer kialakításához és működtetéséhez szükséges az összes érdekelt szereplő részvétele.

A Schuppert által kínált modell alapján felrajzolható egy olyan mátrix, amely a médiaműveltség hátterében érzékelhető problémák és jelenségek együttesében helyezi el a változásokat.

	A médiaműveltséggel összefüggő problémák				
	gyermek- védelem	használati szakadék	változó tartalomkínálat	globális szolgáltatók jelenléte	finan- szírozás
Változó szereplő konstelláció	X		X	X	X
Változó szabályozási struktúrák	X	X	X	X	X
Határelmosódások	X		X	X	X
Legitimációs problémák	X	X	X	X	X

A médiaműveltség területén ugyanúgy ahogy Schuppert a tömegkommunikációs mátrixában azonosíthatók a tartalmi kínálatban tapasztalható változások, a piaci átalakulás, és ehhez kapcsolódóan számos finanszírozási probléma. Az általam felrajzolt mátrixban a médiaműveltséggel összefüggő konkrét területeket is nevesítettem: mint a gyermekvédelem, a hozzáférés és a használat társadalmi konfliktusai (használati szakadék), és a folyamatosan bővülő és minőségében is változó kínálati jellemzők. Bármelyik elemét vizsgáljuk a médiaműveltség által érintett területeknek azt látjuk, hogy szinte mindenhol megjelenik a sok és változó szereplő, az

közmédia méltányos igényeit kell mérlegelni, hanem azt is számításba kell venni, hogy a háztartások média-költségvetésének milyen aránya áll rendelkezésre a kereskedelmi csatornákra fordítandó kiadások mellett. Ebből következően az igényalapú díjmeghatározást Schuppert szerint „az a veszély fenyegeti, hogy egyike lesz a számos mérlegelési szempontnak, mégpedig egy tisztán politikai döntésben.” A szerző úgy véli, hogy ez a helyzet a döntéshozókat bizonytalan médiapolitikai megfontolások irányába tolhatja, amely viszont a közmédia függetlenségének kényes kérdését érinti. A helyzetértékelés alapján arra jut, hogy a korábbi díjmeghatározási rend már nem biztosít megfelelő keretet az alkotmányosan is igazolható döntés meghozatalához és – a szereplők helyzetének megváltozása, illetve a médiafinanszírozás szabályozási struktúrájának módosítására vonatkozó igény miatt - a díjmeghatározás átalakítására van szükség. Olyan rendszerre van szükség, amely képes megjeleníteni az összes releváns médiapiaci és médiapolitikai szempontot.

ebből következő újszerű szabályozási struktúra, az ennek során óhatatlanul megjelenő kompetenciahatárok kérdése, és a folyamathoz kapcsolódó legitimációs problémák.

Noha a szakirodalomban megjelennek olyan vélemények, amelyek az állam hálózati struktúrában betöltött szerepét nem tekintik hangsúlyosnak, és alapvető állami feladatként a koordinációt, az érdekkonfliktusok feltárását, megoldásának segítségét nevesítik, a médiaműveltség fejlesztése területén véleményem szerint az állam szerepe ennél jelentősebb. Alkotmányosan igazolható a határozott állami szerepvállalás az új szabályozási és intézményi környezet kialakítása során, azaz a folyamatok generálásában, és irányításában aktív szerep hárul rá. Az állami szerepvállalás egy megvalósítható modellje jelenik meg a dolgozat negyedik részében részletesen bemutatott hamburgi keretkoncepció megalkotásában²¹⁸, ahol a tartományi állami szerv kezdeményező és koordináló szerepet betöltve, központi szerepet vállalt a koncepció megalkotása során.

7. A médiaműveltség fejlesztésének médiajogi eszközei

A médiaszabályozás hagyományosan a média működési keretének alakítása meghatározott médiapolitikai megfontolások, célok érvényesítése érdekében. Tág értelemben a médiajog körébe tartozik minden olyan szabály, amely a média nézőpontjából egyesíti a különböző jogterületeken elhelyezett normákat (Petersen, 2003). „A médiapolitika azoknak az állami szakpolitikai cselekvéseknek az összessége, amelyek a médiarendszer egészének szerkezetét, a médiarendszer szereplőinek viselkedését, végső soron a médiarendszer teljesítményét alakítják, meghatározott célok elérése érdekében,„ (Polyák, 2015.:43). A médiaszabályozás alapvető funkciója a plurális médiakínálat kialakulását biztosító szabályozási keret megteremtése, illetve jól meghatározott alkotmányos értékek, társadalmi csoportok speciális védelme. Ez utóbbi cél valósul meg például a médiajogban megjelenő gyermekvédelmi szabályokon, vagy a gyűlöletbeszéd elleni médiajogi eszközökön keresztül. A médiajog hagyományosan az elektronikus médiumok működéséhez kapcsolódó szabályozási terület.

A médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben felmerülő állami szerepvállalás alapjogi, alkotmányos összefüggésinek vizsgálata azt erősítette meg, hogy a vizsgált alapjogok védelme, érvényesülésük biztosítása az új, digitális médiakörnyezetben aktív állami szerepvállalást feltételez. A szerepvállalás egy része a médiapolitika, és a médiaszabályozás körében, más része más szakpolitikák, mint az oktatáspolitikák, vagy az ifjúsáspolitikák és az ezekhez kapcsolódó szabályozási területeken jelentkezik. A médiaműveltség fejlesztése a médiaszabályozás több területét is érintheti. Ide sorolható a médiapluralizmus biztosítását, a gyermekek védelmét, és a felügyeleti rendszert érintő szabályozási környezet. A körvonalazódó célkitűzések, és beavatkozási területek túlmutatnak a hagyományos elektronikus médiumok szabályozási keretén, a teljes média világával összefüggésben fogalmazzák meg célokat, definiálnak állami feladatokat.

²¹⁸ Medienkompetenzförderung – ein Rahmenkonzept für Hamburg (2013)

7.1. Médiaműveltség a jelenlegi médiaszabályozási környezetben

A policy dokumentumok és egyéb szakértői anyagok képet adnak a médiaműveltség fejlesztésben aktívan részt vevő intézmények, szervezetek térképről. Az összehangolt, szabályozási- és intézményi környezet fejlesztésének kiindulópontja a már meglévő intézményi, szabályozási háttér feltérképezése, a működés mikéntjének értékelése. Így van ez a médiaszabályozási eszközrendszer végiggondolása során is, azaz a médiaszabályozási megoldások körvonalazását meg kell előznie egy olyan vizsgálatnak, amely a médiaszabályozás meglévő elemeit, illetve azok gyakorlatát értékeli. Az európai szabályozási környezet vizsgálata azt mutatja, hogy a médiaszabályozás jelenlegi rendjében a médiaműveltség fejlesztése nem jelenik meg hangsúlyosan, mindössze két témakörben foglalkozik a szabályozás a médiaműveltséggel: a médiahatóságok megbízásánál, és a közmédia feladat kijelölésénél és szerepvállalásánál.

7.1.1. Médiahatóságok feladata és szerepvállalása

A médiahatóságok általános feladata a médiajogi szabályok érvényesítése, az ehhez kapcsolódó hatósági, szabályozási feladatok ellátása. Szerepüknél fogva a hatóságok a mediaszolgáltatók és a közönség között közvetítenek, feladatuk egy olyan sokszínű médiakörnyezet kialakításának elősegítése, amely biztosítja a társadalom tájékozódási, kulturális, és szórakozási igényeinek kielégítését. Emellett tevékenységük fontos eleme a mediaszolgáltatókra vonatkozó tartalmi szabályok felügyelete. Ezen belül jelenik meg a médiakörnyezet lehetséges káros hatásainak csökkentése érdekében a gyermekvédelmi szabályok érvényesülésének felügyelete, a médiajogi gyermekvédelmi intézményrendszer működtetése.

A 2000-es évek elejétől a médiahatóságok a klasszikus felügyeleti szerepkör mellé új feladatokat is kaptak, e körbe sorolható a médiaműveltség fejlesztése is. Végigtekintve az elmúlt tíz-tizenöt év intézményi fejlődésén megállapítható, hogy a médiahatóságok fontos szerepet játszhatnak a médiaműveltség fejlesztését célzó intézményi rendszerben. A médiakörnyezet átalakulása miatt a kínálatra vonatkozó szabályok és betartatásuk felügyelete veszít jelentőségéből, és ezzel párhuzamosan egyre nagyobb hangsúlyt kap a fogyasztókra fókuszáló megközelítés. Kiemelt feladattá válhat a médiafogyasztók felvértezése, a médiaműveltség fejlesztése. Hagyományos szerepüket, a médiumok és a fogyasztók közötti közvetítést, már nem elsősorban a tartalomkontroll útján, hanem a közönség médiaműveltségének fejlesztését segítő programok, lehetőségek biztosítása útján tudják megfelelően biztosítani. Másrészt fontos szerepük lehet a médiaipari szereplők részvételének ösztönzésében, a médiaipar bevonásában. Mivel tevékenységük direkt módon kapcsolódik mind a médiafogyasztókhoz, mind a médiumokhoz e pozíciójuk előrevetíti a megfelelő koordinációt biztosító feladatok ellátását az intézményi hálóban.

A jelenlegi szabályozási környezetben a különböző államok szabályozási megoldásai eltérő részletességgel definiálják a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó hatósági feladatokat. Szinte minden törvény a médiaműveltség népszerűsítéséről, támogatásáról beszél, és leginkább abban különböznek, hogy ehhez hozzátesznek-e további cselekvésre ösztönző kifejezést vagy sem és szerepeltetnek-e a törvényben anyagi támogatást a tevékenység segítésére. Több ország gyakorlatában felfedezhető, hogy a médiaértés fejlesztést és a formális oktatást szétválasztják, a

médiahatóságot a nem formális oktatás szereplőjeként nevesítik. A népszerűsítés (esetenként a fejlesztés) kifejezés jelenik meg feladatként a horvát²¹⁹, a cseh²²⁰, a lett²²¹, a lengyel²²², a spanyol²²³, a szlovák²²⁴, a gibraltári²²⁵, a török²²⁶ és az ír²²⁷ médiatörvényekben, a más intézményekkel való együttműködés kötelezettsége pedig külön nevesítődik a lengyel, a török, az ír és a gibraltári törvényekben. Külön kutatási, állapot felmérői feladatot bíz a médiahatóságra a horvát, a cseh, az ír és a szlovák törvényhozás.

Néhány ország szabályozási környezete, illetve a médiahatóságok működése önálló bemutatást is igényel, részben azért mert úttörő szerepet játszottak a feladat hatósági megfogalmazásában, másrészt illusztrálják, milyen sokrétű tevékenységet végezhet(ne) a médiahatóság ezen a területen. Az Egyesült Királyságban a médiaműveltség fejlesztése korán nagy hangsúlyt kapott, Németországban komoly intézményrendszere alakult ki a hatósági feladatmegoldásnak. A magyar példa illetve a további régiós országok bemutatása a jelenlegi helyzetről ad képet.

7.1.1.1 Egyesület Királyság

Az Egyesült Királyságban az elsők között jelent meg a médiaműveltség fejlesztésének ügye a médiaszabályozásban. 2003-ban az angol Communications Act egyedülálló felhatalmazást adott az angol médiahatóságnak az Ofcomnak a médiaműveltség fejlesztésére. A törvényi felhatalmazás általános, nagy mozgásteret biztosított a szabályozó hatóságnak a médiaműveltség teljes társadalmat elérő fejlesztésére. A törvény a tevékenységi körök, célok rögzítésén túl a feladat megoldásának részleteit a hatóságra bízta. Ezek alapján az Ofcom feladatává vált olyan intézkedések bevezetése, amelyek saját tevékenységén keresztül, vagy mások ösztönzése útján biztosítják,

- hogy a közönség jobban megértse az elektronikus médiumok által közzétett tartalmak természetét, és jellemzőit
- a közönség tudatosságának és tájékozottságának növelését azzal összefüggésben, hogy milyen mechanizmusok alapján kerülnek kiválasztásra a médiában közölt információk
- a közönség tudatosságának és tájékozottságának fejlesztését azokról az elérhető rendszerekről, amelyek szabályozzák, vagy szabályozhatják az elektronikus médiumok által nyilvánosságra hozott tartalmakhoz való hozzáférést
- a közönség tudatosságának fejlesztését azokról az elérhető rendszerekről és azok lehetséges felhasználási lehetőségeiről, amelyeken keresztül maga a fogyasztó

²¹⁹ <http://www.e-mediji.hr/preview/en/news/the-electronic-media-act/>

²²⁰ <http://www.rrtv.cz/en/static/documents/act-231-2001/Act-on-RTV-broadcasting-reflecting-AVMSD.pdf>

²²¹ http://www.nepilpadome.lv/en/assets/documents/anglu/Electronic_Mass_Media_Law%5B1%5D.pdf

²²² <http://www.krrit.gov.pl/en/for-broadcasters-and-operators/legal-regulations/>

²²³ http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/l7-2010.html

²²⁴ http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=416632

²²⁵ <http://www.gra.gi/broadcasting/acts/broadcasting-act-2012>

²²⁶ <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/tr/tr053en.pdf>

²²⁷ <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2009/act/18/enacted/en/pdf>

határozhatja meg, hogy mi érje el a tartalomkínálatból ²²⁸

A törvény emellett felhatalmazta a független médiahatóságot arra, hogy olyan hatékony és könnyen használható technológiák és rendszerek fejlesztését és használatát segítse elő, amelyek a fogyasztói igények szerint egyéni beállításra képesek szabályozni a fogyasztó által hozzáférhető tartalmak körét. Külön feladatként jelent meg az Ofcom szerepvállalását megalapozó, segítő kutatási tevékenység. ²²⁹

A törvényalkotó a médiaműveltség fogalmának definiálását az Ofcomra bízta, amely nem sokkal a törvény hatályba lépése után nyilvános konzultációt és vitát kezdeményezett a definíció megalkotásáról, illetve a médiaműveltség fejlesztésének feladatáról. E konzultáció eredményeként született meg 2004-ben az a stratégiai dokumentum, amelyben az Ofcom megfogalmazta a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó prioritásokat, és rögzítette a feladatait. A dokumentum az Ofcom által elfogadott médiaműveltség fogalom bevezetésével indul. A médiaműveltség eszerint „képesség a kommunikációhoz való hozzáféréshez, megértéshez és alkotáshoz a kontextusok sokféleségében.”²³⁰

A kapott felhatalmazás alapján az Ofcom három fő feladatot azonosított:

- Kutatás – amely kulcselem a hatósági szerepvállalásban. Az Ofcom rögzítette, hogy széles kutatási tevékenységet kíván folytatni a médiaműveltség fejlesztésének legfontosabb témaköreinek feltérképezésére, a médiaműveltség szintjének mérésére, a fejlesztés eredményeinek értékelésére, követésére.
- Csatlakozás, partnerkapcsolat, irányjelzés – az Ofcom kifejezte szándékát, hogy ösztönözni fogja az érdekelt szereplőket a médiaműveltség fejlesztésére, feladatának tekinti a médiaműveltség ügyének megjelenítését a különböző vitákban, és fórumokon. Emellett támogatni fog médiaműveltséget fejlesztő programokat, és megfelelő információs felületet működtet a médiaműveltséget érintő információk minél szélesebb körű hozzáférését célozva.
- Kategorizálás, címkézés – egy olyan közös kategóriarendszer kidolgozása, és működtetése, amely biztosítja, hogy az audiovizuális tartalmak jellegéről, a káros, veszélyes tartalmakról a közönség pontos tájékoztatást kaphasson.²³¹

A konzultációs folyamat és annak lezárásakor megszülető dokumentum jelezte, hogy az Ofcom a médiaműveltség fejlesztése területén koordináló szerepet kíván betölteni, és platformot kíván nyújtani a különböző érdekelt szereplők számára. A médiahatóság kezdetben nagy hangsúlyt

²²⁸ Communication Act 2003. 11. cikk

²²⁹ Communication Act 2003 14. cikk (6)a

²³⁰ Ofcom'Strategy and Priorities for the Promotion of Media Literacy: A Statement. London 2004.
https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0021/58206/plain_english.pdf

Később a definíció módosult, a hozzáférést a használatra váltották, ezzel is hangsúlyozva a médiaműveltség aktivitásban megnyilvánuló jellegét. (Media Literacy is the ability to use, understand and create media and communications in a variety of contexts.)

²³¹ Ofcom'Strategy and Priorities for the Promotion of Media Literacy: A Statement. London 2004.

fektetett a konzultációkra, a közönség attitűdjének vizsgálatára, és megértésére, a kommunikációhoz kapcsolódó nyilvános viták generálására, és erősítésére. Fórumot biztosított a kutatók számára az akadémiai szféra, az iparági szereplők és a civilek médiaműveltséggel kapcsolatos témaköreinek megvitatására, illetve emellett empirikus kutatásokat végzett a médiahasználati szokások feltérképezésére, a tetten érhető változások folyamatos nyomon követésére (Lunt&Livingstone, 2012:138).

Az Ofcom legaktívabb időszaka 2004 és 2008 közé esett. Lunt és Livingstone értékelése szerint ennek az időszaknak a legfontosabb eredménye a hatóság szemléletmódjában tetten érhető váltás: az Ofcom 2008-ra a védelmi paradigma meghaladásával elmozdult a felvértező paradigma felé. A médiaműveltség fejlesztését már nem pusztán a média káros hatásaival szembeni védelem megteremtésének eszközeként értelmezték, hanem a digitális kommunikációs környezetben való aktív részvételhez szükséges feltételként. Jól mutatja ezt az elmozdulást, hogy a szabályozó hatóság saját feladatát egyrészt abban ragadta meg, hogy motiválja az embereket a digitális társadalomban való részvételre, másrészt hogy az emberek megfelelően tájékozódhassanak és kapjanak támogatást saját média aktivitásuk, részvételük érdekében (Lunt&Livingstone, 2012:122).

A kutatók értékelése szerint az Ofcom által kitűzött célok megvalósításában 2010-től komoly problémák merültek fel: csökkentek a források, nem újult meg a stratégia, a hatóság részvétele egyre töredékesebben valósult meg. Az állami szerepvállalás nem érte el azt a szintet, amely a valódi, a társadalom egészét elérő fejlődést eredményezett volna (Lunt&Livingstone, 2012:135). A szabályozó hatóság kezdeti ambiciózus szerepvállalása 2010-től fokozatosan szűkült, mára az Ofcom a médiaműveltség fejlesztése területén lényegében csak kutatási tevékenységet végez (Wallis&Buckingham, 2016). Ugyan a kutatók komoly kritikaként fogalmazzák meg a tevékenység kutatási tevékenységre szűkülését, de az Ofcom médiahasználat, a médiaműveltséggel kapcsolatos kutatásai példaértékűek Európában. Rendszerezett, a változás kontextusában elhelyezhető kutatási eredményeket kínálnak a médiahasználati szokások és a médiaműveltség szintjének alakulásáról.²³² Ezek a kutatások fontos kiindulópontként szolgálnak a közpolitikai stratégiaalkotáshoz, hozzájárulhatnak a célzott csoportok pontos definiálásában, illetve a célok meghatározásához.

Az Ofcom korábbi koordináló szerepköre, illetve a médiaműveltség népszerűsítését célzó tevékenysége is jelentősen szűkült. Kimerül egy negyedévenként megjelenő hírlevél szerkesztésében, amelyben az aktuális Ofcom tevékenységekről, a tudományos élet, a piaci szereplők által lebonyolított eseményekről, kutatásokról, történésekről, díjakról adnak hírt. Emellett közlik a legfontosabb cikkek, tudományos eredmények megjelenését hazai és nemzetközi kitekintésben egyaránt.

Az elmúlt években több tanulmány²³³ is kritizálta az Ofcom médiaműveltség fejlesztése területén nyújtott teljesítményét. Ahhoz képest, hogy milyen széles felhatalmazást kapott a médiahatóság

²³² Ofcom <https://www.ofcom.org.uk/research-and-data/media-literacy>

²³³ Media and Information Literacy Policies in the United Kingdom (2013)

Richard Wallis & David Buckingham Media literacy: the UK's undead cultural policy 2016.

2003-ban, véleményük szerint az ambiciózus indulást hamar folyamatos visszalépés, egyre szűkülő szerepvállalás jellemezte. A kutatók a legfontosabb problémának azt tekintetik, hogy a szabályozási környezet nem segítette elő a médiahatósági tevékenység és az oktatási intézményrendszer érdemi kooperációját, a két terület integratív feladatmegoldását. Többek között ennek is köszönhető, hogy az Ofcom-nak nagyon csekély szerepe van a médiaműveltség oktatásának, képzésének fejlesztésében. Hasonló hiányosságként emelik ki, hogy míg a médiahatóság határozott felhatalmazást kapott a médiaműveltség fejlesztésére, addig az oktatáspolitikában hasonló jellegű felhatalmazás nem született. Elmaradt az oktatási intézményrendszer fejlesztése az együttműködés szabályozási feltételeinek megteremtése, amely az oktatás oldalról támogathatta volna kiemelt feladatként a fejlesztést, illetve a kooperációt (Wallis&Buckingham,2016). Az oktatásügy területén az új technológiai környezetre való reakcióként a kormányzati intézkedések sokkal inkább az infokommunikációs környezetre, az iskolák megfelelő felszerelésére, a hozzáférés műszaki, technológiai oldalára, semmint a médiaműveltség és a médiaoktatás fejlesztésére fókuszáltak. A mediaszabályozás útján rögzített feladat meghatározás önmagában kevésnek bizonyult. Az Ofcom tág értelmezési keretben megadott médiaműveltség definíciója, a feladat általános megfogalmazása, és a hiányzó részletszabályok miatt a médiaműveltség fejlesztése pusztán médiapolitikai célkitűzés maradt, érdemi, átfogó állami szerepvállalás nem történt (Wallis & Buckingham 2016).

7.1.1.2. Németország

Németországban a médiafelügyelet tartományi szinten intézményesült, néhány kiemelt, összehangolást igénylő tevékenység esetén van csak szövetségi szinten működő intézmény, ilyen például a gyermekvédelem területe is²³⁴. A tartományi médiahatóságok működését és feladatait a tartományi mediaszabályozás rögzíti, és ezek a törvények eltérő mélységben definiálják a médiahatóságok feladatait a médiaműveltség fejlesztése területén.

Niedersachsen tartomány médiatörvénye például elég szűkszavúan csak azt rögzíti, hogy a médiahatóság feladata olyan programok támogatása, amelyek az elektronikus médiumok használatával összefüggő médiaműveltséget fejlesztek.²³⁵

Ezzel szemben a Berlin-Brandenburg médiatörvénye ennél részletesebb felhatalmazást ad a médiahatóságnak. A médiahatóság részt vesz a médiaműveltség fejlesztését célzó programok támogatásában, külön nevesíti a törvény a képzési, továbbképzési programok támogatása. Emellett különös közérdek esetén maga a médiahatóság közvetlenül is hozhat intézkedéseket, indíthat programokat a médiaműveltség fejlesztésére.²³⁶

A Saarland-ban érvényesülő médiatörvény széles mozgásteret biztosít a médiahatóság számára a

²³⁴ Kommission für Jugendmedienschutz (KJM) a médiahatóságok közös szervezete, amelynek feladata a kereskedelmi médiumok kínálatának és a szabályozás hatálya alá eső internetes tartalmaknak a médiajogi felügyelete. Feladatát társszabályozási keretben valósítja meg, melynek fontos része a szolgáltatók gyermekvédelmet célzó tevékenységének támogatása.

²³⁵ Niedersächsisches Mediengesetz (NMedienG) In der Neufassung vom 18. Februar 2016 (Nds. GVBl. Nr. 2/2016, S. 50 ff.)

²³⁶ Staatsvertrag über die Zusammenarbeit zwischen Berlin und Brandenburg im Bereich der Medien vom 29. Februar 1992 (Berlin GVBl. 1992, S. 150; Brandenburg GVBl. 1992, S. 142, 8. § (1) 9)

médiaműveltség fejlesztése területén. Általános célként definiálja, hogy a médiahatóság tevékenysége segítse elő azt, hogy a polgárok egyenlő eséllyel vehessenek részt a mediális kommunikációban, illetve szerezzenek mindehhez megfelelő médiaműveltséget. Az általános feladat meghatározásán túl néhány feladatot külön is nevesít a szabályozás, például az internethasználathoz szükséges kompetenciák megszerzésével összefüggésben. A törvényben szerepel, hogy a médiahatóság saját programok útján, vagy más programok támogatásával biztosít interneten keresztül hozzáférhető anyagokat a médiaműveltség fejlesztésére. Segíti az internetes kommunikációban részt vevő különböző vállalatokat abban, hogy azok saját felhasználóikat támogatni tudják az internethez való hozzáférésben. A törvény kiemeli a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok támogatását annak érdekében, hogy ezek a csoportok is hozzáférhessenek az internethez. Előírja az internethasználathoz szükséges képzési- és továbbképzési programok támogatását az élethosszig tartó tanulás keretében.²³⁷

Szövetségi szinten a médiahatóságok tevékenységét koordináló szervezeti rendszerben nevesítetten is megjelenik a médiaműveltség fejlesztése, ezen a területen erős a médiahatóságok kooperációja. A médiahatóságok igazgatóit tömörítő szervezet (Direktorenkonferenz der Medienanstalten) önálló bizottságot működtet (Fachausschuss 3 - Bürgermedien, Medienkompetenz, Jugendschutz) a médiaműveltség fejlesztését célzó médiahatósági tevékenységek összefogására, koordinálására. A médiahatóságok e területen zajló tevékenysége négy nagyobb területet érint:

- médiaműveltséghez kapcsolódó kutatási tevékenység - A kutatások elsődleges célja a médiaműveltséggel összefüggésben azonosítható problémák feltárása illetve a kezelési módok, és megoldási javaslatok megfogalmazása. Ezen kívül a médiapedagógia területén zajló szakmai diskurzus tudományos támogatása, segítése.
- tájékoztatás, és tanácsadás – Tájékoztató anyagok, programok biztosítása elsősorban a pedagógusoknak, illetve a szülőknek.
- „Bürgermedien” – Közösségi médiumok támogatása, amelyek lehetőséget kínálnak a polgároknak saját médiatartalom előállítására, közlésére, ezen keresztül a média működésének tevékenység-centrikus megtapasztalására.
- a minőségi újságírás fejlesztésének támogatása képzési és továbbképzési programokon keresztül.

A médiahatóságok tevékenységéről részletes éves beszámoló készül. A 2016-ban megjelent beszámoló²³⁸ a médiahatóságok szerepvállalását, célját tágran definiálja. Ide tartozónak tekint minden olyan tevékenységet, amely a médiahasználatban rejlő pozitív lehetőségek kihasználásának, az együttjáró kockázatok elkerülésének, a média reflektív használatának segítését célozza. A beszámoló átfogó képet nyújt a médiahatóságok szerepvállalásáról, tevékenységeiről. A jelentésből kiderül, hogy a médiahatóságok más szervezetekkel,

²³⁷ Saarländisches Mediengesetz (SMG*) vom 27. Februar 2002 Zuletzt geändert durch Gesetz vom 19. September 2012 27)

²³⁸ Medienkompetenz 15-16

http://www.die-medienanstalten.de/fileadmin/Download/Publikationen/Medienkompetenzbericht/Medienkompetenzbericht_der_Medienanstalten_2016.pdf

intézményekkel szoros együttműködésben látják el feladataikat. A médiahatóságok szerepvállalását, attitűdjét jól jellemző anyag célként rögzíti, hogy a médiahatóságoknak a helyi viszonyokhoz és igényekhez kell igazítaniuk a tevékenységüket. Helyi, regionális szinten kell aktívan részt venniük a médiaműveltség fejlesztésében, a helyi szervezetekkel való szoros együttműködések, hálózatok kialakítása kiemelt feladat.

A jelentésben szereplő számos program a médiahatóságok közös tevékenységeként valósul meg, de emellett az egyes tartományi médiahatóságok önálló programokkal is megjelennek a beszámolóban. A médiahatóságok tevékenysége az alábbi témakörökhöz, fejlesztési területekhez kapcsolódik:

- A szülők megfelelő informálása, orientálása a médiakínálatban, a gyerekek számára káros, illetve ajánlott tartalmakról, a szülők médianevelési kompetenciáinak fejlesztése.²³⁹
- Gyerekeknek, fiataloknak szóló, médiahasználathoz kapcsolódó ismeretterjesztő, fejlesztő tartalomkínálat támogatás.²⁴⁰
- Az iskolai és az iskolán kívül zajló médiaműveltség fejlesztés segítése oktatási anyagokkal, a pedagógusokat megcélzó, munkájukat segítő óravázlatok, tanári segédanyagok fejlesztésével²⁴¹
- A pedagógusképzés fejlesztését célzó különböző képzési együttműködések kialakítása képzési intézményekkel.
- Kutatási tevékenység például éves médiakínálati jelentés, médiakínálat fejlődési trendek, a médiaoktatás helyzete a mindennapi iskolai gyakorlatban, médiapedagógiai kutatások médiahasználati szokások kutatása
- Adatbázis működtetése a médiapedagógiai projektekről²⁴²
- Különböző médiaműveltség fejlesztését célzó versenyek támogatása²⁴³
- Országos tanácsadói hálózat működtetése a tanárok munkájának segítésére

A német médiahatóságok komoly szerepet vállalnak a médiaműveltség fejlesztése területén, nem pusztán a gyerekek és fiatalok fejlesztését felvállalva, hanem ennél jóval szélesebb társadalmi hatást célozva. Tevékenységük szerves része a kutatás és a pedagógusok munkáját segítő tanácsadói hálózat működtetése, ebben a formában a médiaszabályozási és az oktatáspolitikai terület koordinációjában is fontos szerepet töltenek be. A Hans-Bredow-Institut 2014-ben készült, a médiaműveltség helyzetét felmérő tanulmánya²⁴⁴ szerint a médiahatóságok kulcsszerepet töltenek be a médiaműveltség fejlesztését biztosító intézményi környezetben, komoly forrásokat biztosítanak a fejlesztésre. Ugyanakkor az elemzés arra a következtetésre jut, hogy noha Németországban a médiahatóságok szerepvállalása kiemelkedő, és mellettük még számos szereplő foglalkozik a médiaműveltség fejlesztésével, hiányzik egy olyan átfogó policy és

²³⁹ FLIMMO programajánló, Internet ABC , mpfs információs anyagok alapvető médianevelési kérdésekről

²⁴⁰ Internet ABC, juuuport.de, handysektor.de

²⁴¹ Internet ABC, handysektor.de

²⁴² www.medianezz.de

²⁴³ Tricj &Klick filmfesztivál és verseny

²⁴⁴ Media and Information Literacy Policies in Germany (2013) - ANR TRANSLIT and COST "Transforming Audiences/Transforming Societies"

szabályozási keret, amely biztosíthatná a szövetségi szintű összehangolt feladatmegoldást.

7.1.1.3. Magyarország

A magyar médiahatóság feladatai között is megjelenik a médiaműveltség fejlesztése. A szabályozás alapján a Médiatanács „kezdeményező szerepet vállal a médiaműveltség, a médiatudatosság magyarországi fejlesztésében, ennek keretében összehangolja más állami szereplők médiaműveltséghez kapcsolódó tevékenységét, segíti a kormányt az Európai Unió felé e tárgyban esedékes időszaki beszámoló elkészítésében”²⁴⁵

A törvényi felhatalmazás ugyan tág keretet adott a médiahatóságnak a médiaműveltség területén, de a feladat általános célokra túli részletes kibontása elmaradt. A törvényalkotó a médiahatóságra bízta a feladat értelmezését, és teljesítésének módját. A médiahatóság a törvény hatályba lépése óta nem hozott nyilvánosságra olyan stratégiai dokumentumot, amely a szerepvállalás konkrét célkitűzéseiről, illetve a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó tevékenységeiről szólna. Ennek ellenére volt néhány olyan döntése, amely a médiaműveltség hosszú távú fejlesztéséhez járult hozzá.

A médiahatóság 2014-ben létrehozta a Bűvösölgy Médiaértés-oktató Központot, amely 9-16 éves korosztály számára kínál mediapedagógiai programokat²⁴⁶. A központ az ország egész területéről érkező iskolai osztályok számára biztosít egynapos mediapedagógiai fejlesztést célzó programokat. A központ működtetése mellett a hatóság különböző médiaműveltség fejlesztését célzó könyvek, tananyagok kiadásával is segíti elsősorban a pedagógusok, felsőoktatási intézmények munkáját.²⁴⁷

A bemutatott tevékenységeken túl azonban a nyilvánosan hozzáférhető információk alapján nem derül ki, hogy a médiahatóság bármilyen egyéb módon részt vesz-e a médiaműveltség fejlesztésében, mit tesz az állami szereplők médiaműveltség fejlesztését célzó tevékenységeinek összehangolása érdekében. A hatóság tevékenységéről szóló éves országgyűlési beszámolók erre vonatkozó leírást, nem tartalmaznak.

A tág felhatalmazás részletes feladat meghatározás nélkül - hasonlóan az angol példához - kevésnek bizonyult a médiahatóság központi szereplővé válásához. A hatóság feladatértelmezése ezidáig viszonylag szűk körben elsősorban a non-formális oktatás formájában megvalósuló fejlesztés keretében öltött testet. Nem a teljes lakosság fejlesztését célozta, hiszen jellemző célcsoportja a gyerekek és fiatalok, illetve közvetve az oktatási intézmények voltak. Ugyancsak elmaradt a törvényben rögzített területek, szervek közötti koordináció biztosítása is.

²⁴⁵ A médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi 185. törvény 132. § k.

²⁴⁶ Media and Information Literacy Policies in Hungary (2013) - ANR TRANSLIT and COST "Transforming Audiences/Transforming Societies"

Bűvösölgy Médiaértés-Oktató Központ <http://buvosvolgy.hu/>

²⁴⁷ ORSZÁGGYŰLÉSI BESZÁMOLÓ A NEMZETI MÉDIA- ÉS HÍRKÖZLÉSI HATÓSÁG ELEKTRONIKUS HÍRKÖZLÉSEL ÖSSZEFÜGGŐ TEVÉKENYSÉG 2015. 71. old.
http://nmhh.hu/dokumentum/170820/orszaggyulesi_beszamolo_nmhh_hirkozles_2015.pdf

7.1.1.4. Horvátország

A horvát médiatörvény²⁴⁸ az Elektronikus Médiatek (Electronic Media Council) feladatai között nevesíti a médiaműveltség népszerűsítését, illetve rögzíti, hogy a médiahatóság által működtetett Alap (Fund for Promotion of Pluralism and Diversity of Electronic Media) anyagi támogatást nyújt – többek között – a médiaműveltség fejlesztéséhez, népszerűsítéséhez.

A médiahatóság sokrétű tevékenységet lát el a médiaműveltség fejlesztés területén, együttműködik más állami és nem állami szervezetekkel. Kutatásokat végez, figyelemfelhívó kampányokat folytat, és tudományos konferenciákat szervez. A médiahatóság 2015 végén az UNICEF-fel együttműködve kampányt indított²⁴⁹, hogy felhívja a figyelmet a korhatár besorolás jelentőségére és 2016-ban önállóan a médiaműveltséggel foglalkozó honlapot indított²⁵⁰ elsősorban a szülők és a tanárok segítése érdekében. A hatóság ebben a projektben együttműködik az UNICEF-fel, a Horvát Audiovizuális Központtal (HAVC) a Horvát Filmszövetséggel és felsőoktatási intézményekkel.

7.1.1.5. Szlovákia

A szlovák médiatörvény²⁵¹ szűkszavúan fogalmaz, csak annyit ír elő a Média és Hírközlési Tanács számára, hogy segítő anyagokkal lássa el a Kulturális Minisztériumot és az Oktatási Minisztériumot a médiaműveltség állapotáról és szintjéről szóló jelentés elkészítéséhez. A médiahatóság ezt a szűk körű feladatot sem látja el, kapacitáshiány miatt átadta Trnavai Egyetemnek (Faculty of Mass Media Communication of the University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava), amely a Szlovák Kutatási és Fejlesztési Ügynökségtől kapott erre a feladatra támogatást.²⁵²

Az elmúlt évek tapasztalatai, a médiaoktatás helyzetéről, a médiaműveltség fejlesztését célzó kezdeményezések hatásáról szóló elemzések tanulságai azonban azt igazolják, hogy nem elegendő pusztán az általános felhatalmazás, a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó célok rögzítése, hanem szükség van a feladatok pontos meghatározására, az intézményi környezet kialakítására, a keresztfeladat jelleghez igazodó koordinációt biztosító intézményi megoldás részletesebb szabályozására is. A médiahatóságok nem léptek ki abból a megközelítésből, amelyben szétválik a formális oktatás és a non-formális rendben zajló médiaműveltség-fejlesztés, így tevékenységük nem erősítette a feladat egységes közpolitikai kezelését. Fontos szerepük volt a médiaműveltség napirenden tartásában, de nyilvánvalóvá vált, hogy a hagyományos intézményi keret nem biztosítja az átfogó szemléletű szerepvállalást, azt, hogy a médiahatóságok önmagukban megoldják a médiaműveltséggel kapcsolatos feladatokat. A médiahatóságok nem tudtak a médiaműveltség fejlesztésének központi állami szereplőivé válni, aminek oka a

248 The Electronic Media Act OG 153/09, 84/11, 94/13 and 136/13

<http://www.e-mediji.hr/preview/en/news/the-electronic-media-act/>

²⁴⁹ <http://www.e-mediji.hr/en/news/lets-choose-what-we-watch-national-campaign-by-aem-and-unicef/>

²⁵⁰ www.medijiskapismenost.hr.

²⁵¹ http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=416632

²⁵² Media and Information Literacy Policies in Slovakia (2013)

http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rapports/SLOVAKIA_2014.pdf

szabályozási környezet hiányosságaiban, illetve abban keresendő, hogy a médiaműveltség átfogó fejlesztése több terület összehangolt együttműködését feltételezi, nem elegendő pusztán a médiapolitikai terület szerepvállalása.

Az infokommunikációs környezet elmúlt évekbeli jelentős átalakulása, a tömegmédia mellett a közösségi médiaplatformok megjelenése, ehhez kapcsolódóan a médiahasználati szokások, illetve a médiapiaci körülmények megváltozása új helyzetet teremt. A hagyományosan az elektronikus médiumok működéséhez köthető hatósági szerepvállalásnál a digitális mediakörnyezetben a médiaműveltség fejlesztése tágabb területet ölel fel, az elektronikus tömegmédiumok mellett érinti az interneten zajló kommunikációt is. Az internet irányába való elmozdulás tettenérhető a korábban bemutatott médiahatósági szerepvállalás körében is, ami előrevetíti az intézményi rend kialakításának egyik kulcskérdését: vajon a médiahatóságokat kell-e megbízni a médiaműveltség fejlesztését célzó intézményi koordinációval, vagy erre megfelelőbb megoldást nyújt egy önálló státuszú új szerv létrehozása?

7.1.1.6. Finnország - Nemzeti Audiovizuális Intézet

Európában egyedülálló módon önálló intézményként jött létre Finnországban a médiaoktatás és az ehhez kapcsolódó feladatok egységes megoldására a Nemzeti Audiovizuális Intézet (Kansallinen audiovisuaalinen instituutti KAVI)²⁵³. A jelenleg működő szervezet előzménye a 2011-ben létrehozott Médiaoktatási és Audiovizuális Programok Központja volt. Az intézmény felállításáról rendelkező törvény²⁵⁴ sokrétű megbízást adott, az új szervezet feladataként határozta meg:

- a gyerekek és fiatalok médiaműveltségének fejlesztését, a fejlesztés koordinálását, és népszerűsítését,
- a biztonságos minőségi tartalomkínálatot biztosító audiovizuális környezet megteremtését,
- a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó kutatások támogatását,
- a nemzetközi tapasztalatok gyűjtését,
- a gyerekek és a média témakörében megfelelő tájékoztatás biztosítását,
- az audiovizuális tartalmak gyermekvédelmi szempontú besorolását végző szakértők képzését

Ez a tevékenységi kör egészült ki 2014-ben a nemzeti audiovizuális archívum kezelésével, ami egyben az intézmény nevének módosítását is eredményezte Nemzeti Audiovizuális Intézetre. Az archívum központhoz telepítését többek között a médiaoktatást segítő tananyagfejlesztéshez szükséges audiovizuális háttér megteremtése indokolta.

A KAVI munkáját segíti az az egységes médiaműveltség policy,²⁵⁵ amelyet az oktatási és kulturális minisztérium fogadott el, és 2013-2016 közötti időszakra vonatkozóan határozza meg a

²⁵³ KAVI <https://kavi.fi/en/>

²⁵⁴ Act on the Finnish Centre for Media Education and Audiovisual Programmes Act No.711, of June 17, 2011

²⁵⁵ Good Media Literacy – National Policy Guidelines Finland 2013-2016. A policy dokumentumról részletesebb elemzés olvasható a dolgozat negyedik részében.

médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó feladatokat, illetve az érdekelt szereplők tevékenységét, együttműködését. A KAVI az oktatási és kulturális minisztérium irányítása alatt álló kormányzati intézmény, amelynek vezetését az igazgató és a mellette működő tanácsadó testület látja el. A testület vezetőjét és maximum tizenkét tagját az oktatási és kulturális minisztérium nevezi ki három évre a gyermekvédelem a médiaoktatás, az audiovizuális médiaszektor és a kapcsolódó kutatási területek szakértői közül.

Az intézet a médiaműveltség fejlesztésének csúcsszerve, amely ágazatokat átívelő módon foglalkozik a médiaműveltséggel célzottan a gyermekek szempontjából. Feladatai között megjelenik médiafelügyeleti jogkör, emellett komoly audiovizuális háttérrel rendelkezik és a médiaoktatás fejlesztése területén stratégiai és koordináló feladatokat is ellát. Csúciszerv abban az értelemben, hogy működése egyesíti azokat a feladatokat, amelyek más országokban szétszórtan sokféle szereplő tevékenységén keresztül valósulnak meg, és abban az értelemben is, hogy koordináló szerepet tölt be az érdekelt szereplők között. Működésén keresztül önálló területté vált a finn állami intézményrendszerben a médiaműveltség ügye, megteremtődött az egységes médiaműveltség politika intézményi háttere.

A KAVI aktuális tevékenységének néhány példája jól érzékelteti az intézet mindennapi tevékenységét. A KAVI végzi az audiovizuális tartalmak korhatár besorolásának felügyeletét, illetve ehhez kapcsolódóan képzésként a besorolást végző szereplőket.²⁵⁶ Számos programot szervez és koordinál, többek között a több mint negyven szervezet, intézmény, iparági szereplő együttműködésében megvalósuló „Media Literacy Week” eseménysorozat²⁵⁷. A programban oktatási, képzési intézmények mellett, a médiapiac valamennyi ágának szereplői, újságíró szervezetek, szülői képviselőket biztosító csoportok stb. vesznek részt. Gyűjti, és publikálja a médiaműveltséghez kapcsolódó kutatási eredményeket.²⁵⁸ A Media Literacy Policy-ban megfogalmazott feladatok megvalósulásáról információt gyűjt és javaslatokat fogalmaz meg a minisztérium számára.

A KAVI jól alkalmazható példát kínál az intézményi keret kialakításához, bár nem öleli fel teljes mértékben az állami szerepvállalás minden területét. Nem a teljes társadalom, csak a gyerekek és fiatalok médiaműveltségének fejlesztésével van megbízva.

7.1.2. A médiakörnyezet fejlesztése

A médiakínálatot befolyásoló, hagyományos médiajogi szabályozás egyik legitim célja a médiakínálat sokszínűségének, a plurális tájékozódás feltételeinek megteremtése és védelme. A digitális technológia hatására gyökeresen átalakult médiakörnyezetben a médiakínálat sokszínűségét elősegítő eddigi szabályozási eszközrendszer újragondolásra szorul. Ahogy azt a harmadik részben részletesen bemutattam, abban egységes a gondolkodás, hogy a médiapluralizmus biztosítása az új konvergens médiakörnyezetben is igényel állami

²⁵⁶ A KAVI klasszifikációval összefüggő tevékenységéről lásd bővebben: <https://kavi.fi/en/media-education-and-audiovisual-media/classification-audiovisual-programmes>

²⁵⁷ http://www.mediataitokoulu.fi/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=33&Itemid=417&lang=fi

²⁵⁸ http://mediataitokoulu.fi/index.php?option=com_jreviews&view=category&Itemid=405&lang=fi

szerepvállalást. Paradigmaváltásnak tekinthető ugyanakkor, hogy az új környezetre reagáló állami beavatkozásnak nem pusztán a kínálati oldalra kell fókuszálnia, hanem a befogadói oldalra is, a „megvalósult sokszínűség” (Valcke, 2012) elősegítésének irányába. A médiakínálati sokszínűség mellett egyre nagyobb figyelmet kell kapnia befogadói oldalnak, a médiahasználatot alakító ismereteknek, és képességeknek. A médiakörnyezet és a médiapluralizmus összefüggéseit vizsgáló Freiberga jelentés úgy fogalmaz, hogy a médiaműveltség, illetve a válogatás és az információforrások kritikus értékelésének képessége az, amire a jövő polgárainak szüksége van legalább annyira, mint az általános műveltségre és a digitális műveltségre.²⁵⁹ Míg a médiapluralizmus biztosításának hagyományos eszközei a választék sokszínűségét célozták, a médiaműveltség fejlesztésének közpolitikai szándéka mögött a választás képességével való felvértezés áll.

A sokszínűség biztosítása mellett a kínálatot befolyásoló egyéb médiaszabályozási eszközök között találjuk meg azokat a szabályokat, amelyek a médiakínálat tartalmát valamely jól körülhatárolható közérdek érvényesítése érdekében alakítják. E szabályok legnagyobb csoportját alkotják azok a rendelkezések, amelyek korlátokat, tilalmakat fogalmaznak meg, azzal a céllal, hogy a kínálatban egyáltalán ne, vagy csak korlátozott hozzáféréssel jelenjenek meg bizonyos tartalmak. Ilyen szabályok például a gyermekek védelmét szolgáló rendelkezések, amely a gyerekek személyiségfejlődésére káros hatást gyakorló műsorokat a késő esti műsorsávba száműzik. Általános korlát a gyűlöletbeszéd tilalma, vagy az emberi méltóság tisztelete.

A korlátok mellett a szolgáltatók számára tartalmi követelményeket is nemegyszer előír a szabályozás, amikor a cél éppen ellenkezőleg bizonyos tartalmak kínálatban való megjelenésének támogatása. Ide sorolhatók a műsorszerkezeti kvóta szabályok, például az európai gyártású tartalmak műsorbeli arányát meghatározó rendelkezések, vagy a hírszolgáltatási kötelezettség egyes médiumok esetében.

Összefoglalóan a médiakínálatot befolyásoló szabályok a médiaszabályozás eddigi megközelítésében tartalmi korlátok, és követelmények, illetve a médiapluralizmus biztosítását célzó egyéb szabályok például a médiakoncentrációt korlátozó rendelkezések formájában jelentek meg a szabályozási környezetben. A médiaműveltség fejlesztése a médiakínálat az eddigiekhez képest más jellegű alakítását célozza, olyan médiakörnyezet kialakítását, amely hozzájárul a médiaműveltség megszerzéséhez.

Könnyen belátható, hogy a médiakörnyezet, a médiakínálati jellemzők szoros kölcsönhatásban vannak a társadalom médiaműveltségének szintjével. A médiaműveltség mérésének módszerét leíró az Európai Unió Bizottságának készült szakértői anyag²⁶⁰ is abból indult ki, hogy a médiakörnyezeti tényezők komoly befolyással vannak a társadalom médiaműveltségi szintjére. Egy sokszínű, a médiaműveltség fejlesztésére is figyelmet fordító médiakörnyezet érdemben alakítja a társadalom médiaműveltségez való viszonyát, és komoly szerepet tölt be egy médiaművelt társadalom kialakulásában.

²⁵⁹ A free and pluralistic media to sustain European democracy (2013) – High Level Group on media freedom and pluralism

²⁶⁰ Erről részletesen lásd a negyedik rész 5.3.pontját.

A médiakörnyezet fejlesztésével összefüggésben három alapvető cél fogalmazható meg: a gyerekek számára megfelelően biztonságos, speciális médiakörnyezeti zóna kialakítása, a médiaműveltség népszerűsítése és a médiaműveltség fejlesztését biztosító minőségi tartalomkínálat.

A médiaszabályozás jellemzően az elektronikus médiumokat érinti, a hagyományos médiaszabályozás nem fedi le a teljes konvergens médiateret. A mai információs környezetben többségben vannak azok a tartalmak, amelyekre a hagyományos médiaszabályozás nem terjed ki: az interneten elérhető információk zöme, a közösségi médiaplatformokon áramló képi és szöveges tartalmak nem esnek a hagyományos médiaszabályozás hatálya alá. Ez persze nem azt jelenti, hogy egyáltalán nincsenek korlátokat felállító jogi eszközök, de ezek jellemzően nem médiajogi szabályok, hanem más jogágakban például a polgári vagy a büntető jogban helyeződnek el. A hagyományosan rádiókra és televíziókra vonatkozó tartalmi előírások azonban nem vonatkoznak az internetes tartalmak óriási szeletére, ami azt jelenti, hogy a médiakínálatot, annak minőségi jellemzőit az állam csak a szűk körben képes a szabályozáson keresztül befolyásolni.

A médiakörnyezeti változások szétfeszítik az eddigi szabályozási megoldások keretét, hiszen a médiaműveltség fejlesztése az információs környezet egészének alapul vételére építhető. Átmeneti korban élünk, ahol a hagyományos médiumok még mindig meghatározó szerepet játszanak a nyilvános kommunikációban, miközben egyre erősödik az online térben a nagy platformokon keresztül zajló információáramlás, és médiafogyasztás. A hagyományos médiaszabályozási eszközökből számos elem még ma is alkalmazható, így továbbra is legitim állami szerepvállalás lehet a közpénzből finanszírozott médiumok működtetése, és e médiumok megbízása a médiaműveltség fejlesztését célzó műsorkörnyezet megvalósítására. Emellett a hagyományos médiaszabályozás alá eső más médiapiaci szereplők is bevonhatók a médiaműveltséget fejlesztő médiakörnyezet kialakításába. Jóval nehezebb feladat viszont a médiaszabályozás hatálya alá nem eső szolgáltatók, piaci szereplők, mint a közösségi médiafelületek, vagy a keresőmotor szolgáltatások megszólítása és érdemi bevonása. Az állam feladata ezen a területen elsősorban olyan ösztönző rendszer kialakítása lehet, amely támogatja az információáramlást, és a kínálati környezetet befolyásoló piaci szereplők részvételét a médiaműveltség fejlesztésében. Ahogy más szabályozási eszközök vizsgálata során már többször elhangzott, ebben az esetben is a meglévő szabályozási, intézményi megoldások illetve azok gyakorlatának vizsgálatával érdemes kezdeni a megoldáskeresést.

7.1.2.1.A közmédia feladata

A meglévő szabályozási eszközök közül a legáltalánosabb megoldás a közszolgálati médiaszolgáltatások megbízása a médiaműveltség fejlesztésére. Az Európai Unió legtöbb országában a közmédia valamilyen formában megbízást kap erre a feladatra. A médiahatóság szerepvállalásának leírásához hasonlóan az alábbiakban az angol, a német és a magyar szabályozási környezetet mutatom be.

7.1.2.1.1.Egyesült Királyság

Az Egyesült Királyságban a közszolgálati médium, a BBC feladatairól, működéséről szóló alapidokumentum (BBC Charter Agreement 2006)²⁶¹ a közszolgálati célok között rögzíti a médiaműveltség támogatását. A feladat teljesítésének mikéntjéről, a közmédia ezzel összefüggésben megfogalmazott részletesen kibontott célkitűzéseiről, illetve tevékenységeiről külön dokumentum született 2013-ban.²⁶² A BBC stratégiája elsősorban a digitális tartalmakra és az online tér használatához kapcsolódó műveltség elemekre fókuszál. Ugyanakkor kiemeli, hogy nem pusztán a tartalmakhoz való technikai hozzáférést kell biztosítani, hanem a fogyasztók médiaértésének, kritikai gondolkodásának és befogadásának illetve a minőségi médiahasználat fejlesztésére is figyelmet kell fordítani.

A dokumentum négy stratégiai prioritást, célt határoz meg:

- olyan világos üzenetek megfogalmazása, amelyekben hangsúlyozzák a digitális médiakörnyezetben rejlő lehetőségeket, a digitális műveltség fontosságát
- a közönség médiaműveltségének és bizalmának fejlesztése annak érdekében, hogy jobban értsék a médiakörnyezetet, beleértve azt is, hogy hogyan készülnek a médiatartalmak, hogyan kerülnek a közönség elé, hogyan lehet hozzáférni ezekhez a tartalmakhoz
- a szülők és a gyerekek segítése az online környezetben rejlő kockázatok és veszélyek megértésében és kezelésében
- a közönség ösztönzése a digitális médiakörnyezetben zajló kreatív tartalom előállításban és a társadalomban zajló közösségi kommunikációban való aktív részvételre

A stratégia a médiaműveltség három fő kompetenciaterülete mentén határozza meg a BBC feladatait:

- a hozzáféréshez kapcsolódó kompetenciák mentén az online hozzáférést segítő online tartalmak, egyéb programok kínálata
- az értő, kritikai szemléletű médiahasználat fejlesztésére olyan programok kínálata, amelyek a médiatartalom előállításának mélyebb megértését segítik. A feladat nem pusztán a médiaértés fejlesztését célzó műsorok gyártását takarja, hanem más szereplőkkel, például az iskolákkal való együttműködés keretében olyan programok megvalósítását, mint a diákcsoportok számára meghirdetett hírműsor gyártási verseny szervezését is.²⁶³
- a részvételi kompetenciákat fejlesztő programok megvalósítása, mint például a „the Britain in a Day” program, amely felületet biztosít arra, hogy a brit polgárok megosszák egy napjukról készített saját filmjüket a közönséggel

²⁶¹ BBC Charter Agreement 2006. The BBC's public services 6.(2)(b)

http://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/about/how_we_govern/agreement.pdf

²⁶² BBC Media Literacy Strategy

http://www.bbc.co.uk/learning/overview/about/assets/bbc_media_literacy_strategy_may2013.pdf

²⁶³ BBC School report News Day <http://www.bbc.co.uk/schoolreport>

Mindezek mellett a dokumentum feladatként rögzíti a médiaműveltség fejlesztését célzó online oktatási anyagok, egyéb tartalmak (interaktív játékok, infógrafikák, applikációk stb.) fejlesztését, illetve más szervezetek által kezdeményezett egyéb programokban való kooperatív részvételt. Ez utóbbira példa a GO ON UK program²⁶⁴, amelyben a BBC több más szervezettel együtt a digitális részvétel segítségét célozza.

A közmédia megbízása a brit szabályozási rendszer sajátosságait tükrözi: a közmédia feladatait rögzítő szabályozásban ugyan csak szűkszavúan jelenik meg a médiaműveltség fejlesztése, de a kiépített intézményrendszer működése biztosítja az aktív szerepvállalást. A BBC médiaműveltség stratégiája részletesen rögzíti a fejlesztés konkrét céljait és azokat a tevékenységeket is, amelyeket a BBC megvalósít, és a jövőben tervez. A stratégia kiindulópontul szolgálhat, modellértékű lehet a szabályozási eszközök, a közmédia feladatainak definiálásához.

7.1.2.1.2. Németország

A német közszolgálati médiaszolgáltatás szabályozásában több szinten jelenik meg a médiaműveltség fejlesztése. Legátfogóbb, általános rendelkezésként említhető a német közmédia feladatait rögzítő szövetségi dokumentum a Rundfunkstaatsvertrag szabálya, amely a közmédia feladatává teszi, hogy „az általa közvetített programok segítségével a polgárokat a szabad véleményalkotásban, és járuljanak hozzá a társadalom demokratikus, szociális és kulturális igényeinek kielégítéséhez”²⁶⁵. A dokumentum részletesebb szabályként a programkínálatot meghatározó rendelkezések között a telemedia szolgáltatásoknál nevesíti külön a médiaműveltség fejlesztését. Ami alapján a közmédiának olyan tartalmakat kell közzétenni, amelyek segítik az információs társadalomban való aktív részvételt.

Az általános szabályokat a programkínálatot két éves időtávban rögzítő dokumentum²⁶⁶ részletezi. Az ARD országos csatornára vonatkozó keretszabály szerint a programok készítésénél általános elv a médiaműveltség fejlesztése.

A szabályozás alapján a német közszolgálati médiarendszer a médiaműveltség fejlesztéséhez sokoldalúan, sokféle tevékenységen keresztül járul hozzá:

- Igényes gyermek és ifjúsági programot kínál a különböző csatornáin, mind a televíziós, mind a rádiós és az online tartalmak területén. Külön gyerekcsatornát működtet, amelyben a rajzfilm és filmkínálat mellett saját gyártású gyermek és ifjúsági műsorokat készít, többek között napi közéleti gyermekeknek szóló hírműsort is kínál ezen a csatornán.²⁶⁷
- A tartalomkínálatban megjelennek kifejezetten a médiaműveltség fejlesztését segítő

²⁶⁴ GO ON UK <https://doteveryone.org.uk/>

²⁶⁵ Staatsvertrag für Rundfunk und Telemedien http://www.ard-werbung.de/fileadmin/user_upload/media-perspektiven/Dokumentation/Rundfunkstaatsvertrag_in_Kraft_seit_1-10-2016.pdf

²⁶⁶ Bericht der ARD über die Erfüllung ihres Auftrags, über die Qualität und Quantität ihrer Angebote und Programme sowie über die geplanten Schwerpunkte (§ 11e Rundfunkstaatsvertrag)

http://www.ard.de/download/1475090/ARD_Bericht_2013_14_und_ARD_Leitlinien_2015_16_zum_Download.pdf

²⁶⁷ KIKA <http://www.kika.de/index.html>; Logo <http://www tivi.de/fernsehen/logo/start/>

műsorok, illetve online hozzáférhetővé tett tartalmak.²⁶⁸

- Aktívan részt vesz a formális oktatást segítő oktatási segédanyagok készítésében.
- A közmédia szemléletmódját a médiaoktatás intézményes keretének támogatása hatja át, a kínált tartalmak nem pusztán az otthoni médiahasználatot, hanem a médiaműveltség fejlesztésének oktatását is célozzák. Jó példa erre a Süwestrundfunk és a Westdeutscher Rundfunk által működtetett planet schule program²⁶⁹, amely iskolai oktatásban is felhasználható televíziós programokat, multimédiás anyagokat is kínál. A pedagógusok válogathatnak a különböző életkorú csoportokhoz igazodó oktatást segítő digitális tartalmak, például fejlesztő játékok, rövid, az órai munkába beépíthető szemléltető multimédiás anyagok, kisfilmek között. Az anyagok jól strukturáltak, tantárgyakhoz, témakörökhöz rendeltlen segítik a pedagógusok iskolai munkáját, anyanyelvű, igényes oktatási segédanyagokat kínálnak. A planet schule emellett ingyenes továbbképzéseket is biztosít pedagógusok számára a médiaanyagokkal támogatott oktatás és a mindennapi médiaoktatás gyakorlatának elsajátítására, fejlesztésére.
- A média működését, aktuális jelenségeinek megértését segítő online tartalmakat készít és közvetít.²⁷⁰ Ebbe körbe tartozik a kifejezetten a szülőket megszólító, és médianevelési kompetenciáik fejlesztését célzó online felület a Schau hin! oldal²⁷¹, amely a gyerekek és a média témakörébe sorolható fontos, aktuális kérdésekről, a mindennapi médianeveléshez szükséges ismeretekről tájékoztat, nyújt segítséget.

A szabályozásban is megjelenő általános megbízása alapján a német közmédia komoly szerepet vállal a médiaműveltség fejlesztése területén. Nem pusztán a minőségi tartalomgyártás formájában vesz részt, hanem a médiaoktatás napi gyakorlatát segítő, az oktatásban használható tartalmak kínálata is hangsúlyosan jelenik meg a működésében. A tevékenységét részben önállóan, saját forrásból biztosítja, de számos programja más állami, vagy civil szervezettel kooperációban, illetve társfinanszírozási formában valósul meg.

7.1.2.1.3 The European Broadcasting Union

Az európai közszolgálati médiumokat tömörítő szervezet az EBU 2012-ben átfogó dokumentumban²⁷², a közmédiumok jó gyakorlatait alapul véve foglalta össze, hogy mi a szerepe és a feladata a közszolgálati médiumoknak a médiaműveltség teljes társadalmat elérő fejlesztésében. Ez a dokumentum is iránymutatásul szolgálhat a szabályozási alapok megfogalmazása során, elsősorban a médiaműveltség fejlesztését célzó tartalomkínálat

²⁶⁸ ARD.de-Spezial Medienkompetenz
<http://www.ard.de/home/ard/Medienkompetenz/76910/index.html>

²⁶⁹ planet schule <http://www.planet-schule.de/>

²⁷⁰ ARD.de-Spezial Medienkompetenz
<http://www.ard.de/home/ard/Medienkompetenz/76910/index.html>

²⁷¹ Schau hin! <https://www.schau-hin.info/>

²⁷² Empowering Citizenship through Media Literacy: the Role of Public Service Media
https://www.ebu.ch/files/live/sites/ebu/files/Publications/EBU-Viewpoint-Media-Lit_EN.pdf

témaköreinek, a programkínálat és szerkesztési gyakorlat szemléletmódjának rögzítéséhez.

Az EBU három feladat mentén körvonalazza a közmédia szerepét: a digitális szakadék csökkentése, a polgárok felvértezése és tájékoztatása a demokrácia fejlesztése céljából, és a biztonságos online környezet biztosítása.

A digitális szakadék csökkentését célozva a közmédia feladatát a hozzáférési kompetenciák fejlesztésében, kiemelten a technikai hozzáférést biztosító ismeretek és képességek fejlesztésében rögzíti a dokumentum. Ugyancsak e célt szolgálja a társadalom minden csoportja számára biztosított minőségi tartalomszolgáltatás az újmédia környezetében.

Az EBU javaslatként fogalmazza meg a közmédiumok számára azt a célt, hogy a programkínálaton keresztül fejlesszék a kritikai gondolkodást, tegyék lehetővé a közönség számára a média működésének, és jelenségeinek mélyebb megértését, támogassák az átláthatóság kultúráját, illetve tegyék világossá a média és az aktív állampolgárság közötti szoros összefüggést. A közmédiumoknak nem pusztán a média társadalomban betöltött szerepét kell világossá tenni az emberek számára, hanem platformot is kell szolgáltatniuk az önálló véleményalkotásra, a társadalmi párbeszédre és részvételre.

A dokumentumban megjelenik, hogy a digitális médiakörnyezet biztonságának alakításában, a kreatív fejlesztés, az innováció kultúrájának erősítésében fontos szerepe van a közmédia intézményeinek. Kínálatukban meg kell jelennie az olyan tartalmaknak, amelyek segítik az új médiaplatformok kreatív, de biztonságos felfedezését. A dokumentum utal arra, hogy a szerepvállalás során érdemes szoros együttműködést kialakítani az oktatási intézményrendszerrel. Különös figyelmet kell fordítani a gyerekek médiaműveltségének fejlesztését célzó biztonságos szolgáltatások, platformok kialakítására és működtetésére.

7.1.2.1.4. Magyarország

A magyar médiaszabályozásban a közmédia feladatai között csak általánosan és a korábban bemutatott példákhoz képest sokkal szűkebb körben jelenik meg a médiaműveltség fejlesztése. A törvény szerint: „A közszolgálati mediaszolgáltatás törekszik ... a tudatos médiahasználathoz szükséges ismeretek és képességek megszerzésének elősegítésére és fejlesztésére műsorszámainak segítségével, illetve a mediaszolgáltatáson kívüli egyéb tevékenységek által.”²⁷³ A szabályozás nem definiál pontos feladatot, pusztán egy általános célt fogalmaz meg, és nem a médiaműveltség általános fogalmával él, hanem ezen belül a tudatos médiahasználatról beszél. A közmédia közszolgálati céljait és feladatait részletező Közszolgálati Kódex nem foglalkozik a médiaműveltség fejlesztésével, és egyéb olyan dokumentum sem érhető el a nyilvánosan, amely a közmédia e területhez kapcsolódó feladatait rögzítené, mutatná be.

²⁷³ A Médiaszolgáltatásokról és tömegkommunikációról szóló 2010. évi 185 tv. 83. § (2)c

7.2. A médiaszabályozás fejlesztése

A médiaszabályozás látószögéből megragadható jogi eszközök és a szabályozás eredményeként megvalósuló tevékenységek vizsgálata kiindulópontot nyújtott a médiaműveltség fejlesztését célzó médiaszabályozási területek körvonalazásához. Az előző fejezetben bemutatott jogi környezet és a ráépülő gyakorlat, illetve a policy dokumentumokban megjelenő feladatok, megoldások alapján összeállítható a médiaműveltség fejlesztését segítő, a médiaszabályozás területéhez kapcsolódó jogi eszközrendszer. Ennek bemutatására vállalkozom a dolgozat utolsó részében. A szabályozási eszközrendszer három jól elkülöníthető témakör mentén ragadható meg: a közmédia feladatának meghatározása, a médiapiaci szereplők bevonását segítő szabályozási eszközök és a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami feladatok koordinációját biztosító intézményi háttér kialakítása.

7.2.1. A közmédia feladatainak definiálásra

A közszolgálati média a médiaműveltség fejlesztésének egyik kulcsszereplője, ezért a közmédia feladatait rögzítő jogi dokumentumban pontos, részletes megbízást kell adni a médiaműveltség fejlesztésére. A szerepvállalást a teljes lakosság médiaműveltségének fejlesztéseként, és platformsemleges megközelítésben érdemes definiálni.

A részletes feladat meghatározás mellett azonban szem előtt kell tartani a közmédia működési függetlenségének elvét, olyan garanciális megoldásokra van szükség, amelyek biztosítják a tartalomkészítés során a szerkesztés szabadságát, a tartalomra vonatkozó direkt állami beavatkozás kizárását. A szabályozást ebből a megfontolásból többszintű rendben kell kialakítani, igazodva az adott ország jogi, szabályozási hagyományaihoz, alkotmányos kultúrájához. A közmédia szerepvállalásának általános szabályait a közmédia feladatait, működési keretét meghatározó jogi dokumentum részeként javasolt elhelyezni. Ebben a szabályozási keretben definiálni kell a közmédia szerepvállalásának pontos célkitűzéseit, a közmédia feladatait és ezek teljesítéséhez szükséges intézményi, szervezeti megoldás kialakításának kötelezettségét. A célok és feladatok meghatározásához alkalmazható példát kínál a korábban bemutatott BBC médiaműveltség stratégiája, az EBU dokumentuma, és a német közszolgálati média tevékenysége.

A közszolgálati média feladatként rögzíthető a szabályozásban:

- Biztonságos, minőségi tartalomkínálat a gyermekek számára.
- A médiaműveltség fejlesztését célzó tartalomkínálat mind a lineáris tartalomszolgáltatásokban, mind az online tartalomkínálat körében.
- A közmédia és az oktatási rendszer együttműködése: az oktatást segítő audiovizuális multimédiás anyagok készítése és hozzáférhetővé tétele, illetve a közmédia szerepvállalása a pedagógusok képzésében.

Az alapidokumentumnak rendeznie kell azoknak a belső dokumentumoknak a megszületési rendjét, intézményi megoldását, amelyek kibontják, részletezik a feladatok megvalósítását. Az

általános keretszabályozás által definiált belső dokumentumok adnak iránymutatást a médiaműveltség fejlesztését célzó szerkesztési elvek gyakorlati átültetésére, a stratégiai tervezéstől a konkrét programokig zajló feladatok megoldására. A feladatokat részletező belső dokumentumként említhetők: stratégiai tervek, programtervezés, éves feladattervek, személyi-finanszírozási háttér kialakítása. Ugyancsak e körben kell rendezni a más érdekelt szereplőkkel való szoros együttműködés intézményi hátterének megteremtését is.

A szabályozási keret részeként a meglévő felügyeleti rendszert ki kell egészíteni olyan szabályokkal, amelyek biztosítják a megbízás teljesítésének értékelését, a tevékenység feletti megfelelő társadalmi kontrollt. E rendelkezések beilleszthetők a közmédia működésének általános beszámolási rendjébe a médiaműveltség területének önálló megjelenítésével.

7.2.2. A médiapiaci szereplők bevonása

A közmédia intézményei mellett más médiapiaci szereplők aktív szerepvállalásának ösztönzése is megjelenik a szabályozási célok között. Nem pusztán a hagyományos médiumoknak lehet szerepe ezen a területen, hanem a médiapiaci ökoszisztéma többi szereplőjének is: a tartalomterjesztő, az internet hozzáférést biztosító, vagy az információáramlásban egyre komolyabb szerepet betöltő internetes forgalomirányító szolgáltatásoknak egyaránt.

A szabályozás során különösen nagy hangsúlyt kap a governance szemléletmód, ami biztosíthatja a piaci szereplők megfelelő bevonódását és aktív részvételét. Az állam szerepe ebben az esetben a szabályozási platform kialakítása és működtetése. Szabályozási megoldást nyújthat a társszabályozási modell, amelyben a média és infokommunikációs piac szereplői az állami intézményrendszer szereplőivel közösen alakítják ki a piaci szereplők szerepvállalásának formáit. A piaci szereplők szabályozásban való részvételét segítheti egy olyan ösztönző rendszer kialakítása, amely a részvételhez anyagi előnyöket kapcsol, például adókedvezményt biztosít a részt vevő piaci szereplők számára. A szabályozási platform együttműködési keretet kínál a szolgáltatók feladatainak meghatározására, illetve annak gyakorlatba való átültetésre. A szabályozásnak rögzítenie kell a társszabályozás alapvető működési keretét, és definiálnia kell azokat a területeket, amelyekhez kapcsolódóan az állam szerepvállalást vár el a szolgáltatóktól. Ide sorolható területek: a médiaműveltség fejlesztését célzó szerkesztőségi szakmai-etikai irányelvek kidolgozása, a médiaműveltség- fejlesztést segítő tartalmak előállítása, az oktatási intézményrendszerrel való együttműködés, részvétel az oktatási segédanyagok készítésében, a médiamunkások, újságírók ezirányú képzése.

A társszabályozási rend az állam oldalán is speciális intézményi, szervezeti megoldást feltételez. A társszabályozás működtetéséhez kapcsolódó feladatokat a médiaműveltség fejlesztését koordináló állami szervnek kell ellátnia.

7.2.3. A koordinációt biztosító intézményrendszer

A médiaműveltség fejlesztésének legnagyobb kihívása egyben a sikeres, hosszútávú fejlesztés záloga a sokféle érintett terület összehangolása, az összes érdekelt szereplő bevonása. Az elmúlt években készült állapotfelmérésekről szóló szakértői anyagokban az egységes médiaműveltség policy hiánya mögött legtöbbször a fragmentált állami szerepvállalás, az érintett szereplők

feladatainak definiálatlansága, és a szereplők közötti koordináció hiánya jelenik meg.

Az intézményi keret, és az egyes szereplők feladatainak pontos meghatározása a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben megfogalmazott célokra és az adott országban már meglévő intézményi struktúra értékelésére épül. Nincs egy általános, minden országra jól használható intézményi sablon, a helyi sajátosságok figyelembevétele kulcsfontosságú a hosszútávú, fenntartható fejlesztéshez. Ennek ellenére néhány általános elem mégis azonosítható, illetve megadhatók azok a szempontok, amelyeket érdemes végiggondolni az intézményi keret kialakítása során.

A korábban bemutatott finn intézményi megoldás megerősíti azt az elgondolást, hogy az intézményi keretnek két alapvető funkciót kell biztosítania. Egyrészt platformot kell kínálnia az érdekelt szereplők összehangolt működéséhez. A governance szemlélet gyakorlati megvalósulása csak abban az esetben képzelhető el, ha az intézményi keret biztosítja a hálózati struktúra megjelenését. Másrészt az intézményrendszer részeként szükség van egy központi intézményre, amely irányítja, szervezi a médiaműveltség fejlesztését, és ennek keretében definiált feladatokat lát el az egyéb állami szereplők közvetlen hatáskörébe tartozó területeken. A két funkció szervesen kapcsolódik, ezért indokolt, hogy egy szervezet lássa el mindkét feladatot.

A médiafelügyelet és az oktatásügy kiemelt területei a jelenlegi állami szerepvállalásnak, amit egy új intézményi keret megalkotásánál kiindulópontnak kell tekinteni. Az egyértelmű, hogy az intézményrendszer kialakítása során e két terület szoros együttműködését mindenképpen meg kell teremteni. A kérdés az, hogy a feladatokat a médiafelügyelethez szervezesebben kapcsolódó intézményi formában érdemes-e megoldani, vagy inkább az oktatásügyhöz kapcsoltan. Az oktatási és kulturális ágazat mellett szóló érv, hogy az iskolarendszerben a médiaoktatás hangsúlyossá válása komoly átalakítást, és szemléletmód váltást feltételez, amely hatékony irányítási kompetenciát, erős felhatalmazással bíró szervezeti megoldást igényel. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a médiaműveltség fejlesztése messze tágabb feladat, mint a hagyományos oktatási rendszerben zajló médiaoktatás. A médiafelügyelet mellett szóló érv, hogy a fejlesztés nagymértékben azon is múlik, hogy sikerül-e a médiakörnyezet alakítása, a médiaipari szereplők aktív bevonása. A feladat médiafelügyelethez való telepítése ellen szóló érv, hogy a kétezres évek közepe óta a médiaműveltség fejlesztése a technológiai és ezzel összefüggésben a nyilvánosság struktúrájának változása okán sokkal komplexebb feladattá vált, amely már jóval meghaladja a médiafelügyeletnek szánt hagyományos feladatkört. A fenti érvek egy olyan intézményi megoldást körvonalaznak, amelyben egy olyan új állami szerv kialakítása indokolt, amely a két ágazat között helyezkedik el, és egyikhez sem kötődik szorosabban, ugyanakkor mindkettő felé erős hatáskörökkel rendelkezik. Az új intézmény feladatkörének meghatározása során kiindulópontként szolgálhat a médiahatóságok médiaműveltséghez kapcsolódó eddigi tevékenysége, illetve az oktatási rendszerben kifejezetten a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó feladatok, tevékenységek köre.

A médiaoktatás fejlesztéséért felelős állami szerv komplex tevékenységi kört lát el, működése az alábbi feladatköröket fedi le:

- megjeleníti a médiaműveltség fejlesztését az állami intézményrendszerben, képviseli

- a médiaműveltség fejlesztésének ügyét a közpolitikai gondolkodásban
- kezdeményezi a kormányzati szintű médiaműveltség policy megalkotását, folyamatos felülvizsgálatát, és működésének végrehajtását
 - platformot kínál az érdekelt szereplők (állami szervek, iparági szereplők, civil szervezetek) közötti együttműködésre, a feladatok megfogalmazására és azok teljesítésének összehangolására
 - a médiaműveltség szintje alakulásának folyamatos figyelemmel kísérése, mérése
 - kutatási tevékenység a médiaműveltség interdiszciplináris jellegének figyelembe vételével, a más kutatóhelyeken zajló kutatások összehangolása, eredmények megosztása, hozzáférhetővé tétele, részvétel a nemzetközi kutatási folyamatokban
 - a közoktatási rendszerben megjelenő médiaműveltség fejlesztésének tartalmi kialakítása az alaptanterv részeként, ehhez kapcsolódóan a felsőoktatás képzési rendjének, a pedagógus továbbképzési rendnek az alakítása, részvétel a médiaoktatáshoz kapcsolódó tananyagok biztosításában
 - az audiovizuális tartalmakra vonatkozó gyermekvédelmi szabályok felügyelete, a klasszifikációs rend működtetése
 - médiaoktatási programok támogatása
 - a médiaműveltség megjelenítése, és népszerűsítése a nyilvánosságban (népszerűsítő kampányok, konferenciák szervezése, éves beszámoló a tevékenységéről)

A szervezet központi szerepet játszik a médiaműveltség fejlesztése területén, a többi állami szervtől a feladatokat vesz át, illetve azok feladatainak teljesítésében részt vesz. A tartalomfelügyeleti, illetve a médiakörnyezet alakításához kapcsolódó tevékenységét a médiapiaci szereplőkkel kialakított társszabályozási keretben és rendben működteti. Irányítása, vezetése tükrözi a terület ágazatokon átívelő jellegét. Erős garanciális eszközök biztosítják sajátos közjogi helyzetét: ugyan közigazgatási szervként működik, de szakmai függetlenségének garanciáit – hasonlóan a médiahatóságokhoz - az irányítási és felügyeleti, illetve a szervezeti rendjében biztosítani kell.

Ötödik rész

A kutatás eredményeinek összefoglalása

I.

A digitális technológia hatására az infokommunikációs környezet gyökeres átalakulása fókuszba helyezi a médiaműveltség fejlesztésének kérdését. A médiaműveltség a digitális kor műveltsége: nélkülözhetetlen az információs környezetben való eligazodáshoz, a digitális kommunikációban való aktív részvételhez, a médiakörnyezetben rejlő kockázatok és veszélyek elkerüléséhez. Noha a digitális világ kialakulásakor, a 2000-es évek elején a médiaműveltség fejlesztése komoly lendületet kapott azzal, hogy számos országban megjelent a médiaszabályozásban és az oktatási rendszerben, később jelentősége ellenére nem tudott megfelelő hangsúllyal megjelenni a közpolitikai gondolkodásban. Az elmúlt tíz-tizenöt évben nagyrészt elmaradt az a szisztematikus építkezés, amely a digitális médiakörnyezet változásához igazította volna a médiakörnyezet értő, felelős, tudatos használatához szükséges ismeretek, képességek megszerzését. Elmaradt a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami szerepvállalás újraértelmezése, az állami feladatok hozzáigazítása a megváltozott kommunikációs és médiakörnyezethez.

Az elmúlt években készült kutatások európai szintű jelenségeként írják le a médiaműveltség fejlesztését célzó átfogó koncepciók hiányát. Általános jelenség, hogy az érintett területek, mint az audiovizuális politika, a gyermek- és ifjúságvédelem, a kultúrpolitika, a foglalkoztatáspolitikai, és a digitális politika irányából megfogalmazott kockázatok és igények nem tudtak megfelelően kapcsolódni az oktatáspolitikai kihívásokhoz, a politikák konvergenciája ezen a területen nem valósult meg. Hiába szorgalmazta ezt számos európai dokumentum, a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami szerepvállalás újragondolása, a fejlesztés hatékony intézményesítése még a médiaműveltség fejlesztése területén komoly hagyományokkal rendelkező országokban sem történt meg.

A kutatás célkitűzése a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami szerepvállalás alkotmányos alapjainak, területeinek és lehetséges eszközeinek feltárása volt. Egy olyan feladattérkép, egyben intézményesítést biztosító szabályozási keret körvonalazása, amely definiálja az állami szerepvállalás területeit és e feladatok lehetséges megoldásait. A médiaműveltség keresztfeladat jellege miatt a szabályozási- és intézményi környezet fejlesztése sokféle területet érint, ezekből kiemelve vizsgáltam meg részletesebben, hogy a médiaszabályozás eszközrendszere milyen irányba fejleszhető, milyen szabályozási megoldások biztosíthatják a médiaműveltség egész társadalmat elérő fejlesztését.

II.

A kutatás során áttekintettem az infokommunikációs környezet átalakulásával a médiakörnyezetben tetten érhető változásokat, valamint azokat a jelenségeket, amelyek a jelenkorban alakítják, formálják a személyes, a közösségi, és a tömegkommunikáció világát. Bemutattam az infomációs technológia hatására a társadalmi viszonyokban, a társadalom és a média működésében, a médiahasználatban tetten érhető változásokat. Ezzel összefüggésben az újmédia által teremtett környezetben jelentkező társadalmi konfliktusokat, és kockázatokat. A

technológiai fejlődés eredményeként létrejövő társadalmi környezetben a médiahasználat újfajta ismereteket és kompetenciákat igényel, a médiaműveltség az információhoz való hozzáférés, a használat és a társadalmi részvétel feltételévé válik. A dolgozatban megvizsgáltam a médiaműveltség fogalmának alakulását, fejlődését, és feltártam a különböző megközelítések, fogalmi rendszerek különbségeit, az ebből következő eltérő társadalmi elvárásokat. Kifejtettem, hogy a médiaműveltség fogalmának rétegei milyen kapcsolatban vannak az új információs környezet teremtette társadalmi valóság megragadható jelenségeivel.

A médiaműveltség szabályozási és intézményi megoldásainak vizsgálata során megkerülhetetlen az alapjogi szempontú elemzés, a médiaműveltség alapjogi összefüggéseinek rögzítése, amely kijelöli, és megalapozza a médiaműveltség helyét és jelentőségét. Korábban a médiaműveltség jellemzően a gyermekvédelem, és a közoktatás kontextusában jelent meg, de még e területek alapjogi megalapozásához is kevés fogódzót kínál a jogi irodalom. A médiaműveltség alapjogi megközelítése, ennek alapos vizsgálata eddig kevésbé kimunkált terület volt. A digitális technológia eredményeként zajló gazdasági-társadalmi változások az alapjogok széles körét érintik a politikai szabadságjogoktól a szociális és kulturális jogok és a harmadik generációs alapjogok gyakorlásáig. A kutatás során három alapvető emberi jog: a gyermekek jogai, a véleménynyilvánítás szabadsága és a művelődéshez való jog érvényesülését vizsgáltam. A médiaműveltség elhelyezése ezen alapjogok kontextusában annak feltárását célozza, hogy a digitális kommunikációs környezetben melyek azok a jelenségek, változások, amelyek befolyásolják e jogok érvényesülését, illetve mindez milyen állami szerepvállalást igényel a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben.

Az állami felelősségvállalás területeinek megfogalmazása az elmúlt években született stratégiai dokumentumok, a különböző európai intézmények dokumentumai, szakértői anyagok, már meglévő szabályozási megoldások vizsgálatára épült. A kutatás során a dokumentumelemzés módszerével tártam fel az általánosan megragadható közös elemeket, az állami szerepvállalás körvonalazásának elvi kiindulópontjait. Az eredmények alapján összeállítottam az állami szerepvállalás területeinek térképét és működési modelljét, azokat a szabályozási és intézményesítési feladatokat, amelyek a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben megfogalmazhatók. A szabályozási területek és az eszközrendszer bemutatása körében figyelmet fordítottam a megvalósítás korlátainak, nehézségeinek, és kockázatainak tárgyalására is. A szabályozási területeken belül kiemelten foglalkoztam a médiajog témakörével, a médiapluralizmus és a gyermekek védelmét biztosító szabályozási célok és a médiaműveltség fejlesztésének összefüggéseivel.

A kutatás részeként empirikus kérdőíves kutatást végeztem pedagógusok, médiatanárok körében. Az iskolai oktatás, a pedagógusok egyértelműen kulcsszereplői a mai médiakörnyezetből fakadó, a gyerekeket és a fiatalokat elérő társadalmi kockázatok kezelésének. Ez az a csoport, amely jól definiálhatóan érdemben tudja alakítani a közeljövő társadalmi folyamatait. Természetesen a dolgozat más fontos, érdekelt szereplőket is azonosít, sőt az állami szerepvállalás körvonalazása kapcsán hangsúlyosabban foglalkozik a közigazgatással, illetve a médiapiaci szereplők körével, mégis a pedagógusok szerepének, attitűdjének megismerése a médiaműveltség fejlesztésének lényeges kiindulópontja. Ehhez kapcsolódóan sztenterd kérdőíves adatgyűjtéssel arra kerestem

választ, hogyan gondolkodnak a pedagógusok a médiaszabadságról, a média működési mechanizmusairól, illetve a média és az iskolai oktatás viszonyáról. Nem a lehetséges médiaműveltség tantárgy tartalma és módszerei álltak a kutatás középpontjában, hanem az az alapvető viszonyulás, ahogy a pedagógusok a médiakörnyezetet, a média világát látják, illetve hogyan helyezik el saját magukat, saját szerepüket ebben a változó médiakörnyezetben. A beérkezett adatokat statisztikai elemzés módszerével értékeltem.

III.

Az információ kora

A dolgozat első része a digitális technológia hatására az infokommunikációs és médiakörnyezet illetve a médiahasználat jelenség szinten is megragadható változásait mutatja be. A jelenkor társadalmi valóságának leírására használt információs társadalom alapfogalata szerint egy olyan társadalomban élünk, ahol az információ vált a társadalmiszerveződés meghatározó erejévé, az információ létrehozása, feldolgozása és továbbítása vált a termelékenység és a hatalom alapvető forrásává. Az információs technológia forradalma óriási mértékű tárolási kapacitást, illetve rendkívül gyors adattovábbítást biztosított, amely megalapozta egy új minőségű információtermelés és továbbítás technikai feltételeit. A digitális technológia által átalakított médiakörnyezet és kommunikációs kultúra soha eddig nem tapasztalt információbőséget teremtett. Az információ mennyiségében bekövetkezett változás mellett az információs technológia térhódítása a társadalmi viszonyok minőségi átalakulásával is együtt jár. Elfogadva, hogy a társadalmi lét alapvető meghatározója az emberek közötti kapcsolódás, és a kapcsolódások intenzitása, az információs technológia alapjaiban alakította át az emberek közötti kapcsolatteremtés feltételeit, egy új társadalmi szerveződés infrastrukturális alapjait teremtette meg. A digitális technológia sokkal kisebb költséggel, sokkal gyorsabban, sokkal több ember számára biztosítja a kapcsolódás és a kommunikáció lehetőségét. A társadalom új működési rendjének az alapja a társadalom tagjainak újszerű összekapcsoltsága. Az információs technológia alapján létrejövő hálózatosodás, a hálózati kultúra létrejötte az egész társadalmi struktúrát alakítja, amelynek háttérében az idő és a tér új formáinak megjelenése áll. Az emberi lét alapvető dimenziója a tér, amelynek társadalmi jelentése a hálózati kultúrában megváltozik. Az infokommunikációs környezet fejlődése lehetővé teszi a térbeli jelenlét fokozódó elválasztását a mindennapi élet feladatainak végrehajtásától. Az információs társadalom hálózati kultúrájában létrejön az áramlások tere, amely az új társadalmi szerveződés formái alapja. A technológia eredményeként egyre kevésbé van meghatározó szerepe a fizikai térnek, helyette a hálózatok jelentik a kommunikáció és kapcsolódás új formáját, amelyek új keretet adnak a társadalom és benne az egyén működésének. A tér megváltozása mellett az idő dimenziója is átalakul. A hálózati struktúrában megszűnik a folyamatok időbeli sorrendje, az idő múlásának hagyományos logikája, a lineáris befogadást a hipertextek által kínált időugrások lehetősége váltja fel. Létrejön az időtelen idő, változik az időkezelés, meghatározóvá válik az egyidejűség logikája.

A digitális technológia térnyerése, az információs robbanás hatására alapjaiban alakult át az elmúlt negyedszázadban a gazdasági, társadalmi, kulturális környezet. Az online és a mobil terjesztési platformok megsokszorozódása az információhoz való hozzáférés, az információ terjesztése, az emberek közötti kommunikáció lényeges átalakulását eredményezte. A

médiatechnológia jelenleg is zajló átalakulása, a hálózati kommunikáció globálissá válása, a közösségi médiaplatformok benépesülése megváltoztatja az emberi cselekvés lehetőségeit is. A változás nem pusztán a kommunikációnkat, kommunikációs szokásainkat érinti, hanem életünk egyéb területeire is meghatározó hatással van, a technológia jelen van a mindennapok apró cselekvéseiben. A médiakörnyezet lehetővé teszi, hogy folyamatosan jelen legyünk a média világában, illetve fordítva is igaz, a média folyamatosan jelen legyen a mi személyes világunkban. Az újmédiát sokkal nehezebb „kikapcsolni”, mint korábban az analóg médiakörnyezetet, életünk oly sok szálon kapcsolódik a technológiához, hogy a fejlett világban élő emberek számára ma már kevésbé képzelhető el a médiamentes környezet. Ez a helyzet egy folyamatos nyitottságot jelent a nyilvánosság, a különböző nyilvánosan hozzáférhető csatornák számára. Rajtunk múlik, hogyan, mikor, mennyi időt tölünk a mediatizált nyilvánosság különböző szegleteiben.

Az információs társadalom anyagi alapjait egy új, globális hálózati gazdálkodás jelenti, amelyben megnő és meghatározó válik az információval kapcsolatos szektorok jelentősége. Az adatrobbanást, a mennyiségi növekedést minőségi változás is kíséri: nem pusztán az információs szektor bővülése történik, hanem az információs iparágban megjelenő új szolgáltatások és szereplők megjelenésével az információáramlás új minősége jön létre. A globálissá váló hálózati kommunikációban olyan új szereplők jelentek meg, és váltak meghatározóvá, mint az információ megtalálását segítő keresőmotor szolgáltatások (pl. Google), az információk összekapcsolásának új felületeiként működő közösségi média platformok (pl. Facebook, Twitter), vagy az online környezetben igénybe vehető globális kereskedelem szereplői (pl. Amazon). Ezekre a szereplőkre gyűjtőfogalomként használatos a platform kifejezés. A platformok alatt, azokat az online térben működő felületek értjük, amelyek üzleti, kereskedelmi és társas kapcsolatok létrehozása és fenntartása érdekében az adatforgalom szervezésére automatizált technológiát használnak. A platformok meghatározó jellemzői: az algoritmusok által irányított adatforgalom, a platform struktúráját biztosító saját szabályozási rendszer, és üzleti modell. Fontos hangsúlyozni, hogy a platformok egyszerre technológiai, gazdasági és szociokulturális jelenségek. A platformok meghatározó szereplői az internetes információáramlásnak, az általuk használt algoritmusok határozzák meg az információfolyam jellemzőit, nagyon leegyszerűsítve azt, hogy kihez milyen információk, milyen tartalom jut el az interneten cirkuláló információözbönyből. Az online szolgáltatások platform infrastruktúrája egy összetett viszonyrendszert ír le a felhasználók, a kommunikációs formák, a technológia és az üzleti modellek között, az emberi és a mesterséges intelligencia sajátos kombinációjaként.

A platformok jellemzője, hogy saját mechanizmusokat, szabályozási rendszereket hoznak létre, saját dinamikával rendelkeznek, és emiatt nehéz általános kategóriákkal leírni, meghatározni és kezelni őket. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy önállóan határozzák és határozhatják meg az információáramlást szabályozó algoritmusaik jellemzőit, az információ szelektálásának szempontjait, és a felhasználókkal való viszonyuk jellemzőit is. A piaci bevételekben és a felhasználók számában jól mérhető méreteik miatt ezek a platformok, illetve a mögöttük álló mamutcégek a globális kommunikáció megkerülhetetlen szereplői váltak. A globális hálózati kultúrában öt nagy platform (a Microsoft, a Facebook, a Google, az Apple és az Amazon) uralja az internetes piacot, mivel a különböző ágazati platformok is rajtuk keresztül működnek.

A platformok működése a felhasználó, fogyasztó oldaláról nézve számos előnnyel jár. Ilyen előny például hogy a platformok az információ egyfajta előválogatását kínálják, személyre szabják az információáramlást. Másik előnyként elmithető, hogy kikerülhetővé teszik a nehezebb, olykor költségesebb hagyományos intézményeket, megoldásokat, leegyszerűsítik a mindennapok szervezési feladatait, a kapcsolattartást másokkal, a közösségek szerveződését, működtetését, a társadalomban való aktív részvételt. A működésük árnyoldala viszont hogy az olyan nagy platformokat működtető vállalkozások, mint a Facebook, vagy a Google új információs hatalomként jelennek meg, működésük az információ elosztása szempontjából asszimétrikus viszonyt teremt a felhasználókkal való kapcsolatukban. Az asszimetria abban áll, hogy míg ezek a platformok rengeteg információt gyűjtenek, folyamatosan „megfigyelik”, profilozzák a felhasználókat, addig a felhasználóknak alig van ismerete az összegyűjtött információk kezeléséről, azok használatáról. Továbbá a felhasználók igencsak korlátozottan férhetnek hozzá a platformok működésére vonatkozó információkhoz, mivel a szolgáltatók jellemzően az üzleti titokra hivatkozva alig osztanak meg a nyilvánosságban magukra és működésükre vonatkozó információkat. A platformok oldalán az ismeretöbbség, illetve a felhasználók oldalán jelentkező ismerethiány a felhasználók kiszolgáltatottságát eredményezi. A szakirodalom információs magánhatalomként nevesíti ezeket a szolgáltatókat, és új szereplőként tekint rájuk az információs hatalmi térben.

Mindezek miatt komoly aggályokat és mind az egyéni szabadságjogok érvényesülése, mind a társadalmi nyilvánosság demokratikus működése szempontjából kockázatokat vet fel, hogy jelenleg nincs megoldva a globalizált platformalapú kommunikáció társadalmi kontrollja. Alapvető kérdésként merül fel, hogy a platformok világába hogyan építhető be, hogyan jeleníthető meg a közérdek, olyan értékek, mint például az átláthatóság, hitelesség, biztonság, a magánélet védelme, a tisztesség? Problémát okoz, hogy a hagyományos, nemzetállami keretben meglévő szabályozási megoldások a globalizált információs környezetben kevésbé alkalmasak ezeknek az értékeknek a megjelenítésére, megőrzésére.

A hálózati társadalomban a médiahasználat is más dimenzióban jelenik meg. Míg korábban ez jellemzően a hagyományos tömegkommunikációs eszközök használatát jelentette, az emberek tájékozódási lehetőségeit, esélyeit és gyakorlatát írta le, addig ma már nem pusztán az információhoz való hozzáférést, hanem a társadalom működésében való aktív részvételt is jelenti. Az infokommunikációs környezet átalakulásával jelentősen megváltozott a média és a kommunikáció viszonya, míg korábban a hagyományos tömegművelés jelentette a médiahasználatot, addig mára ezek mellett a közösségi médiaplatformok, de még az egyéni kommunikáció technikai eszközök segítségével zajló folyamatai is a médiahasználat részeivé váltak.

A zajló változás a társadalom minden rétegét érinti, a digitális média korábban nem tapasztalt mértékben formálja a társadalmat. A technológiai fejlődés eredményeként kialakult kommunikációs környezet számtalan lehetőséget teremt az információhoz való hozzáférésre, a tanulásra, a nyilvános kommunikációban való részvételre. Az új kommunikációs környezet azonban az esélyek mellett számos kockázatot és veszélyt is magában hordoz mind az egyén, mind a társadalom számára. Csak néhány jelenséget említve: a médiakörnyezetben az új

információs kapuőrök, a platformok meghatározóvá válása, az algoritmusok által uralt személyre szabott információáramlásból következő szűrőbuborék jelensége, a nyilvánosság fragmentálódása, vagy az álhírek tömeges, rendkívül gyors, határokat nem ismerő terjedése olyan jelenségek, amelyek megoldásra váró, szabályozási kérdéseket vetnek fel.

A konvergens médiatér kihívásai óhatatlanul átalakítják a kockázatkezelési, és a felelősségi viszonyokat. A felhasználó ebben az új médiakörnyezetben nagyobb szerepet kap az őt személyesen fenyegető veszélyek és kockázatok elkerülésében. Felértékelődik a médiaműveltség szerepe a médiahasználatban. A változás új szerepbe helyezi a közönséget, médiaművelt, autonóm felhasználókat követel, ami a médiaműveltség fejlesztése területén az állam újfajta szerepvállalását vetíti előre.

A médiaműveltség

A hálózati társadalomban való tájékozódás, a társadalmi részvétel sokrétű tudást, komplex képességkészletet feltételez, amelyre ernyőfogalomként használható a médiaműveltség fogalma. A dolgozat második részében bemutattam a fogalom fejlődését, a médiaműveltség megragadható rétegeit, a fogalom használatát a különböző nemzetközi dokumentumokban. A médiaműveltség fogalmába tartoznak mindazon ismeretek, képességek, amelyek biztosítják a médiakörnyezet értő, aktív, tudatos használatát, képessé teszik az egyént arra, hogy megvédje magát és környezetét a médiakörnyezetben rejlő kockázatokkal és veszélyekkel szemben, és felvértezik arra, hogy az információs- és médiakörnyezetet tanulásra, munkavégzésre, önkifejezésre, és a társadalmi életben való aktív részvételre használhassa. A médiaműveltség a kommunikációs környezet különböző aspektusaira reagáló műveltségterületek összességéeként, egy olyan sokrétegű műveltségként (multiple literacy) írható le, amelynek szerves része a digitális, az információs és a kritikai műveltség.

A médiaműveltség az alapvető emberi jogok kontextusában

A kutatás során vizsgáltam, hogy a nyilvánosság működéskében, a médiakörnyezetben bekövetkezett változások hogyan érintik az alapvető jogok érvényesülését, és mindez a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben milyen új állami feladatokat fogalmaz meg. Az állami szerepvállalás definiálásának kiindulópontja a médiaműveltség alapjogi kontextusban való elhelyezése, az alapjogi összefüggések rögzítése, amely kijelöli, megalapozza a médiaműveltség helyét és jelentőségét. A médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami feladatok mögött az állami szerepvállalást igazoló alkotmányos alapjogok húzódnak. A médiaműveltség alapjogi megközelítése, ennek alapos vizsgálata eddig kevésbé kimunkált terület volt. Korábban a médiaműveltség jellemzően a gyermekvédelem, és a közoktatás kontextusában jelent meg, de még e megközelítés alapjogi megalapozásához is kevés fogódzót kínál a jogi irodalom. A digitális technológia eredményeként zajló társadalmi-gazdasági változások az alapjogok széles körét érintik, a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben az állami szerepvállalást elsősorban a gyermekvédelmi megfontolások, a véleménynyilvánítás szabadsága, illetve a kulturális alapjogok biztosítása indokolja.

Gyermekek jogai

A gyermekek jogainak védelmét nemzetközi szinten megteremtő New-Yorki Egyezményben (1989) rögzített jogok érvényesülésének biztosítása a digitális korban újragondolásra szorul. Az analóg világban a médiakörnyezet káros hatásaival szemben a gyermekvédelem jellemzően a kontrollalapú megközelítésre épült: a szabályok elsősorban a hozzáférés korlátozását, a média káros hatásainak minimalizálását célozták. Mindez következett a mainál átláthatóbb médiakörnyezetből, ahol a médiaszereplők tevékenységének gyermekvédelmi szempontú állami kontrollja eredményesebben megvalósítható volt, illetve a technikai adottságok lehetővé tették a tudatos szülő számára a gyerekek médiahasználatára feletti hatékony kontrollt. A jelenlegi szabályozási megoldások a hagyományos tömegmédia által uralt médiakörnyezetre reagálnak, miközben a gyermekek médiahasználatában egyre nagyobb szerepet játszik az online tartalomfogyasztás, a mobil médiahasználat, a professzionális médiatartalmak mellett a felhasználók által készített tartalmak fogyasztása, és a közösségi média használata. A jelenlegi médiajogi eszközrendszerben alig jelennek meg olyan elemek, amelyek a gyerekek médiahasználati szokásaiban az elmúlt években bekövetkezett változásokra reagálnának. A szabályozás szemléletmódját a védelem tiltáson és tartalmi korlátokon alapuló megközelítése uralja, amely azonban a digitális technológia által átalakított médiakörnyezet jelenségeiből fakadó veszélyekre és kockázatokra kevésbé kínál megfelelő megoldást. A digitális médiakörnyezetben a gyermekek biztonságát veszélyeztető új kockázatokra tekintettel az eddigi megközelítés igencsak korlátozottan lehet eredményes. Felértékelődik az önvédelmi mechanizmusok erősítését célzó megerősítő, a veszélyek felismerését és kezelését segítő ismeretek megszerzését biztosító állami felelősségvállalás, beavatkozás jelentősége.

A digitális gyermekvédelem területén születő nemzetközi dokumentumok a meglévő jogok katalógusának kiegészítése helyett, a jogok digitális dimenziójának rögzítését, a meglévő jogok értelmezési keretének, érvényesítésének kibővítését tartják szükségesnek. A digitális kor a gyermekvédelem területén új szabályozási eszközöket, intézményi megoldásokat implicál. A gyermekvédelmet célzó eddigi médiajogi eszközrendszer már nem alkalmas a médiakörnyezetből fakadó kockázatok megfelelő kezelésére. Egyre nagyobb szerepet kap a gyerekek felkészítése, a veszélyek és kockázatok tudatosítása, azok elkerülését biztosító ismeretek, képességek fejlesztése. A részvétel oldaláról közelítve a digitális technológia által kínált lehetőségek és esélyek kiaknázása is oktatást, képzést feltételez. A bemutatott médiajogi eszközrendszer, amely alapvetően a mediakínálat szabályozására helyezi a hangsúlyt, már korántsem biztosít kielégítő megoldást a gyermeki jogok digitális dimenziójának megfelelő érvényesítésére. A gyermeki jogok érvényesülése új megközelítést kíván a szabályozási környezet kialakítása során. Ennek kiindulópontja, hogy a megfelelő védelem és a digitális környezet által teremtett lehetőségek használata a digitális környezethez való hozzáférési, értelmezési kompetencián alapul. Nem pusztán a hozzáféréshez szükséges technikai tudásra, készségekre van szükség, hanem a digitális médiakörnyezet értő felelős, tudatos használatához szükséges ismeretekre és készségekre is. Ebből következően a médiaműveltség biztosítása a gyermeki jogok érvényesülésének kiemelt eszköze az információs társadalomban. A jogok biztosítását célzó eszközrendszer hangsúlyos eleme a lehető legkorábban – már óvodáskorban – elkezdődő médiaműveltséget segítő fejlesztés.

A gyermeki jogok digitális dimenziója megalapozza a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben az állami szerepvállalást, a jogok érvényesülését biztosító szabályzási és intézményi megoldás megalkotását. Olyan szabályozási keretrendszer lefektetésére van szükség, amely képes biztosítani a gyermekek számára a digitális környezethez való hozzáférést, az online terek biztonságos használatát, és a digitális környezet használatával járó előnyök kiaknázását. Állami feladatként azonosítható a nevelési-oktatási intézményrendszeren belül a médiaműveltség megfelelő fejlesztése. A korábbiakban a médiakörnyezet tudatos használatának megtanítása, a benne rejlő lehetőségek kiaknázása nagyrészt a családi környezetre hárult. Az oktatási rendszer alig, vagy csak kevésbé biztosított megfelelő fejlesztést, képzést az értő, kreatív, felelős médiahasználat kialakítását célozva. A digitális korban a kommunikációs környezet, illetve a gyerekek, és a fiatalok eszközhasználatának változása, illetve a digitális generációs szakadék miatt a szülők kevésbé képesek betölteni a korábbi szerepüket a médianevelés területén. A gyerekek oktatása, fejlesztése mellett az állami szerepvállalásnak része a felnőtt társadalom megfelelő felkészítése, olyan társadalmi környezet kialakulásának segítése, amelyben a gyerekek megfelelő segítséget kapnak az online terekkel kibővült világban a veszélyek elkerüléséhez, illetve jogaik érvényesítéséhez.

Véleménynyilvánítás szabadsága

A digitális médiakörnyezet alapjaiban alakította át az emberek tájékozódási és kommunikációs lehetőségeit. Rendkívüli módon bővült az a kommunikációs tér, amely az önkifejezés, a véleményalkotás, a társadalmi párbeszéd és egyben a demokratikus akaratképzési folyamatok színtereként is működik. A digitális technológia átformálta a társadalmi nyilvánosság struktúráját: míg az analóg világban jellemzően a hagyományos tömegművelési médiumok voltak a nyilvánosság központi, meghatározó szereplői, a digitális kor nyilvánosságában egyre nagyobb szerepet kapnak a felhasználók által készített és közzétett tartalmak, a közösségi média világa és a civil újságírás. A kibertér architektúrája egy korábban nem tapasztalt információbőséget teremt, ahol a társadalmi párbeszéd új fórumai, csatornái jelennek meg, és ez a változás sokak szerint a nyilvánosság új korszakaként egyfajta demokratizálódási folyamatként is felfogható. A technika által kínált új médiakörnyezet számtalan lehetőséget kínál arra, hogy a korábban passzivitásra ítélt médiafogyasztó, aktív, a nyilvánosságot is alakító médiahasználóvá, a politikai- közéleti diskurzus aktív résztvevőjévé váljon.

A kommunikációs tér átalakulása azonban nem pusztán a demokratizálódás irányába hat, a mediatizált nyilvánosság demokratikus működését számos jelenség zavarhatja. A befogadói oldalon jelentkező korlátként azonosítható, hogy a digitális kommunikációban megjelenő információbőség nem eredményezi automatikusan a közéleti tartalmak iránti érdeklődés növekedését, illetve a széleskörű tájékozottságot. További nehézség, hogy az információbőség egy ponton túl információs túladagolásként is hathat, amely fogyasztói oldalon fásultságot, az aktív részvételtől való elfordulást eredményezhet. A befogadói oldalhoz sorolható feltétel az is, hogy az információs bőség az információ szelektálásának, feldolgozásának újfajta képességét kívánja meg, a megfelelő készségek és ismeretek hiánya ellehetetleníti a technológia által kínált digitális kommunikációban való érdemi, aktív részvételt és könnyen kiszélesítheti az aktív résztvevők és a kommunikációból kimaradók közötti szakadékot.

A kommunikációs környezet szabadságfokának növekedését eredményezi, hogy a részvételi lehetőségek kibővülése aláasta a korábbi egyfajta információs kapuórként működő tömegmédiák hatalmát. Egyfelől az internet egy sokszínű, könnyen hozzáférhető kommunikációs környezet alapjait kínálja, másfelől viszont a kirekesztés új formáit, és új hatalmi hierarchiát, befolyásolási struktúrát teremt. Az információ mennyiségi növekedése új szolgáltatások megjelenését eredményezte, olyan új szolgáltatók léptek színre, mint a keresőmotorok (pl. Google, Bing, Yahoo), vagy egyéb, az információáramlást terelő forgalomirányítók (pl. Facebook, MySpace, Twitter). Ezek a platformok az információáramlásban új kapuórként, hatalmi tényezőként jelennek meg, és tevékenységük aktívan befolyásolja a mediatizált nyilvánosság működését.

A platformok működése az algoritmusok által irányított személyre szabott információáramláson alapul, aminek eredménye, hogy a médiakörnyezet a műszaki lehetőségek, illetve üzleti megfontolások okán a felhasználók számára egyre inkább személyre szabott információkat kínál. Maga az internet olyan architektúrát, működést állított elő, ami segíti, hogy az emberek a saját előítéleteik, és előzetes meggyőződéseiknek megfelelő, a meglévő világképüket megerősítő információkat érjenek el. A személyre szabott információáramlás mechanizmusa tehát ráerősít arra a már korábban is megfigyelt befogadói attitűdre, hogy az emberek hajlamosak a nekik tetsző, véleményükkel egyező álláspontokat, információkat előnyben részesíteni, és a világképükhöz nem illeszkedő információkról nem tudomást venni. A forgalomirányítók által használt, információáramlásért felelős algoritmusok technikai hátteret nyújtanak ehhez a folyamathoz, amikor a felhasználó online tevékenységeiből leszűrt információk alapján alakítják a felhasználónak kínált információs folyamat és ezzel egyfajta „információs buborékba” zárják a felhasználót. Ez a szelekciós mechanizmus érvényesül az online működés egészére, tehát a közéleti-politikai információk áramlására is. A „szűrőbuboréknak” nevezett jelenség hozzájárul a fragmentált nyilvánosság kialakulásához, amely hosszú távon megnehezíti a valódi társadalmi vitát, a diszkurzív nyilvánosság működését.

Az alkotmányos gondolkodásban a véleménynyilvánításhoz való jog kétféle megalapozásra épül. A konstitutívnek nevezett igazolás szerint a véleményalkotáshoz való jog az önkifejezéshez fűződő individuális jog, amelynek alapja az emberi autonómia. Ezzel szemben az instrumentális felfogás nem az egyén, hanem a társadalom felől közelít. E szerint a véleménynyilvánítás joga annak eszköze, hogy minden olyan gondolat, vélemény, amely hozzájárulhat a közösség problémáinak megoldásához a felszínre kerülhessen. A véleménynyilvánítás szabadságának alkotmányos megközelítése többféle állami beavatkozást, lehetséges szerepvállalást körvonalaz. Egyfelől az egyéni szabadság tiszteletben tartása mentén az állami beavatkozástól mentes szabad szólás lehetőségének biztosítását, másfelől e szabadságjog részvételi jellegére építve a sokszínű tájékozódás lehetőségét biztosító aktív állami szerepvállalást.

A véleménynyilvánítás alapja a sokszínű tájékozódás lehetősége. A médiapluralizmust biztosító szabályozási eszközrendszer eddig jellemzően a kínálati oldalra fókuszált, a médiakínálat sokszínűségét biztosító szabályokra épült. Ezzel szemben a mai médiakörnyezetben a médiapluralizmus nem pusztán a kínálati oldal kérdése, hanem egyre nagyobb jelentősége van a befogadói oldalnak, azaz a médiahasználat sokszínűségének (megvalósult sokszínűség). Az új

információs környezet értékelésénél a hangsúly nem az információs bőség megítélésén van - hiszen soha nem látott mennyiségű, sokszínű információ érhető el – hanem a sokszínű tájékozódás, és sokszínű médiahasználat értékelésén. A médiahasználat sokkal inkább individualizált, a sokszínűség az egyén tudatosságán, felkészültségén, kompetenciáin múlik. Az egyéni ismeretek, képességek, attitűdök alapjaiban határozzák meg a médiahasználat, és a tájékozódás sokszínűségét, illetve a nyilvános kommunikációban való részvétel lehetőségét.

A digitális technológia hatására átalakuló információs környezetben a nyilvánosság demokratikus működését érintő számos kockázat azonosítható: az információáramlást aktívan befolyásoló új globális szolgáltatások meghatározóvá válása, az új információs kapuőrök megjelenésével a kommunikációs környezet új hatalmi koncentrációja, a személyre szabott információáramlás mechanizmusa, a médiahasználat individualizálódása, és ezzel összefüggésben a nyilvánosság fragmentálódása. A nyilvánosság struktúrájának átalakulása felveti a médiapluralizmus biztosítását célzó állami szerepvállalás és szabályozási eszközrendszer újragondolását. Az eddigi, a médiakínálat sokszínűségére koncentráló megközelítés kiegészítésre szorul, mivel a kommunikációs környezetben rejlő demokratikus funkciók megvalósulásának egyre inkább feltételévé válik az emberek médiaműveltségének megfelelő szintje. A tájékozódáshoz való jog gyakorlása, a nyilvánosság demokratikus működése a mai médiakörnyezetben egy sokkal felkészültebb, tudatosabb polgárt feltételez, azaz a médiaműveltség fejlesztése a demokratikus nyilvánosság, a részvétel kultúrájának eszközeként jelenik meg. A véleménynyilvánítás szabadságával összefüggésében a sokszínű tájékozódást biztosító felhasználói ismeretek, képességek megszerzése a digitális korban állami szerepvállalást feltételez, ami igazolja a médiaműveltség egész társadalmat elérő fejlesztését segítő szabályozási-intézményi környezet kialakítását.

Művelődéshez való jog

A médiaműveltség megszerzéséhez kapcsolódó állami szerepvállalás alapjogi összefüggései, az államot terhelő feladatok tartalma és terjedelme a művelődéshez való jog felől is megközelíthető. A tanulás az ember nembeli lényege, önmegvalósításának, személyisége kibontakoztatásának, a társadalomban való működésének alapfeltétele, amely alapjogi megközelítésben a művelődéshez való jog formájában jelenik meg a nemzetközi dokumentumokban és az egyes államok alkotmányjaiban. Az oktatáshoz való jog mellett magában foglalja a kulturális életben való részvételt, illetve a kultúra és a tudomány vívmányaiban való részesedést is. A művelődéshez való jog kulcsjognak tekinthető, amely számos más alapjog érvényesülését teszi lehetővé. Kiemelt jelentősége van a demokratikus jogállam működésében, mivel megfelelő ismeretek, műveltség nélkül a polgárok nem képesek jogaik gyakorlására, kötelezettségeik teljesítésére, a társadalomban való aktív részvételre.

A művelődéshez való jogból következő állami feladat tartalma koronként változik annak megfelelően, hogy az adott korban milyen tudásátadásra, műveltségre van szükség az egyéni fejlődés, személyes boldogulás, a társadalmi munkamegosztásban való részvételhez. A művelődéshez való jog gyakorlása a tudásalapú hálózati társadalomban csak egy olyan iskolarendszerben valósulhat meg, amely felkészít az online terekkel kibővült társadalmi környezetben való eligazodásra, olyan ismereteket ad át, olyan képességeket fejleszt, amelyek

segítik a felnövekvő generációkat az új információs környezet hatékony használatában, a tudásalapú társadalomban való aktív részvételben.

Az élethosszig tartó tanulás koncepciójában a médiaműveltség kulcskompetenciaként jelenik meg. Olyan alapkészség, amely a megváltozott információs környezetben a munkaerő piacon és a társadalmi közéletben való sikeres részvétel előfeltétele. A médiaműveltség fejlesztése nem korlátozódhat pusztán a gyerekekre és a fiatalokra, hanem a társadalom egészét kell céloznia.

Az infokommunikációs környezet és a médiaviszonyok bemutatott változása a művelődéshez való jogból fakadó állami szerepvállalást jelöl ki. Az esélyegyenlőség és a társadalmi részvételhez szükséges feltételek biztosítása érdekében az államok feladata olyan formális, és non-formális képzési, intézményi megoldások kialakítása, amelyek lehetőség szerint minden egyén számára biztosítják, hogy megszerezhesse az információs környezetben való eligazodáshoz és az aktív, felelős részvételhez szükséges ismereteket és készségeket.

Állami felelősségvállalás a médiaműveltség fejlesztése területén

Az alapjogi elemzés igazolja a médiaműveltség fejlesztésével összefüggésben az állami szerepvállalás szükségességét, egyben kiindulópontokat, irányokat is ad a feladatok megvalósításához. Noha a médiaműveltség fejlesztését célzó állami szerepvállalás igényét számos nemzetközi dokumentum, kutatás, szakértői anyag hangsúlyozza, ezidáig sem az Európai Unió, sem az egyes államok szintjén nem lelhető fel átfogó, az összes érintett területre kiterjedő szabályozási megoldás. A hozzáférhető dokumentumok elsősorban policy szinten fogalmazzak meg problémákat, kérdéseket és adnak választ, tesznek javaslatot a körvonalazódó feladatok megoldására. Ezeknek a dokumentumoknak az elemzése alapján összeállítható egy olyan tématerkép, amely kiindulópontul szolgálhat a médiaműveltség fejlesztését célzó szabályozási és intézményi környezet kialakításához.

A médiaműveltség fejlesztésének koncepcionális kiindulópontjai

Áttekintve az elmúlt években született különböző stratégiai, és policy dokumentumokat valamint szakértői anyagokat rögzíthetők azok a közös elemek, amelyek az állami szerepvállalás koncepcionális kiindulópontjaként szolgálnak.

A médiaműveltség fejlesztése sokféle terület és sokféle szereplő összehangolt tevékenysége útján valósítható meg, ezért keresztmetszet feladatnak tekinthető. Hangsúlyos az oktatási rendszer, annak formális és non-formális formája, a gyermekvédelem intézményei, a média- és technológiai ipar, a kultúra egyéb területei, és az akadémiai szféra. Az állami és önkormányzati szervek mellett meghatározó szereplőként jelennek meg már ma is a civil szervezetek illetve az iparági szereplők, ami azt jelzi, hogy a médiaműveltség fejlesztése nem pusztán az állami szerepvállaláson múlik. Bár az egyéb érdekelt szereplők bekapcsolásában az államnak fontos szerepe van.

A keresztmetszet jelleg miatt a médiaműveltség fejlesztésének feladatai között kiemelt szerepet kap a szereplők közötti koordináció, a feladatok összehangolásának irányítása, és felügyelete. A folyamatban érvényesülnie kell a governance szemléletnek, ami azt jelenti, hogy a döntések az

érdekelt állami és nem állami szereplőket tömörítő közpolitikai hálózatban születnek meg. A médiaműveltség fejlesztésében megjelenő governance szemlélet lehetőséget biztosít valamennyi érdekelt szereplő megjelenésére, érdekeinek érvényesítésére.

A médiaműveltség szervesen kapcsolódik a polgári részvételhez, a demokratikus nyilvánosság működésének egyik feltétele. A médiaműveltség fejlesztése jogállami keretet feltételez, ahol a demokratikus működést biztosító politikai kultúra alakítja a közhatalom gyakorlásának rövid és hosszútávú folyamatait. A médiaművelt társadalom feltételez egy olyan médiarendszert, amely biztosítja a kommunikációs jogok érvényesülését. A véleménynyilvánítás szabadsága, a sajtószabadság, az információszabadság érvényesülése a média függetlenségének biztosítása nélkül a médiaműveltség társadalom széles rétegeit elérő fejlesztése nehezen képzelhető el. Mindez az államtól egyfelől tartózkodást követel a média politikai befolyástól mentes, független működése érdekében. Másfelől állami szerepvállalást feltételez: a demokratikus közvélemény kialakulásához, működéséhez szükséges szabályozási keret megteremtését. Az információk, médiatartalmak szabad áramlását, a tájékozódáshoz való jog gyakorlását elősegítő médiapiaci működést biztosító szabályozási környezet kialakítását és intézményi feltételeinek biztosítását.

A médiaműveltség fejlesztése rendkívüli mértékben függ az adott ország demokratikus intézményrendszerétől, kulturális jellemzőitől, oktatási rendszerétől, médiakörnyezeti sajátosságaitól. Ebből következően a közös kiindulási pontok mellett fontos hangsúlyozni, hogy a médiaműveltség fejlesztését biztosító szabályozási és intézményi rendet az egyes országok sajátos társadalmi, kulturális, oktatási kontextusának, környezetének figyelembevételével kell kialakítani.

Az állami felelősségvállalás területei

A kutatás során feldolgozott szakértői anyagok, a szerteágazó policy irodalom és az európai joganyag, és soft law dokumentumok alapján körvonalazhatók az állami szerepvállalás lehetséges területei:

- az oktatási-képzési rendszer fejlesztése
- a kutatási, tudományos háttér megteremtése
- a médiaműveltség szintjének mérése
- a médiakörnyezet fejlesztése
- a koordinációt biztosító intézményrendszer kialakítása
- a fejlesztéshez szükséges források allokációja

Az állami szerepvállalás fenti leírása a fejlesztési célok, feladatok felől közelít, egy- egy terület olykor ágazatokon átívelő megoldást, többféle szereplői kört is érinthet.

Oktatási képzési rendszer fejlesztése

A médiaműveltség fejlesztés intézményesítésének egyik legkomplexebb feladata a fejlesztés hagyományos oktatási-, képzési rendbe való integrálása olyan módon, hogy az valóban a napi iskolai, pedagógia gyakorlat részévé váljon. A médiaműveltség fejlesztését az élethosszig tartó tanulás koncepciójának megfelelően egészen kicsi kortól az oktatási-képzési rendszer teljes vertikumába integrálni kell. Az intézményrendszer fejlesztésének célja, hogy óvodáskortól

egészen a felnőttoktatási intézményrendszerig biztosítva legyen az életkori sajátosságokhoz, a valós, aktuális fejlesztési igényekhez igazodó oktatási-képzési keret.

Feladatként jelentkezik ezen a területen: a médiaoktatás integrálása a nemzeti alaptantervbe, az óvodai nevelést szabályozó alapprogramba, a médiaműveltséghez kapcsolódó kimeneti követelmények szunderdizálása, a megfelelő pedagógusképzés kialakítása, a digitális iskola technikai, infrastrukturális feltételeinek megteremtése, valamint megfelelő oktatási anyagok fejlesztése. A rendszer kialakításának része a szakmai támogatást és a gyakorlat megvalósulását figyelő intézményi környezet, illetve az oktatásfejlesztéshez szorosan kapcsolódó kutatási tevékenység megteremtése. Az oktatás hatékonyságát növelő médiaműveltség versenyek szervezése, díjak, továbbá az iparági szereplőkkel való együttműködés intézményi keretének kialakítása. A formális oktatás mellett a non-formális oktatás intézményrendszerének fejlesztése is szükséges annak érdekében, hogy mindenkinek lehetősége legyen megszerezni az információs környezet értő, tudatos használatához szükséges ismereteket, készségeket.

Kutatás, tudományos háttér megteremtése

A kutatás területén az állami szerepvállalás célja a médiaműveltség hatékony, és fenntartható fejlesztéséhez szükséges kutatási tevékenység intézményi és finanszírozási háttérének megteremtése. A médiaműveltség területe ma még rész tudományok halmaza, ami nem állt össze egységes kutatási területtel rendelkező tudományterületté. Kiemelt jelentősége van tehát annak, hogy létrejön-e egy olyan szervezeti bázis, amely megpróbálja ezt a sokféle, eltérő módszerekre épülő, különböző érdeklődésű területet összefogni. Az állami szerepvállalást igénylő kutatási témakörök bő listájában helyet kap a médiafogyasztás, médiahasználat vizsgálata, a befogadás- és hatáskutatások, a médiakörnyezet, a média- és infokommunikációs piac működése, a médiakínálati jellemzők kutatása, a médiakörnyezetben rejlő társadalmi kockázatok, veszélyek, a részvételi szakadék jellemzőinek feltárása, az érintett, veszélyeztetett társadalmi csoportok azonosítása, a médiaműveltség szintjének mérése, oktatás-módszertani kutatások, a médiaműveltség fejlesztésének hatékonyságának vizsgálata.

A médiaműveltség szintjének mérése

Az állami szerepvállalás feltételez egy olyan mérési rendszert, amely kiindulópontként szolgálhat a fejlesztéshez kapcsolódó feladatok, és az eszközrendszer kialakításához. Ez a rendszer a társadalom egészének médiaműveltségi szintjét méri, de megjelennek benne az azonosítható specifikus csoportjellemzők: a kritériumrendszer alkalmas például a hozzáférési (digitális) szakadék jelzésére a leszakadó, alacsony kompetenciával rendelkező csoportok azonosítására. A mérési rendszer segítségével az állami szerepvállalás, a fejlesztést célzó intézményrendszer hatékonyságának mérése is elvégezhető.

Emellett szükség van olyan mérési rendszerek kidolgozására is, amelyek az oktatás, illetve annak egyes fázisainak hatékonyságát mérik, tehát a diákok médiaműveltség szintjének fejlődéséről, az iskolai fejlesztés hatékonyságáról adnak számot. A médiaműveltség mérése biztosítja a hiányosságok feltárását, és az esetleges képzési, infrastrukturális fejlesztési igények felmérését.

A médiakörnyezet fejlesztése

A társadalom médiaműveltségének szintje és a médiakínálat sokszínűsége, minősége, a médiarendszer működése szoros kölcsönhatást mutat. Az igényes, sokféle célcsoportot kielégítő médiakínálat, a megfelelő tájékozódást segítő szakmai sztenderdeknek megfelelő újságírás segíti, és fejleszti a médiaműveltség mindenkori szintjét. Ahogy fordítva is igaz, a médiaműveltség magasabb szintje fogyasztói igényt teremt a kreatív iparág innovatív tartalmaihoz, segíti a minőségi újságírás, és a tájékoztatás piaci feltételeinek javítását, összességében a demokratikus nyilvánosság megfelelő működését.

Állami feladatként jelentkezik egy olyan szabályozási környezet kialakítása, amelynek célja a médiaműveltség fejlesztését biztosító médiakínálat megteremtése. Kulcselem ezen a területen a közmédia és más iparági szereplők szerepvállalásának pontos definiálása. Elsősorban a közmédia feladata lehet a médiaműveltség fejlesztését szolgáló tartalom kínálata, a médiaműveltség fejlesztését célzó, egész működést átható szemléletmód megjelenítése a napi szerkesztési gyakorlatban. A szabályozási terület része speciális szerkesztőségi koncepció, irányelvek megfogalmazása, és ezen irányelvek megvalósulásának számonkéréséhez szükséges intézményi keret megteremtése. Ezen túl szabályozási témakör a médiaipari szereplők ösztönzése a médiaműveltség fejlesztését segítő tartalomkínálat biztosítására, a médiaműveltség témakörének tematizálására.

A koordinációt biztosító intézményrendszer

A médiaműveltség fejlesztését célzó intézményi környezet kialakítása során kiemelt feladat a különböző területek és szereplők feladatainak pontos meghatározása, a feladatok összehangolása, illetve a területek közötti koordináció intézményi feltételeinek biztosítása. A meglévő állami intézményi háttérből kiindulva a fejlesztés érinti a közoktatás, a felnőttképzés, a médiafelügyelet, a gyermekvédelmi intézményeket, a kulturális intézményrendszert, illetve a civil és a tudományos szférához kapcsolódó állami intézményrendszert. Az intézményi keretet a létező szervezeti struktúra figyelembevételével kell kialakítani.

Mivel az intézményi környezet kialakításának egyik legfontosabb eleme a területek közötti együttműködés biztosítása, az intézményrendszer kialakítása során meg kell teremteni az összehangolt cselekvés intézményes feltételeit. Szükség van egy olyan szervezet létrehozására, amely kizárólagos szerepet kap a feladat koordinálására, egy személyben megjeleníti az állami intézményrendszeren belül a médiaműveltség fejlesztésének ügyét, és lehetőséget kap arra, hogy a különböző szakterületeken a többi állami szereplő tevékenységét alakíthassa és összehangolja. Egy ilyen „csúcsszervezet” nemcsak koordinációs, feladat kijelölő szerepet tölthet be, hanem a médiaműveltség fejlesztését célzó saját feladatokat is ellát.

Finanszírozás, forrásallokáció

Állami szerepvállalást igényel a médiaműveltség fejlesztéséhez szükséges források mértékének és felhasználásának meghatározása, és e források biztosítása. A forrásallokáció és a finanszírozási háttér kialakításhoz általános szempontként fogalmazható meg a stabilitás, az átláthatóság és a hosszabb távú, kiszámítható finanszírozás.

A médiaműveltség fejlesztését célzó médiajogi eszközrendszer

Az állami szerepvállalás területei között részletesen vizsgáltam a lehetséges médiaszabályozási eszközöket. A médiaműveltség fejlesztése a médiaszabályozás több hagyományos területét is érinti, szervesen kapcsolódik a médiapluralizmus, és a gyermekvédelem kérdésköréhez, valamint a felügyeleti rendszer szabályozásához. A körvonalazódó célkitűzések, és beavatkozási területek túlmutatnak a hagyományos elektronikus médiumok szabályozási keretén, a média teljes világával összefüggésben fogalmazznak meg célokat, definiálnak állami szerepvállalást. A szabályozási eszközrendszer három jól elkülöníthető témakör mentén ragadható meg: a közmédia feladatának meghatározása, a médiapiaci szereplők bevonását segítő szabályozási eszközök és a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó állami feladatok koordinációját biztosító intézményi háttér kialakítása.

A közszolgálati média a médiaműveltség fejlesztésének egyik kulcsszereplője, ezért a közmédia feladatait rögzítő jogi dokumentumban pontos, részletes megbízást kell adni a médiaműveltség fejlesztésére. A szerepvállalást a teljes lakosság médiaműveltségének fejlesztéseként, és platformsemleges megközelítésben érdemes definiálni. A közmédia feladatoként három nagy terület rögzítése indokolt: biztonságos, minőségi tartalomkínálat a gyerekek számára, a médiaműveltség fejlesztését célzó tartalomkínálat mind a lineáris tartalomszolgáltatásokban, mind az online tartalomkínálat körében, valamint a közmédia szerepvállalása az oktatási rendszer fejlesztésében, a képzési-oktatási rendszer támogatása. A szabályozási keret részeként a meglévő felügyeleti rendszert ki kell egészíteni olyan szabályokkal, amelyek biztosítják a megbízás teljesítésének értékelését, a tevékenység feletti megfelelő társadalmi kontrollt.

A közmédia intézményei mellett más médiapiaci szereplők aktív szerepvállalásának ösztönzése is megjelenik a szabályozási célok között. Nem pusztán a hagyományos médiumoknak lehet szerepe ezen a területen, hanem a médiapiaci ökoszisztéma többi szereplőjének is: a tartalomterjesztő, az internet hozzáférést biztosító, vagy az információáramlásban egyre komolyabb szerepet betöltő internetes forgalomirányító szolgáltatásoknak egyaránt. A feladat egy olyan társszabályozási rend kiépítése, amelyben a média és infokommunikációs piac szereplői az állami intézményrendszer szereplőivel közösen alakítják ki a szerepvállalás rendszerét. A társszabályozás alapja a piaci szereplők ösztönzési rendszere, amely a társszabályozásban való részvételhez anyagi előnyöket kapcsol. A társszabályozás keretében kell biztosítani a médiaműveltség fejlesztését célzó szakmai-etikai irányelvek kidolgozását, a médiaműveltség fejlesztését segítő tartalom előállítását, és az iparági szereplők oktatási intézményrendszerrel való együttműködését. Az állam oldalán a társszabályozási rend működtetését a médiaműveltség fejlesztését koordináló állami szervhez kell kapcsolni.

Az elmúlt időszakban a médiaműveltség fejlesztése területén tapasztalt kudarcok egyértelműsítik, hogy a feladat keresztmetszet jellege, komplexitása, a mögötte megjelenő paradigmaváltás jelentősége miatt az állami szerepvállalás nem képzelhető el az eddigi szervezeti rendben. Az intézményi keretnek két alapvető funkciót kell biztosítania. Egyrészt platformot kell kínálnia az érdekelt szereplők összehangolt működéséhez, másrészt az intézményrendszer részeként szükség

van egy központi intézményre, amely irányítja, szervezi a médiaműveltség fejlesztését, és ennek keretében definiált feladatokat lát el az egyéb állami szereplők közvetlen hatáskörébe tartozó területeken. A két funkció szervesen kapcsolódik, ezért indokolt, hogy egy szervezet lássa el mindkét feladatot.

A médiafelügyelet és az oktatás kiemelt területei a jelenlegi állami szerepvállalásnak, amit egy új intézményi keret megalkotásánál kiindulópontnak kell tekinteni. Egy olyan koordináló, központi szerv felállítása szükséges, amely a médiafelügyelet és az oktatási ágazat között helyezkedik el, és egyikhez sem kötődik szorosabban, ugyanakkor mindkét terület irányába erős hatáskörrel rendelkezik. Az új intézmény feladatkörének meghatározása során kiindulópontként szolgálhat a médiahatóságok médiaműveltséghez kapcsolódó eddigi tevékenysége, illetve az oktatási rendszerben kifejezetten a médiaműveltség fejlesztéséhez kapcsolódó feladatok, tevékenységek köre. A szervezet legfontosabb feladatai között szerepel a médiaműveltség fejlesztésének megjelenítése az állami intézményrendszerben. Az intézmény platformot kínál az érdekelt szereplők közötti együttműködéshez, kutatási tevékenységet végez, és aktívan részt vesz a közoktatási rendszerben megjelenő médiaműveltség-fejlesztés tartalmának kialakításában. Emellett médiaoktatási programokat, illetve a médiaműveltség népszerűsítését célzó kampányokat, programokat támogat, és koordinálja a non-formális oktatási keretében zajló fejlesztést. A szervezet tükrözi a terület ágazatokon átívelő jellegét, az állami intézményrendszerben központi szerepet játszik a médiaműveltség fejlesztése területén, a többi állami szervtől feladatokat vesz át, illetve azok feladatainak teljesítésében részt vesz. Erős garanciális eszközök biztosítják az intézmény sajátos közjogi helyzetét: ugyan közigazgatási szervként működik, de szakmai függetlenségének garanciáit biztosítani kell az irányítási, és felügyeleti rendjében.

Felhasznált irodalom:

- Aczél Petra (2015) Médiaműveltség. in: Aczél Petra (szerk.) Műveljük a médiát Budapest, Wolters Kluwer 133-179
- Andok Mónika (2015) Mi, a média. in: Aczél Petra (szerk.) Műveljük a médiát. Budapest, Wolters Kluwer 15-39
- Baacke, Dieter (1996) Medienkompetenz – Begrifflichkeit und sozialer Wandel. in: Rein, A. v. (Hrsg.) Medienkompetenz als Schlüsselbegriff, Bad Heilbrunn, Klinkhardt-Verlag 112-124
- Baker, C. Edwin (2007) Media Concentration and Democracy – Why Ownership Matters. Cambridge University Press
- Bajomi-Lázár Péter (2003) Az objektivitás-doktrína nyomában. *Médiakutató*, 2003. nyár
- Barbier, Frédéric - Lavenir, Catherine Bertho (2004). A média története. Budapest, Osiris Kiadó
- Bentivegna, Sara (2006) Rethinking Politics in the World of ICTs. *European Journal of Communication*, Vol 21(3): 331–343
- Bernd Dewe - Uwe Sander (1996) Medienkompetenz und Erwachsenenbildung in: Rein A. v. (Hrsg.) Medienkompetenz als Schlüsselbegriff Bad Heilbrunn, Klinkhardt-Verlag 125-143
- Boekhorst, Albert (2003) Becoming information literate in the Netherlands. *Library Review*, 52. 7. sz.: 298–309
- Bokor Tamás (2015) Médiaértés. in: Aczél Petra (szerk.) Műveljük a médiát. Budapest, Wolter Kluwers 179-241
- Boyd, Danah (2014) It's Complicated: The Secret Lives of Networked Teens. New Haven, London, Yale UNIVERSITY PRESS
- Buckingham, David (2002) A gyermekkor halála után. Budapest, Helikon
- Buckingham, David (2005) Médiaoktatás. Budapest, HSA, ÚMK, ZSKF
- Buckingham, David (2006) Defining digital literacy *Digital kompetanse*, 4 Vol.1.: 263-276
- Castells, Manuel (2002) Az Internet galaxis – Gondolatok internetről, üzletről és társadalomról. Budapest, Network TwentyOne
- Castells, Manuel (2005) A hálózati társadalom kialakulása. Gondolat-Infónia
- Castells, Manuel (2006) Az identitás hatalma. Gondolat-Infónia
- Castells, Manuel (2009) Communication Power. Oxford, Oxford University Press.
- Couldry, Nick (2012) Media, Society, World: Social Theory and Media Practice. Cambridge, Polity Press
- Crogan, Patrick. (2008) Targeting, television and networking. *Convergence*, 14 (4)
- Csapó Benő (2009) A tudás és a kompetenciák. <https://www.ofi.hu/tudastar/tanulas-fejlesztese/tudas-kompetenciak> (utolsó letöltés: 2016. november 20.)

- Coleman, Stephen (2001) The Transformation of citizenship. in: Barrie Axford, Richard (ed.) Huggins New Media and Politics London, SAGE 109-127
- Dahlgren, Peter (2005) The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation. *Political Communication*, 22,2: 147-162
- Donges, Patrick (2010) A médiapolitika, mint a publicisztika- és a kommunikációtudomány tárgya in: Polyák Gábor (szerk.) Médiapolitikai szöveggyűjtemény. Budapest, AKTI-Gondolat 59-75
- Freire, Paulo - Macedo, Donald (1987) Literacy: reading the word & the world. South Hadley, Mass, Bergin & Garvey Publishers
- Gajduschek György (2009) Governance, policy networks – informális politikai szereplők a döntéshozatalban. *Politikatudományi szemle* XVIII/2 58-80
- Gálik Mihály – Urbán Ágnes (2014) Médiagazdaságtan. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Gálik Mihály – Polyák Gábor (2005) Médiaszabályozás. Budapest, KJK Kerszöv
- Gellén Klára (2004) A gyermekek és fiatalok védelme a magyar médiajogban. *Jogelméleti Szemle*,1
- Gerhards, Jürgen – Neidhardt, Friedhelm (1991) Strukturen und Funktionen moderner Öffentlichkeit: Fragestellungen und Ansätze. in: Müller-Dohm, Stefan- Neumann-Braun, Klaus (Hrsg.) Öffentlichkeit, Kultur und Massenkommunikation Oldenburg 31-89
- Gibbons, Thomas (2015) Active Pluralism: Dialogue and Engagement as Basic Media Policy Principles. *International Journal of Communication*, 9: 1383-1399
- Giddens, Anthony (2008) Szociológia. Budapest, Osiris Kiadó
- Green, Stephen (1999): A plague on the panopticon: surveillance and power in the global information society. *Information, Communication and Society*, 2
- Habermas, Jürgen (1993) A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása Budapest, Századvég – Gondolat
- Habermas, Jürgen (2006) Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research *Communication Theory*, Volume 16, Issue 4: 411-426
- Habermas, Jürgen (2011) A kommunikatív cselekvés elmélete. Budapest, Gondolat
- Hajas Barnabás – Schanda Balázs (2009) A gyermekek jogai. In: Jakab András (szerk.) Az alkotmány kommentárja Budapest, Századvég Kiadó 2883-2398
- Halmai Gábor (2002) Kommunikációs jogok. Budapest, Új Mandátum
- Halmai Gábor (2003) A véleménynyilvánítás szabadsága. in: Halmai Gábor-Tóth Gábor Attila (szerk.) Az emberi jogok. Budapest, Osiris Kiadó 423-489
- Haraszti, Miklós (2011) Media pluralism and human rights: Human rights and a changing media landscape. Council of Europe Publications

Hartai László (2012) MÉDIAMŰVELTSÉG – ISKOLAKERETBEN (a médiaműveltség fejlesztése az európai közoktatási rendszerében) Televele Médiapedagógiai Műhely Egyesület honlapja http://televele.hu/wp-content/uploads/2014/03/hartai_mediamuveltseg_iskolakeretben.pdf (utolsó letöltés: 2017. március 6.)

Helberger, Natali - Kleinen-von Königsłow, Katharina - van der Noll, Rob (2015) Regulating the new information intermediaries as gatekeepers of information diversity. *info* VOL.17 NO. 6, 50-71

Hindman, Matthew (2008) *The Myth of Digital Democracy*. Princeton NJ, Princeton University Press

Hobbs, Renee - Jensen, Amy (2009) The Past, Present, and Future of Media Literacy Education The National Association for Media Literacy Education's. *Journal of Media Literacy Education*, 1. 1-11

Hobbs, Renee (2010) Digital and Media literacy – A Plan of Action. http://mediaeducationlab.com/sites/default/files/Hobbs%2520Digital%2520and%2520Media%2520Literacy%2520Plan%2520of%2520Action_0_0.pdf (utolsó letöltés: 2017. szeptember 18.)

Hobbs, Renee – Moore, David Cooper (2015) *A médiaműveltség felfedezése*. Budapest, Wolters Kluwer

Hoffmann-Riem, Wolfgang (2000) *Regulierung der dualen Rundfunkordnung. Grundfragen* Baden-Baden, Nomos

Horváth Enikő (2009) A művelődéshez való jog in: Jakab András (szerk.) *Az alkotmány kommentárja*. Budapest, Századvég Kiadó 2594-2606

Jenkins, Henry (2006) *Convergence Culture: Where old and new media collide*. New York, NYU press

Jenkins, Henry (at al) (2006) *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. MACARTHUR FOUNDATION

Katz, Jon (1997) *Virtuous Reality*. New York, Random House

Karpinnen, Kari (2009) Rethinking media pluralism and communicative abundance *Observatorio Journal*, 11 151-169

Keller, Perry (2011) *European and International Media Law: Liberal Democracy, Trade, and the New Media*. Oxford, New York, Oxford University Press

Klijn, Eric Hans (1996) Analyzing an Managing Policy Progresses in Complex Networks *Administration&Society*, 28/1 90-119.

Kóczyán Sándor (2014) *Gyermekvédelem a médiajogban*. Médiatudományi Intézet

Kósa Éva-Vajda Zsuzsanna (1998) *Szemben a képernyővel* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó

Livingstone, Sonia-Lunt, Peter (2007) Representing citizens and consumers in media and communications regulation. *The Annals of the American Academy of Political an Social Science*, 611 51-66

Livingstone, Sonia-Wang Yinhan (2013) *Media literacy policy brief 2*.

<http://www.lse.ac.uk/media@lse/documents/MPP/LSE-Media-Policy-Brief-2-Updated.pdf> (utolsó eltöltés: 2017. február 4.)

Livingstone, Sonia (2015) Children's rights in the digital age. LSE 2015.

<http://www.lse.ac.uk/website-archive/publicEvents/pdf/2015-LT/20150211-Sonia-Livingstone-PPT.pdf> (utolsó letöltés: 2017. március 20.)

Livingstone, Sonia – Sefton-Green, Julian (2016) *The Class Living and Learning in the Digital Age*. New-York, New-York University Press

Luhmann, Niklas (2008) *A tömegmédiá valósága*. Budapest, Gondolat AKTI

Luke, Carmen (2000) *Cyber schooling and technological change: multiliteracies for new times in: Cope-Kalantzis (ed.) Multiliteracies: literacy learning and Design of social futures*. London, Routledge

Lunt, Peter- Livingstone, Sonia (2012) *Media Regulation* London, SAGE

Mihailidis, Paul (2014) *Media Literacy and the Emerging Citizen: Youth, Engagement and Participation in Digital Culture*. New York, Peter Lang Publishing

Morozov, Evgeny (2011) *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York, Public affairs

Neuß, Norbert, Pohl, Mirko, Zipf, Jürgen (2003): *Erlebnisland Fernsehen*, München, Kopead

Nyakas Levente (2009) *A kiskorúak védelme az analóg és a digitális világ határán*. in: Stachó László, Molnár Bálint (szerk.) *A médiaerőszak*. Budapest, Századvég

Nyakas Levente (2013) *A médiapluralizmus nyomában – Elméleti alapvetések az Európai Unió médiapolitikájának tanulmányozásához*. *In Medias Res* 2, 332–346

Ollé János (2012) *A tudásalapú társadalom iskolája*. *Információs társadalom* 3, 7-14

Scheibe, Cindy - Rogow, Faith (2012) *The Teacher's Guide to Media Literacy Critical Thinking in a Multimedia World*. Corvin SAGE Company

Schuppert, Gunnar (2010) *Mi a media governance?* in: Polyák Gábor (szerk.) *Médiapolitikai szöveggyűjtemény*. Budapest, AKTI-Gondolat 153-167

Shaver, Lea – Sganga, Caterina (2009) *The Right to Take Part in Cultural Life*. *Faculty Scholarship Series*, 23

Silverstone, Roger (2010) *Médiaerkölcs*. Budapest, Napvilág Kiadó

Sári János (2008) *A művelődéshez való jog – Az oktatás, a tudomány és a művészetek szabadsága* in: Somody Bernadette, Sári János (szerk.) *Alapjogok (Alkotmánytan II.)* Osiris Kiadó

Sunstein, Cass R. (2013) *Republic.com*. Budapest, Wolters Kulwer

Szabó Máté Dániel (2012) *Az információs hatalom alkotmányos korlátai*. Miskolci Egyetem

Szilády Szilvia (2001) *Audiovizuális gyermek- és ifjúságvédelem az EU tagországaiban: ahány ház annyi szokás*. Budapest, Országos Rádió és Televízió

Testület. www.mediatudor.hu/download/tudastar_szakirodalom_audioviz-szilady.doc (utolsó letöltés: 2017. március 27.)

Pariser, Eli (2011) *The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. London, Penguin

Peters, Bernhardt (2007) A nyilvánosság jelentése. in: Angelusz Róbert – Tardós Róbert – Terestyéni Tamás (szerk.) *Média - nyilvánosság – közvélemény*. Budapest, Gondolat 614-632

Petersen, Jens (2003) *Medienrecht*. München, Beck

Pintér Róbert (2007) Úton az információs társadalom megismerése felé. in: Pintér Róbert (szerk.) *Információs társadalom Tankönyv Gondolat- Új Mandátum* 11-29

Polyák Gábor (2008) *A médiarendszer kialakítása*. Budapest, HVG Orac

Polyák Gábor (2015) *Médiaszabályozás, médiapolitika*. Budapest-Pécs, Gondolat- PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

Potter, W. James (2015) *Médiaműveltség*. Budapest, Wolters-Kluwer

Prensky, Marc (2001) *Digital Natives, Digital Immigrants Part1 On the Horizon (MCB) University Press*, Vol. 9 No. 5 1-6

Topscott, Don (1998.) *Growing Up Digital: The Rise of the net generation*. New York, McGraw Hill

Valcke, Peggy (2012) A felhasználó helye a médiapluralizmus szabályozásában. A hagyományos sokszínűségi lánc és a felhasználók felvértezésével kapcsolatos legutóbbi tendenciák nyomon követése az európai médiaszabályozásban. *In Media Res*, 2, 241-271

Van Dijck, José - Poell, Thomas (2015) *Social Media and the Transformation of Public Space*. Sage <http://sms.sagepub.com/content/1/2/2056305115622482.full.pdf+html> (utolsó letöltés: 2017. április 4.)

Van Dijck, José- Poell, Thomas (2016) Understanding the promises of online health platforms. *Big data&Society*, January-June 1-11

Williams, Bruce - Carpini, Michael X. Delli (2011) *After Broadcast News: Media Regimes, Democracy, and the New Information Environment*. Cambridge University Press

Wallis, Richard - Buckingham, David (2016) Media literacy: the UK's undead cultural policy, *International Journal of Cultural Policy*, DOI: 10.1080/10286632.2016.1229314

Z. Karvalics László (2007) Információs társadalom – mi ez? Egy kifejezés jelentése, története, fogalomkörnyezet in: Pintér Róbert (szerk) *Információs társadalom*. Tankönyv Gondolat- Új mandátum 29-47

Z. Karvalics László (2014) *Digitális kultúra és pedagógia* in: *Polgári nevelés és digitális oktatás Magyar Nyelvstratégiai Intézet*

Egyéb források

Stratégiai dokumentumok, nemzeti politikák, elemzések

UNESCO - Media and Information Literacy Policy and Strategy Guidelines (2013)

<http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002256/225606e.pdf>

UNESCO - Paris Declaration on Media and Information Literacy in the Digital Era (2014)

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/news/paris_mil_declaration.pdf

UNESCO - Riga Recommendations on Media and Information Literacy in a Shifting Media and Information Landscape (2016)

http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/Events/riga_recommendations_on_media_and_information_literacy.pdf

UNESCO - Media and information literacy curriculum for teachers (2011)

<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/media-and-information-literacy-curriculum-for-teachers/>

UNESCO - Mapping media education policies in the world: visions, programmes and challenges (2009)

<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001819/181917e.pdf>

COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD

Report of the 2014 day of general discussion "Digital media and children's rights"

http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/DGD_report.pdf

Study on the Current Trends and Approaches in Media Literacy in Europe (2007)

http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/literacy-trends-report_en.pdf

Media literacy research and policy in Europe - Report of a meeting of the COST Action, Transforming Audiences, Transforming Societies, held on 12 September 2013.

<http://www.lse.ac.uk/media@lse/documents/MPP/COST-Media-literacy-research-and-policy-in-Europe-final.pdf>

Media and information literacy policies in Europe – ANR TRANSLIT and COST „Transforming Audiences/Transforming Societies”

<http://ppemi.ens-cachan.fr/doku.php>

Media and Information Literacy Policies in the United Kingdom (2013) - ANR TRANSLIT and COST “Transforming Audiences/Transforming Societies”

http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rapports/UNITED-KINGDOM_2014.pdf

Media and Information Literacy Policies in Germany (2013) - ANR TRANSLIT and COST “Transforming Audiences/Transforming Societies”

http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rapports/GERMANY_2014.pdf

Media and Information Literacy Policies in Hungary (2013) - ANR TRANSLIT and COST “Transforming Audiences/Transforming Societies”

http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rapports/HUNGARY_2014.pdf

Media and Information Literacy Policies in Slovakia (2013) - ANR TRANSLIT and COST “Transforming Audiences/Transforming Societies”

http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rapports/SLOVAKIA_2014.pdf Good

Media Literacy National Policy Guidelines 2013-2016 Finland

<http://minedu.fi/en/publication?pubid=URN:ISBN:978-952-263-222-7>

A free and pluralistic media to sustain European democracy (2013) High Level Group on media freedom and pluralism

http://ec.europa.eu/information_society/media_taskforce/doc/pluralism/hlg/hlg_final_report.pdf

Media Literacy European Policy Recommendations – European Association for Viewers Interest EAVI (2014)

<https://eavi.eu/wp-content/uploads/2017/08/eavi-2014-media-literacy-eu-policy-recommendations.pdf>

Report on formal media education in Europe (2014)

<https://www.eavi.eu/wordpress/wp-content/uploads/2017/02/Media-Education-in-European-Schools.pdf>

Ofcom's Strategy and Priorities for the Promotion of Media Literacy Consultation Document (2004)

<https://www.ofcom.org.uk/consultations-and-statements/category-1/strategymedialit>

Ofcom's Strategy and Priorities for the Promotion of Media Literacy: A Statement. London (2004)

https://www.ofcom.org.uk/data/assets/pdf_file/0021/58206/plain_english.pdf

BBC Media Literacy Strategy (2013)

http://www.bbc.co.uk/learning/overview/about/assets/bbc_media_literacy_strategy_may2013.pdf

Stellungnahme der GMK zur Förderung von Medienkompetenz in Deutschland (2013)

http://www.gmk-net.de/fileadmin/pdf/Flyer/pixiebuch_gmk-stellungnahme_screen.pdf

Medienkompetenzförderung – ein Rahmenkonzept für Hamburg (2013)

<http://www.hamburg.de/contentblob/%204113906/d48af47f2394a8a55f733d79b4af106a/data/d-rahmenkonzept-medienkompetenz.pdf>

ARD.de-Spezial Medienkompetenz

<http://www.ard.de/home/ard/Medienkompetenz/76910/index.html>

Bericht der ARD über die Erfüllung ihres Auftrags, über die Qualität und Quantität ihrer Angebote und Programme sowie über die geplanten Schwerpunkte (§ 11e Rundfunkstaatsvertrag)

http://www.ard.de/download/1475090/ARD_Bericht_2013_14_und_ARD_Leitlinien_2015_16_zum_Download.pdf

EBU - Empowering Citizenship through Media Literacy: the Role of Public Service Media

https://www.ebu.ch/files/live/sites/ebu/files/Publications/EBU-Viewpoint-Media-Lit_EN.pdf

Study on Assessment Criteria for Media Literacy Levels (2009)

A comprehensive view of the concept of media literacy and an understanding of how media literacy levels in Europe should be assessed

http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/literacy-criteria-report_en.pdf

Testing and Refining Criteria to Assess Media Literacy Levels in Europe Final Report (2011)

https://eavi.eu/wp-content/uploads/2017/08/study_testing_and_refining_ml_levels_in_europe.pdf Assessing

Media Literacy Levels and the European Commission Pilot Initiative (2015)

<https://eavi.eu/wp-content/uploads/2017/08/assessing.pdf>

Jogforrások

Nemzetközi jogforrások

Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
Emberi Jogok Európai Egyezménye
Európai Unió Alapjogi Charta
A Gyermek jogairól szóló New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény

Külföldi jogforrások

Staatsvertrag für Rundfunk und Telemedien (Rundfunkstaatsvertrag – RStV)
https://www.die-medienanstalten.de/fileadmin/user_upload/Rechtsgrundlagen/Rundfunkstaatsvertrag_RStV.pdf

Staatsvertrag für Rundfunk und Telemedien
http://www.ard-werbung.de/fileadmin/user_upload/media-perspektiven/Dokumentation/Rundfunkstaatsvertrag_in_Kraft_seit_1-10-2016.pdf

Saarländisches Mediengesetz (SMG*) vom 27. Februar 2002 Zuletzt geändert durch Gesetz vom 19. September 2012 27)
https://www.lmsaar.de/wp-content/uploads/2016/03/l_2_SMG.pdf

Niedersächsisches Mediengesetz (NMedienG) In der Neufassung vom 18. Februar 2016 (Nds. GVBl. Nr. 2/2016, S. 50 ff.)
http://www.nlm.de/fileadmin/dateien/nlm/NMedienG_ab_01.03.2016_final_Stand_Ordner_1-3-16.pdf

Staatsvertrag über die Zusammenarbeit zwischen Berlin und Brandenburg im Bereich der Medien vom 29. Februar 1992 (Berlin GVBl. 1992, S. 150; Brandenburg GVBl. 1992, S. 142, 8. § (1) 9)
<http://www.mabb.de/Gesetze/staatsvertrag-uber-die-zusammenarbeit-zwischen-berlin-und-brandenburg-im-bereich-der-medien-mstv.html>

The Electronic Media Act OG 153/09, 84/11, 94/13 and 136/13
<http://www.e-mediji.hr/en/news/the-electronic-media-act/>

An Agreement Between Her Majesty's Secretary of State for Culture, Media and Sport and the British Broadcasting Corporation
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/238446/7853.pdf

BBC Charter Agreement 2006. The BBC's public services 6.(2)(b)
http://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/about/how_we_govern/agreement.pdf

Act on the Finnish Centre for Media Education and Audiovisual Programmes Act No.711, of June 17, 2011
<http://merlin.obs.coe.int/iris/2012/7/article21.en.html>

Magyar jogforrások

1949. évi XX. törvény A Magyar Köztársaság Alkotmánya
Magyarország Alaptörvénye
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól
2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról

2001. évi CVIII. törvény az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről

Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB 479/2016.számú ügyben

http://www.ajbh.hu/documents/10180/2500969/Jelent%C3%A9s+a+m%C3%A9dia%C3%A9rt%C3%A9s-oktat%C3%A1s+helyzet%C3%A9r%C5%91l+497_2016/41838d72-616e-45bf-8b51-e744c4fa1b59;version=1.0

A médiatartalmak korhatár-besorolásánál irányadó szempontokra, az egyes műsorszámok közzététele előtt és közben alkalmazható jelzésekre, illetve a minősítés közlésének módjára vonatkozó jogalkalmazási gyakorlat elvi szempontjai – a Médiatanács klasszifikációs ajánlása (2011)

http://nmhh.hu/dokumentum/1456/klasszifikacios_ajanlas_20110719.pdf

30/1992. (V.26) számú AB határozat

37/1992. (VI.10.) számú AB határozat

18/1994. (III.31.) számú AB határozat

1270/B/2001. számú AB határozat

1/2007. (I. 18.) számú AB határozat

3046/2013. (II. 28.) számú AB határozat

3142/2013. (VII. 16.) számú AB határozat

Európai intézmények dokumentumai

Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (99) 1 of the Committee of Ministers to Members States on measures to promote media pluralism

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804fa377

Council of Europe Recommendation 1466 (2000) Media education

<http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16811&lang=en>

The Recommendation CM/Rec(2006)12 of the Committee of Ministers to member states on empowering children in the new information and communications environment

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805af669

Recommendation CM/Rec (2007)2 of the Committee of Ministers to member states on media pluralism and diversity of media content

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d6be3

Recommendation CM/Rec(2007)11 of the Committee of Ministers to member states on promoting freedom of expression and information in the new information and communications environment

[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2007\)11&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2007)11&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75&direct=true)

Recommendation CM/Rec(2008)6 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d3bc4

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2002.március 7-i 2002/22/EK irányelve az egyetemes szolgáltatásokról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról (Egyetemes szolgáltatási irányelv)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002L0022&from=HU>

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2010/13/EU IRÁNYELVE tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0013&from=HU>

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS AJÁNLÁSA (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS AJÁNLÁSA (2006. december 20.) a kiskorúak és az emberi méltóság védelméről és a válaszadás jogáról az európai audiovizuális és on-line információk szolgáltatási ipar versenyképességével összefüggésben (2006/952/EK)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0952&from=EN>

Az Európai Parlament 2012. november 20-i állásfoglalása a gyermekek védelme a digitális világban (2012/2068 (INI))

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2012-0428+0+DOC+XML+V0//HU>

A Tanács következtetései (2008. május 22.) a digitális környezethez igazodó médiaműveltség európai megközelítéséről (2008/C 140/08)

[http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008XG0606\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008XG0606(01)&from=EN)

A Tanács következtetései (2012. november 26.) a gyermekbarát internet európai stratégiájáról (2012/C 393/04)

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1219\(04\)&from=HU](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1219(04)&from=HU)

A Tanács Következtetései (2016. május 30.) a fiatalok erőszakos radikalizálódásának megelőzésével és az ellene való küzdelemmel kapcsolatos integrált, ágazatokon átívelő megközelítésben az ifjúsági ágazat által betöltött szerep

<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9640-2016-INIT/hu/pdf>

A Tanács következtetései (2014. május 20.) a hatékony tanárképzésről (2014/C 183/05)

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614\(05\)&from=HU](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614(05)&from=HU)

A Tanács következtetései a kisgyermekkorú nevelésnek és az alapfokú oktatásnak a kreativitás, az innováció és a digitális kompetencia előmozdításában betöltött szerepéről (2015/C 172/05)

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0527\(04\)&from=HU](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0527(04)&from=HU)

A Tanács következtetései a médiaműveltségnek és a kritikus gondolkodásnak az oktatás és képzés segítségével történő fejlesztéséről (2016/C 212/05)

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016XG0614\(01\)&from=HU](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016XG0614(01)&from=HU)

Council conclusions on the protection of children in the digital world (2011)

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/educ/126399.pdf

Council conclusions on European Audiovisual Policy in the Digital Era (2014)

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/145950.pdf

A BIZOTTSÁG AJÁNLÁSA (2009. augusztus 20.) egy versenykéesebb audiovizuális és tartalomipar, továbbá egy befogadó tudásalapú társadalom érdekében a digitális környezethez igazodó médiaműveltségről (2009/625/EK)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009H0625&from=HU>

COMMISSION STAFF WORKING PAPER A Memorandum on Lifelong Learning - Brussels, 30.10.2000 SEC (2000) 1832

http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf

COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL, THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS THE FUTURE OF EUROPEAN REGULATORY AUDIOVISUAL POLICY COM(2003) 784 final

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0784&from=EN>

European Parliament resolution of 25 September 2008 on concentration and pluralism in the media in the European Union

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P6-TA-2008-459>

A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK Európai digitális egységes piaci stratégia COM(2015) 192 final

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0192&from=HU>

Kutatási eredmények

Media Literacy Audit: Report on UK Adult's Media Literacy 2008 - Ofcom

https://www.ofcom.org.uk/research-and-data/media-literacy-research/adults/ml_emg08

Adults' media use and attitudes Report 2016 - Ofcom

https://www.ofcom.org.uk/_data/assets/pdf_file/0026/80828/2016-adults-media-use-and-attitudes.pdf

Children and parents: media use and attitudes report 2016 - Ofcom

https://www.ofcom.org.uk/_data/assets/pdf_file/0034/93976/Children-Parents-Media-Use-Attitudes-Report-2016.pdf

Zero to eight: Children's Media Use in America 2013

<https://www.common sense media.org/research/zero-to-eight-childrens-media-use-in-america-2013>

Fiatalok és gyerekek napi internet használati szokásai ITHAKA – Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat 2013

EU Kids Online II.

[http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsExecSummary/HungaryExecSum.pdf](http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsExecSummary/HungaryExecSum.pdf)

Children's Rights in the Digital Age A download from children around the world 2014 – UNICEF

https://www.unicef.org/publications/index_76268.html

JRC Science Policy Reports Young Children (0-8) and Digital Technology 2015

<http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC93239/lbna27052enn.pdf>

Skills Outlook 2013: First Results from the Survey of Adult Skills - OECD

<http://www.oecd.org/site/piaac/publications.htm>

Students, Computers and Learning Making the Connection, 2015 - OECD

<http://www.oecd.org/edu/students-computers-and-learning-9789264239555-en.htm>

Horizon Report Europe 2014 Schools Edition

<http://cdn.nmc.org/media/2014-nmc-horizon-report-EU-EN.pdf>

EUROPEAN REPORT ON QUALITY INDICATORS OF LIFELONG LEARNING Brussels, 2002 - EUROPEAN COMMISSION Directorate-General for Education and Culture
http://www.aic.lv/bologna/Bologna/contrib/EU/report_qual%20LLL.pdf

Magyarország helye a világ értéktérképén 2009 Tárki
http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf

Változó értékek Magyarországon 2013 Forsense
<http://forsense.hu/tarsadalom/valtozo-ertekek-magyarorszagon>

Freedom House - Press Freedom Rankings (2014)
<https://freedomhouse.org/report/freedom-press-2014/press-freedom-rankings>

A sajtószabadság helyzete 2014 Mérték Médiaelemző Műhely
<http://mertek.eu/2015/02/26/a-sajtoszabadsag-helyzete-2014-2/>

A politikai tájékozódás forrásai Magyarországon 2016. Mérték Médiaelemző Műhely
http://mertek.eu/sites/default/files/reports/mertek_newsconsumption_hu_2016.11.25.pdf

A pedagógusok médiaképe, sajtószabadsághoz való viszonya, a médiaoktatás jelentősége és helye az oktatási rendszerben - pedagóguskutatás

A kutatás kiindulópontjai, célja

A médiaműveltség fejlesztésében kulcsszerepe van az intézményes oktatásnak, és azoknak a pedagógusoknak, akik ismereteik, attitűdjeik alapján alakítják a médiaoktatás hazai helyzetét. A médiaismeret oktatása ma az általános iskola alsó tagozatától része az iskolarendszernek, helyet kap a 2012-ben elfogadott Nemzeti Alaptantervben. A tárgy a kerettantervi rendszerben alsó tagozatban a vizuális kultúra részeként, felső tagozatban a magyar, a történelem, a vizuális kultúra és az informatika tantárgyakba integráltan jelenik meg. A középiskolákban pedig a művészeti oktatás keretében az iskola döntésétől függően önálló tantárgyként találkozhatnak vele a diákok.

Noha – az új kerettantervi rendszer ellentmondásossága ellenére is – a médiaoktatásnak kiemelt helye van a kötelező oktatási rendszerben, a tantárgy tanításának feltételei, körülményei meglehetősen mostohák. Az elmúlt tizenöt évben elmaradt a tárgyhoz kapcsolódó széleskörű tananyagfejlesztés, és a pedagógusképzés sem tartott lépést a médiakörnyezet, a médiapiac és a diákok médiahasználati szokásainak változásaival. Egy-egy különálló és különböző szintű felsőfokú képzést biztosító szak, kurzus, továbbképzés alkalmanként megjelenik a magyar felsőoktatási rendszerben, de egységes koncepcióról, a tárgy jelentőségéhez kapcsolódó kimunkált, széleskörű képzésről aligha beszélhetünk. Így szükség szerű, hogy a tantárgyat oktató pedagógusok felkészültsége, tárgyi és módszertani ismeretei igencsak eltérő.

A kutatás célja annak feltérképezése volt, hogy a médiaoktatás jövőbeli érdemi fejlesztése érdekében milyen alapvető célok és elvárások fogalmazhatók meg a pedagógusképzéssel összefüggésben. A kutatás nem a médiaismeretet oktató pedagógusok személyi és tárgyi feltételrendszerét vizsgálta, hanem azt, hogy milyenek az ismereteik és a beállítódásaik a tárgy alapjaihoz kapcsolódó fogalmakhoz, így elsősorban a sajtószabadsághoz. A kutatás alapjogi és piaci kontextusban vizsgálta a pedagógusok médiaképét, ismereteit és attitűdjeit. Képet kívánt kapni a pedagógusok sajtószabadsághoz, médiaszabadsághoz fűződő viszonyáról, és a demokratikus hagyományok kontextusában az értékrendbeli preferenciáiról. Arra kereste a választ, hogy a pedagógusok milyen ismeretekkel rendelkeznek a média világáról és ezzel összefüggésben milyen elképzeléseik vannak ennek lehetséges oktatásáról. A kutatás alapvető célkitűzése, hogy feltárja azokat a területeket, ahol a tanárok ismereteiben hiányosságok tapasztalhatók, és amelyek kiindulópontként szolgálhatnak a megfelelő médiaoktatást biztosító pedagógusképzés témaköreinek, feladatainak körvonalazásához.

Az adatfelvételre 2014-ben került sor, de a kapott eredmények alapján kirajzolódó kép ma is érvényesnek és aktuálisnak tekinthető, mivel a médiaoktatás intézményes működésében, a pedagógusképzésben és továbbképzésben az azóta eltelt idő alatt nem történt olyan változás, amely érdemben alakította volna a három évvel ezelőtti helyzetet. Erről tanúskodik az alapvető jogok biztosának 2016 februárjában kiadott jelentése is, amelyben a médiaoktatás hazai helyzetét

vizsgálta, és amelyben az ombudsman arra jutott, hogy többek között a megfelelő kompetenciával rendelkező szakképzett pedagógusok hiánya, a médiaértés oktatásra vonatkozó ismeretek főként elvi szinten létező, a gyakorlatban ellentmondásos hiányos átadása alkotmányos problémát okoz.²⁷⁴

Az elmúlt években zajló hazai médiapiaci folyamatok²⁷⁵, amelyek eredményeként erősen csökkent a médiakínálat átláthatósága, és a médiapiaci szereplők függetlensége - „a médiapiac elvesztette a kormányzattal szembeni ellenállóképességét... miközben a külvilág számára a magyar médiapiac továbbra is sokszínűnek tűnhet” - csak nehezítették a pedagógusok tájékozódási, ismeretszerzési lehetőségeit, ami pedig alapfeltétele a tudatos médiahasználatnak, a kritikus médiahasználat oktatásának. Egyedül a sajtószabadság megítélése területén változhatott valamelyest a kép 2014 óta, de a most zajló piaci változások inkább csak erősíthetik a pedagógusok értékelését a sajtószabadság romló helyzetéről.

A kutatás módszertani háttere

A kutatás online sztenderd kérdőíves módszerrel történt. A kérdőív 35, többnyire zárt kérdésből álló sztenderd kérdőív volt, kitöltésére és az adatok rögzítésére a SurveyMonkey program segítségével került sor. A válaszadás önkéntes, és teljes mértékben anonim módon történt.

A pedagógusok megkeresése két hullámban zajlott. Az első hullámra 2014 májusában került sor, ennek keretében a kérdőív kitöltésére felkérő levél 520 – a médiaoktatással kapcsolatba került²⁷⁶ – pedagógus e-mail címére ment ki. A második hullám ugyanezt a kört célozta meg júniusban. Ezzel párhuzamosan a felkérő levél mindkét időpontban megjelent a Televele Médiapedagógiai Műhely Egyesület honlapján és Facebook profilján. A májusi leveleket követően 76 kitöltött kérdőív érkezett, júniusban további 34.

A minta

A kérdőívet óvónők és tanárok töltötték ki, összesen 110 kérdőív érkezett értékelhető formában. A válaszolók közel fele általános iskolában dolgozó pedagógus, meghatározó többségük állami

²⁷⁴ Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB - 479/2016.számú ügyben

http://www.ajbh.hu/documents/10180/2500969/Jelent%C3%A9s+a+m%C3%A9dia%C3%A9rt%C3%A9s-oktat%C3%A1s+helyzet%C3%A9r%C5%91+497_2016/41838d72-616e-45bf-8b51-e744c4fa1b59;version=1.0

²⁷⁵ Erről bővebben Bátorfy Attila cikkében a Médiakutató 2017 évi 1-2.számában. Bátorfy Attila: Az állam foglyul ejtésétől a piac fogva tartásáig

²⁷⁶ A hazai médiaoktatásban érintett tanárokról teljeskörű, nyilvános adatbázis nem érhető el. A már hivatkozott, a médiaoktatás hazai helyzetét feltáró ombudsmani jelentés szerint az Oktatási Hivatal által az ombudsmani vizsgálat során rendelkezésre bocsátott információk szerint a KIR személyi nyilvántartásába bejelentett, médiaismerettel, médiaműveltséggel kapcsolatos ismereteket oktató pedagógusok 27%-ának van megfelelő végzettsége. A jelenlegi jogszabályi környezet lehetővé teszi olyan pedagógusok alkalmazását is ezen a területen, akik nem rendelkeznek megfelelő szakképzéssel. Az ombudsmani jelentés szerint az alapjogsérelem közvetlen veszélyét többek között a megfelelő kompetenciával rendelkező szakképzett pedagógusok hiánya okozza. Hozzáférhető, pontos adatok hiányában a megszólított minta nem a hagyományos mintavétel logikájában készült. A több mint ötszáz fős bázis alapja a Televele Médiapedagógiai Egyesület 2013-ban elindított programja volt, amelyben a médiapedagógia iránt érdeklődő óvónőket és tanárokat szólított meg a MOPED médiapedagógiai program népszerűsítése, illetve gyakorlati kipróbálása keretében. Az akkori kampány révén jelentkező érdeklődők adatait kiegészítettük azoknak a pedagógusoknak az e-mail címével, akik 2013 végén érdeklődőként részt vettek a MOPED-et bemutató az ország több pontján zajló előadás sorozaton. Ez a lista tovább bővült a Hartai László (Magyar Mozgóképek és Médiaoktatási Egyesület elnöke) által rendelkezésünkre bocsátott levelezési listával, amelyen a médiaoktatásba aktívan bekapcsolódó tanárok szerepeltek.

fenntartású iskolában tanít, egyházi intézményben 7 százalékuk, más intézményben (alapítvány, egyesület) 10 százalékuk dolgozik.

1. táblázat: A kérdőívre válaszolók megoszlása a munkahely szerint (százalékban)

óvoda	13
általános iskola alsó tagozat	26
általános iskola felső tagozat	18
középiskola	18
egyéb	22
n.a.	3

Demográfiai szempontból vizsgálva a válaszoló pedagógusok 86 százaléka nő, 14 százaléka férfi. Ez csak kis mértékben tért el általában a Magyarországon tanító pedagógusok²⁷⁷ arányaitól. (78 százalék - 22 százalék). A férfiak alig egyharmada tanított általános iskolában, többségük gimnáziumban vagy egyéb kategóriába sorolt oktatási intézményben dolgozott.

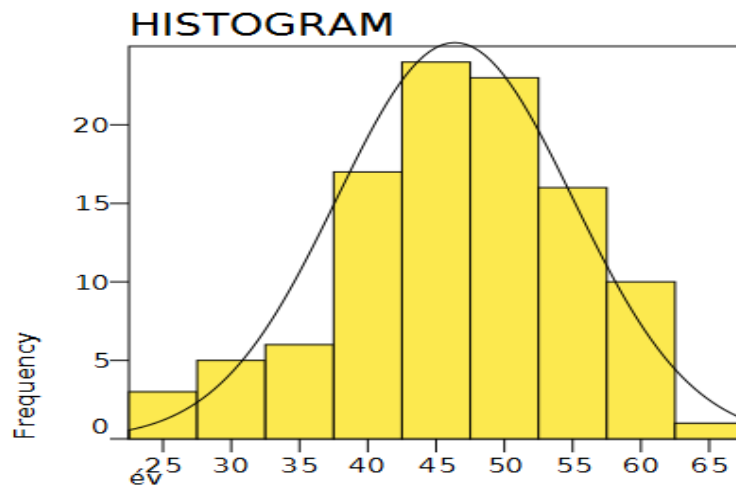
A válaszoló pedagógusok csupán egytizede nevesítette szaktárgyaként a médiaismeretet. Saját szakként, legtöbbször a magyart (31 százalék) nevezték meg, emellett a történelmet, a vizuális kultúrát, illetve az informatikát említették még.

A kutatásban résztvevők 25 százaléka rendelkezett valamilyen médiatanári képzéssel. A középiskolában oktatók többsége (60 százalék), míg az általános iskola felső tagozatán oktatók egyharmada (30 százalék) mondta, hogy a tárgy iránti érdeklődésen túl szakképzéssel is rendelkezik. Az alsó tagozaton tanítók közül viszont csak minden tizedik válaszoló jelezte, hogy van ilyen képzése. A válaszoló férfi pedagógusok négyötöde rendelkezett médiatanári szakképzéssel, a nőknél ez az arány egyötöd volt. Az oktatási rendszer ezen a területen meglévő kialakulatlanságát jelzi az a komoly eltérés, amely a „szaktárgyként” való azonosítás, illetve a „szakképzés” között mutatkozott. Az eltérés okai között a szakképzés megszerzésének eltérő formáit és szintjeit jelölhetjük egyik okként, de ugyanígy fennállhat az is, hogy bár megfelelő szakképzéssel rendelkezik egy pedagógus, de szaktárgyként – a kialakított kerettantervi rendben – nem oktatja azt.

A kérdőívre válaszoló pedagógusok életkora 24 és 65 év között váltakozott, viszonylag normális eloszlással, az átlagos életkor 46 év volt, ami valamivel magasabb a pedagógustársadalom életkori megoszlásánál (42 év)²⁷⁸. Az oktatási intézmények típusait tekintve nincs különbség az egyes intézményekben dolgozók átlagos életkora között, az óvodától a középiskoláig a válaszolók életkora az átlag körül mozgott. Ugyanígy a nemek szerinti bontásban sincs érdemi különbség a válaszolók között.

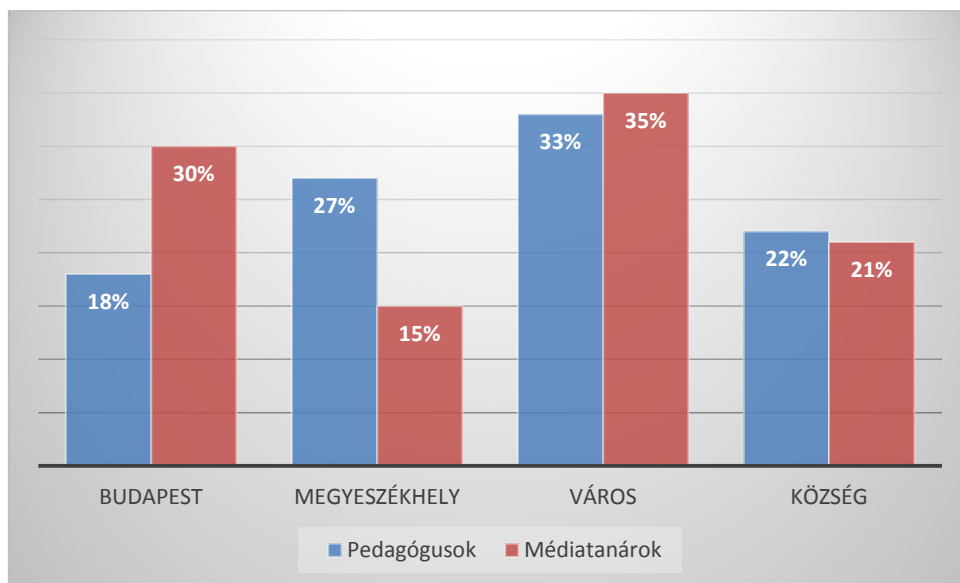
277 <http://ofi.hu/tudastar/tanari-palya/tanarok-mas>

278 <https://www.ofi.hu/tudastar/jelentes-magyar/7-pedagogusok-tablazarok>

1. ábra: A pedagógusok életkor szerinti megoszlása.

A kérdőívre válaszoló pedagógusok településtípusok szerinti megoszlása közelített a pedagógus társadalom megoszlásához²⁷⁹. Csupán a Budapest-megyeszékhely relációban volt látható számottevő eltérés.

2. ábra: A válaszoló pedagógusok megoszlása településtípusonként

²⁷⁹ <https://www.ofi.hu/tudastar/jelentes-magyar/7-pedagogusok-tablazarok>

A sajtószabadsághoz való alapvető viszonyulás

A sajtószabadság jelentéstartománya

A kérdőív első három kérdése a válaszolók sajtószabadsághoz való viszonyát, a fogalom jelentéstartományát, illetve egyéb szabadságjogok és alkotmányos értékek közötti elhelyezését térképezte fel. Az első kérdés - nyitott formában – azt tudakolta, hogy „amikor azt a szót hallja, hogy sajtószabadság, milyen szó jut elsőként eszébe?” A kérdés megfogalmazása mögött az a kíváncsiság húzódott, hogy a sajtószabadság fogalmának jogfilozófiai jelentéstartományai közül mennyiben e szabadságjog demokratikus társadalom működéséhez kapcsolódó, annak feltételét biztosító tartalom jelenik meg, vagy inkább a szabadságjog mögött meghúzódó önkifejezés szabadságának hangsúlya körvonalazódik. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy mennyiben szimbolikus vagy inkább valós mindennapi jelentés jelenik meg a válaszokban.

Ahogy az egy ilyen nyitott kérdésnél természetes, a válaszok igencsak megoszlottak, mindössze egyetlen szó emelkedett ki a mezőnyből: a spontán válaszolók 12 százaléka a „demokrácia” kifejezést említette, azaz a fogalom társadalomszervező jelentése volt a meghatározó. Ha a sajtószabadság szóra vonatkozó szabad asszociációs kérdésre adott válaszokat egy pozitív-negatív értéktartalmú dichotómia mentén helyezük el, azt látjuk, hogy a pedagógusok nagy többsége pozitív értéktartalmú szót jelölt meg. Negatív értéktartalmú szót a válaszolók egyharmada említett, és egytizedük az értéktartalom alapján nem beazonosítható szót választott. A válaszok tematikus csoportosítása alapján (azaz amikor nem szűken a szóhasználat, hanem annak tágabb jelentéstartalma alapján kategorizáljuk a válaszokat) árnyaltabb kép bontakozik ki. Az első említések között a szó pozitív társadalmi kontextusa jelent meg a leggyakrabban. A válaszolók 29 százaléka a demokrácia, a pluralitás, a közélet és más ehhez hasonló szavak említésével írta le azt a szót, amely a sajtószabadság kifejezésről elsőként eszébe jutott. Nem kevesen azonban kételyeiket, szkepszisüket, hiányérzetüket fogalmazták meg akkor, amikor a szó társításával negatív társadalmi kontextust idéztek fel. Olyan szavakat használtak, mint kacsa, nincs, problémás, városi legenda stb.

Az első említések 20 százalékában a fogalom hangsúlyosan a szabadságjog önkifejezés lehetőségét biztosító karakterével összefüggésben jelent meg.

A magyar történelmi tudatban meghatározó, szimbolikus jelentőséggel bíró eseményeket, személyeket a válaszolók 11 százaléka hozta szóba. Számukra nem a szó mai jelentéstartalma volt meghatározó, inkább a magyar történelmi hagyomány kontextusa jelent meg. Ők jellemzően a 48-as forradalmat, a márciusi ifjakat, Petőfit említették.

Kevesen (8 százalék) kapcsolták a fogalmat a médiumokhoz, a sajtómunkásokhoz a sajtó napi tevékenységéhez, ami azt jelzi, hogy sokkal inkább a szó társadalmi jelentése, semmint konkrét gyakorlóinak működése az, ami a jelentéstartományban jelen van.

A válaszok a megkérdezett közösségben szórt eredményt mutattak, nem volt egységes, markánsan kimutatható jelentéstartománya a szónak, sokkal inkább az egyéni asszociációk sokasága jellemezte a válaszokat. Az eredmény azt is jelezte, hogy a sajtószabadság

érvényesülésével összefüggésben a pedagógusok körében Magyarországon nincs olyan meghatározó történés, folyamat, amely egy-egy jelentés tartalom felé vinné el a gondolkodást. Egyéni percepciók, habitus, kinek-kinek a pillanatnyi közéleti aktivitása alakítja a válaszokat.

Sajtószabadság, mint érték

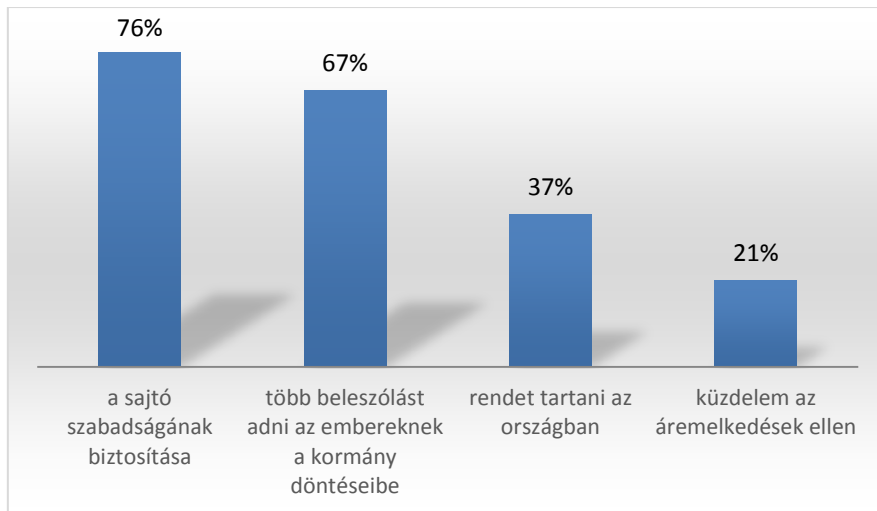
A sajtószabadsággal összefüggésben a pedagógusok értékvilágát, társadalomszemléletét, a médiához való viszonyát több kérdéssel is vizsgáltuk. Mivel a résztvevő pedagógusok ismerték a felmérés célját elképzelhető, hogy ez valamelyest befolyásolta válaszaikat, értékválasztásaikat, mégis a válaszok alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy a sajtószabadság kiemelt helyet foglal el világképükben.

Kiindulópontnak az ingleharti modellt²⁸⁰ tekintettük és viszonyítási pontként az Európai Értékrend Vizsgálat 2008-ban illetve ehhez kapcsolódóan 2013-ban lezajlott kutatásokat választottuk.²⁸¹

Arra kértük a válaszolókat, hogy a megadott négy kategória közül válasszák ki a társadalom működése szempontjából számukra legfontosabb, illetve a második legfontosabb elemet. A négy kategória: rendet tartani az országban, küzdelem az áremelkedések ellen, több beleszólást adni az embereknek a kormány döntésébe, és a sajtó szabadságának biztosítása, melyek közül az első kettő a materiális, a második kettő a posztmateriális értékek közé sorolható. A válaszok alapján látható, hogy a médiatanárok körében inkább a posztmateriális értékek domináltak. A választott (első vagy második helyen) kategóriák között a „sajtó szabadságának biztosítása” állt az élen, amit a „több beleszólást adni az embereknek a kormány döntéseibe” (67 százalék) követett. Harmadik helyre szorult a „rendet tartani az országban” (37 százalék) és az utolsó helyen szerepelt a „küzdelem az áremelkedések ellen” (21 százalék).

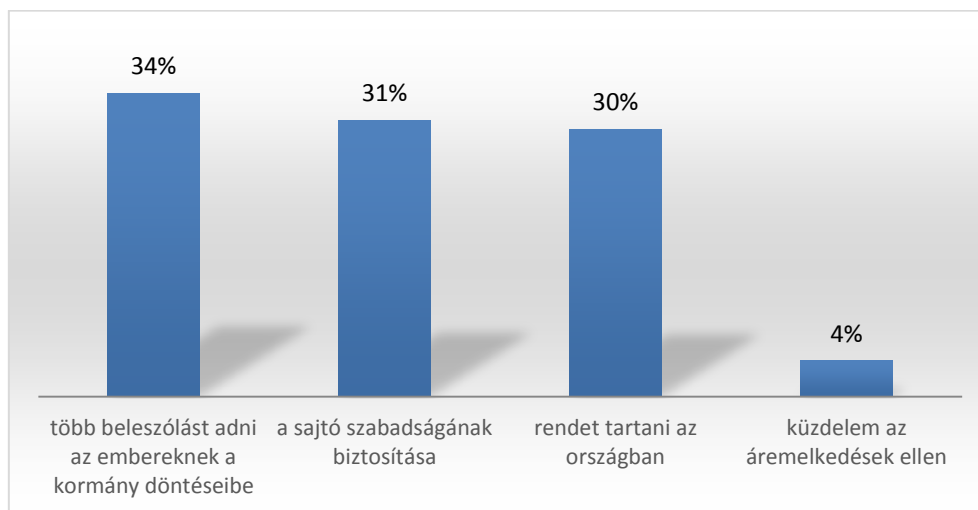
²⁸⁰ A Ronald Inglehart által kidolgozott modell az értékek változásának kutatását célozza. Elméleti kiindulópontja az az elgondolás, hogy a második világháború után komoly értékváltozáson, egyfajta „csendes forradalmon” mentek keresztül a nyugati európai társadalmak. A gazdasági jólét megszületése változást idéz elő az emberek értékvilágában: a létfenntartás, a materiális szükségletek mellett egyre nagyobb figyelmet kapnak az Inglehart által posztmateriálisnak nevezett értékek.

²⁸¹ Magyarország helye a világ értéktérképén 2009. Tárki, http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf
Változó értékek Magyarországon 2013. Forsense <http://forsense.hu/tarsadalom/valtozo-ertekek-magyarorszagon>

3. ábra Az első és második helyen választott értékek (százalék)

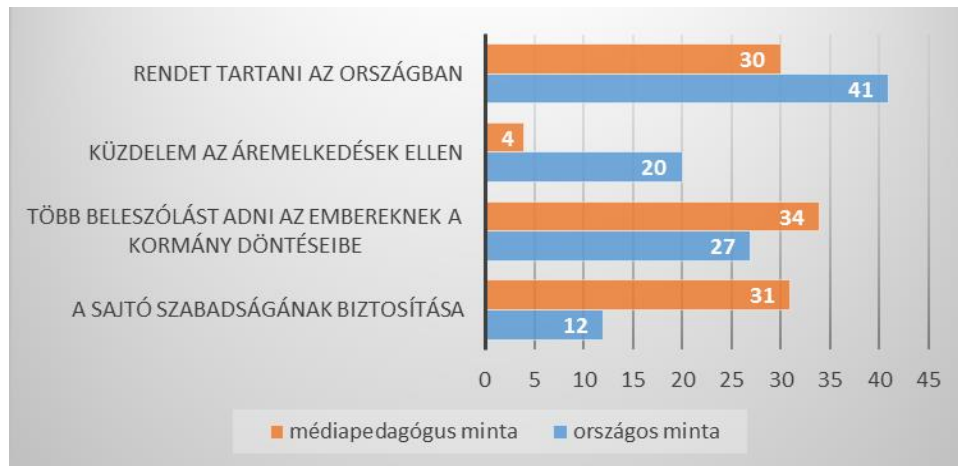
Ha csak az első helyen választottakat nézzük, kissé változik a kép: első helyre a „több beleszólást adni az embereknek a kormány döntéseibe” került, ezt követte kis különbséggel a „sajtószabadság”. A két materiális kategóriát mindössze a válaszolók alig kétötöde választotta az első helyen.

4. ábra: Az első helyen választott érték (százalék)

A Forsense kutatás (2013) eredményei alapján az ország felnőtt lakosságához viszonyítva látható, hogy értékválasztás tekintetében a pedagógusok egyértelműen inkább a posztmateriális értékek mentén választottak, mint általában az emberek.²⁸² A politikai participáció, illetve ettől nem függetlenül az önkifejezés értéke fontosabb szerepet tölt be életükben, mint a megkérdezett materiális értékek.

²⁸² Fontos rögzíteni, hogy a országos kutatásban az itemek között a „szólasszabadság” szerepelt, míg a pedagóguskutatásban a „sajtószabadság”. Noha a két kategória más jelentéstartománnyal bír, a kutatás kontextusában a vizsgált értékek rendjében megengedhetőnek tűnt a két adat összehasonlítása.

5. ábra: A materiális és posztmateriális értékek választása az első helyen (százalék)

Fontos tapasztalat ugyanakkor, hogy a pedagógusok egynegyede nem választotta a sajtószabadságot a legfontosabb értékek közé. Demográfiai mutatók mentén az látszik, hogy a posztmateriális értékeket az átlagosnál nagyobb arányban választották a budapesti, illetve megyeszékhelyi iskolákban dolgozó pedagógusok (93 százalék), mint a városokban, községekben élők (61 százalék). De különbség mutatható ki aszerint is, hogy valaki óvodában, vagy általános iskola alsó tagozatán tanít, hiszen az ő körükben a sajtószabadságot választók aránya 61 százalék, míg a felső tagozaton vagy gimnáziumban tanítók körében ez az arány 88 százalék volt.

A sajtószabadság helye az alapjogok között

A következő kérdésben arra kerestük a választ, vajon a felsorolt alapvető jogok, értékek között a fontosság alapján hova helyezik a pedagógusok sajtószabadságot. Az egyes elemekre egy hétfokú skálán adhattak meg a válaszolók egy értéket, úgy hogy sorrendet nem kellett felállítaniuk a listában szereplő elemek között. Választható elemek voltak: a sajtó szabadsága, az egyenlő emberi méltóság, a munkához való jog, a szociális biztonsághoz való jog, a magánélet védelme, a tulajdon védelme.

A válaszolók minden felsorolt értéket egyaránt fontosnak tartottak: a válaszok alapján magas szociális érzékenység, az emberi méltóság tisztelete, a szabadságjogok fontosságának általános tudata körvonalazódott. Minden megadott lehetőség átlagos értéke a maximumként megjelenő 7-eshez képest igencsak magas volt, 5,7 és 6,5 között mozgott. Valamennyi érték esetében kicsi volt az adott értéket „nem fontosnak” tartók aránya, az átlagosnál alacsonyabbra értékelők aránya az egyes elemeknél 3-10 százalék között mozgott. A felsorolt értékek egyikét sem minősítették olyanoknak, ami számukra ne lenne fontos.

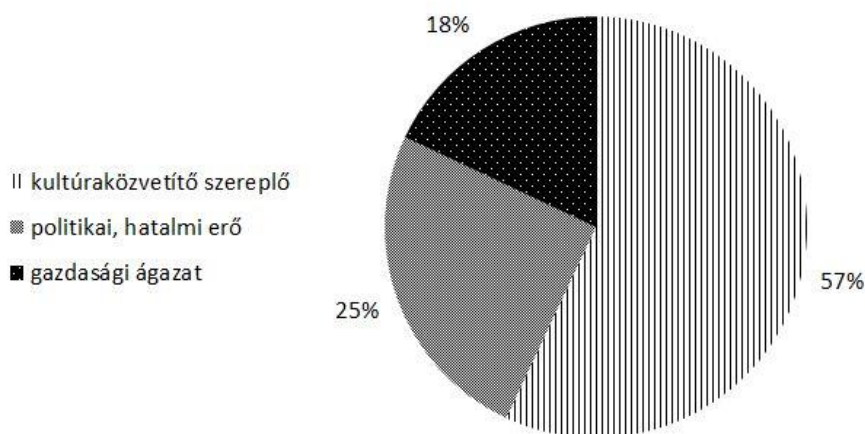

6. ábra: Az értékek fontossága (átlag 7 fokú skálán)

A pedagógusok a sajtószabadságot jellemzően annak társadalmi kontextusában, a demokratikus rend működésének feltételeként jelölték meg. Fontosabbnak tartották, mint a kérdőívben szereplő materiális értékeket, de nem tettek különbséget a leglényegesebb alapjogok között azok fontossága szerint, hiszen az emberi méltóság vagy a tulajdon védelmét, másrészt az alapvető szociális jogokat lényegében azonosan fontosnak ítélték a sajtószabadsággal. Ugyanakkor tanulságos, hogy a fenti listában szereplő jogok közül messze a legkevesebb szavazatot kapta a sajtószabadság, mint „nagyon fontos” érték. A válaszolók 38 százaléka sorolta 7 pontosnak a sajtószabadságot, míg az emberi méltóság 71 százalékuknál kapott 7-es értéket és a többi felsorolt jog is rendre az 50 százalék körül szerepelt a nagyon fontos választásnál. Azaz nemcsak, hogy nem emelkedik ki a választott értékek közül a sajtószabadság, de fontossága – nemcsak az átlag alapján - kisebbnek tűnik az egyén mindennapjaihoz egyértelműben kötődő alapjogok között.

A média szerepe

A pedagógusok médiáról alkotott képe nyilvánvalóan meghatározza attitűdjüket a tanítás területén is, felfogásuk, elvárásaik, viszonyuk óhatatlanul alakítja az átadandó ismeretek hangsúlyait, kontextusba helyezését. Ehhez kapcsolódó első kérdésünk igencsak „sarokba szorította” a pedagógusokat, hiszen a média világának komplex megközelítése helyett egydimenziós térbe szorítottuk őket, amikor az kérdeztük: „Ön szerint a média elsődlegesen gazdasági, kultúráközvetítő vagy politikai ágazat?”

7. ábra: Ön szerint a média elsődlegesen...

A média, mint komplex társadalmi jelenség értékelése amennyiben nem annak sokrétűségére, többfunkciós szerepére fókuszálunk, hanem arra kérjük a válaszolókat, hogy a kultúra-politika-gazdaság hármásából válasszanak ki egyet, mint a média leglényegesebb elemét, akkor a kutatás alapján egy „hagyományos” médiakép bontakozik ki. A média elsődleges karaktere a kulturaközvetítés és lényegesen kevesebben azonosították a politika és a gazdasági szféra részeként.

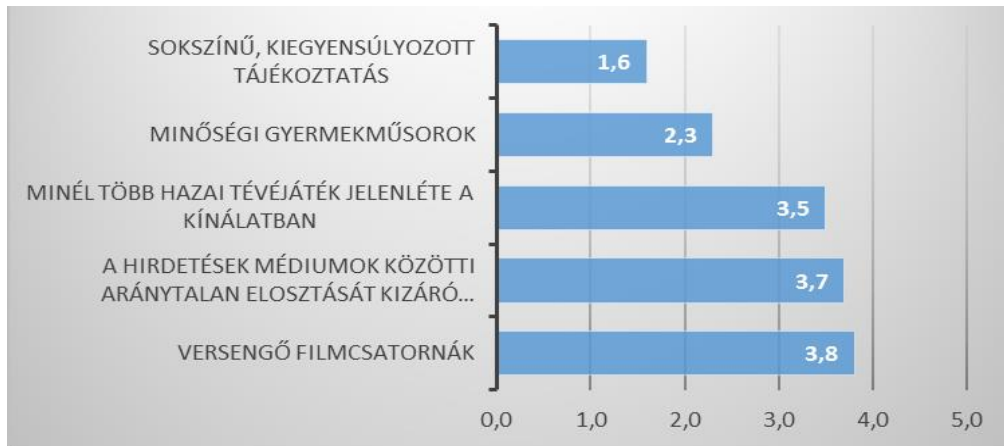
Médiarendszer értékelése

A média működéséről szóló kérdések elsősorban arra keresték a választ, hogy a pedagógusok véleménye szerint melyek egy jól működő médiarendszer legfontosabb jellemzői. A felkínált elemek három nagy kategóriába voltak sorolhatók: demokratikus funkció (sokszínű, kiegyensúlyozott tájékoztatás) médiakínálati jellemzők (minőségi gyermekműsorok, minél több hazai tévéjáték jelenléte a kínálatban) piaci, és verseny elemek (versengő filmcsatornák, hirdetések médiumok közötti aránytalan elosztását kizáró szabályok). A válaszadás során rangsorolni kellett az egyes elemeket. A rangsor alapján kapott értékek kirajolták a fontossági sorrendet: kiugró eredménnyel a sokszínű, kiegyensúlyozott tájékoztatás (első helyre a válaszolók 71 százaléka sorolta) került az első helyre. Másodikként és harmadikként a tartalomkínálati elemek szerepeltek és a piaci működést leíró két elem lett a negyedik, ötödik, lényegében hasonló válaszstruktúrával.

Feltehetően a vizsgált sokaság karakterét jelzi az a fajta érzékenység, hogy a minőségi gyermekműsorok kínálatban való jelenlétét kiemelten fontosnak ítélték a pedagógusok. A válaszadók 2/3-a ezt a kategóriát az első vagy a második helyre sorolta. A többi felkínált szempont nem mutatott kiugró értéket, egyikük sem volt olyan karakteres elem, ami ebben a rangsorban nagyon alakítaná a médiarendszer működéséről kialakított képet.

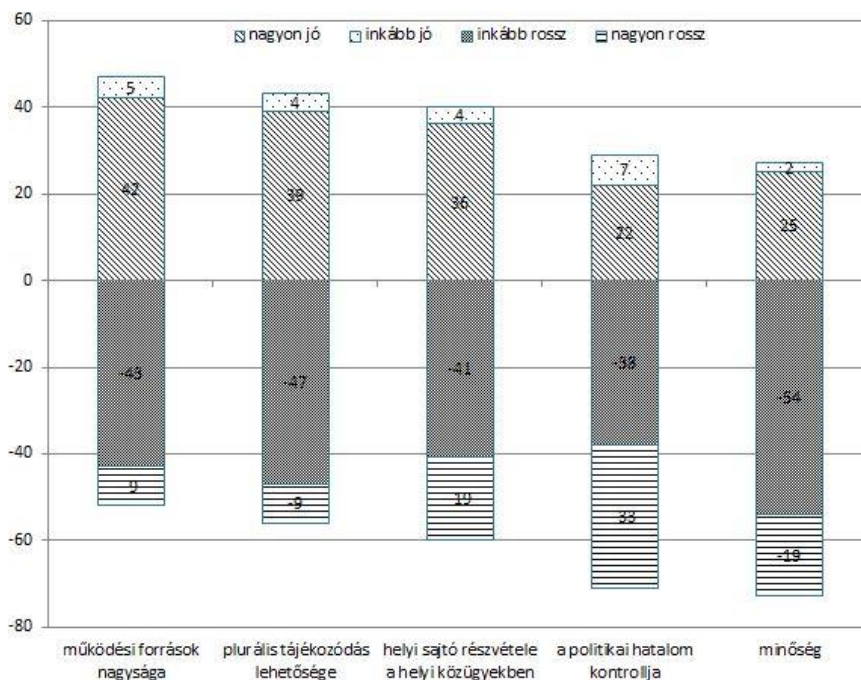
A válaszok azt jelzik, hogy a média működését a pedagógusok elsősorban a tartalomkínálat oldaláról ragadták meg, a média fontos funkciójának tartják a sokszínű tájékoztatást és a

minőségi tartalomszolgáltatást. A média, mint gazdasági ágazat csak marginálisan jelent meg, a média piaci jellemzői nem kaptak hangsúlyos szerepet a médiáról, a médiarendszerről kialakított képben.

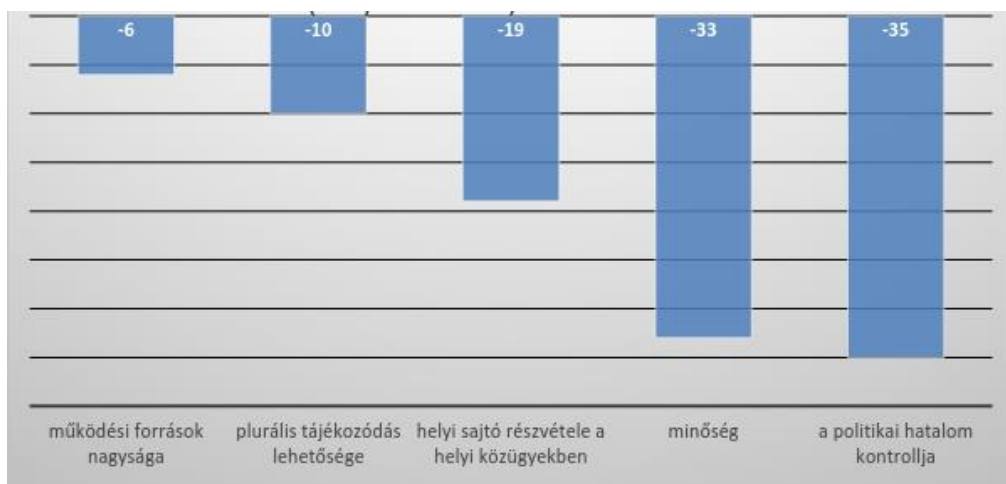
8. ábra: Egy jól működő médiarendszer elemei (a rangsorban elfoglalt hely átlaga)

A pedagógusok szerint a magyar médiarendszer számos eleme inkább rosszul, semmint jól működik. Az általunk megadott, a rendszer működését különböző szempontokból értékelő listán nem volt olyan tényező, amelyben többségbe kerültek volna a nagyon jó, inkább jó válaszok és az inkább rossz, nagyon rossz válaszok domináltak.

9. ábra: A médiarendszer működése

A megítélést plasztikusan érzékelteti, ha egy -100/+100 skálán mutatjuk be az eredményeket.

10. ábra: A médiarendszer működése -100/+100 skálán

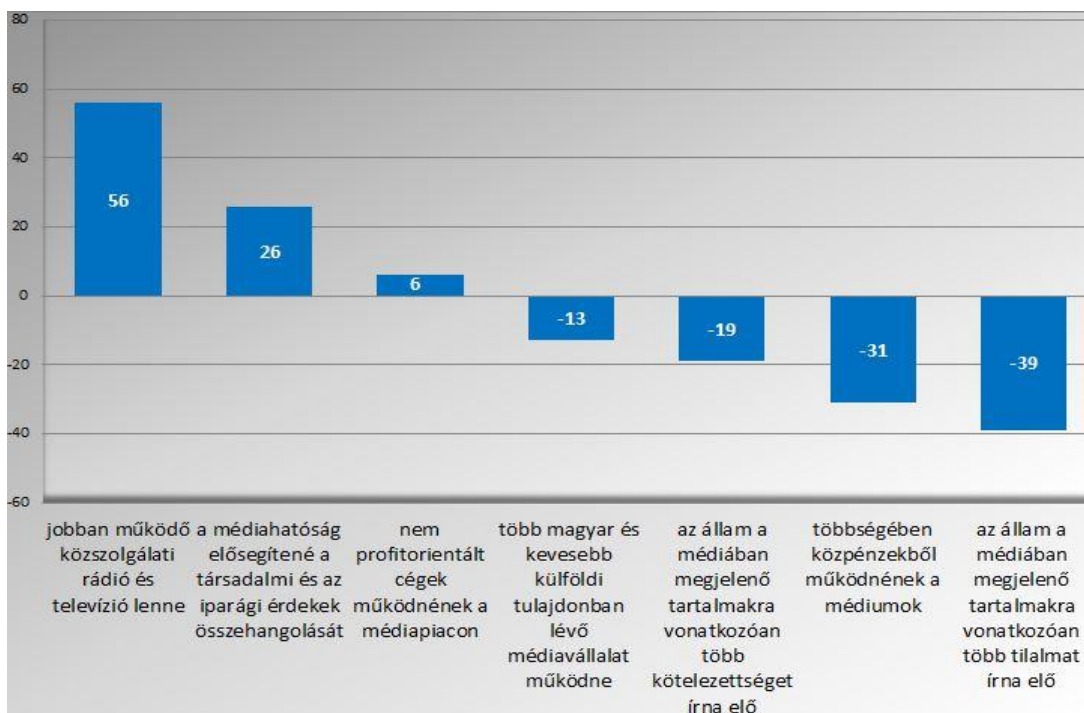
Amikor abból a szempontból értékelték a magyar médiarendszert a pedagógusok, hogy mennyire képes a politikai hatalom kontrolljaként működni, lesújtó képet kaptunk. A válaszolók több mint kétharmada ebből a szempontból rossznak ítélte a médiarendszert, ahogy hasonlóan értékelték a médiarendszert a minőség szempontjából is. A két értékelés csak annyiban különbözött egymástól, hogy a minőség értékelésénél az inkább rossz válaszok domináltak, míg a politikai kontrollként való működés megítélésében az inkább rossz és nagyon rossz válaszok aránya közel azonos volt, azaz nem csak átlagosan kapott ebből a szempontból rossz minősítést a médiarendszer, hanem a pedagógusok egyharmada nagyon rosszként értékelte a működést és semelyik másik általunk felsorolt szempont nem szerepelt ilyen rosszul a válaszolók körében.

Leginkább középre húzóan a média rendelkezésére álló források nagyságát értékelték a pedagógusok és bár többségbe kerültek a negatív válaszok, itt még viszonylag egyenletes volt a válaszok megoszlását leíró görbe alakja, ahogy ez elmondható a plurális tájékozódás lehetőségeinek megítélésénél is.

A médiakínálat lehetséges javításánál – ahol szintén zárt, általunk megfogalmazott listából választhattak a pedagógusok - kulcskérdésnek a közszolgálat működését tekintették a pedagógusok. Szinte egyöntetűen igaznak minősítették azt az állítást, hogy „a médiakínálat jobb lenne, ha jobban működő közszolgálati rádió és televízió lenne az országban”. A válaszolók majdnem fele (41 százaléka) teljesen igaznak érezte ezt az állítást és közel fele (46 százaléka) inkább igaznak. Semmilyen más általunk ajánlott megoldás nem ért el hasonló válaszarányt: a második helyen szereplő médiahatósági pozitív szerepvállalással is csak a válaszolók 18 százaléka értett teljesen egyet. A lehetséges pozitív változást segítő megoldásként a pedagógusok – bár megosztottak voltak – inkább egyetértettek egy olyan megoldással, amely a piac szabad működése helyett egy alapvetően nonprofit működési modellel tudná javítani a médiakínálatot. Ez az eredmény rendkívül fontos eleme a pedagógusok gondolkodásmódjának. Láttuk korábban, hogy jellemzően nem gazdasági ágazatként látják a média világot, és noha a rendelkezésre álló működési források szempontjából sem ítélték túl rózsásnak a helyzetet, a megoldást nem a piaci működés feltételeinek javításánál keresték. Ezek az eredmények megerősítik, hogy a pedagógusokban a médiáról szólva még mindig egy régebbi világ emléke a meghatározó. A jól

működő közszolgálat, az ágazat működéséből a pénzügyi haszonelvűség kiiktatása, az állami szerepvállalást az iparági szereplők társadalmi felelősségvállalásának erősítésében kereső gondolkodásmód viszonylag távol esik a XXI. század elejének médiavilágától, bár erősen közelít a jelenlegi kormányzat ki nem mondott szándékaihoz. A több közpénz médiába irányítása ugyan alapvetően elutasításra került, de az ennek ellenére elérendő nonprofit jelleg alapvetően illúzió, illetve az ágazat visszaesésének veszélyével jár.

A pedagógusok alapvetően elutasították az állam további szabályozói tevékenységgel történő beavatkozását, ahogy azt sem gondolják, hogy a magyar tulajdonú társaságok preferálása vezetne jobb helyzethez a médiában.

11. ábra: A médiakínálat jobb lenne, ha... (-100/+100 skála)

A sajtószabadság helyzete Magyarországon

A kérdőívben a sajtószabadság állapotáról egy hétfokú skála alapján mondtak véleményt a válaszolók. Az eredmények arról tanúskodtak, hogy a pedagógusok szerint a sajtószabadság helyzete inkább rossz: a válaszolók 55 százaléka látta úgy, hogy a hetes skála alsó felében helyezkedik el az érték. A válaszok átlagértéke 3,5 lett, és a válaszolók csupán 3 százaléka vélte úgy, hogy a sajtószabadság érvényesülésével nincs probléma Magyarországon.

A kérdőív rákérdezett a sajtószabadság helyzetének változására is. A válaszolók 2009/2010 táján kifejezetten jobbnak ítélték a sajtószabadság helyzetét (4,8), és 30 százalékuk vélte úgy, hogy nem volt olyan körülmény, amely veszélyeztette volna a sajtó szabad működését. Ha a kérdőívben szereplő még régebbi időpontra adott értékeket vizsgáltuk, azt tapasztaltuk, hogy a

válaszadó pedagógusok a 90-es évek végén hasonlóan ítélték meg a sajtószabadság helyzetét, mint 2009/2010 körül. Az átlagérték ebben az esetben is 4,8 volt. A pedagógusok megítélése szerint tehát sajtószabadság állapota az elmúlt években romló tendenciát mutat.

A Mérték Médiaelemző Műhely sajtószabadság index kutatása évről-évre hasonló módon vizsgálja a teljes lakosság, illetve újságírók és médiamenedzserek körében a sajtószabadság állapotáról alkotott véleményeket.²⁸³ A 2014-es adatok alapján a lakosság körében mért érték lényegében megegyezett a pedagógusok által adott válaszokból kirajzolódó véleménnyel. A sajtószabadság aktuális helyzetét a lakosság 3,4-re, míg a tanárok 3,5-re értékelték. A Mérték kutatása alapján az újságírók átlagosan 2,8 értéket jelenítettek meg. Az eredmények azt jelzik, hogy a kutatásban részt vett pedagógusok az újságíróknál valamivel pozitívabban értékelték a sajtószabadság helyzetét Magyarországon. Azaz, ők inkább az átlagos népeességhez, semmint a szakmában dolgozókhöz hasonlóan látták a helyzetet.

A kérdőív arra is rákérdezett, vajon mit gondolnak a tanárok a magyar sajtószabadság helyzetéről nemzetközi összehasonlításban. A válaszokból az derült ki, hogy a pedagógusok a nemzetközi sajtószabadság-index eredményeihez képest kicsit rosszabbnak ítélték a magyar helyzetet. A Freedom House éves indexében használt három kategóriát (szabad, részben szabad, nem szabad) alapul véve, a válaszolók 48 százaléka helyezte el Magyarországot – helyesen - a részben szabad kategóriában, ugyanakkor viszonylag magas arányban (41 százalék) gondolták úgy, hogy a harmadik kategóriába, tehát a nem szabad kategóriába tartozik az ország. A visegrádi országokhoz képest a nagy többség rosszabbnak ítélte a sajtószabadság helyzetét Magyarországon, és ez a vélemény megegyezett a Freedom House jelentésében foglaltakkal, hiszen a másik három visegrádi ország „szabad” besorolással megelőzte a rangsorban Magyarországot.²⁸⁴

A sajtószabadság állapotának értékelése nyilvánvalóan összefügg a pedagógusok azon véleményével, miszerint nagyon erős az állami befolyásolási szándék és a politika sok csatornán keresztül alakítja a sajtó működését. Arra a kérdésre, hogy milyen erős a politikusok közvetlen nyomása az újságírókra, a válaszolók 77 százaléka választotta egy négyfokú skálán a hármas és a négyes értéket. Ugyanez a kérdés a főszerkesztőn keresztül zajló nyomásgyakorlás mértékéről már 82 százalékos értéket mutatott, tehát a válaszolók túlnyomó többsége gondolta úgy, hogy a politika intenzíven nyomást gyakorol az újságírók tevékenységére. A válaszadók közül senki nem gondolta azt, hogy a politikai nyomásgyakorlás gyenge lenne, a válaszok között nem szerepelt 1-es érték.

²⁸³ A sajtószabadság helyzete 2014. (Mérték Médiaelemző Műhely 2015)

<http://mertek.eu/2015/02/26/a-sajtoszabadsag-helyzete-2014-2/>

A Mérték 2016-os újságírók körében végzett kutatása a sajtószabadság helyzetének romlását jelezte. Az újságírók a sajtószabadság helyzetét – az ebben a vizsgálatban alkalmazott hétfokú skálára transzformálva - 2,7 pontra értékelték.

http://mertek.eu/wp-content/uploads/2017/06/ujsgirok_sajtoszabadsag_2016.pdf

²⁸⁴ Freedom House - Press Freedom Rankings (2014)

<https://freedomhouse.org/report/freedom-press-2014/press-freedom-rankings>

Médiapiaci, szabályozási ismeretek

A kutatás egyik fő kérdése az volt, hogyan viszonyulnak a pedagógusok a médiához, mint piaci termékhez, egy beavatkozásokkal teli, de mégiscsak a szabadverseny keretei között működő iparághoz. Korábban már bemutattuk, hogy a pedagógusok világképében továbbra is elsősorban kultúráközvetítő ágazatként jelent meg a média világa, miközben történelmi mértékkel mérve ugyan nem régóta, de mára egyértelművé vált, hogy a média is az eladható, értékesíthető termékek világává vált. A termék maga a kommunikáció, legyen szó a hagyományos televíziózásról vagy a közösségi hálóknál kínált kommunikációs robbanásról. A médiavilág megértésének, az információs környezetben való eligazodásnak fontos eleme a médiapiaci alapvető működési mechanizmusainak, jellemző folyamatainak ismerete. A médiavállalatok működését biztosító üzleti modellek ismerete, a különböző médiapiaci szegmensek piaci jellemzői, és a működésüket meghatározó trendek ismerete a médiaműveltség része. Enélkül aligha képzelhető el a médiaszövegek értő, kritikai szemléletű befogadása és értelmezése, az információs környezet tudatos használata.

A kutatás alapján azonban ezen a területen találtuk a legnagyobb hiányosságokat. Egyfajta távolságtartásról tanúskodnak azok a válaszok, amelyeket a pedagógusok médiapiaci ismereteinek feltérképezése érdekében iktattunk a kérdőívbe. Rákérdeztünk különböző médiumok olvasottsági, nézettségi adataira, egyes piaci szegmensekben működő piaci szereplők számára, vagy az állami hirdetések teljes hirdetési piachoz képest megadható arányára. A válaszokból kirajzolódó általános kép szerint a pedagógusoknak viszonylag alacsony volt a piacismerete. A valós számokhoz képest nagy eltérésekkel becsülték meg az egyes értékeket, a válaszolók minimális százalékának sikerült csak a valós piaci adatokhoz közelítő értékeket megadni.

A korábban jelzett „hagyományos” mediaképet erősíti, hogy az RTL átlagos esti nézettségét erősen felülértékelték a válaszolók. (a pedagógusok szerint 43 százalék - Nielsen közönségmérés alapján 20 százalék)²⁸⁵ miközben a valóságosnál alacsonyabbra értékelték az Index.hu napi látogatottságát (pedagógusok szerint 40.000 látogató – Gemius-Ipsos adatai alapján 492.000 látogató). A válaszokból kirajzolódó átlagérték a valós érték tizede volt csupán, ami arról tanúskodik, hogy a kérdőívet kitöltő pedagógusok nagy része inkább egy televíziózás által dominált tájékozódást és médiahasználatot feltételez, és mediaképükben kevésbé jelenik meg az újmédia környezete, és tartalomkínálata. A médiapiacon megjelenő forrásokhoz képest az állami hirdetések arányát pedig a valóságosnál magasabbra értékelték a válaszadók.

Az ezen a területen mutatkozó ismerethiány felhívja a figyelmet arra, hogy a pedagógusképzésben mindenképpen nagy figyelmet kell fordítani a valós piaci ismeretek átadására, illetve ezen információk megszerzésének módjára.

²⁸⁵ RTL Klub weekly audience report http://r-time.hu/files/war_22_2014.pdf

A média szabályozásáról

A szabályozási rendszerrel összefüggésben nem elsősorban a szabályozás részleteinek ismeretét kutattuk, csupán azt kívántuk feltárni, hogy egyes témakörök szabályozottságáról milyen tudással rendelkeznek a pedagógusok. Ugyanabban a logikában működtünk, mint a piacismeretnél, azaz, hogy az állami beavatkozás legitim jellege, a szükséges állami szerepvállalás mennyire ismert körükben. Ismeretek hiányában nehezen képzelhető el ugyanis, hogy a sajtószabadság működésének elvi kérdéseiről vagy gyakorlati konfliktusairól megalapozottan lehessen beszélni.

Az eredményekből az derült ki, hogy a gyermekvédelmi rendelkezéseket gyakorlatilag kivétel nélkül ismerik a pedagógusok, tudják, hogy ez része a médiajogi szabályozásnak. Hasonlóan sokan tudják, hogy a reklámokra is vonatkoznak szabályok. A gyermekvédelem, és a reklámok mellett azonban más kérdésekben már inkább bizonytalanság tapasztalható. A piaci ismeretek hiányával is összefüggésbe hozható, hogy a speciális médiajogi tulajdonosi korlátozások tényéről több mint egyharmaduk nem tudott. Ugyanakkor a fontos eseményről szóló tájékoztatási kötelezettséget a válaszolók fele – vélhetően összefüggésben a médiáról kialakított képükkel - a törvényi szabályozás részeként képzelte, ahogy egyharmaduk azt is feltételezte, hogy a főszerkesztő kiválasztásának szempontjai is a törvényi szabályozás részét képezik. Pedig ez utóbbi két kategória nem része a hatályos szabályozásnak.

2. táblázat: A média állami szabályozásának része.... (százalékban)²⁸⁶

Szabályozási témakörök	igen	nem
a televíziós műsorszámok életkori kategóriák szerinti besorolása	97	3
a televízióban megjelenő reklám mértékének szabályozása	84	16
a médiapiacra vonatkozó speciális tulajdoni korlát	61	39
a tájékoztatási kötelezettség minden fontos eseményről	52	48
a főszerkesztő kiválasztásának szempontjai	35	65

Abban a kérdésben, hogy “Milyen témakörben lenne fontos a szabályozást a gimnáziumi oktatás részévé tenni?” elsöprő többséggel első helyen a “sajtószabadság funkciója egy demokratikus jogállamban” válasz lehetőségeket választották a pedagógusok (88 százalék). A többi, általunk megadott lehetőségre adott válaszok már inkább megoszlottak: a “szerzői jogi alapok” oktatása még 57 százalékot kapott, ezután, gyakorlatilag azonos aránnyal szerepelt a “médiapiac működését befolyásoló szabályozási eszközök” (53 százalék), a “reklámszabályok” (52 százalék) és a “sajtótevékenység tartalmi korlátai” (50 százalék). A médiafelügyelet intézményrendszerének megismertetését a pedagógusok mindössze egyharmada (36 százalék) tartotta fontos oktatási témának a gimnáziumokban.

²⁸⁶ A táblázatban szereplő első három témakör része, az utolsó kettő nem része a szabályozásnak.

Saját médiahasználati szokások

A média világról való „elméleti” tudás mellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy a pedagógusok mindennapjaiban, „gyakorlati” működésükben hogyan jelent meg a média. A kérdőívben több kérdéssel is tudakoltuk médiafogyasztási szokásaikat, eszközhasználatukat, nyitottságukat a digitális világ adta lehetőségekre.

3. táblázat: A kutatásban részt vett pedagógusok médiahasználati szokásai (százalékban)

	minden nap	hetente 3-4 szer	hetente 1-2 szer	ennél ritkábban	egyáltalán nem
internetezni	92	6	3	-	-
közösségi oldalara felmenni	56	16	5	11	12
televíziót nézni	45	17	18	9	11
napilapot olvasni	26	23	25	16	10

Ahogy a fenti táblázatból látszik a pedagógusok számára nem idegen a digitális média világa. Gyakorlatilag valamennyien számítógéphasználók és szinte mindennap használják az internetet is. A közösségi oldalakon is határozott aktivitást mutatnak, háromnegyedük rendszeresen jelen van a közösségi médiafelületeken, és mindössze egytizedük zárkózik el az újkori kommunikáció e formájától. A „hagyományos” tömegmédia is jelen van a mindennapjaikban, de kevésbé hangsúlyos: ugyan többségük rendszeresen televíziózik, de nem idegen ettől a csoporttól a tévénezést a mindennapokból száműző magatartás sem. A napilapolvasás a legkevésbé jellemző médiahasználati forma.

Viszonyításképpen az European Digital Landscape adatai szerint 2014-ben az európai felnőtt lakosság 72% internetezett rendszeresen, a 48%-a rendelkezett Facebook profillal²⁸⁷, azaz a digitális világban a kérdőívet kitöltő pedagógusok felülreprezentáltak.

A pedagógusok számítógép használatát részleteiben is megpróbáltuk feltérképezni. A válaszoló pedagógusok nagy része birtokolja és használja is azokat az alapismereteket, amelyek a számítógép adta lehetőségek kihasználását biztosítják. Internetes aktivitásuk azonban túlmutat a szokásoson, hiszen bevallásuk szerint többségük már „kommentelt” és az, hogy egytizedük blogot is vezet, az feltehetően túlmutat a hasonló társadalmi helyzetben élők aktivitásán.

²⁸⁷ <https://www.slideshare.net/wearesocialsg/social-digital-mobile-in-europe>

4. táblázat: A pedagógusok kommunikációs aktivitása a számítógép igénybevételével (százalékban)

Számítógép használat	igen	nem
az óráimon rendszeresen használom a számítógépet	78	22
képes vagyok kezelni szerkesztő/vágó programokat a számítógépen	78	22
pénzügyeim egy részét interneten intézem	74	26
írtam már kommentet egy internetes bejegyzésre	57	43
saját blogot vezetek	11	89

A blog írása bár gyakoribb volt a budapesti válaszolóknál, mint a vidéken élőkénél, mégsem mondható, hogy egyszerűen településfüggő lenne, hiszen a községekben élők körében is az átlagot meghaladó volt az arányuk. Ugyanakkor ez a tevékenység szinte kizárólag a középiskolában tanítókat, illetve más intézményekben (és nem óvodában, általános iskolában tanító) dolgozó pedagógusokat jellemezte.

A „kommentelés” esetében viszont egyetlen demográfiai változó sem mutatott statisztikailag értékelhető eltérést a válaszolók között, erről az aktivitásról talán mondható, hogy ez „csoportjellemző”.

A többi – a pedagógusok többségét jellemző – aktivitás esetén sem volt igazán kimutatható eltérés a különböző változók alapján, statisztikailag az egyetlen értékelhető eltérés egy logikusan várható metszet mentén mutatható ki: az oktatás részeként kezelt számítógép használat az óvodákban, illetve az egyéb intézményekben dolgozóknál lényegesen alacsonyabb volt. Említésre méltó viszont, hogy a középiskolában oktatók körében az erre a kérdésre adott igen válaszok aránya 95 százalék volt. A magas arány mindenképpen azt jelzi, hogy a nagyobbaknál a médiaoktatás részeként jelen van a digitális technológia használata.

Médiaoktatás helyzete, jelentősége

A kutatás során kiemelten foglalkoztunk a gyerekek médiához való viszonyának szociokulturális és oktatási környezetével, illetve ehhez kapcsolódóan a pedagógusképzés kérdéseivel. A pedagógusok szerint rendkívül alacsony a családi környezetben zajló médianevelés. Arra a kérdésre, hogy véleményük szerint a magyar szülők mennyire tudatosak gyermekeik médianevelését illetően a hétfokú skálán az átlagérték 2,6, azaz, bőven a középérték alatti volt. Ez a vélekedés egybevág más kutatások adataival is. Az EUKids online kutatás eredményei szerint, miközben a magyar gyerekek internet és közösségi oldal használata elérte, sőt meg is haladta nem egy európai ország hasonló mutatóit, addig a szülői kontroll, illetve támogatói magatartás

igencsak elmaradt az európai átlagtól²⁸⁸.

A kutatásban részt vett pedagógusok túlnyomó többsége (81 százaléka) értékelte úgy, hogy a családi környezetben megszerezhető médiaismeret, tudatos használatra való felkészítés esélye meglehetősen alacsony a magyar társadalomban. Ez az eredmény azért is lesújtó, mivel egy másik kérdés kapcsán kiderült, hogy a pedagógusok szinte egyöntetűen úgy gondolják, hogy a szociokulturális környezetnek meghatározó szerepe van a médiafogyasztás, tudatos médiahasználat alakulásában. Ugyanakkor egyértelműen állást foglaltak a pedagógusok arról is, hogy a médiatudatosság tanítható. A válaszokból az derül ki, hogy a pedagógusok gondolkodásában a médiaértés fejlesztése egy komplex feladatként jelenik meg, amit az is jelez, hogy a családon és az iskolán kívül szerepet tulajdonítanak a médiahatóságnak, a civil szervezeteknek és még a médiavállalatoknak is.

Többségük (66 százalék) azon a véleményen volt, hogy a médiaértést önálló tárgyként kellene oktatni az iskolában. A válaszolók 33 százaléka ezzel szemben úgy gondolta, hogy ezeket az ismereteket más tárgyak részeként lenne szerencsésebb az oktatási rendbe illeszteni. (A jelenlegi kerettantervi rendszerben az általános iskolában más tantárgyak részeként jelenik meg a médiaoktatás.)

A pedagógusok a médiaoktatást nem pusztán gyermekvédelmi szempontból tartották fontosnak, uralkodó volt az a komplex gondolkodásmód, amely ezt a tárgyat, ezeket az ismereteket tágabb kontextusban helyezi el és a média világában való eligazodást, illetve a kommunikációs kompetenciák aktív fejlesztését célozza. Arra az eldöntendő kérdésre, hogy a médiaoktatás célja elsősorban a médiahasználattal együtt járó veszélyek és kockázatok csökkentése vagy a médiahasználat során a tudatos választás elsajátítása, az aktív részvételi kompetenciák megszerzése, a pedagógusok 97 százaléka az utóbbit választotta.

12. ábra: A médiaoktatás célja elsősorban

²⁸⁸ EU Kids Online II. [http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsExecSummary/HungaryExecSum.pdf](http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsExecSummary/HungaryExecSum.pdf)

A pedagógusképzésben a médiaismeret oktatása a válaszolók szerint nem kap megfelelő hangsúlyt. A pedagógusok kilenczede vélte úgy, hogy nem megfelelő szintű a médiaoktatás a felsőfokú képzésben, és 66 százalékuk azon a véleményen volt, hogy önálló szakként kellene a tárgyat oktatni a felsőoktatásban.

Összegzés

A kutatás eredeti célkitűzése szerint a médiaoktatásban érintett pedagógusok azon ismereteit, attitűdjeit vizsgálta, amelyek alapjaiban határozzák meg a médiaműveltség fejlesztése intézményesítésének lehetőségeit és irányait. A kutatás azt próbálta felmérni, hol érzékelhetőek hiányosságok a pedagógusok ismereteiben, a médiaműveltségnek melyek azok a területei, amelyekre a pedagógusképzés fejlesztése, egy jövőbeli intézményesítés során mindenképpen hangsúlyt kell fektetni.

A pedagógusok médiaműveltségének vizsgálata során kiemelt figyelmet kapott a pedagógusok sajtószabadsághoz való viszonya, a sajtószabadság értékvilágukban elfoglalt helyének feltérképezése. Az eredmények azt jelzik, hogy a sajtószabadság inkább elvont értéként jelenik meg, mintsem a médiavilág mindennapi gyakorlatában gyökerező alapértékként. Hasonló eredményt mutatott a sajtószabadság más alapjogok kontextusában való megjelenítése is, mivel a kutatásban szereplő, a mindennapokhoz jobban köthető alapjogok mellett a sajtószabadság a sor végére került. A médiarendszer működésének, a médiaipar piaci sajátosságainak ismerete a médiaműveltség része. E területen komoly hiányosságokat tárt fel a kutatás. A pedagógusok a médiafogyasztás piaci jellemzői terén jellemzően tévesen azonosították a fogyasztási szokásokat, így a piac egészének működését is. A pedagógusok válaszaiból egy „hagyományos médiakép” bontakozott ki: a médiát elsősorban kultúráközvetítő szerepkörben definiálták, és kevésbé jelent meg a média piaci karaktere, kevésbé tekintettek rá úgy, mint egy gazdasági ágazatra. Miközben a médiakínálatot, az információáramlás jellemzőit alapjaiban határozzák meg a médiaipar piaci mechanizmusai, a globális nagy médiavállalatok mögött kialakult üzleti modellek. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy pedagógusképzés részeként foglalkozni kell a sajtószabadság demokratikus kultúrában betöltött szerepével, a médiarendszer alapvető működésével és funkcióival. Emellett hangsúlyosan meg kell jelennie a média piaci működéséhez, a tartalomkínálat és a piaci mechanizmusok közötti összefüggésekhez kapcsolódó ismereteknek. A médiaműveltség részeként vizsgáltunk a pedagógusok médiahasználati szokásait, és a médiakörnyezet használata során az interaktivitás, a nyilvános kommunikációban való részvétel jellemzőit. Az eredmények azt jelzik, hogy a kutatásban részt vett pedagógusok aktívan használják a digitális médiakörnyezetet, internetes aktivitásuk intenzívnek mondható, és döntő többségben használnak digitális eszközöket az oktatásban is, képesek audiovizuális nyelven kifejezni magukat. Noha a jelen vizsgálatban vélhetően a médiaoktatás iránt elkötelezett pedagógusok vettek részt, ilyen módon a szemléletmódjuk korszerűnek mondható, mégis fontos hangsúlyozni, hogy a médiaoktatás fejlesztése során kiemelt jelentősége van a digitális világban való eligazodáshoz, aktív részvételhez szükséges szemléletmód fejlesztésének is. A médiaismeret intézményes keretek között való oktatása médiatudatos és az újmédiát használó, a digitális környezetben eligazodni képes pedagógusokat feltételez.